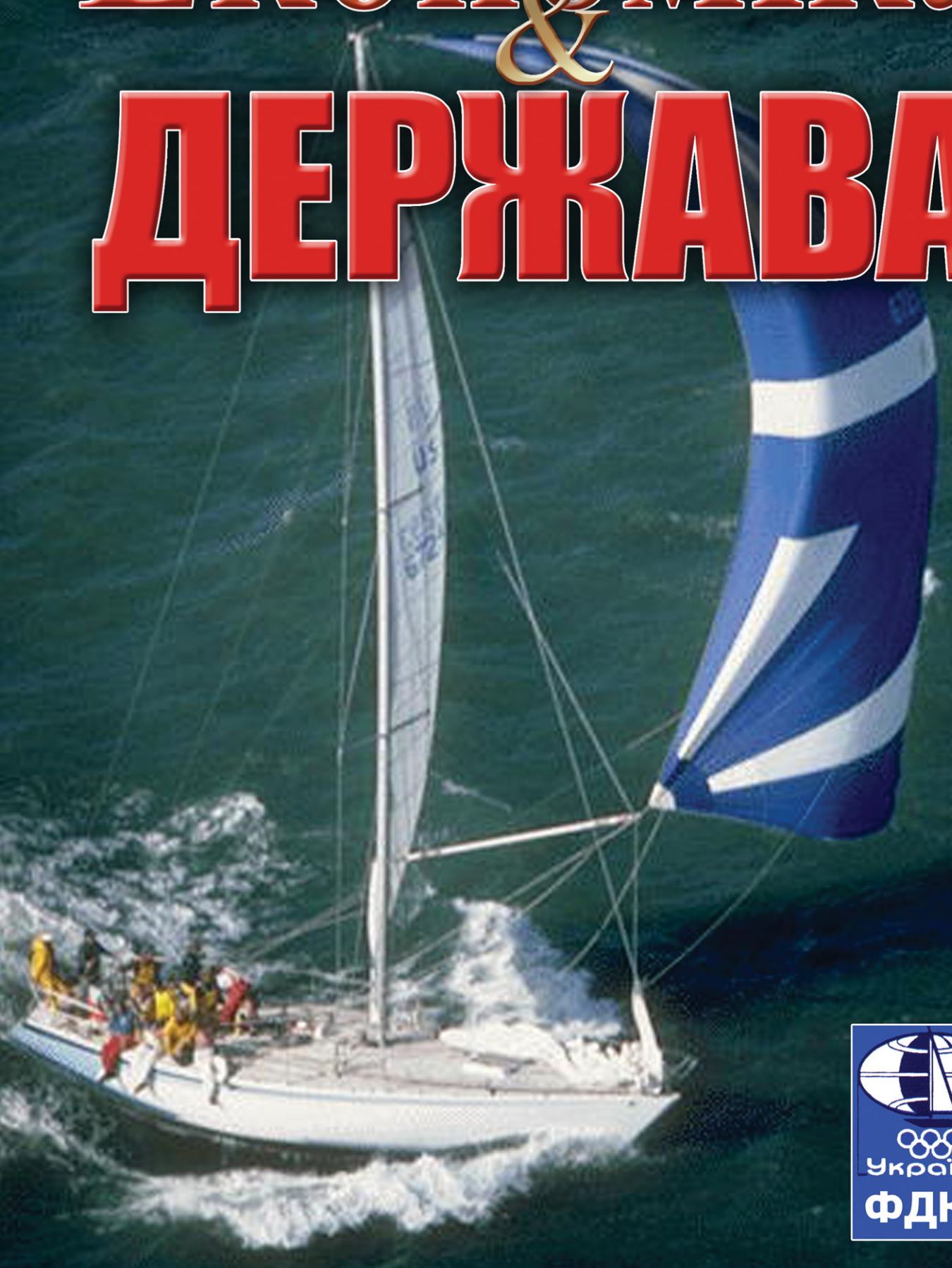

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 6 червень 2022 р.

ЕКОНОМІКА & ДЕРЖАВА

Денисенко Микола Павлович, головний редактор, доктор економічних наук, професор, професор кафедри смарт-економіки, Київський національний університет технологій та дизайну

Федоренко Станіслав Валентинович, заступник головного редактора, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри охорони праці і навколишнього середовища КНУБА, академік академії будівництва України

Кучеренко Ганна Борисівна, відповідальний секретар

Андрющенко Катерина Анатоліївна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки та підприємництва, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана».

Гармідер Лариса Дмитрівна, доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри економіки промисловості та організації виробництва, ДВНЗ «Український державний хіміко-технологічний університет»

Гайдуцький Павло Іванович, доктор економічних наук, професор, академік Національної аграрної академії наук, директор Інституту стратегічних оцінок Президентського фонду Леоніда Кучми «Україна»

Гайдуцький Андрій Павлович, доктор економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки і маркетингу, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Гайдуцький Іван Павлович, доктор економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Гнатєва Тетяна Миколаївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і оподаткування, Одеський державний аграрний університет

Каткова Наталя Володимирівна, кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри обліку і економічного аналізу, Національний університет кораблебудування ім. адмірала Макарова

Качула Світлана Валентинівна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Князевич Анна Олександрівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту, Приватний вищий навчальний заклад «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука»

Кожем'якіна Світлана Миколаївна, доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри теоретичної і прикладної економіки, Інститут підготовки кадрів Державної служби зайнятості України

Козловський Сергій Володимирович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри підприємництва, корпоративної та просторової економіки, Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця

Лозинський Дмитро Леонідович, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту, Державний університет «Житомирська політехніка»

Лутай Лариса Анатоліївна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту, Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України

Mančirdas Morkunas (Манчірдас Моркунас), Doctor of Philosophy in Management and business administration Associate professor, Head of Logistics Management study program, Mykolas Romeris University, Vilnius, Lithuania

Мельник Альона Олексіївна, доктор економічних наук, професор

Надрага Василь Іванович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри управління персоналом та економіки праці, Інститут підготовки кадрів Державної служби зайнятості України

Ніколюк Олена Володимирівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту і логістики, Одеська національна академія харчових технологій

Олешко Анна Анатоліївна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри смарт-економіки, Київський національний університет технологій та дизайну

Пантелєєва Наталя Миколаївна, доктор економічних наук, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та банківської справи, Черкаський навчально-науковий інститут Державного вищого навчального закладу «Університет банківської справи»

Резнікова Наталя Володимирівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Руженський Микола Мусійович, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри менеджменту, Інститут підготовки кадрів Державної служби зайнятості України

Сазонець Ігор Леонідович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності, Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне

Сардак Сергій Едуардович, доктор економічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри економіки, підприємництва та управління підприємствами, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Трусова Наталя Вікторівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Таврійський державний агротехнологічний університет, м. Мелітополь

Тулчинська Світлана Олександрівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки і підприємництва, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Фролова Тетяна Олександрівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародних фінансів, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Чертко Людмила Андріївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, обліку та економічної безпеки, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Чирва Ольга Григорівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, менеджменту та управління бізнесом, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Чорна Людмила Олександрівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри управління та адміністрування, Житомирський інститут ПрАТ «ВНЗ «Межрегіональна академія управління персоналом»

Халатур Світлана Миколаївна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Яременко Людмила Михайлівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, обліку і оподаткування, ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

Ярошевська Оксана Володимирівна, доктор економічних наук, професор кафедри економіки, Класичний приватний університет, м. Запоріжжя

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з ЕКОНОМІКИ

(постанова президії ВАК України від 27 травня 2009 р. № 1-05/2, наказ Міністерства освіти і науки України № 1081 від 29.09.2014 р.)

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКО-МЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

- Index Copernicus (IC);
- SIS;
- Google Scholar.

Свідоцтво КВ № 9144,

від 09.09.2004 року

ISSN 2306-6806

Передплатний індекс: 01751

Адреса редакції:

м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33, (050) 382-06-63

E-mail: economy_2008@ukr.net

www.nayka.com.ua

www.economy.in.ua

Засновники:

Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості

України,

ТОВ "Редакція журналу

"Економіка та держава"

Видавець:

ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

Рекомендовано до друку 30.06.22 р.

Підписано до друку 30.06.22 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 22,3.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 3006/3.

Віддруковано у ТОВ «ДКС центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

У НОМЕРІ:

Економіка та держава № 6/2022

Економічна
наука

<u>Шкуратов О. І., Чудовська В. А.</u>	
Концептуальні засади організаційно-економічного забезпечення екологічної безпеки територій	4
<u>Резнікова Н. В., Русак Д. М., Іващенко О. А.</u>	
Загрози стійкості глобальних ланцюжків поставок і створення вартості з позицій міжнародної політекономії російсько-української війни і макроекономічної нестабільності	10
<u>Сатур Л. М., Кепко В. М., Стаднік Л. І., Кепко О. І.</u>	
Аналітичний огляд інноваційних форм бізнесу у торговельній та комерційній сферах підприємницької діяльності	16
<u>Третьак А. М., Прядка Т. М.</u>	
Інституціонально-поведінкова теорія — методологічна основа розвитку земельного устрою в Україні	22
<u>Рогозян Ю. С., Нестеров Г. Г.</u>	
Словенський погляд на розбудову територій пріоритетного розвитку як інструмента стратегічного управління регіональною економікою	29
<u>Таран-Лала О. М., Шевцов А. В.</u>	
Теоретичні аспекти соціальної відповідальності підприємства як чинника його стійкого розвитку	35
<u>Штундлер І. О.</u>	
Оновлення стратегії формування ефективної зайнятості України: пріоритети і перспективи	40
<u>Василишин С. І., Ярова В. В., Железняк А. О.</u>	
Актуальні питання зайнятості населення сільських територій України	46
<u>Борданова Л. С., Семенченко Н. В., Попович Ж. В.</u>	
Особливості формування та запровадження кадрової політики на підприємстві	54
<u>Трофімчук М. О.</u>	
Оцінка впливу війни на вітчизняну економіку та подальші перспективи розвитку фінансово економічних процесів в Україні	60
<u>Штань М. В.</u>	
Активізація економічної політики держави за умов новітніх глобальних змін ...	65
<u>Лівенко А. І.</u>	
Освіта й інновації в контексті економічного розвитку	70
<u>Нікітченко С. О.</u>	
Теоретичні основи стійкості селянських господарств, як основи розвитку підприємництва в Україні	76
<u>Медунська Н. В.</u>	
Економічний механізм ресурсозбереження та енергоефективного природокористування в умовах децентралізації: зміст та компонентна структура	81
<u>Неміш Ю. В., Архипова Т. В., Матвеев М. Е.</u>	
Тенденції розвитку digital-маркетингу як сучасного інструменту просування товарів та послуг у соціальних мережах	86
<u>Гайденко С. М., Волгіна Н. О., Панова О. Д., Юр'єва С. Ю.</u>	
Оцінка моделей прогнозування банкрутства підприємств готельного бізнесу в умовах цифровізації економіки	92
<u>Романенко С. С.</u>	
Національні особливості організаційно-управлінської системи розвитку спортивно-оздоровчої діяльності	101
<u>Третьак Д. Д., Трубніков Д. О.</u>	
Напрями підвищення ефективності управління власним капіталом банку	107
<u>Данканич А. А.</u>	
Системний підхід до ефективної трансформації та керованого розвитку цифрового підприємництва	115

CONTENTS:

Ekonomika ta derzhava № 6 / 2 0 22

Economy

Shkuratov O., Chudovska V.

CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC
MAINTENANCE OF THE ENVIRONMENTAL SAFETY OF THE TERRITORIES 4

Reznikova N., Rusak D., Ivashchenko O.

THREATS TO THE RESILIENCE OF GLOBAL SUPPLY CHAINS AND GLOBAL
VALUE CHAINS FROM THE POSITIONS OF THE INTERNATIONAL POLITICAL
ECONOMY OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR AND MACROECONOMIC INSTABILITY 10

Satyr L., Kepko V., Stadnik L., Kepko O.

ANALITICAL REVIEW OF INNOVATIVE BUSINESS FORMS IN THE COMMERCIAL
AND TRADE SECTORS OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITIES 16

Tretiak A., Priadka T.

INSTITUTIONAL-BEHAVIORAL THEORY — METHODOLOGICAL BASIS OF LAND SYSTEM
DEVELOPMENT IN UKRAINE 22

Rohozian Yu., Nesterov H.

SLOVENIAN VIEW ON THE BUILDOUT OF PRIORITY DEVELOPMENT TERRITORIES
AS A TOOL FOR STRATEGIC MANAGEMENT OF THE REGIONAL ECONOMY 29

Taran-Lala O., Shevtsov A.

THEORETICAL ASPECTS OF SOCIAL RESPONSIBILITY OF THE ENTERPRISE
AS A FACTOR OF ITS SUSTAINABLE DEVELOPMENT 35

Shtunder I.

UPDATING THE STRATEGY FOR FORMING EFFECTIVE EMPLOYMENT OF UKRAINE:
PRIORITIES AND PROSPECTS 40

Vasylishyn S., Yarova V., Zhelezniak A.

CURRENT ISSUES OF EMPLOYMENT OF THE POPULATION OF RURAL AREAS
OF UKRAINE 46

Bordanova L., Semenchenko N., Popovich J.

FEATURES OF FORMATION AND IMPLEMENTATION OF HUMAN RESOURCES POLICY
AT THE ENTERPRISE 54

Trofimchuk M.

ASSESSMENT OF WAR IMPACT ON THE DOMESTIC ECONOMY AND FURTHER
PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF FINANCIAL
AND ECONOMIC PROCESSES IN UKRAINE 60

Shtan M.

ACTIVATING STATE'S ECONOMIC POLICY IN CONDITIONS
OF THE LATEST GLOBAL CHANGES 65

Livenko A.

EDUCATION AND INNOVATION IN THE CONTEXT OF ECONOMIC DEVELOPMENT 70

Nikitchenko S.

THEORETICAL BASES OF STABILITY OF PEASANT FARMS, AS BASES
OF DEVELOPMENT OF BUSINESS IN UKRAINE 76

Medynska N.

ECONOMIC MECHANISM OF RESOURCE SAVING AND ENERGY EFFECTIVE
NATURE MANAGEMENT IN THE CONDITIONS OF DECENTRALIZATION:
MAINTENANCE AND COMPONENT STRUCTURE 81

Nemish Yu., Arkhypova T., Matveyev M.

TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF DIGITAL MARKETING AS A MODERN TOOL
FOR PROMOTION OF GOODS AND SERVICES IN SOCIAL NETWORKS 86

Haidenko S., Volgina N., Panova O., Yurieva S.

EVALUATION OF BANKRUPTCY FORECASTING MODELS FOR HOTEL BUSINESS
ENTERPRISES IN TERMS OF DIGITALIZATION OF THE ECONOMY 92

Romanenko S.

NATIONAL FEATURES OF THE ORGANIZATIONAL AND MANAGEMENT SYSTEM
OF DEVELOPMENT OF SPORTS AND HEALTH ACTIVITIES 101

Tretiak D., Trubnikov D.

DIRECTIONS FOR IMPROVING THE EFFICIENCY OF THE BANK'S EQUITY
MANAGEMENT 107

Dankanych A.

SYSTEM APPROACH TO EFFECTIVE TRANSFORMATION AND MANAGEMENT
DEVELOPMENT OF A DIGITAL ENTERPRISE 115

О. І. Шкуратов,

*д. е. н., професор, заступник Міністра з питань європейської інтеграції,
Міністерство освіти і науки України*

ORCID ID: 0000-0002-8656-723X

В. А. Чудовська,

*к. е. н., старший дослідник, завідувач кафедри економіки, менеджменту та управління
територіями, Інститут інноваційної освіти Київського національного університету
будівництва і архітектури*

ORCID ID: 0000-0003-2055-5700

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.6.4

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТЕРИТОРІЙ

O. Shkuratov,

*Doctor of Economic Sciences, Professor, Deputy Minister for European Integration,
Ministry of Education and Science of Ukraine*

V. Chudovska,

*PhD in Economics, Senior Research Fellow, Head of the Department of Economics, Management and Territorial
Management, Institute of Innovative Education of Kyiv National University of Construction and Architecture*

CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MAINTENANCE OF THE ENVIRONMENTAL SAFETY OF THE TERRITORIES

У контексті обґрунтування концептуальних засад організаційно-економічного забезпечення екологічної безпеки територій, запропоновано розв'язання проблеми такого забезпечення шляхом зосередження на трьох основних аспектах: проведенні причинно-наслідкового аналізу сучасного стану екосистеми; визначенні цільового стану; формуванні механізму забезпечення цільового стану. Виявлено прямий вплив проблем організаційно-економічного забезпечення екологічної безпеки на проблеми розвитку територіальних громад, які можливо вирішити винятково завдяки структурним змінам самої системи — перебудові її вихідних елементів, їх призначення та режиму функціонування, що відповідає орієнтирам вирішення екологічних питань.

Спираючись на методологію системного підходу як напрям наукового пізнання і практики, в основі якого лежить дослідження об'єкта як системи, запропоновано системно-діалектичну модель організаційно-економічного забезпечення екологічної безпеки територій, яка розкриває екологічне протиріччя у вигляді різниці між фактичним станом системи і її цільовим екологічно безпечним станом. Як модель система організаційно-економічного забезпечення екологічної безпеки територій налічує низку елементів (суб'єкти, об'єкт, цілі, завдання, принципи, функції, організаційна структура) та підсистем (інформаційно-аналітична, забезпечувальна, функціонально-інструментальна, результативно-цільова), що тісно взаємодіють і логічно взаємодоповнюють. Така модель водночас має характеризуватися абстрактністю, динамічністю та структурною функціональністю, що забезпечить досягнення цілей екологічної безпеки і виконання завдань, поставлених перед нею. Застосування цієї моделі дасть змогу у подальшому більш системно формувати управлінські заходи щодо збалансованого забезпечення цього процесу.

З огляду на необхідність своєчасного виявлення екологічних ризиків, загроз та небезпек щодо екосистеми та формування єдиного дієвого організаційно-економічного механізму їх нейтралізації, обґрунтовано доцільність визначення порогових показників оцінювання стану екосистеми, недотримання значень яких призводить до негативних, руйнівних тенденцій в екологічній безпеці та перешкоджає сталому розвитку держави загалом.

In the context of substantiating the conceptual foundations of the organizational and economic provision of the ecological safety of territories, a solution to the problem of such provision is proposed by focusing on three main aspects: conducting a cause-and-effect analysis of the current state of the ecosystem; determination of the target state; formation of a mechanism for ensuring the target state. The direct influence of the problems of organizational and economic provision of environmental security on the problems of the development of territorial communities, which can be solved solely through structural changes in the system itself — the restructuring of its initial elements, their purpose and mode of operation, which corresponds to the guidelines for solving environmental issues, has been revealed.

Based on the methodology of the system approach as a direction of scientific knowledge and practice, which is based on the study of an object as a system, a system-dialectical model of organizational and economic support for the ecological safety of territories is proposed, revealing an ecological contradiction in the form of a difference between the actual state of the system and its target environmentally safe state. As a model, the system of organizational and economic support for the ecological safety of territories includes a number of elements (subjects, object, goals, tasks, principles, functions, organizational structure) and subsystems (information-analytical, providing, functional-instrumental, performance-targeted), which are closely interact and are logically complementary. Such a model should be characterized by abstractness, dynamism and structural functionality, which will ensure the achievement of the goals of environmental safety and the fulfillment of the tasks assigned to it. The application of this model will allow in the future to more systematically form management measures for the balanced provision of this process.

Given the need for timely identification of environmental risks, threats and dangers to the ecosystem and the formation of a single effective organizational and economic mechanism for their neutralization, the expediency of determining the threshold indicators for assessing the state of the ecosystem, the failure to comply with the values of which leads to negative, destructive trends in environmental safety and hinders the sustainable development of the state as a whole, is justified.

Ключові слова: екологічна безпека, організаційно-економічне забезпечення, індикатори, критерії, система, модель.

Key words: environmental safety, organizational and economic support, indicators, criteria, system, model.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасна стратегія розвитку вітчизняної економіки базується на принципах збалансованості та забезпечення інтересів суспільства. З огляду на це, трансформація регіональної структури економіки України у зв'язку з реформою децентралізації визначила необхідність орієнтації територіальних громад на вирішення завдань сталого розвитку, що є неможливим без забезпечення екологічної безпеки. З огляду на це, необхідним стає подальше вдосконалення концептуальних засад формування ефективної системи організаційно-економічного забезпечення екологічної безпеки територій.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Попри достатню наукову опрацьованість питань екологічної безпеки, проблема розроблення методології її забезпечення залишається актуальною, оскільки в кожному конкретному випадку потребує нестандартного підходу, вибору комплексу інструментів діагностики та управління з урахуванням специфіки й рівня організації об'єкта досліджень. Зокрема, важливим аспектом залишається саме реалізація функцій організаційно-економічного забезпечення екологічної безпеки. Сутність організаційно-економічного механізму забезпечення екологічної та природно-техногенної безпеки в аспекті сталого розвитку розглядає в своїй праці І.О. Ілляшенко [1]. Вчений зазначає, що головною метою такого механізму є співставлення екологічних та економічних інтересів суспільства. Є.В. Хлобистовим [2] вивчено вимоги щодо запровадження та подальшого функціонування організаційно-економічного механізму з боку чинного законодавства, забезпечення задоволення екологічних інтересів на національному та регіональному рівнях, визначення та попередження загроз

екологічного характеру, порядку дій в непередбачуваних обставинах та загальної структури державного управління. До того ж, зазначений механізм розглядається як в широкому сенсі (комплекс економічних та організаційно-адміністративних заходів, що гарантують екологічну безпеку населення, збалансоване природокористування та охорону довкілля), так і у вузькому (лише економічні заходи).

На думку М.С. Самойлік [3], однією з найістотніших особливостей стратегічного управління екологічною безпекою в рамках ринкової економіки є високий рівень невизначеності щодо загроз та ризиків. Стратегічне прогнозування екологічної безпеки, особливо довгострокове, ґрунтується на ретельному аналізі, прогнозі і ймовірнісній оцінці всього комплексу внутрішніх та зовнішніх умов, моделюванні розвитку подій для подальшого прийняття рішень.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Нині акценти зосереджуються на дослідженні процесів управління і забезпечення безпеки суспільства, формування нової парадигми розвитку економіки на засадах системного аналізу закономірностей функціонування і розвитку об'єктів, а також їх інституціонального середовища. Тому головною метою нашого дослідження є розв'язання проблеми організаційно-економічного забезпечення екологічної безпеки територій, яка передбачає реальне протиріччя (невідповідність) між фактичним і цільовим (нормативним) станами системи (наразі йдеться про екосистему).

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Поточний і цільовий стани екосистеми визначаються набором значень актуальних параметрів ($X_1, X_2, X_3, \dots, X_n$) (рис. 1). Метою в цьому аспекті є досягнення

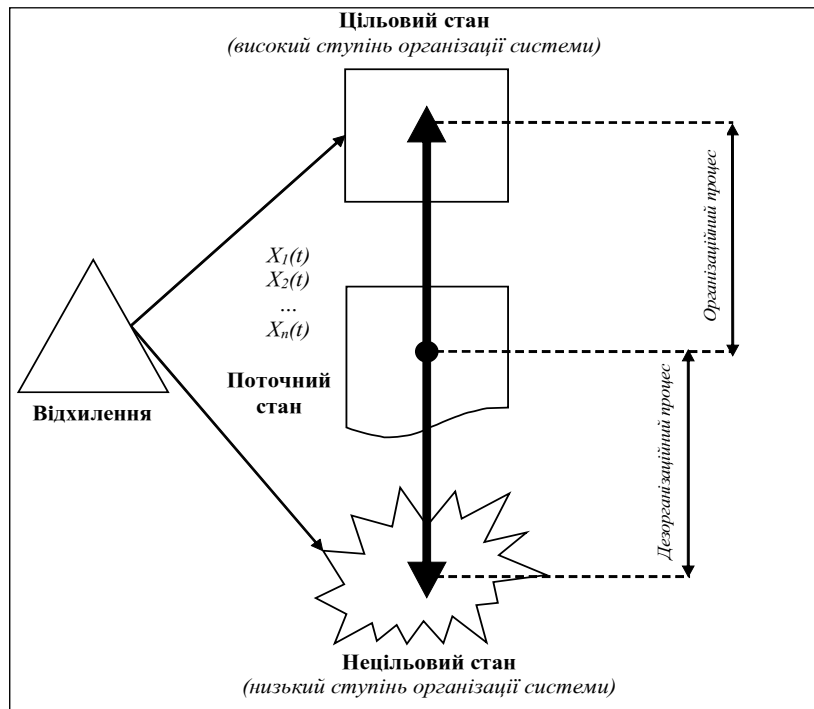

Рис. 1. Системно-діалектична модель проблеми організаційно-економічного забезпечення екологічної безпеки територій

Джерело: авторська розробка.

безпечного стану екосистеми, коли актуальні параметри, які ілюструють цей стан, приймуть значення, що відповідають певним нормам. Різниця або відхилення (Δ) характеризує ступінь невідповідності початкового і цільового станів екологічної безпеки. Слід зауважити, що саме наявність мети робить систему організаційно-економічного забезпечення екологічної безпеки територій об'єктом спрямованої дії, і ця спрямованість обумовлюється розв'язанням протиріч. Іншими словами, протиріччям, що породжують проблеми, мають відповідати цілі, завдання яких полягає у розв'язанні цих проблем.

Отже, проблема протиріччя між суб'єктами і об'єктом екологічної безпеки територій полягає у невідповідності між фактичним і цільовим станами системи. Трансформація системи з початкового незадовільного стану в цільовий стан за певний проміжок часу й означає розв'язок проблеми. Для вирішення питання організаційно-економічного забезпечення екологічної безпеки територій необхідно зосередити увагу на трьох основних аспектах: проведення причинно-наслідкового аналізу сучасного стану екосистеми; визначення цільового стану; формування механізму забезпечення цільового стану.

Цільова спрямованість поведінки системи — це стрижнева системна закономірність, що безпосередньо забезпечує організовану сукупність елементів та робить її цілісним організованим утворенням, орієнтованим на отримання певного результату. Відповідно до сучасних синергетичних уявлень, мету можна трактувати як цільовий стан-аттрактор, який генерує тенденції змін або перетворень у системі, що відповідають "бажаному" результату. Завдяки успішній реалізації організаційного процесу система має виконувати певні функції, тобто йдеться про її якісно нову властивість — здатність забезпечення безпечного розвитку екосистеми [4, с. 78]. Слід підкреслити, що процес розв'язання екологічних проблем може мати і негативний результат. Тобто якщо дії щодо подолання екологічних проблем будуть недостатніми, то негативне відхилення від поточного стану буде зростати, і почне реалізовуватися дезорганізаційний процес. Унаслідок цього процесу буде спостеріга-

тися нецільовий стан екосистеми, що може призвести до екологічних катастроф. Отже, існує два якісно різних стани екосистем, кількісною характеристикою яких є величина відхилення від її поточного стану.

Сама мінливість кількісних характеристик системи має деякі обмеження. Коли ці характеристики виходять за порогові (граничні) межі, відбувається перетворення системи відповідно до закону переходу кількісних змін у якісні. Категорія "гранична межа" є кордоном кількісних змін, за якої здійснюється зміна якості. Конкретизація категорії "заходи" в разі нецільового стану визначає критичне відхилення. За відсутності відповідних дій з боку суб'єктів забезпечення екологічної безпеки відхилення буде зростати і за деякий час досягає критичної порогової величини, після чого настане екологічна катастрофа [5]. Аргументовано описує цей процес одна із засновників системної динаміки Д. Медоуз [6, с. 132]: "У стійких систем підвалини більші, вони мають більше простору для маневру, причому границі для цього маневру м'які, еластичні: якщо система наближається до небезпечної межі, вони акуратно відштовхують її назад. Коли система втрачає пружність і стійкість, розміри надійних підвалів стискаються, захисні межі стають меншими і більш жорсткими, система починає балансувати на межі, і ще невідомо у який бік її доведеться падати".

З огляду на це, можна зробити висновок, що проблема організаційно-економічного забезпечення екологічної безпеки є проблемою розвитку і тому кардинально відрізняється від проблеми функціонування. Для того, щоб розв'язати проблему функціонування, немає потреби істотної перебудови структури всієї системи та суті її роботи. Поряд із тим, проблеми розвитку можливо розв'язати винятково завдяки структурним змінам самої системи — перебудови її первинних елементів, їх призначення та режиму функціонування, що відповідає цілям вирішення екологічних питань.

Вважаємо за доцільне перейти від абстрактного рівня діалектичного розгляду проблеми забезпечення екологічної безпеки до більш конкретного рівня і як методологічний інструмент запропонувати системний підхід до її розв'язання. Системний підхід сприяє фор-

Таблиця 1. Окремі параметри (індикатори) екологічної безпеки території та їх порогові значення

№	Найменування індикатора	Порогові значення індикатора	Критерій оптимальності індикатора
X_1	Коефіцієнт екологічної стабільності територій, од.	0,51	Max
X_2	Еродованість земель, %	10	Min
X_3	Питома вага заповідного природного фонду, % від території	10	Max
X_4	Частка складових екологічної мережі у загальній структурі земельних угідь території, %	40	Max
X_5	Кількість утворених відходів на душу населення, т/душу населення	5	Min
...	...	...	...

Джерело: авторська розробка.

муванню відповідного формулювання суті досліджуваних проблем у конкретних науках і вибору ефективних шляхів їх розв'язання [7, с. 75]. Виокремлення цього підходу є найбільш очевидним, адже системне уявлення про екологічну безпеку як стану, що залежить від багатьох чинників, на сьогодні є найбільш логічним і структурованим інструментом її вивчення. Так, системний підхід передбачає аналіз проблеми забезпечення екологічної безпеки територій у взаємозв'язку з основними складовими цього процесу.

За визначенням основоположника системного підходу Карла Людвіга фон Берталанфі, суть цього поняття полягає в реалізації вимог загальної теорії систем, згідно з якою кожен об'єкт у процесі його дослідження повинен розглядатися як велика і складна система і одночасно як елемент більш загальної системи [8]. Специфіка системного підходу полягає в орієнтуванні дослідження на визначення механізмів, що забезпечують екологічну безпеку, а також на виявлення взаємозв'язків складного об'єкта та інтерпретацію їх як єдиного теоретичного цілого. Отже, системний підхід дає змогу провести аналіз і охарактеризувати екологічну безпеку, встановити проблеми її забезпечення, а також спрогнозувати її функціонування, з більшою ефективністю управляти поведінкою системи забезпечення екологічної безпеки.

Відповідно до класичної інженерної екології [9], вважаємо, що екосистема в поточний момент часу t може бути представлена вектором своїх параметрів $ES_t(X_1, X_2, X_3 \dots X_n)$. Оскільки міркувати про стійкість екосистеми можна тільки в часі, припустимо, що на початок звітного періоду маємо стан екосистеми — $ES_{ib}(X_1, X_2, X_3 \dots X_n)$, а наприкінці — $ES_{if}(X_1, X_2, X_3 \dots X_n)$.

Відповідно до чинного екологічного нормування, припустимо, що вектор $ES_{norm}(X_1, X_2, X_3 \dots X_n)$ задовольняє всі природоохоронні вимоги, зокрема норми ГДК та ОДР, щодо всіх параметрів системи. Відхилення від цих норм наприкінці звітного періоду буде таким — $ES = ES_{norm}(X_1, X_2, X_3 \dots X_n) - ES_t(X_1, X_2, X_3 \dots X_n)$. Якщо відхилень немає, а вектор стану системи на початок і наприкінці звітного періоду однаковий — $\Delta ES = 0$, то система стабільна (стала), а отже, забезпечується екологічна безпека. Якщо відбувається негативна зміна параметрів, то система втрачає стійкість і з'являється екологічна небезпека. До того ж екологічно небезпечний стан (згідно із чинною методологією екологічного нормування) настав не внаслідок екодеструктивного впливу господарської діяльності. Якщо негативні зміни параметрів екосистеми відбулися внаслідок впливу господарської діяльності, то ґрунтуючись на теорії інтернаціоналізації зовнішніх негативних екологічних ефектів у внутрішні — тобто перенесення зовнішніх негативних витрат на їх винуватця — він має компенсувати витрати на повернення екосистеми до поточного стану.

Небезпечний екологічний вплив виробника у такому разі в реальній моделі локальної екосистеми — це і є

екодеструктивний вплив унаслідок господарської діяльності, невідвернений (некомпенсований) щодо навколишнього природного середовища збиток, який призводить до втрати параметрів екологічної безпеки.

Тому завдання системи організаційно-економічного забезпечення екологічної безпеки території полягає у дотриманні умови $ES_t(X_1, X_2, X_3 \dots X_n) \geq ES_{ib}(X_1, X_2, X_3 \dots X_n)$ та $\geq ES_{norm}(X_1, X_2, X_3 \dots X_n)$.

Крім проблематики, першочергового значення набуває розробка нової парадигми забезпечення екологічної безпеки. Зважаючи, що процес організаційно-економічного забезпечення екологічної безпеки в теоретико-прикладному аспекті є складним об'єктом дослідження, що насамперед зумовлено сукупністю різних елементів, які виконують різні функції, за необхідне вважаємо застосування системно-функціонального підходу і відповідного інструментарію.

Можливість формування системно-функціонального підходу також обумовлено екологічною безпекою як комплексним поняттям, у рамках якого можуть бути виокремлені функціональні блоки, кожен з яких відображає певний напрям функціонування системи: концептуальний, аналітичний, інформаційний, інструментальний, продуктивний тощо. Внаслідок здійснення декомпозиції системи екологічної безпеки на складові ми розбиваємо загальну мету забезпечення екологічної безпеки (якою вона є за використання системного підходу) на функціональні елементи в рамках певних завдань [10, с. 51]. Загалом, система організаційно-економічного забезпечення екологічної безпеки — це впорядкована сукупність об'єктів та взаємозв'язків між ними, що перебувають у певній взаємозалежності та організації, — яка функціонально призначена для виявлення екологічних ризиків, загроз та небезпек щодо екосистеми та формує єдиний дієвий організаційно-економічний механізм їх нейтралізації шляхом протидії екодеструктивним проявам та включає прогнозування, виявлення, оцінювання, профілактику та мінімізацію їх негативного впливу.

Різноманіття існуючих поглядів щодо сутності екологічної безпеки територій, а також необхідність їх систематизації як основи ефективного управління у цій сфері актуалізує питання про формування основних підходів до її оцінювання. За результатами проведеного дослідження існуючих підходів до оцінювання тих чи інших об'єктів пропонуємо застосовувати функціональний підхід для об'єктивного аналізу рівня екологічної безпеки територій. В основі функціонального підходу лежить розуміння рівня екологічної безпеки як сукупності умов і чинників, що становлять загрози, ризики та небезпеку для людини та екосистем. Тому в процесі оцінювання екологічної безпеки зважати слід лише на найістотніші чинники, для яких будуть визначені характеристичні значення, що можуть бути отримані як відхилення фактичного значення від нормативного (порогового) [11].

Отже, важливим етапом організаційно-економічного забезпечення екологічної безпеки є визначення по-

рогових (граничних) показників оцінювання, недотримання значень яких спричиняє негативні, руйнівні тенденції в екологічній безпеці та перешкоджає сталому розвитку держави. Визначення порогових значень індикаторів залежно від властивостей параметрів проводиться за допомогою таких методів: аналогового методу (оптимальним вважаються базове (еталонне) значення для цього виду, під яким розуміють бажану щодо оптимізації (максимальну або мінімальну) величину); нормативного підходу (критичне або оптимальне значення визначається в нормативно-правових актах (наприклад ГДК)); експертної оцінки [12]. Наприклад, в Законі України "Про охорону навколишнього природного середовища" (ст. 33) встановлено систему екологічних нормативів, якими є гранично допустимі норми хімічних сполук в атмосфері, воді, ґрунті та показники, що характеризують оптимальний рівень ведення лісового господарства [13].

Для прикладу наведемо значення окремих порогових показників оцінювання рівня екологічної безпеки територій та критерії їх оптимальності згідно проведених нами досліджень (табл. 1).

Об'єктивне оцінювання природних процесів в умовах посиленого впливу антропогенного навантаження виступає вагомим базисом для швидкого встановлення загроз та ризиків екологічній безпеці, а такожчасного їх попередження та мінімізації або повного усунення їх впливу. Реалізація такого оцінювання можлива за наявності відповідних кількісних даних, які відображають реальний стан національної екологічної безпеки.

Будь-яка система контактує з зовнішнім середовищем за допомогою елементів входу та виходу. Під входом розуміється вплив зовнішнього середовища на систему, а під виходом — результат діяльності системи, або іншими словами, її вплив на зовнішнє середовище. На практиці, навіть в невеликій системі існує безліч входів та виходів, передбачити та прорахувати які просто неможливо. Тому для наукового дослідження всіма входами та виходами, які мають невелику вагу, можна знехтувати і лишити тільки ті, які мають найістотніший вплив на систему та навколишнє природне середовище.

Безсумнівно, система організаційно-економічного забезпечення екологічної безпеки територій має доволі складну конструкцію, дослідження якої не може бути здійснено без формування моделі. Тому, така модель має бути абстрактною, динамічною, структурно-функціональною.

Важливою складовою формування моделі системи будь-якого явища чи процесу є визначення її елементів. Взагалі, необхідність відокремлення певного елементу від усієї системи формується не з огляду на його індивідуальне матеріальне вираження, а, насамперед, з огляду на його взаємозв'язки всередині цієї системи та функції, які цей елемент виконує для реалізації її основного призначення. Важливо підкреслити, що окремим елементом системи вважається найменша частка цієї системи, дія якої підпорядковується структурним закономірностям системи (навіть якщо сам елемент ще можна розділити "фізично" на окремі складові). Структурні закономірності дають змогу зрозуміти призначення створеної системи та відділити її як одне ціле від решти навколишнього світу [15].

У великих системах існує більше двох рівнів поділу. Якщо кілька елементів всередині такої системи утворюють автономне поєднання, то таке поєднання називають підсистемою. Усі елементи підсистеми мають спільну ознаку та певною мірою можуть виконувати свої функції самостійно.

Застосування "підсистем" полегшує аналітичну роботу з великими та складними системами, оскільки їх, залежно від обраного масштабу, можна розглядати і як окремі елементи, і як цілі системи.

Система організаційно-економічного забезпечення екологічної безпеки налічує низку елементів та підсистем, що тісно взаємодіють і логічно взаємодоповнюють-

ся. Так, це суб'єкти забезпечення екологічної безпеки (державні органи влади, органи місцевого самоврядування, суб'єкти господарювання) та об'єкт (людина, екосистема), безпеку якого ці суб'єкти мають забезпечити, а також принципи і функції.

Основне місце у формуванні стійкого організаційно-економічного механізму управління займає інформаційно-аналітична підсистема забезпечення екологічної безпеки. Визначення інформаційно-аналітичного забезпечення екологічної безпеки економіки трактується як сукупність взаємовідносин, що формують інформаційне поле навколо діяльності суб'єктів господарювання, яке охоплює питання реалізації екологічної політики, поширення інформації щодо виконання екологічних завдань та дає змогу реалізовувати найперспективніші способи і методи мінімізації негативного впливу на екосистеми.

Наступною складовою є забезпечувальна підсистема, що є сукупністю формальних та неформальних норм і правил, а також організаційних елементів та ресурсів, за допомогою яких суб'єкт впливає на об'єкт для досягнення цілей екологічної безпеки і виконання завдань, поставлених перед нею [14].

Одним із основних елементів системи організаційно-економічного забезпечення екологічної безпеки є функціонально-інструментальна підсистема, основою якої є організаційно-економічний механізм її забезпечення. Отже, організаційно-економічний механізм забезпечення екологічної безпеки налічує сукупність форм, інструментів, важелів, моделей щодо нейтралізації і ліквідації загроз та ризиків, а також запобігання екодеструктивним процесам та деградації агроекосистем.

Дієвим заходом у сфері організаційно-економічного забезпечення екологічної безпеки є встановлення форм управлінського впливу на всіх рівнях: міжнародному, національному, регіональному, місцевому, господарському. З-поміж усіх наведених функцій управління розглянемо детальніше функцію контролю. Власне, екологічний контроль — це форма діяльності суб'єктів впливу на екологічний стан навколишнього природного середовища, яка гарантує повноцінну та ефективну роботу механізмів забезпечення екологічної безпеки, охорону довкілля від надмірного антропогенного та шкідливого природного навантаження, раціональне природокористування [13].

Неможливо уявити раціональне функціонування механізмів екологічної безпеки без створення відповідного правового забезпечення. До такого забезпечення відносять заходи, що спрямовані на формування правил охорони екологічного правопорядку, захист прав та свобод населення в питаннях взаємодії з навколишнім природним середовищем, формування екологічної безпеки. На завершальному етапі організаційно-економічний механізм забезпечення екологічної безпеки реалізується через основні прогностичні сценарії розвитку подій, що функціонують у рамках результативно-цільової підсистеми.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Таким чином, запропоновані концептуальні засади організаційно-економічного забезпечення екологічної безпеки територій налічують необхідний спектр системуютьовуючих елементів, які дозволяють подолати наявні та потенційні проблемні аспекти такого забезпечення шляхом виявлення й усунення невідповідностей між реальним та нормативним станами екосистеми певного регіону, або ж, у разі виникнення дезорганізаційного процесу, можуть спричинити екологічну катастрофу через існування абсолютного протилежних станів екосистем, кількісною характеристикою яких є величина відхилення від її поточного стану. Тож, подальшим напрямом наших досліджень виступатиме інституціональне та методологічно орієнтоване інструментальне наповнення механізмів забезпечення екологічної безпе-

ки у контексті реалізації системно-функціонального підходу через призму формування нової парадигми розвитку економіки на засадах забезпечення цільового стану екосистеми відповідної територіальної громади.

Література:

- Ілляшенко І.О. Формування організаційно-економічного механізму стратегічного управління природно-техногенною та екологічною безпекою на засадах сталого розвитку: [Електронний ресурс] // Ефективна економіка. 2013. № 1. Режим доступу: www.economy.nayka.com.ua
- Хлобистов Є.В. Екологічна безпека трансформаційної економіки: [монографія]; ред.: С.І. Дорогунцов; НАН України. Рада по вивч. продукт. сил України. К.: Агентство "Чорнобильінтерінформ", 2004. 334 с.
- Самойлік М.С. Ресурсно-екологічна безпека регіону: [монографія]. Полтава: ПолтНТУ, 2014. 325 с.
- Шкуратов О.І. Організаційно-економічні основи екологічної безпеки в аграрному секторі України: теорія, методологія, практика: [монографія]. К.: ДКС Центр, 2016. 356 с.
- Hsu, A. et al., 2016, Environmental Performance Index. New Haven, CT: Yale University. p. 2—8.
- Donella H. Meadows, 2009. Thinking in Systems: A Primer. London Sterling, Va. 128 p.
- Кустовська О.В. Методологія системного підходу та наукових досліджень. Тернопіль: Економічна думка, 2005. 124 с.
- Bertalanffy L. Von. General system theory. Foundations, development, applications, New York: George Braziller, 1968. 296 p.
- Зеркалов Д.В., Ткачук К.Н., Ткачук К.К. Інженерна екологія проблеми, моніторинг, управління: монографія. К.: Основа, 2011. 582 с.
- Чмиленко Ф.О., Жук А.П. Методологія та організація наукових досліджень: [посібник до вивчення дисципліни]. Д.: РВВ ДНУ, 2014. 48 с.
- Шкуратов О.І. Методологічні основи формування системи екологічної безпеки в аграрному секторі економіки // Збалансоване природокористування. 2016. № 1. С. 153—158.
- Shkuratov O. Methodology for estimation of ecological safety in the agricultural of Ukraine // Scientific Papers: Series Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development. 2018. Vol. 18. Issue 3. P. 379—386.
- Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища": [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної ради України. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/>
- Хринюк О.С., Корчовна М.Р. Система забезпечення економічної безпеки підприємства: основні елементи [Електронний ресурс] // Ефективна економіка. 2015. № 3. Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua>
- Шкуратов О.І. Функціонування елементів організаційно-економічного механізму забезпечення екологічної безпеки в агросфері // Економічний дискурс. 2017. Вип. 3. С. 127—137.

References:

- Illiashenko, I.O. (2013), "Formation of organizational and economic mechanism of strategic management of natural and man-made and ecological safety on the basis of sustainable development", *Efektivna ekonomika*, vol. 1, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua> (Accessed 4 February 2022).
- Khlobystov, Ye.V. (2004), *Ekologichna bezpeka transformatsijnoi ekonomiky* [Ecological safety of transformational economy], *Ahentsstvo "Chornobyl'interinform"*, Kyiv, Ukraine.
- Samojlik, M.S. (2014), *Resursno-ekologichna bezpeka rehionu* [Resource and ecological security of the region], *PoltNTU*, Poltava, Ukraine.

4. Shkuratov, O.I. (2016), *Orhanizatsijno-ekonomichni osnovy ekolohichnoi bezpeky v ahrarnomu sektori Ukrainy: teoriia, metodolohiia, praktyka* [Organizational and economic bases of ecological safety in the agrarian sector of Ukraine: theory, methodology, practice], *DKS Tsentr*, Kyiv, Ukraine.

- Hsu, A. et al. (2016), *Environmental Performance Index*, Yale University, CT, USA.
- Meadows, D.H. (2009), *Thinking in Systems: A Primer*, London, UK.
- Kustovs'ka, O.V. (2005), *Metodolohiia systemnoho pidkhodu ta naukovykh doslidzhen'* [Methodology of systems approach and research], *Ekonomichna dumka*, Ternopil, Ukraine.
- Bertalanffy, L. Von. (1968), *General system theory. Foundations, development, applications*, George Braziller, New York, USA.
- Zerkalov, D.V., Tkachuk, K.N. and Tkachuk, K.K. (2011), *Inzhenerna ekolohiia problemy, monitorynh, upravlinnia* [Engineering ecology problems, monitoring, management], *Osnova*, Kyiv, Ukraine.
- Chmylenko, F.O. and Zhuk, L.P. (2014), *Metodolohiia ta orhanizatsiia naukovykh doslidzhen'* [Methodology and organization of scientific research], *RVV DNU*, Dnepropetrovsk, Ukraine.
- Shkuratov, O.I. (2016), "Methodological bases of formation of system of ecological safety in agrarian sector of economy", *Zbalansovane pryrodokorystuvannia*, vol. 1, pp. 153—158.
- Shkuratov, O. (2018), "Methodology for estimation of ecological safety in the agricultural of Ukraine", *Scientific Papers: Series Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development*, vol. 18, no. 3, pp. 379—386.
- The Verkhovna Rada of Ukraine (1991), *The Law of Ukraine "On environmental protection"*, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/> (Accessed 29 January 2022).
- Khryniuk, O.S. and Korchovna, M.R. (2015), "The system of economic security of the enterprise: the main elements", *Efektivna ekonomika*, vol. 3, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua> (Accessed 10 April 2022).
- Shkuratov, O.I. (2017), "Functioning of elements of the organizational and economic mechanism of ensuring ecological safety in the agrosphere", *Ekonomichnyj dyskurs*, vol. 3. pp. 127—137.

Стаття надійшла до редакції 28.06.2022 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net
тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73

Н. В. Резнікова,

д. е. н., професор, професор кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин, НН інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID ID: 0000-0003-2570-869X

Д. М. Русак,

д. е. н., доцент, професор кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин, НН інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID ID: 0000-0001-6603-0761

О. А. Іващенко,

к. е. н., доцент, завідувач кафедри економіки та менеджменту зовнішньоекономічної діяльності, Національна академія статистики, обліку і аудиту

ORCID ID: 0000-0002-8490-778X

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.6.10

ЗАГРОЗИ СТІЙКОСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ЛАНЦЮЖКІВ ПОСТАВОК І СТВОРЕННЯ ВАРТОСТІ З ПОЗИЦІЙ МІЖНАРОДНОЇ ПОЛІТЕКОНОМІЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ І МАКРОЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

N. Reznikova,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of World Economy and International Economic Relations, Educational and Scientific Institute of International Relations Taras Shevchenko National University of Kyiv

D. Rusak,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of World Economy and International Economic Relations, Educational and Scientific Institute of International Relations

Taras Shevchenko National University of Kyiv

O. Ivashchenko,

PhD in Economics, Associate Professor, Head of the Department of Economics and Management of Foreign Economic Activities, National Academy of Statistics, Accounting and Audit

THREATS TO THE RESILIENCE OF GLOBAL SUPPLY CHAINS AND GLOBAL VALUE CHAINS FROM THE POSITIONS OF THE INTERNATIONAL POLITICAL ECONOMY OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR AND MACROECONOMIC INSTABILITY

Волатильність, що характеризувала систему міжнародних економічних відносин в 2020—2021 роках, виявила вразливі місця у глобальних ланцюжках поставок та ланцюжках створення вартості. В статті ідентифіковано фактори, що спричинили розриви усталених зв'язків. Невизначеність та ризики, пов'язані з фрагментацією торгової та платіжної систем, що посилюються під впливом російсько-української війни, актуалізують запит на зміцнення ланцюгів від майбутніх збоїв. Мета статті полягає в переосмисленні в контексті російсько-української війни поняття "стійкість ланцюжків поставок", що передбачає: 1) ідентифікацію загроз стійкості; 2) виявлення ризиків глобального макроекономічного середовища, що впливає на економічну кон'юнктуру країн в умовах глобальної взаємозалежності; 3) оцінку потенціалу міжнародної політекономії для елімінування наслідків економічної чутливості та вразливості; 4) дослідження прямих та опосередкованих каналів впливу війни на загострення макроекономічної нестабільності. Виявлені ризики для ланцюгів поставок, а відтак і ланцюгів створення доданої вартості, запропоновано оцінювати, ранжувати та класифікувати з використанням методики SMAUG. Встановлено, що втручання у глобальні ланцюжки поставок за допомогою інструментів регуляторної конкуренції — субсидій, прихованого протекціонізму чи промислової політики — здатне посилитися у 2022 році у секторах, які вважаються стратегічними через пандемію або посилення геополітичної конкуренції. Було проаналізовано досвід США та країн-членів ЄС із підвищення стійкості ланцюгів поставок інструментами нормативного регулювання. Розглянуто роль В'єтнаму, Таїланду та Індонезії з позицій протидії зростаючому впливу Китаю в стратегіях економічної безпеки розвинутих країн.

The volatility that characterized the system of international economic relations in 2020—2021 revealed vulnerabilities in global supply chains and value chains. The article identifies the factors that caused the breaks in the established links. The uncertainty and risks associated with the fragmentation of the trading and payment systems, which have intensified under the influence of the Russian-Ukrainian war, actualize the need to strengthen the chains from future disruptions. The purpose of the article is to rethink the concept of "supply chain resilience" in the context of the Russian-Ukrainian war, which involves: 1) identifying threats to sustainability; 2) identifying the risks of the global macroeconomic environment that affects the economic situation of countries in the context of global interdependence; 3) assessment of the potential of international political economy to eliminate the consequences of economic sensitivity and vulnerability; 4) study of direct and indirect channels of the influence of the war on the aggravation of macroeconomic instability. The identified risks for supply chains and value chains are proposed to be assessed, ranked and classified using the SMAUG methodology. It has been found that intervention in global supply chains through instruments of regulatory competition-subsidies, covert protectionism, or industrial policy-could increase in 2022 in sectors considered strategic due to the pandemic or increased geopolitical competition. The experience of the US and EU member states in improving the sustainability of supply chains with regulatory tools is analyzed. The role of Vietnam, Thailand and Indonesia is considered from the standpoint of counteracting the growing influence of China in the economic security strategies of developed countries.

Ключові слова: ланцюги поставок, ланцюги створення доданої вартості, стійкість, макроекономічна нестабільність, міжнародна політекономія, економічна безпека.

Keywords: supply chains, value chains, resilience, macroeconomic instability, international political economy, economic security.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Частота і масштаби шоків попиту і пропозиції вимагають постійного стратегічного реагування для підвищення стійкості ланцюжка поставок. Війна в Україні стане тригером для переоцінки компаніями геополітичних ризиків і прийняття рішень про перенесення виробництва з країн, які вважаються ризикованими для бізнесу, що призводитиме до реорганізації глобальних ланцюжків створення вартості. Водночас, беручи до уваги відмінності у потенціалі застосування безпекових та інноваційних важелів економічних стратегій [1], спроможності нівелювати імперфекції економічної кон'юнктури [2], а також з огляду на асиметрії факторозабезпеченості країн [3] в процесі зеленого та цифрового переходу [4] — вартість та доступність капіталу, вартість і обсяг робочої сили, а також витрати на пошук альтернатив, процес релокації та ресорсингу бізнесу відбуватиметься поступово. Економічна взаємозалежність країн, що виражається в термінах чутливості та вразливості, зокрема, ресурсна, сировинна, інфраструктурна та логістична, зводить нанівець припущення про раптову деглобалізацію [5] як доконаний факт сучасного етапу розвитку міжнародних економічних відносин. Нині жодна компанія не може дозволити собі недооцінювати значення війни в Україні. Навіть якщо в перші місяці війни підприємства, незалежно від їхнього розміру [6], безпосередньо не відчули на своїй господарській діяльності її руйнівного впливу, гуманітарна, продовольча, енергетична, сировинна, ресурсна кризи, що загострюють глобальні проблеми міжнародного економічного розвитку [7] та пришвидшують макроекономічні шоки [8], нікого не залишає осторонь.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Експерти Світового банку встановили, що економічний шок, спровокований російсько-українською війною, поширюється п'ятьма трансмісійними каналами: товарними ринками, логістичними мережами, ланцюжками поставок, прямими іноземними інвестиціями (ПІІ) та такими секторами, як туризм. Втім наслідки такого впливу різнитимуться в залежності від регіонів та країн. Як стверджує М. Рута [10], обсяги світової торгівлі скоротяться на один відсоток, що позначиться на падінні світового ВВП менш ніж на один відсоток. Так, якщо у країнах-експортерах обробної промисло-

вості, таких як В'єтнам, Таїланд та Мексика, спостерігається різкий спад, особливо у енергоємних секторах, то нетто-експортери сільськогосподарських культур, включаючи Туреччину, Бразилію та Індію, а також нетто-експортери викопного палива, такі як Нігерія та країни Близького Сходу, вже відзначають збільшення обсягів експорту, що пом'якшує або навіть нівелює негативні наслідки війни. Економічні наслідки війни в Україні відчули в усіх країнах-членах ЄС через підвищену волатильність на товарних і сировинних ринках, збільшення термінів доставки та підвищення цін на низку товарів. І хоча взаємозалежність та взаємопереплетення ланцюжків поставок ускладнюють визначення точного економічного впливу війни на кожну із європейських країн, застосування методу визначення відносної вразливості від війни для країн-членів ЄС дозволило встановити, що, за поточними розрахунками, німецька економіка найбільш схильна до ризику понесення високих втрат через структуру і розмір її промислового сектора, а також з огляду на її залежність від російської енергетики. Італійська промисловість значною мірою залежить від України та Росії щодо поставок певних видів промислової сталі та енергії, до того ж Італія є великим споживачем газу і, отже, більш схильна до впливу зростання цін на енергоносії, а відтак — промислової інфляції [11]. Зростання цін на електроенергію в Європі, більш тривалі терміни доставки чіпів та заборони на повітряні перевезення, що корегують вантажні маршрути, ще більше ускладнюють і так чутливі ланцюжки поставок технологій. Саме вони, на думку Г. Севілла, можуть призвести до каскадного ефекту інфляції та обмеження темпів зростання [12]. Р. Клейтон, аналітик Lloyd, переконаний, що війна в Україні ще більше змінить ставлення до енергетичної та продовольчої безпеки, а запровадження фінансових санкцій по відношенню до Росії змусить її та інші країни шукати альтернативи усталеним системам, заснованим на доларі США [13; 14]. Його колега Ч. Шен [15] додає, що локдауни, оголошені в Китаї в березні і квітні 2022 року, ускладнюють розмежування деструктивного впливу на ланцюги поставок, що чинить війна в Україні і пандемія, яку не вдається взяти під контроль. Крім того, вартість капіталу для компаній зростає з огляду на відмову від подальшого використання провідними центробанками світу на запит урядів уможливити адаптацію антициклічної макроеко-

номічної політики стабілізації [16; 17] таких нетрадиційних інструментів монетарної політики, як політика кількісного пом'якшення та гвинтокрильних грошей.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Невизначеність та ризики, пов'язані з фрагментацією торгової та платіжної систем, актуалізують запит на зміцнення глобальних ланцюжків створення вартості та глобальних ланцюгів поставок від майбутніх збоїв. Мета статті полягає в переосмисленні поняття "стійкість ланцюжків поставок" в контексті російсько-української війни, що передбачає: 1) ідентифікацію загроз стійкості; 2) виявлення ризиків глобального макроекономічного середовища, що впливає на економічну кон'юнктуру країн в умовах глобальної взаємозалежності; 3) оцінку потенціалу міжнародної політекономії для елімінування наслідків економічної чутливості та вразливості; 4) дослідження прямих та опосередкованих каналів впливу війни на загострення макроекономічної нестабільності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Оскільки ланцюжки поставок схильні до одночасних потрясінь з боку попиту та пропозиції, багато компаній визначили як головний пріоритет посилення своїх позицій у логістиці та висунули на перший план планування безперервності бізнесу. Створення опціональних ланцюжків поставок необхідне і з позицій економічної безпеки, що передбачає забезпечення безперервності поставок у світі, а відтак переоцінка ланцюжка поставок щодо його стійкості набуває пріоритетності. Політика, яка регулювала ланцюжок поставок, більше не підпорядковується стратегії "встановив та забув", адже вузли, режими та потоки ланцюжка поставок необхідно постійно переглядати та налаштовувати у міру зміни умов економічної кон'юнктури. Відтак будь-які корекції ланцюжка, що передбачаються в рамках такого безперервного проектування, повинні заздалегідь враховуватися під час планування ланцюжка постачання.

Волатильність, що характеризувала систему міжнародних економічних відносин в 2020—2021 роках, виявила вразливі місця у глобальному ланцюжку поставок. Серед факторів, що спричинили розриви зв'язків, відзначаємо такі: ескалація торгової війни між США та Китаєм; шок пропозиції як наслідок обмежень на економічні зв'язки під час пандемії; шок попиту як наслідок закриття європейських ринків в умовах коронакризи; логістичні збої внаслідок різкого зростання обсягів транстихоокеанської торгівлі в другій половині 2020 року, відзначеного найвищими спотовими ставками, коли-небудь зареєстрованими для транстихоокеанських контейнерних перевезень у східному напрямку, та різким зростанням витрат на логістику. Вплив зазначених факторів на бізнес варіювався залежно від приналежності компаній до тих чи інших секторів економіки. Зокрема, компанія Ford та інші автовиробники були змушені скоротити виробництво через нестачу запчастин; ускладнився експорт сільськогосподарської продукції зі США, внаслідок чого порожні вантажні перевізники були відправлені назад до Китаю, щоб забезпечити зростання попиту на контейнери на азійських ринках.

Вплив на ланцюжки поставок внаслідок російсько-української війни можна умовно поділити на ефекти першого і другого порядку. Ефекти першого порядку викликані скороченням прямої торгівлі між зоною бойових дій та Європейським Союзом. Ефектів другого порядку можна виокремити щонайменше два. По-перше, це скорочення торгівлі між зоною бойових дій та третіми країнами, що призводить до скорочення постачання товарів до ЄС із цих третіх країн. По-друге, менше виробництво проміжних товарів в ЄС через більш високі ціни на енергоносії або навіть їхнього дефіциту

внаслідок війни і, отже, менше виробництво продуктів переробки, для яких ці проміжні продукти є основою [11].

Умови для міжнародної торгівлі залишаються в другій половині 2022 року вкрай несприятливими, а низькі витрати та низькі ризики (як політичні, так і логістичні), які допомогли підтримати розвиток глобальних ланцюжків поставок відразу після зняття обмежень, запроваджених під час пандемії, у ході російсько-української війни перетворились на додаткове джерело невизначеності. Зазначене більшою мірою стосується перенаправлення, диверсифікації постачальників та/або регіонів, збільшення запасів та створення запасів. Наприклад, у США використання складських приміщень збільшилося на 32% у березні 2022 року порівняно з березнем 2020 року, згідно з даними березневого індексного звіту Logistics Manager [18]. Зміни запасів у Єврозоні зросли на 95% у четвертому кварталі порівняно з попереднім кварталом, досягнувши найвищого рівня з початку спостережень у 1995 році. Імпортери розглядають варіанти зниження ризиків поставок та підвищення надійності ланцюжка поставок (буферні запаси, множинні джерела поставок, ближчі джерела поставок), але це повільний процес, адже нові торгові відносини можуть виявитися дорожчою альтернативою. Крім того, питання нестачі кваліфікованої робочої сили — серед ризиків для відновлення економічної активності в розвинених країнах [19].

Зростання стійкості глобальних ланцюжків поставок вимагає диверсифікації джерел поставок та зниження схильності до геополітичних ризиків. Однак ці зміни самі собою створюють економічний і політичний тиск. Хоча фірми відмовляються від стратегій "точно вчасно" на користь стратегій "про всяк випадок", вони лишаються чутливими до цінних коливань [20; 21]. Так само і диверсифікація джерел постачання може призвести до втрати ефекту масштабу та ефективності, які були досягнуті впродовж діяльності компанії. Адже використання таких інструментів нівелювання ризиків збоїв поставок, як підтримка більшої кількості запасів, вимагає додаткових витрат. Виробництво деяких трудомістких товарів, таких, як текстиль та взуття, швидко зміщується на ринках країн, що розвиваються, зокрема, у В'єтнамі, Таїланді та Індонезії, експортна інфраструктура яких значно поступається китайській [22]. І хоча швидке відновлення Китаю після пандемії призвело до того, що частина бізнесу, що залишила Китай, повернулася, подальша диверсифікація поставок буде здійснюватися за рахунок виробництва товарів з нижчою доданою вартістю з меншою залежністю від спеціалізованих знань або мереж постачання компонентів.

Інвестиції в технології автоматизації та робототехніки можуть підвищити стійкість поставок за рахунок зниження витрат на робочу силу та пом'якшення наслідків нестачі робочої сили (особливо автоматизація, орієнтована на прості процеси, такі як упаковка та укладання на піддони) [22].

Виявлені ризики для ланцюгів поставок, а відтак і ланцюгів створення доданої вартості, підлягають оцінці, ранжуванню та класифікації за пріоритетністю з використанням методики SMAUG або карти вразливостей (англ. seriousness, manageability, acceptability, urgency, growth) за п'ятьма критеріями: 1) серйозність (відносний вплив ризику); 2) керуваність (відносна здатність пом'якшити або зменшити ризик); 3) прийнятність (ступінь, у якому ризик прийнятний з точки зору політичних, екологічних, соціальних, економічних чинників); 4) терміновість (ймовірність ризику і, отже, терміновість дій); 5) зростання (можливість розширення впливу або збільшення ймовірності ризику).

Після того, як ризики ідентифіковані та оцінені, отриманий результат інтерпретується за допомогою "4Т" (англ. terminate, transfer, treat, tolerate), що в українському варіанті не відповідає зазначеній аббревіатурі,

втім передбачає таке: 1) припинити, за можливістю, діяльність, що підвищує ступінь ризику; 2) перекласти ризик (або частково розділити) на іншу сторону (наприклад, передача фінансового ризику страховій компанії); 3) пом'якшити наслідки ризику у разі виникнення; 4) прийняти рівень ризику та його потенційні наслідки.

Наприклад, адміністрація Д. Байдена продовжить комплексне вивчення найважливіших ланцюжків постачання США, що, ймовірно, стимулюватиме "френдшоринг" чи оншоринг ланцюжків поставок. Так само Китай продовжуватиме прагнути до самозабезпечення в ключових галузях, як це передбачено у 14-му п'ятирічному плані та його політиці "подвійної циркуляції", з акцентом на напівпровідники. Уряди також запровадять нові правила ланцюжка поставок, щоб привернути увагу до проблем пом'якшення наслідків зміни клімату та нівелювання використання соціального демпінгу (примусової праці, заниження соціальних стандартів, встановлення несправедливої оплати праці), втім цей крок може бути інтерпретований конкурентами як прояв регуляторної конкуренції [23]. ЄС запропонував впроваджувати концепцію корпоративної обачності та підзвітності, яка спрямована на заохочення компаній до вирішення питань прав людини та навколишнього середовища протягом усього їхнього ланцюжка поставок. Як і у випадку з іншими нормативними актами ЄС, це, ймовірно, матиме наслідки далеко за межами ЄС. Крім того, заборони, введені США, Великою Британією та Канадою на імпорту товарів, при виробництві яких супроводжувалося порушенням прав людини, ймовірно, будуть розширюватися і можуть бути відтворені іншими країнами. У деяких випадках вирішення цих проблем по всьому ланцюжку постачання може суперечити зусиллям уряду щодо підвищення стійкості. Наприклад, обмеження США на імпорту полікремнію з Китаю суперечать прагненню адміністрації Д. Байдена прискорити впровадження відновлюваних джерел енергії. А зусилля Китаю зі стримування виробництва електроенергії на вугіллі можуть і надалі порушувати глобальні ланцюжки постачання, оскільки заводи заощаджують енергію, обмежуючи виробництво. Перевірка стійкості ланцюжка поставок визначатиметься не лише державними ухилами, а й тиском зацікавлених сторін. Згідно з опитуванням інституційних інвесторів, проведеного EY, 91% кажуть, що нефінансові результати відіграють роль у прийнятті ними інвестиційних рішень. Крім того, EY Future Consumer Index показує, що 43% світових споживачів готові платити вищі ціни за продукти, що приносять користь суспільству. Крім того, тиск з боку бізнесу щодо зобов'язань щодо сталого розвитку, ймовірно, продовжуватиме зростати, оскільки все більше компаній скорочують постачальників, які не виконують цільових показників викидів. [24].

Адміністрація Байдена-Харріс у липні 2021 року вжила заходів для усунення виявлених уразливостей, підвищення стійкості за рахунок підтримки вітчизняного виробництва, захисту наскрізних внутрішніх ланцюжків постачання та застосування скоординованого підходу з союзниками та партнерами в результаті перевірки найважливіших ланцюжків постачання в США [25].

Адміністрація визнає, що зміцнення ланцюжків постачання США потребує партнерства із союзниками. "Френдшоринг", запропонований Адміністрацією, стане основним елементом реагування на будь-які виявлені вразливості. Прагнучи боротися з несумлінною торговою практикою, яка, як вважається, підриває ланцюжки поставок у США, Адміністрація запустила "торговий страйк", який проводитиме односторонні та багатосторонні примусові дії проти країн-конкурентів. У зв'язку з цим Адміністрація розпочала реалізацію указу президента Д. Байдена "Зроблено в Америці", приділивши особливу увагу можливостям внутрішніх дже-

рел та зменшивши потребу у відстугах від законів США про державні закупівлі.

Один із аспектів роботи Адміністрації в галузі ланцюжка поставок, що має особливий інтерес для Нової Зеландії, стосується продовольчої системи США. Перевірка Адміністрацією сільськогосподарських товарів та виробництва продуктів харчування не буде завершена до лютого 2022 року, але Адміністрація вже зобов'язалася інвестувати 5 мільярдів доларів США по всьому ланцюжку постачання продуктів харчування.

Зрештою, війна в Україні може призвести до нового світового економічного порядку, що характеризується більш "дружніми відносинами", як це назвала міністр фінансів США Дж. Йеллен, — торговельні відносини з країнами, які мають давні відносини, співпрацю та спільні цінності, можуть зрости, а фактор етики також може стати важливішим фактором при виборі партнера у трейдингу [26].

Не менш важливим є те, що Україна постачає близько 50% неоновому газу у світі, який використовується для виробництва напівпровідникових чіпів. Уряди та великі корпорації зараз щосили намагаються отримати альтернативні джерела, але пропозиція скорочується, а ціни різко зросли. Ще одна причина для занепокоєння полягає в тому, що три чверті світових виробничих потужностей з виробництва чіпів зосереджені у Східній Азії, при цьому Китай та Тайвань, за прогнозами, матимуть найбільшу частку у виробництві до 2030 року. Небажання Китаю вводити санкції щодо Росії на додаток до і без того напружених відносин між США і Китаєм становить значний геополітичний ризик для ланцюжка поставок чіпів. Пандемія вже викликала дебати як у США, так і в Європі про перехід від глобалізації до місцевих джерел виробництва мікросхем (і багатьох інших галузей, таких як рідкісні метали та медичні товари) для підвищення стійкості ланцюжків поставок. У 2021 році в США було прийнято Закон про чіпи, який передбачає запуск заводу з виробництва чіпів у США. Європейський закон про чіпи передбачає, що інвестиції в ЄС збільшать його глобальну частку у виробництві чіпів з 9 до 20 відсотків. Втім ці рішення не усувають короткострокової нестачі в чіпах, і будь-які додаткові потужності з іншого виробництва будуть впроваджені не раніше 2026 року [27].

Ці фактори підвищують інтерес до стратегій місцевих ланцюжків постачання. Угода Electricite de France (EDF) про покупку частини бізнесу GE в галузі атомної енергетики, яку GE купила у Alstom у 2015 році, є прикладом переходу від глобалізації до локалізації. Франція підвищує свою залежність від атомних електростанцій, які виробляють 70% її електроенергії. Було вирішено, що для цього необхідно краще контролювати весь ланцюжок постачання таких заводів. Іншим прикладом є устаткування виробництва напівпровідників. Уряди США та Нідерландів заборонили ASML, найбільшому у світі виробнику літографічного обладнання, що використовується для виготовлення комп'ютерних мікросхем, продавати свої найсучасніші машини до Китаю.

Нарешті, великий вплив війни в Україні на європейське автомобілебудування висвітлює ризик, пов'язаний із нинішнім глобальним ланцюжком поставок. Наприклад, Volkswagen та BMW закривають складальні лінії в Німеччині через брак джгутів проводів виробництва німецької компанії Leonі в Україні. А виробник шин Michelin нещодавно оголосив, що може закрити деякі заводи в Європі через проблеми з логістикою, які виникли внаслідок вторгнення Росії в Україну. Немає сумнівів у тому, що європейські автомобільні компанії уважно вивчать ризики, пов'язані з міжнародними постачальниками, і розглянуть можливість закуповувати більше на місцевому рівні, навіть якщо це вимагатиме додаткового підвищення цін, що, в свою чергу, може дозволити Європі зміцнити свій внутрішній виробничий сектор.

Втім, підхід до локалізації не є панацеєю. Оскільки Китай в даний час є домінуючим світовим виробником і чи не єдиним джерелом тисяч компонентів, зниження залежності від нього в багатьох випадках вимагатиме значних інвестицій та часу. Як приклад можна навести недавно оголошений Intel план витратити 20 мільярдів доларів на будівництво двох заводів із виробництва напівпровідників в Огайо (перший завод не розпочне виробництво до 2025 року) [28].

ВИСНОВКИ

Втручання у глобальні ланцюжки поставок — за допомогою субсидій, локалізації, прихованого протекціонізму чи промислової політики — здатне посилитися у 2022 році у секторах, які вважаються стратегічними через пандемію або посилення геополітичної конкуренції. Фармацевтика та медичне обладнання, сільське господарство та продукти харчування, напівпровідники та цифрові технології, інфраструктура та технології, пов'язані з зеленим енергетичним переходом опиняться у центрі уваги багатьох урядів.

В основі найпоширенішого визначення сталого ланцюжка поставок лежала його здатність швидко відновлюватися після руйнівних подій, в ідеалі, стаючи сильнішим, ніж раніше. Однак у міру того, як збої накопичуються і все частіше впливають на ланцюжки поставок, підхід до визначення стійкого ланцюжка поставок доведеться змінити, адже, швидше за все, відновлення стану, що передуює збоям, буде неможливим. Стійкі ланцюжки поставок майбутнього повинні мати можливість безперервно трансформуватися в нові стани, які дозволять їм працювати в нових (але тимчасових) умовах, що переважають після збоїв, і робити це неодноразово. Визначення стійкості як безперервної зміни ланцюжка поставок відтак передбачає управління ризиками ланцюжка постачання, де коливання попиту, пропозиції, витрат та якості є визначальним.

Література:

1. Панченко В. Г., Резнікова Н. В., Іващенко О. А. Безпекові та інноваційні важелі економічної стратегії азійських країн: національні інструменти набуття конкурентних переваг в умовах глобальних трансформацій (на прикладі В'єтнаму та Індії). Ефективна економіка. 2021. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8918>
2. Резнікова Н. В. Економічна кон'юнктура розвинених країн: навч. посіб. у 2-х ч. Київ: Аграр Медіа Груп, 2021. Ч.1. 422 с.
3. Резнікова Н.В., Панченко В.Г., Іващенко О.А. Вплив кон'юнктури ринку рідкоземельних елементів на економічну та енергетичну безпеку держав: перспективи й інноваційно-технологічного потенціалу конкурентоспроможної зеленої економіки. Ефективна економіка. 2021. № 7. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9068>
4. Панченко В. Г., Резнікова Н. В., Іващенко О. А. Розвиток industry 4.0 й цифрової економіки у фокусі глобального технологічного та інноваційного суперництва КНР і США. Економіка та держава. 2021. № 2. С. 4—10.
5. Reznikova N., Ivashchenko O. Projections of deglobalization in the contemporary international economic relations in the context of the paradigm of globalism. Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Економіка. 2018. Вип.15. С. 98—106.
6. Резнікова Н. В., Іващенко О. А., Курбала Н. В. Тенденції розвитку малого й середнього бізнесу та його вплив на економічну кон'юнктуру і конкурентоспроможність розвинених країн. Економіка та держава. 2020. № 10. С. 4—14.
7. Reznikova N., Ivashchenko O., Rubtsova M. Global problems as a subject of interdisciplinary studies in the focus

of international economic security and sustainable development. Економіка та держава. 2020. № 7. С. 24—31.

8. Відякіна М. М., Резнікова Н. В. Детермінанти кризових потрясінь: макроекономічні виміри. Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки: у 3-х частинах. 2013. Вип. 33 Ч. II. С. 96—101.
9. Резнікова Н.В. Проблемы глобальной макроэкономической взаимозависимости / Н.В. Резникова // Modern Science — Modern? v?da. — Praha. — Ceska republika, Nemoros. — 2016. — № 2. — P.52—55.
10. Ruta M. How the war in Ukraine is reshaping world trade and investment. 2022. <https://blogs.worldbank.org/developmenttalk/how-war-ukraine-reshaping-world-trade-and-investment>
11. Wijffelaars M., van Harn E.-J. Ukraine war poses a threat to EU industry. 2022. URL: <https://economics.rabobank.com/publications/2022/april/ukraine-war-revives-supply-chain-crisis/>
12. Sevilla G. War in Ukraine continues to disrupt the global supply chain. 2022. URL: <https://www.emarketer.com/content/war-ukraine-continues-disrupt-global-supply-chain>
13. Clayton R. Emerging economies face wheat price spike. 2022. URL: <https://lloydslist.maritimeintelligence.informa.com/LL1140938/Emerging-economies-face-wheat-price-spike>
14. Clayton R. Ukraine war to bring reassessment of vulnerable supply chains. 2022. URL: <https://lloydslist.maritimeintelligence.informa.com/LL1140191/Ukraine-war-to-bring-reassessment-of-vulnerable-supply-chains>
15. Shen C. Lockdowns in China deepen supply chain disquiet. 2022. URL: <https://lloydslist.maritimeintelligence.informa.com/LL1140144/Lockdowns-in-China-deepen-supply-chain-disquiet>
16. Резнікова Н.В., Панченко В.Г., Іващенко О.А. Від синтезу економічних теорій до політичного консенсусу: монетарно-фінансові дилеми макроекономічної стабілізації в умовах коронакризи. Економіка України. 2021. № 4. С. 21—44.
17. Резнікова Н.В., Панченко В.Г., Іващенко О.А. Від ревізії економічної теорії до ревізії економічної політики: пастки нового макроекономічного консенсусу. Економіка України. 2021. № 3. С. 19—40.
18. Logistics Manager. 2022. URL: <https://www.logisticsmanager.com/>
19. Global Supply Chains in a Post-Pandemic World. 2021. URL: <https://cutt.ly/xJgevPr>
20. Іващенко О.А., Резнікова Н.В. Перспективи участі України в глобальних ланцюгах створення вартості як засіб підвищення конкурентоспроможності в умовах транснаціоналізації виробничих відносин. Інвестиції: практика та досвід. 2015. № 16. С. 22—26.
21. Резнікова Н.В. Контрактні відносини в стратегіях інтеграції країн в глобальні ланцюги створення вартості. Економічний простір. 2018. № 137. С. 33—46.
22. Панченко В. Г., Резнікова Н. В., Іващенко О. А. Національні особливості реалізації політики економічного патріотизму: В'єтнам та Індія у фокусі дослідження інструментів державного стимулювання розвитку, зростання й досягнення безпеки. Ефективна економіка. 2021. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8829>
23. Panchenko V., Reznikova N., Bulatova O. Regulatory Competition in the Digital Economy: New Forms of Protectionism. International Economic Policy. 2020. № 1—2 (32-33). P. 49—79.
24. 2022 Geostrategic Outlook. How to thrive in a turbulent 2022. 2021. URL: https://assets.ey.com/content/dam/ey-sites/ey-com/en_gl/topics/geostrategy/ey-2022-geostrategic-outlook.pdf
25. MFAT. Report on The Biden-Harris Administration's Actions to Secure Supply. 2021. <https://www.mfat.->

govt.nz/assets/Trade-General/Trade-Market-reports/Report-on-The-Biden-Harris-Administrations-Actions-to-Secure-Supply-Chains.pdf

26. ING. Supply chain pressure to persist through 2022, leading to permanent changes in trade. 2022. URL: <https://think.ing.com/articles/supply-chain-pressure-to-persist-through-2022>

27. Ganeshan R., Boone T. How the war in Ukraine impacts global supply chains. 2022. URL: <https://cutt.ly/jJgtDcu>

28. Simchi-Levi D., Haren P. How the War in Ukraine Is Further Disrupting Global Supply Chains. 2022. URL: <https://hbr.org/2022/03/how-the-war-in-ukraine-is-further-disrupting-global-supply-chains>

References:

1. Panchenko, V., Reznikova, N. and Ivashchenko, O. (2021), "Security and innovation levers of the economic strategy in asian countries: national instruments for gaining competitive advantages in the context of global transformations of the world system (the case of Vietnam and India)", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 5, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8918>

2. Reznikova, N. (2021), *Ekonomichna kon'iunktura rozvynenykh krain* [Economic situation of developed countries], Agrarian Media Group, Kyiv, Ukraine.

3. Reznikova, N., Panchenko, V. and Ivashchenko, O. (2021), "Impact of the rare earths market on the economic and energy security of states: prospects for the institutional regulation of resource confrontation and the innovative and technological potential of a competitive green economy", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 7, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9068>

4. Panchenko, V., Reznikova, N. and Ivashchenko, O. (2021), "The development of industry 4.0 and digital economy in focus of the china-united states global technological and innovation rivalry", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 2, pp. 4—10.

5. Ivashchenko, O. and Reznikova, N. (2018), "Projections of Deglobalization in the Contemporary International Economic Relations in the Context of the Paradigm of Globalism", *Bulletin of Mariupol State University. Series: Economics*, vol. 15, pp. 98—106.

6. Reznikova, N., Ivashchenko, O. and Kurbala, N. (2020), "Tendencies in the development performance of small and medium-sized businesses and their impact on the economic conjuncture and competitiveness of developed countries", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 10, pp. 4—14.

7. Reznikova, N., Ivashchenko, O. and Rubtsova, M. (2020), "Global problems as a subject of interdisciplinary studies in the focus of international economic security and sustainable development", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 7, pp. 24—31.

8. Vidyakina, M. and Reznikova, N. (2013), "Determinants of crisis shocks: macroeconomic dimensions", *Zbirnyk naukovykh prats' Cherkas'koho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky: u 3-kh chastynakh*, vol. 33, no. II, pp. 96—101.

9. Reznikova, N. (2016), "Challenges of global macroeconomic interdependence", *Modern Science — Moderni veda*, vol. 2, pp. 52—55.

10. Ruta, M. (2022), "How the war in Ukraine is reshaping world trade and investment", available at: <https://blogs.worldbank.org/developmenttalk/how-war-ukraine-reshaping-world-trade-and-investment> (Accessed 31 May 2022).

11. Wijffelaars, M. and van Harn, E.-J. (2022), "Ukraine war poses a threat to EU industry", available at: <https://economics.rabobank.com/publications/2022/april/ukraine-war-revives-supply-chain-crisis/> (Accessed 31 May 2022).

12. Sevilla, G. (2022), "War in Ukraine continues to disrupt the global supply chain", available at: <https://www.emarketer.com/content/war-ukraine-continues-disrupt-global-supply-chain> (Accessed 31 May 2022).

13. Clayton, R. (2022), "Emerging economies face wheat price spike", available at: <https://lloydslist.maritimeintelligence.informa.com/LL1140938/Emerging-economies-face-wheat-price-spike> (Accessed 31 May 2022).

14. Clayton, R. (2022), "Ukraine war to bring reassessment of vulnerable supply chains", available at: <https://lloydslist.maritimeintelligence.informa.com/LL1140191/Ukraine-war-to-bring-reassessment-of-vulnerable-supply-chains> (Accessed 31 May 2022).

15. Shen, C. (2022), "Lockdowns in China deepen supply chain disquiet", available at: <https://lloydslist.maritimeintelligence.informa.com/LL1140144/Lockdowns-in-China-deepen-supply-chain-disquiet> (Accessed 31 May 2022).

16. Reznikova, N., Panchenko, V. and Ivashchenko, O. (2021), "From synthesis of economic theories to political consensus: monetary and fiscal dilemmas of macroeconomic stabilization in the context of coronavirus crisis.", *Economy of Ukraine*, vol. 4, pp. 21—44.

17. Reznikova, N., Panchenko, V. and Ivashchenko, O. (2021), "From revision of economic theory to revision of economic policy: traps of new macroeconomic consensus", *Economy of Ukraine*, vol. 3, pp. 19—40.

18. The official site of Logistics Manager (2022), available at: <https://www.logisticsmanager.com/> (Accessed 31 May 2022).

19. HBR (2021), "Global Supply Chains in a Post-Pandemic World", available at: <https://cutt.ly/xJgevPr> (Accessed 31 May 2022).

20. Reznikova, N. and Ivashchenko, O. (2015), "The opportunities of participation in global value chains for Ukraine in the context of transnationalisation", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 16, pp. 22—26.

21. Reznikova, N. (2018), "Contractual relations in strategies of integration of countries into global value chains", *Economic space*, vol. 137, pp. 33—46.

22. Panchenko, V., Reznikova, N. and Ivashchenko, O. (2021), "National peculiarities in implementing the policy of economic patriotism: vietnam and india in focus of study of the instruments for government stimulation of development, growth and security", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 4, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8829> (Accessed 31 May 2022).

23. Panchenko, V., Reznikova, N. and Bulatova, O. (2020), "Regulatory Competition in the Digital Economy: New Forms of Protectionism", *International Economic Policy*, vol. 1—2 (32—33), pp. 49—79.

24. 2022 Geostrategic Outlook (2021), "How to thrive in a turbulent 2022", available at: https://assets.ey.com/content/dam/ey-sites/ey-com/en_gl/topics/geostrategy/ey-2022-geostrategic-outlook.pdf (Accessed 31 May 2022).

25. MFAT (2021), "Report on The Biden-Harris Administration's Actions to Secure Supply", available at: <https://www.mfat.govt.nz/assets/Trade-General/Trade-Market-reports/Report-on-The-Biden-Harris-Administrations-Actions-to-Secure-Supply-Chains.pdf> (Accessed 31 May 2022).

26. ING (2022), "Supply chain pressure to persist through 2022, leading to permanent changes in trade", available at: <https://think.ing.com/articles/supply-chain-pressure-to-persist-through-2022> (Accessed 31 May 2022).

27. Ganeshan, R. and Boone, T. (2022), "How the war in Ukraine impacts global supply chains", available at: <https://cutt.ly/jJgtDcu> (Accessed 31 May 2022).

28. Simchi-Levi, D. and Haren, P. (2022), "How the War in Ukraine Is Further Disrupting Global Supply Chains", available at: <https://hbr.org/2022/03/how-the-war-in-ukraine-is-further-disrupting-global-supply-chains> (Accessed 31 May 2022).

Стаття надійшла до редакції 01.06.2022 р.

А. М. Сатир,
д. е. н., професор, завідувач кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності,
Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0003-0040-6863

В. М. Кепко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності,
Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0001-6432-7211

А. І. Стаднік,
к. е. н., доцент, доцент кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності,
Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0001-9657-2350

О. І. Кепко,
к. т. н., доцент, доцент кафедри прикладної інженерії та охорони праці, Уманський
національний університет садівництва
ORCID ID: 0000-0003-1443-307X

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.6.16

АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД ІННОВАЦІЙНИХ ФОРМ БІЗНЕСУ У ТОРГОВЕЛЬНІЙ ТА КОМЕРЦІЙНІЙ СФЕРАХ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

L. Satyr,
Doctor of Economics Sciences, Professor, Head of the Department of Business, Trade and Exchange activities, Bila Tserkva
National Agrarian University
V. Kepko,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Business, Trade and Exchange activities,
Bila Tserkva National Agrarian University
L. Stadnik,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Business, Trade and Exchange activities,
Bila Tserkva National Agrarian University
O. Kepko,
PhD in Technical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department Applied Engineering and Labor
Protection, Uman National University of Horticulture

ANALITICAL REVIEW OF INNOVATIVE BUSINESS FORMS IN THE COMMERCIAL AND TRADE SECTORS OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITIES

У статті досліджено питання щодо упровадження інноваційних форм бізнесу в торговельну та комерційну сфери. Зазначено, що конкурентні виклики, пов'язані з економічними змінами в Україні, боротьба за покупця та інші фактори, змушують торговельні підприємства та різні комерційні структури до пошуку нових шляхів розвитку бізнесу.

У ході дослідження проведено аналітичний огляд торговельної та комерційної діяльності в Україні. Визначено рівень використання різних форм інноваційної діяльності у торгівлі та комерції. Розглянуто основні тенденції упровадження інновацій у сферу торгівлі та комерційної діяльності. Здійснено економічний аналіз упровадження інновацій у сферу торгівлі та комерційної діяльності. Визнано, що одним з

інноваційних рішень у сфері торгівлі та комерційної діяльності є застосування такого методу продажу товарів і послуг як електронна торгівля. Зазначено, що популярність застосування технологій електронної торгівлі пояснюється простотою використання, зручністю та швидкістю — можливістю покупцем отримання бажаної покупки у найкоротші терміни незважаючи на місце виготовлення чи реалізації товару. Визначено ключові фактори розвитку електронної комерції. Встановлено перешкоди на шляху розвитку електронної торгівлі. Зазначено, що торговельними підприємствами застосовуються й інші інноваційно-технологічні види послуг з продажу товарів та обслуговування споживачів, зокрема омніканальне обслуговування, еквайринг, каси самообслуговування, інтернет речей (IoT), чат-боти та персональні помічники тощо.

Резюмовано, що активізація управління інноваційною діяльністю забезпечує торговельному підприємству конкурентні переваги. Використання інновацій у сфері торгівлі та комерційній діяльності допоможе утримати клієнтів та сприятиме досягненню високого рівня їх задоволеності, дозволяючи пропонувати покупцям необхідні їм послуги та продукти.

Competition, the desire to win a greater share of the market, increasing the volume of sales and widening of the consumers circle of certain products and services, the struggle for customers interest, etc., motivates trading enterprises and different commercial structures to find new ways to develop their business. Regarding the above, the implementation and exploitation of the possibilities of innovative forms of business activities is particularly relevant and requires detailed study.

The article examines the implementation of innovative business forms in the trade and commercial spheres. It has been noted that competitive effects associated with the economic changes in Ukraine, competition for customers interest and other factors are forcing trading companies and different commercial structures to look for new ways of business development. In the course of the study an analytical survey of commercial and trade activities in Ukraine was conducted. The level of exploitation of different forms of innovation in trade and commerce has been determined. The main trends in the implementation of innovation in the field of trade and commerce are discussed. An economic analysis of the implementation of innovation in the field of trade and commerce is carried out. It is indicated that one of the innovative solutions in the field of trade and commerce is the use of e-commerce as a method of selling goods and services. It has been noted that the popularity of e-commerce technologies is due to their simplicity of use, convenience and quickness — the possibility for the customer to receive the desired purchase in the shortest possible time, regardless of the location where the product is produced or released. The key factors for the development of electronic commerce have been identified. The most significant obstacles regarding the development of electronic commerce have been identified. It is noted that commercial enterprises are also using various other innovative technological types of services for selling of goods and providing services to customers, such as omnichannel service, acquiring, self-service checkouts, Internet of Things (IoT), chat-bots and personal messengers, etc.

It is summarized that the active management of innovation activities ensures competitive advantages for the trading company. The use of innovations in the field of trade and commercial activities will help retain customers and contribute to achieving a high level of their satisfaction, allowing them to offer their customers the necessary services and products.

Ключові слова: торгівля, комерція, інновації, технології, підприємницька діяльність, економічний аналіз.
Key words: trading, commerce, innovation, technology, business, economic analysis.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Конкуренція, бажання завоювати більшу частку ринку, збільшення обсягів продажів та розширення кола споживачів певної продукції й послуг, боротьба за покупця тощо, змушує торговельні підприємства та різні комерційні структури до пошуку нових шляхів розвитку бізнесу. Одним із інноваційних рішень у сфері торгівлі та комерційної діяльності є застосування такого методу продажу товарів і послуг як електронна торгівля. Її поява пов'язана з розвитком інформаційних технологій, які дозволили спростити процес покупки. Інформаційний простір, зокрема, мережа інтернет, розширює межі особистого спілкування користувачів, сприяє віртуалі-

зації комерційної діяльності, дозволяє підприємницьким структурам підвищити стійкість бізнесу та отримати фінансову вигоду у короткостроковій перспективі. Віртуальний інтернет-простір є перспективною формою економічного співробітництва, оскільки має багато переваг у порівнянні зі звичайною торгівлею, а саме — відсутні різні види бар'єрів при вході ринку, зокрема митні та платіжні формальності тощо. Поширення й застосування технологій електронної торгівлі пояснюється простотою використання, зручністю та швидкістю — можливістю покупцем отримання бажаної покупки у найкоротші терміни незважаючи на місце виготовлення чи реалізації товару. Зважаючи на вказане, питання

Таблиця 1. Товарооборот підприємств оптової та роздрібної торгівлі у 2017–2021 рр.¹

Найменування показника	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.
Оптовий товарооборот підприємств оптової торгівлі (юридичних осіб), млн грн	1908670,6	2215367,4	2322176,9	2462558,8	3377409,4
Індекс фізичного обсягу оптового товарообороту до відповідного періоду попереднього року, %	102,8	103,6	99,5	104,2	94,4
Оборот роздрібної торгівлі², млн грн	815344,3	930629,2	1094045,8	1201624,0	1443832,9
Індекс фізичного обсягу обороту роздрібної торгівлі до відповідного періоду попереднього року, %	106,5	106,2	110,3	107,6	110,7
Роздрібний товарооборот підприємств роздрібної торгівлі (юридичних осіб), млн грн	586330,1	668369,6	793479,2	868283,3	1044516,5
Індекс фізичного обсягу роздрібногo товарообороту до відповідного періоду попереднього року, %	106,0	105,8	111,4	107,2	110,9

¹ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

² Включає дані щодо роздрібногo товарообороту підприємств (юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців), основним видом економічної діяльності яких є роздрібна торгівля.

³ Джерело: складено авторами на основі аналізу даних Держстату України [7].

щодо упровадження та використання можливостей інноваційних форм підприємницької діяльності, зокрема й електронної торгівлі, є особливо актуальним та потребує детального вивчення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вагомий внесок у вивчення питання розвитку торговельної діяльності та розроблення теоретичних, організаційних, методологічних основ впровадження інновацій у діяльність торговельних підприємств зробили провідні вітчизняні та зарубіжні вчені. Так, зокрема Данило С.І. зазначає, що "Торгівля є найважливішою сферою формування і стабілізації споживчого ринку, координуючою ланкою в системі міжгалузевих, регіональних і міжрегіональних зв'язків, дієвим механізмом задоволення соціальних потреб. Вона є однією з важливих галузей економіки будь-якої держави..." [1, с. 50]. "Торгівля відіграє багатоаспектну роль у соціально-економічному розвитку суспільства, що, зокрема, проявляється у задоволенні потреб споживачів, збалансуванні виробництва та споживання, забезпеченні зайнятості населення, формуванні валового внутрішнього продукту держави тощо. Мінялись сучасних умов господарювання, посилення впливу зовнішніх і внутрішніх дестабілізаційних факторів на ефективність функціонування підприємницьких структур у цій сфері зумовлюють необхідність пошуку нових інструментів та важелів управління комерційною діяльністю підприємств роздрібної торгівлі, спрямованих на зростання обсягів реалізації, прибутковості, конкурентоспроможності" — резюмує Носач Н.М. [2, с. 126]. Дослідники Арк В., Бререрса А. та Гертог П. зазначають, що інновація в сфері послуг може бути визначена як нова концепція сервісу, нові канали зв'язку з клієнтами, нові системи розподілу й технологічні рішення, які зазвичай спільно змінюють пропозицію послуг на ринку, оновлюють функції фірми й вимагають структурно нових організаційних, технологічних і людських можливостей фірми [3]. Федулова А. зазначає, що "Розвиток інноваційної діяльності в торгівлі дає змогу значно підвищити конкурентоспроможність, фінансову стійкість, а також задовольнити всі потреби покупців" [4, с. 21]. Дубовик Т.В. та Буцацька І.О. вказують, що у сфері роздрібної торгівлі України

відбувається активне технологічне оновлення роздрібних торговельних об'єктів і впроваджуються нові інноваційні підходи до здійснення господарської діяльності роздрібними підприємствами торгівлі, які вже зараз не можуть ігнорувати світові тенденції щодо зміни споживчих настроїв [5, с.223]. "Досліджуючи питання інноваційності сфери торгівлі, необхідно враховувати такі особливості: у торгівлі інновації більшою мірою пов'язані з появою нової або вдосконалювання наявної послуги або технології її надання. Тут покупці одержують нову або додаткову цінність послуги" — зазначають Мазаракі А.А. та Федулова А.І. [6, с. 24]. Але, незважаючи на теоретичну і практичну цінність напрацьованих зазначених науковців, можна констатувати, що наразі недостатньо дослідженими залишаються питання використання інноваційних форм бізнесу в торгівлі та комерційній сфері.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження питання щодо упровадження інноваційних форм бізнесу в торговельну та комерційну сфери підприємницької діяльності, зокрема застосування такого методу продажу товарів як електронна торгівля.

Зважаючи на мету статті, головним завданням дослідження є: дослідження торговельної та комерційної діяльності в Україні; проведення економічного аналізу упровадження інновацій у сферу торгівлі та комерційної діяльності; визначення рівня використання різних форм інноваційної діяльності у торгівлі та комерції.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Конкурентні переваги підприємницьких структур у інформаційному та цифровому просторі багато в чому пов'язані з активним проникненням інновацій та цифрових технологій у різні сфери економіки, що призводить до прискорення цифрової трансформації бізнесу та інноваційного розвитку економіки, зокрема торгівлі та комерції. За даними Державної служби статистики України за останні п'ять років сфера торговельної та комерційної діяльності в Україні продовжує зростати та залишається одним із ключових секторів економіки (табл. 1).

Слід зазначити, що останнім часом швидкими темпами зростає обсяг торговельних операцій, які здійснюються з використанням технологій електронного бізнесу, зокрема електронної торгівлі.

На нашу думку, під терміном "електронна торгівля" слід розуміти сукупність торговельних відносин (операцій) між різними суб'єктами ринку, взаємодія між якими здійснюється на основі використання різних форм комунікаційних технологій.

Світовий обсяг продажів електронної торгівлі (e-commerce) щорічно збільшується і в 2020 році 20% покупок в світі були зроблені через інтернет. Якщо звичайні продажі зросли всього на 1% за рік, то в інтернеті вони збільшилися на 24%. Позиції e-commerce зміцнюються в усьому світі і Україна не стала винятком [8]. Проникнення e-commerce багато в чому залежить від проникнення інтернету.

За різними оцінками, близько 70% населення України користуються інтернетом. Для порівняння, в 2010 році цей показник дорівнював 30%. Зважаючи до інтернету, люди звикають до використання тих послуг, які він дає — покупки в онлайн одна з них. За даними дослідження компанії CBR [9], наприкінці 2020 року в Україні 10,6 млн людей регулярно купували в інтернеті — це третина населення. Йдеться про постійних клієнтів інтернет-магазинів і торгових майданчиків.

Українці проявляють інтерес до e-commerce в ролі покупців та продавців.

Це побічно доводить статистика Google. Експерти компанії IBM підрахували, що пандемія прискорила перехід від офлайн до інтернет-магазинів приблизно на п'ять років. Магазины, які раніше працювали тільки офлайн, почали освоювати інтернет — вони принесли в e-commerce нові ніші і розширили аудиторію покупців. Наприклад, стала поширеною покупка продуктів в інтернеті, хоча раніше це було в основному офлайн-заяття. Активне наповнення e-commerce новими продавцями та покупцями дало результат — обсяг продажів в 2020 році в Україні зріс на 40%. Отже, e-commerce все сильніше проникає в життя звичайних українців і це сприяє розвитку ринку. Очікується, що в 2021 році обсяг продажів зросте ще приблизно на 30% [8].

Критично важливим аспектом при упровадженні інновацій у сферу торгівлі є аналіз даних щодо того, де, як і що споживачі хочуть купувати, оскільки поведінка споживачів є мінливою і ритейлерам варто бути ознайомленими з такою інформацією оскільки вона прямо впливає на їх подальшу діяльність. Указаний аспект є особливо важливим під час пандемії COVID-19, оскільки людям доводилося швидко змінювати свій стиль роботи, покупок, спілкування та розваг. Тому дуже важливо розглянути всі можливості цифрової трансформації у роздрібній торгівлі.

Приймаючи рішення щодо переходу на інноваційні способи в сфері торгівлі, зокрема використання e-commerce, ритейлерам слід визначитися з тим, яким чином вони можуть застосовувати новітні технології для того щоб знайти нові способи збільшення доходів та створення інноваційних бізнес-моделей. Так, на нашу думку, до ключових драйверів електронної комерції у роздрібній торгівлі слід віднести:

- зміну моделі поведінки сучасного покупця, який стає все більш орієнтованим на використання цифрових технологій при купівлі товарів;

- фактичне нівелювання меж між електронним та реальним (фізичним);

- досвідом покупок, який вже існує у свідомості споживача та іммерсивним досвідом у віртуальній та доповненій реальності;

- проблеми на рівні логістичного ланцюга, які дійсно мають вирішальне

значення і часто не оцифровані (шляхом інтернет-програм). Швидкість, час і прозорість є тут ключовими факторами;

— конкуренцію з боку лідерів у галузі інтернет-технологій, у тому числі, на рівні оцифрування та логістичного ланцюга, обслуговування клієнтів у цілому та зростання цінового тиску.

Також, вагомим фактором, який слід віднести до драйверів електронної комерції є невизначеність, що викликана пандемією COVID-19, і яка серйозно впливає на роздрібну торгівлю.

За даними Euromonitor International в Україні у 2020—2021 році у зв'язку з карантинном та подальшими обмеженнями 64% компаній відзначили негативний вплив COVID-19 на бізнес. Серйозним компенсуючим фактором виступила e-commerce, затребуваність якої зросла на тлі загального режиму самоізоляції населення. В Україні було зафіксовано вражаючі темпи зростання річних продажів в сегменті e-commerce (45%), досягнувши 8% від річного роздрібного товарообігу. Завдяки такому значному зростанню e-commerce, все більше роздрібних ритейлерів зосередились на розвитку омніканальної торгівлі, щоб конкурувати з онлайн-платформами.

Значна кількість міжнародних брендів, таких як Colin's, IKEA, Miniso, Massimo Dutti, Uterqüe, Stradivarius та Pull & Bear запустили онлайн-магазини протягом 2020 року. У продуктовий ритейлер АТБ запустили свій перший онлайн-магазин під час локдауну і ввели нову послугу click-&collect, що дозволяє забрати продукти в магазині після онлайн-покупки. У той же час деякі e-commerce майданчики (Rozetka, Makeup) активно відкривали магазини click-and-mortar stores, щоб доповнити онлайн-досвід для клієнтів, які хочуть перевірити товар наживо перед покупкою [10].

Отже, від пандемії отримали найбільший зиск саме ритейлери, оскільки більшу частину їх товарообігу забезпечує онлайн-торгівля. Як позитивні сторони пандемії ритейлери виділяють можливість оптимізації бізнес-моделі, витрат, вдосконалення digital-напрямки та клієнтського сервісу.

Говорячи про переваги упровадження інновацій у сферу торгівлі та комерційної діяльності, слід виокремити такі основні їх тенденції:

1. Збільшення кількості користувачів соціальних мереж та інтеграція інтернету в різні сфери людського життя. Підключення великої кількості користувачів до мережі інтернет є однією із вагомих можливостей для індустрії торгівлі. У світі 4,54 млрд людей використовують інтернет, за 2020 рік кількість користувачів зросла на 7%. Кількість користувачів соціальних мереж зросла на 9% з 2019 року, 43% користувачів віком від 16 до 64 років використовують соціальні мережі під час пошуку товарів [11]. Роздрібні продажі у 2020 році в електронній комерції становлять 15%. При цьому спостерігається тенденція до збільшення цього показника, так у 2021 році цей показник становив 17,5%, а у 2023 році досягне 22% [12].

2. Зростаюча кількість користувачів смартфонів і підвищення рівня використання мобільної інтернет-комерції. Так, відсоток дорослого населення у світі, що використовує смартфони становить 59% (4,3 млрд осіб) [13]. Поширення використання Інтернету за допомогою бездротових пристроїв, оснащених технологіями як 3G, 4G, 5G та загальнодоступний Wi-Fi, зробило мобільність центром наступної великої революції для сфери торгівлі.

На рис. 1 наведено дані щодо кількості покупців, які використовують мобільні пристрої для покупок (мобільних покупців) у країнах Європи.

3. Розширення цифрової інфраструктури. Технології інтернет-індустрії покоління 4.0 у поєднанні з потужними інструментами аналітики, включаючи аналіз сценаріїв, алгоритми прогнозного навчання та візуалізацію, дають змогу торговельним підприємствам аналізувати великі бази даних щодо фізичних об'єктів та активів у режимі реального часу, виконувати розширену

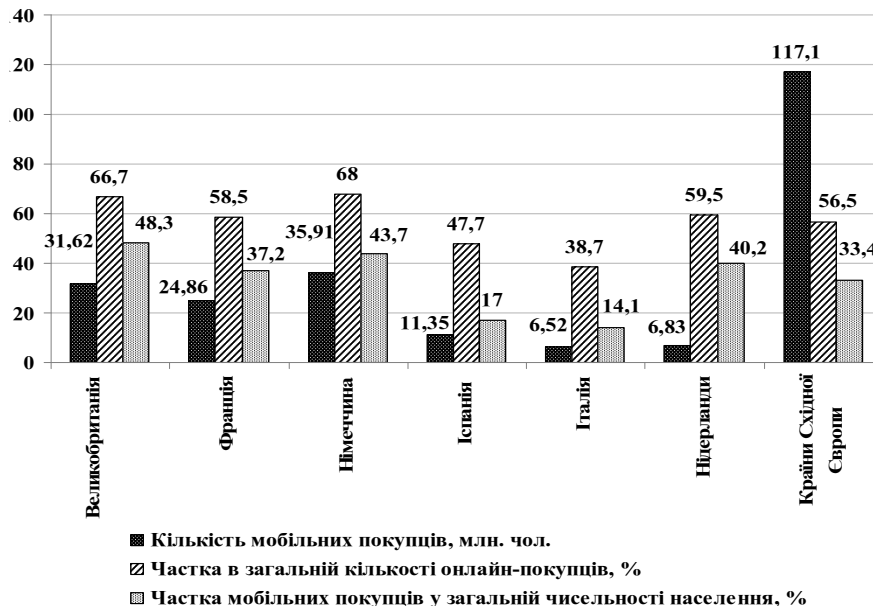

Рис. 1. Дані статистичної вибірки щодо мобільних покупок у загальній кількості онлайн-покупок, 2021 р.

Джерело: складено авторами на основі аналізу даних [12].

аналітику для отримання нової інформації та приймати ефективніші рішення. Цифрова революція змінює способи проектування, розробки та доставки продуктів клієнтам. Указаний аспект є вагомим при створенні доданої вартості на товар.

У процесі упровадження інновації у сферу торгівлі та комерційної діяльності, зокрема при реалізації електронної торгівлі, підприємства можуть мати справу з різними проблемами. На нашу думку, найбільш вагомими є:

- управління змінами. Багато відділень діють самостійно, по-різному організовуючи процес управління та дотримуючись різних стандартів та показників. Трансформація загрожуює традиційним способам ведення справ, запускаючи механізм самозахисту, який стримує зміни. Більше того, зміна ролей створює проблеми для підтвердження рентабельності інвестицій та прийняття на себе відповідальності, тому у ритейлерів можуть виникати сумніви та небажання впроваджувати нові методи роботи;

- зобов'язання та відповідальність. У багатьох випадках, хоч ініціативи і реалізуються, вони недостатньо трансформують бізнес. Ці ініціативи просто перетворюються на мобільний додаток або новий веб-сайт, які лише частково покращують якість обслуговування клієнтів. Здійснення інноваційної трансформації вимагає підтримки на рівні керівництва, впевненості в ресурсах та бюджеті, а також здатності дотримуватися цієї ініціативи;

- складність. Інноваційна трансформація надто складна для ритейлерів, тому вони не завжди можуть впоратися з нею самостійно. Це вимагає особливого партнерства для спільної організації цифрових маршрутів для всіх клієнтів, зацікавлених сторін та підприємств. Необхідно знайти певні цифрові "точки перетину" в операційному шляху роздрібного продавця та клієнтського досвіду, щоб досягти трансформаційного впливу;

- технології. Варто з'ясувати, які технології слід використовувати для втілення ідей у життя. Підприємство повинно мати у своєму штаті професійних ІТ-фахівців, які можуть проконсультувати, висловити свою експертну думку та завершити проекти у встановлений термін. Також можна скористатися послугами аутсорсингу.

Нарівні з e-commerce та вагомими з точки зору ефективності застосування у торгівлі та комерційній

діяльності є використання омніканального обслуговування (поєднання офлайн та онлайн каналів збуту), еквайрингу (безготівковий прийом платежів з використанням банківських карток та систем безконтактної оплати. Для обробки та передачі платіжної інформації клієнта використовується спеціальний термінал. Оплата проводиться за допомогою мобільних телефонів через програми Apple Pay і Samsung Pay і пов'язаних з ними пристроїв). Також, багато торговельних підприємств упроваджують каси самообслуговування та розробляють власні мобільні додатки. Перспективною технологією є також інтернет речей (IoT) і можливості "розумного магазину", орієнтованого на поповнення запасів на полицях, надання в режимі реального часу додаткового сервісу та унікальних пропозицій покупцеві та "розумного складу", що дозволяє вести аналітику в розрізі товарних позицій і відстежувати купівельну поведінку споживачів.

Зовсім новою формою торговельного обслуговування, що використовується електронної торгівлі та комерційної діяльності є використання чат-ботів та персональних помічників, які здатні вести повноцінну розмову із клієнтом. Але в Україні, наразі дана інновація розвинена і використовується недостатньо, оскільки рівень використання інформаційних технологій в країні, порівняно з іншими високорозвиненими в плані застосування інформаційних технологій, країнами, ще низький.

Отже, активізація управління інноваційною діяльністю забезпечує підприємству конкурентні переваги. Спрямований пошук ідей і доведення їх до інновацій, є специфічним інструментом розвитку будь-якої підприємницької структури. В умовах, що склалися, необхідно осмислити ринкові зміни, оцінити негативні фактори бізнес-середовища, виявити сильні сторони торговельного підприємства, знайти резерви і можливості і перетворити їх на потенціал розвитку інноваційної діяльності. Вирішенню завдань інноваційної спрямованості сприяє вдосконалення управління діяльністю суб'єктів підприємництва, яке слід розглядати як систему, що містить достатню кількість управлінських складових. Досягнення ефективних результатів діяльності можливе за умови використання інноваційних та інформаційних технологій, скоординованих дій, правильно обраних методів управління, програм мотивації та механізму управління ефективністю підприємницькою діяльністю.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Глобалізація товарних ринків та розширення споживчого попиту об'єктивно вимагають створення конкурентоспроможної сфери торгівлі, адаптованої до нових умов економіки. Виконання цього завдання, як показує досвід розвинених країн, залежить від інтенсивності впровадження інновацій в діяльність торговельних підприємств та сферу комерції. Використання інновацій у сфері торгівлі та комерційній діяльності допоможе утримати клієнтів та сприятиме досягненню високого рівня їх задоволеності, дозволяючи пропонувати покупцям необхідні їм послуги та продукти.

Сьогодні найважливішим способом здійснення комерційних угод стає електронна торгівля з допомогою інноваційних технологій. Мотивація компаній, що здійснюють перехід на цифрові технології, пояснюється конкуренцією на ринках, що посилюється, необхідністю надавати клієнтам більше якісні цифрові послуги, розширюючи базу постійних клієнтів, тощо. Послуги на основі позиціонування та мобільні програми істотно змінили методи ведення торгівлі та комерційної діяльності, і ті торговельні підприємства, які будуть здатні ефективно застосовувати сучасні технології у своїй діяльності, будуть завжди успішними та конкурентоспроможними. Тому перспективи подальших досліджень вбачаються нами саме в напрямі більш ґрунтовного вивчення питання щодо упровадження такої інноваційної форми торгівлі як використання чат-ботів та віртуальних персональних помічників, які дадуть змогу більш ефективно розвивати сферу торгівлі та комерційну діяльність в Україні.

Література:

1. Данило С.І. Ефективність інновацій в роздрібній торгівлі. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2019. Вип. 3 (137). С. 50—53.
2. Носач Н.М. Інновації як стимулюючий фактор зростання обсягу реалізації підприємств роздрібної торгівлі. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2018. Вип. 20, Ч. 2. С. 126—130.
3. Ark H.H., Broersma L., Hertog P. Services innovation, performance and policy: Structural Information Provision on Innovation in Services. Den Haag: Strategy, Research & International Co-operation Department Directorate-General for Innovation. 2003. URL: <https://research.rug.nl/en/publications/services-innovation-performance-and-policy-a-review-synthesis-rep>
4. Федуллова Л.І. Інноваційність розвитку сфери торгівлі. Вісник КНТЕУ. 2016. № 3. С. 17—33.
5. Дубовик Т.В., Бучацька І.О. Інноваційна спрямованість розвитку підприємств роздрібної торгівлі. Маркетинг і менеджмент інновацій. 2017. № 1. С. 223—230.
6. Мазаракі А.А., Федуллова Л.І. Концептуальні засади управління інноваційним розвитком підприємств сфери торгівлі. Підприємництво і торгівля. 2017. Вип. 21. С. 20—25.
7. Товарооборот підприємств оптової та роздрібної торгівлі у 2017—2021 р. Держстат України, офіційний сайт. 2022. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
8. E-commerce 2021 — як розвивається інтернет-ринок в Україні. Інтернет-платформа "Хорошоп". 2021. URL: <https://horoshop.ua/ua/blog/e-commerce-2021-v-ukraine/#>
9. Як змінюються звички українських інтернет-покупців. Результати дослідження CBR. RetailersUA. 2021. URL: <https://retailers.ua/uk/news/management/11463-kak-menyayutsya-privyichki-ukrainskii-internet-pokupatelye-rezultaty-issledovaniya-cbr>
10. Пандемія Covid-19 стимулює розвиток омніканального ритейлу. CBRE Ukraine. 2021. URL: <https://cbre-expandia.com/pandemiya-covid-19-stimulyu%D1%94-rozvitok-omnikanalnogo-ritejlu/>

11. Digital 2020: Global digital overview. Kepios. 2022. URL: <https://datareportal.com/reports/digital-2020-global-digital-overview>

12. Dossier on e-commerce worldwide. Statista. 2022. URL: <https://www.statista.com/study/10653/e-commerce-worldwide-statista-dossier>

13. Poushter J., Bishop C. and Chwe H. Smartphone ownership on the rise in emerging economies. Social media use continues to rise in developing countries but plateaus across developed ones. 2018. URL: <https://www.pewresearch.org/global/2018/06/19/2-smartphone-ownership-on-the-rise-in-emerging-economies/>

References:

1. Danylo, S.I. (2019), "The effectiveness of innovation in retail", *Sotsial'no-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy*, vol. 3, no. 137, pp. 50—53.
2. Nosach, N.M. (2018), "Innovation as a stimulating factor for the growth of retail sales", *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu*, vol. 20, no. 2, pp. 126—130.
3. Ark, V., Broersma, L. and Hertog, P. (2003), "Services innovation, performance and policy", *Structural Information Provision on Innovation in Services*. Den Haag: Strategy, Research & International Co-operation Department Directorate-General for Innovation, [Online], available at: <https://research.rug.nl/en/publications/services-innovation-performance-and-policy-a-review-synthesis-rep> (Accessed 21 May 2022).
4. Fedulova, L.I. (2016), "Innovative development of trade", *Visnyk KNTEU*, vol. 3, pp. 17—33.
5. Dubovyk, T.V. and Buchats'ka I.O. (2017), "Innovative orientation of development of retail trade enterprises", *Marketynh i menedzhment innovatsij*, vol. 1, pp. 223—230.
6. Mazaraki, A.A. and Fedulova, L.I. (2017), "Conceptual principles of management of innovative development of trade enterprises", *Pidpryemnytstvo i torhivlia*, vol. 21, pp. 20—25.
7. State Statistics Service of Ukraine (2022), "Wholesale and retail trade turnover in 2017—2021", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 20 May 2022).
8. Internet platform "Horoshop" (2021), "E-commerce 2021 — how the Internet market is developing in Ukraine", available at: <https://horoshop.ua/ua/blog/e-commerce-2021-v-ukraine/#> (Accessed 21 May 2022).
9. The official site of RetailersUA (2021), "How the habits of Ukrainian Internet shoppers are changing. The results of the CBR study", available at: <https://retailers.ua/uk/news/management/11463-kak-menyayutsya-privyichki-ukrainskii-internet-pokupatelye-rezultaty-issledovaniya-cbr> (Accessed 20 May 2022).
10. The official site of CBRE Ukraine (2021), "The Covid-19 pandemic stimulates the development of omnichannel retail", available at: <https://cbre-expandia.com/pandemiya-covid-19-stimulyu%D1%94-rozvitok-omnikanalnogo-ritejlu/> (Accessed 20 May 2022).
11. The official site of Kepios (2022), "Digital 2020: Global digital overview", available at: <https://datareportal.com/reports/digital-2020-global-digital-overview> (Accessed 16 May 2022).
12. The official site of Statista (2022), "Dossier on e-commerce worldwide", available at: <https://www.statista.com/study/10653/e-commerce-worldwide-statista-dossier> (Accessed 21 May 2022).
13. Poushter, J., Bishop, C. and Chwe, H. (2018), "Smartphone ownership on the rise in emerging economies", *Social media use continues to rise in developing countries but plateaus across developed ones*, [Online], available at: <https://www.pewresearch.org/global/2018/06/19/2-smartphone-ownership-on-the-rise-in-emerging-economies/> (Accessed 21 May 2022).

Стаття надійшла до редакції 22.05.2022 р.

А. М. Третяк,

д. е. н., професор, член-кореспондент НААН, професор кафедри управління земельними ресурсами та земельного кадастру, Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0002-1154-4797

Т. М. Прядка,

к. е. н., доцент, завідувач кафедри управління земельними ресурсами та земельного кадастру, Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0002-6179-0128

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.6.22

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНО-ПОВЕДІНКОВА ТЕОРІЯ — МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА РОЗВИТКУ ЗЕМЕЛЬНОГО УСТРОЮ В УКРАЇНІ

A. Tretiak,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Chief Researcher, Bila Tserkva National Agrarian University

T. Priadka,

*PhD in Economics, Head of the Department of Land Resources Management
and Cadastre, Bila Tserkva National Agrarian University*

INSTITUTIONAL-BEHAVIORAL THEORY — METHODOLOGICAL BASIS OF LAND SYSTEM DEVELOPMENT IN UKRAINE

Обґрунтовано, що інституціалізація розвитку земельного устрою — це перехід від "Системи", або з однієї з функцій управління земельними ресурсами та землепорядкуванням, до окремого важливого сегменту в економічному просторі — до соціально-економічної "Інституції". Це відбувається на вимоги сучасної управлінської та землепорядної практики й інших викликів регіональної, національної і глобальної економіки (територіально-просторової діяльності пов'язаної із просторовою економікою організації використання земельних та інших природних ресурсів, земельними відносинами, системами землепорядкування та землекористування, охорони земельних та інших природних ресурсів). Обґрунтовано, що земельний устрій є соціально-економічною інституцією, що забезпечує довіру, порозуміння і керованість в соціально-економічному просторі, через професійну обробку, подачу і інтерпретацію для користувачів земельної інформації про факти і процеси життєдіяльності організацій (інститутів). Обґрунтовано, що інституція земельного устрою перш за все характеризується станом неформальної складової, її здатністю через "організації-інститути" (в першу чергу об'єднання територіальних громад та професійних управлінців і землепорядників) впливати на прийняття і дотримання "правил гри". Цей приріст теоретичних уявлень відкриває нові шляхи розвитку земельного устрою, а відповідно і заходів земельної реформи. Його наукова і нормативно-правова складові ("правила гри") все в більшій мірі базуються на ідеях, впливі законодавчо-нормативного та професійного середовища, що має стати все більш організаційно об'єднаним. З іншого боку, інституціонально-поведінка теорія земельного устрою відкриває можливість та обґрунтовує потребу застосування в земельній політиці державних регуляторних органів, наукових шкіл, професійних об'єднань економістів, землепорядників, ідеології "управлінського та землепорядного інжинірингу" та "управлінського та землепорядного імперіалізму". Відповідно, в управлінській та землепорядній діяльності визріла необхідність перегляду фундаментальних орієнтирів подальшого розвитку. В науці і практиці розвиненого світу в об'єктивній основі такого перегляду немає сумнівів. В Україні зміни більше мотивовані незадоволенням другою порядністю професії управління у галузі земельних відносин та використання і охорони земель, а також землепорядника в управлінському середовищі і в економічній науці. Зокрема, підготовка фахівців землепорядників здійснюється тільки в галузі технічних наук. Проте зміна теоретичних уявлень підготовки фахівців землепорядників мотивована потребою адекватної наукової відповіді на процес зростання вагомості земельного устрою в сучасному соціально-економічному просторі. Останнє вимагає переходу до підготовки фахівців-землепорядників з ухилом економіки, екології та інституціалізації управління у галузі соціально-поведінкових наук та здійснення подальших досліджень.

It is substantiated that the institutionalization of development of land system is a transition from the "System" or from one of the functions of land system to a separate important segment in the economic space namely to the socio-economic "Institution". This happens at the request of modern management and land planning practices and other challenges of regional, national and global economy (territorial and spatial activities connected to the spatial economy of land and other natural resources, land relations, land planning and land use systems, protection of land and other natural resources). Accordingly, the political, legal, socio-economic and public administration essence of the land system is proposed to be considered as the effectiveness of the organization of the country's land territory and the totality of all types of social activities carried out in a particular territory with joining of land factor at this or that forms and relevant rights, on different scales and with different functional content in the process of economic relations of land use entities. Such an interpretation of the essence of land management as a political-legal, socio-economic and public administration phenomenon requires the using not only of classical methods, including systemic, structural, functional analysis but also the methods of economic forecasting, modelling and more. A comprehensive study of the land planning of different states in the comparative legal aspect is connected with the construction of basic institutional and theoretical models of land planning. Using of generalized basis of the research hypothesis about classical and modern theories of land development formed the basis of perception of the phenomenon of land planning as a technical and economic "System" and positivist and institutional theoretical innovations have to explain its current growth to socio-economic "Institution" level. It is substantiated that the land system is a socio-economic institution that provides trust, understanding and control in the socio-economic space, through professional processing, submission and interpretation for users of land information about the facts and processes of organizations (institutions). The narrow-accepted land system is the Institution of transformation with the help of specific methods, rules (its formal component) and professional skills and judgments (informal component of the institution) of land management facts (territorial and spatial activities connected to the spatial economy of land use and other natural resources) in the language of numbers for understanding and control of all subjects of socio-economic space. In a broad sense, the land system as an institution forms a certain information economy and information policy on the structure of land tenure and land use by forms of ownership and forms of land use and other natural resources, state executive bodies and territorial communities of land and other organizations (institutes), which organize and form the management of the use and protection of land and other natural resources and provide important information content of impurities, regional, national and global socio-economic. It is substantiated that the institution of land planning is primarily characterized by the state of the informal component, its ability to influence the adoption and compliance with "rules of the game" through "organizations-institutions" (primarily associations of local communities and professional managers and land managers). This increase in theoretical ideas opens up new ways of developing the land system and, accordingly, measures of land reform. Its scientific and normative components ("rules of the game") are increasingly based on ideas, the influence of the regulatory and professional environment, which have to become more and more organizationally integrated. On the other hand, institutional-behaviour theory of land planning opens the possibility and justifies the need for land policy in state policy, scientific schools, professional associations of economists, land managers, ideologies of "management and land planning engineering" and "management and land planning imperialism". Accordingly, in management and land planning activities appeared a need to review the fundamental orientations of further development. In the science and practice of the developed world, there is no doubt about the objective basis of such a review. In Ukraine the changes are more caused by the undeserved secondary professions of management in the field of land relations and land use and protection, as well as land surveyors in the management environment and in economic science. Moreover, the training of land managers is carried out only in the field of technical sciences. However, the change of theoretical ideas of training land managers is motivated by the need for an adequate scientific response to the growing importance of land management in the modern socio-economic space. Last one requires a transition to the training of land managers in health, ecology and institutionalization of management in the field of social and behavioural sciences and further research.

Ключові слова: земельний устрій, інституціональний розвиток, управління, землепорядкування, просторова економіка.

Key words: land system, institutional development management, land planning, spatial economy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Досвід країн-членів Європейського Союзу свідчить про наявність різних способів конституційного регулювання питань територіального земельного устрою. Зокрема, можна виокремити ті з них, в яких:

— взагалі не містять норм, присвячених питанням територіального земельного устрою, або ж обмежуються загальною характеристикою форми державного устрою. До таких відносять: конституційні акти Сполученого Королівства Великобританії та Північної Ірландії

і Конституцію Республіки Ірландія, Конституцію Республіки Кіпр, Конституцію Республіки Мальта, Конституцію Князівства Монако, Конституцію Швеції тощо;

— містять лише бланкетні норми, що передбачають необхідність прийняття спеціальних законів про адміністративно-територіальний устрій. Тобто в конституціях низки держав зафіксовано, що адміністративно-територіальний устрій країни визначається спеціальним законом. Зокрема, такі правові норми закріплено в ст. 11 Конституції Республіки Литва. Конституція Республіки Естонія у ст. 2 аналогічно встановлює, що адміністративно-територіальний поділ країни визначається окремим законом;

— детально визначають засади територіального земельного устрою, закріплюють систему адміністративно-територіальних одиниць. Так, засади функціонування політико-територіальних утворень конституційно регламентовані в Іспанії, Італії, Португалії тощо. Засади, на яких ґрунтується територіальний земельний устрій, регламентовано в конституціях Греції, Іспанії, Польщі.

Враховуючи, слова "устрій" або "лад" держави, мають дуже широке значення (вони характеризують те, як у цілому побудована держава), у сучасній державознавчій та управлінській доктрині для характеристики організації території держави та територіального управління іноді застосовують терміни "державний устрій", "територіальний устрій", "земельний устрій". Використовуючи термін "земельний територіальний устрій", слід виходити з того, що земельна територія є не тільки просторовою межею держави, а й складає матеріальну основу її діяльності, форму прояву власності на землю, а територіальний устрій — одну з генезисних, структурних і функціональних ознак держави. Тому земельний устрій не можна ототожнювати ні з територією, її організацією, ні з адміністративно-територіальним устроєм. Це складне системне політико-правове, соціально-економічне й державно-управлінське утворення, що має соціально-економічні, політичні, екологічні і інші підстави.

Спроби зведення земельного устрою до територіального або адміністративно-територіального поділу, які іноді мають місце у законодавстві та деяких законопроектних роботах, або інтерпретація конституційних положень про територіальний устрій за допомогою використання уявлень про земельний устрій (у деяких наукових працях) є певним спрощенням, які не забезпечують розв'язання ключових проблем суспільних (особливо земельних) відносин у контексті територіальної організації використання і охорони земель та інших природних ресурсів та територіальної дії державної влади, співвідношення та співробітництва із публічними структурами громадянського суспільства (органами місцевого самоврядування, оскільки земля і інші природні ресурси є базовою основою функціонування територіальних громад).

За такого ототожнення, змішування, взаємонакладення понять, страждає законодавча логіка та техніка, що, у свою чергу, негативно позначається на організації та ефективності діяльності державної влади і місцевого самоврядування, а звідси — на якості земельних відносин, які надаються (повинні надаватися) населенню та юридичним особам як землекористувачам. Відповідно, постає питання, інституціонального розвитку земельного устрою в Україні і яким він має бути?

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематика сучасного розвитку земельного устрою на засадах інституціональної економічної теорії в Україні не досліджувалася. Проте в працях А.М. Третьяка, В.М. Третьяк, Т.М. Прядка, Н.О. Капінос [1–3] розглядається необхідність запровадження системного, інституціонального підходу до аналізу та розвитку теорії землеустрою та землепорядкування, які формують складові земельного устрою.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є дослідження інституціонально-методологічної основи розвитку земельного устрою в Україні на засадах інституціонально-поведінкової теорії.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Як із позицій теорії, так і законодавчої філософії та законодавчої техніки слід виходити з концептуальної ідеї про те, що "земельний територіальний устрій" — категорія більш широка, а "адміністративно-територіальний устрій" — його невід'ємна (одна із) складова. Якщо "земельний устрій" (земельно-територіальний) — це фактично існуюча економічна категорія у відносинах власності на землю та інші природні ресурси держави, територіальних громад, громадян та юридичних осіб, яка передбачена конституцією та законом з метою забезпечення найбільш оптимального вирішення завдань та здійснення функцій держави і суспільства, то "адміністративно-територіальний устрій" — це територіальна організація держави з її внутрішнім поділом на складові частини — адміністративно-територіальні одиниці, які є просторовою основою для утворення та діяльності відповідних органів державної влади й органів місцевого самоврядування.

Адміністративно-територіальний поділ — це своєрідний каркас просторової організації держави та зміст її земельно-територіального устрою. Залежно від особливостей природного устрою, політичної системи та характеру правлячого режиму держави, соціально-економічного розвитку суспільства, конкретно-правовий зміст адміністративно-територіального устрою може передбачати різний ступінь централізації та децентралізації. Таким чином, адміністративно-територіальний устрій є похідним від земельного устрою, територіального та адміністративного організацією держави щодо надання публічних послуг населенню та здійснення управління публічними справами на центральному, регіональному та місцевому рівнях.

Отже, політико-правову, соціально-економічну та державно-управлінську сутність земельного устрою (ладу) можна сформулювати як ефективність організації земельної території країни та сукупності всіх видів суспільної життєдіяльності, які здійснюються на конкретній території із залученням земельного фактора в тій чи іншій формі та на відповідних правах, у різних масштабах і з різним функціональним змістом у процес економічних відносин суб'єктів землекористування (рис. 1). Їх рівень визначається ступенем розвитку виробничих сил, станом земельного фактора і характером суспільних відносин, у тому числі й земельних.

Таке трактування сутності земельного устрою як політико-правового, соціально-економічного та державно-управлінського феномену потребує використання як класичних методів, зокрема системного, структурного, функціонального аналізу, так і методів економічного прогнозування, моделювання тощо. Комплексне дослідження земельного устрою різних держав у порівняльно-правовому аспекті пов'язане з побудовою основних теоретичних моделей земельного устрою. Порівняльний соціально-економічний та правовий аспект дослідження має бути присвячений аналізу моделей земельного устрою різних періодів в історії країни.

Відзначимо, що проблема земельного устрою держави та статусу його складових є однією з найменш досліджених у економічній науці. Як правило, дослідження обмежуються розглядом окремих питань землеустрою, зокрема особливостями територіальної організації землекористування тощо. Значною мірою недостатня вивченість проблеми ресурсного підходу в планувальній і землепорядній діяльності у сучасній Україні зумовлює труднощі в загальному розумінні таких феноменів, як "земельний лад" та "земельний устрій".

У Давньому Римі поширеною була ідея імперіуму, згідно з якою держава існувала там, де була наявна її влада. Водночас визнавалася публічна власність народу (власне держави) на землі, які відповідно вважалися підвладними. Згодом це право трансформувалося у право власності окремих індивідів на земельну ділянку (домініум). У середньовіччі, за умов повного злиття публічного та приватного права та нерозвиненості державних начал (у сучасному розумінні), користування державними правами у межах певної території було зумовлене фактичним володінням цією земельною територією (ділянкою) на праві приватного володіння. Державне право на земельну ділянку як територію вважалось додатком до права приватного. За часів феодалізму саме за речовим правом власності на землю визначалася природа державної влади. Земельна територія, як і раніше, не виділялася як окремий інститут, а право феодала (насамперед абсолютного монарха) на відповідний простір сприймалося виключно як право власника на землю.

Поєднання права власності на землю і повноважень на державне владарювання певною мірою характеризувало погляди на державу і в наступні історичні періоди. Зокрема, прибічники ідеології природного права, розглядаючи в XVI-XVIII ст. державу як союз індивідів, фактично визнавали речовий характер територіального верховенства. З поширенням теорії народного суверенітету землю-територію почали розглядати як об'єкт права власності народу, але згодом суб'єктом такого права фактично визначили державу.

Згідно статті 13 Конституції України [4], земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією. Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону. Власність зобов'язує. Власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству. Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом.

Отже, сама ж територія не є власністю держави, а право держави на територію — це, по суті, право на верховенство в її межах. Тому, у законодавстві сучасних держав право на територію строго відрізняється від права приватної власності. Відповідно, перехідним мостом до адміністративно-територіального устрою є земельний устрій (лад), який об'єднує у своїй суті права власності на землю та територіальне облаштування країни.

Проблема адміністративно-територіального устрою насамперед пов'язана з тим, що земельна територія держави має складну структуру:

по-перше, вона включає як сухопутну територію, так і територіальне море, внутрішні води, надра, повітряний простір;

по-друге, земельна територія має відповідну внутрішню організацію — вона поділяється на природні зони, еколого-ландшафтні райони, на окремі територіальні (політико-територіальні, самоврядні чи адміністративно-територіальні) одиниці, система яких утворює адміністративно-територіальний поділ держави. При цьому

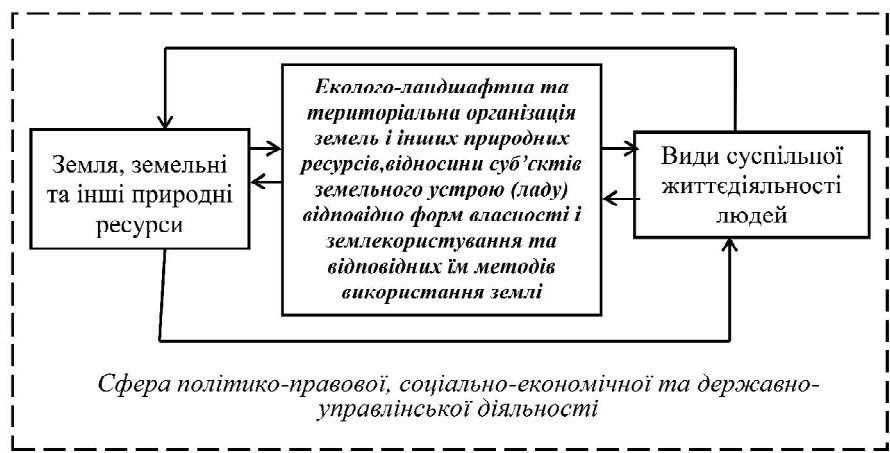

Рис. 1. Логічно-смысловая модель поняття сутності земельного устрою як політико-правового, соціально-економічного та державно-управлінського феномену

до політико-територіальних можна віднести територіальні одиниці, що характеризуються визначеною політичною самостійністю, мають окремі атрибути державності (конституцію, власне законодавство і т.ін.), що дає підстави визначати їх статус як державноподібних утворень (наприклад політичні автономії). Самоврядними є такі територіальні одиниці, що служать просторовою (територіальною) основою місцевого самоврядування, а адміністративно-територіальними — одиниці, що штучно створені центральною владою з метою визначення просторових кордонів для діяльності місцевих органів державної влади.

Тому, чи не основною політично-правовою проблемою утворення адміністративно-територіальних одиниць є визначення територіального земельного устрою конкретної держави виходячи із природних її умов, історичної та культурної еволюції, становлення і розвитку економічної системи, політичних і правових інститутів, врахування особливостей місцевого земельного устрою. Адже, земельний устрій виступає в соціально-економічному розвитку суспільства одночасно і як чинник розвитку, і як результат цього розвитку. Формування земельного устрою займає тривалий час та залежить від низки чинників:

- економічних — історично сформованих форм власності на землю та інші природні ресурси і відповідних їм форм землекористування;
- географічних — розмірів земельної території, клімату та ландшафту;
- історичних — укладу життя, культури землегосподарювання тощо;
- політичних — способу "збирання" земель у єдину державу (це могло бути добровільне об'єднання дрібних держав до складу єдиної великої держави, насильне приєднання та утримання певних територій — анексія та ін.).

У сучасну епоху на вибір моделі земельного устрою потужний вплив мають природний та соціально-економічний чинники. Ідеться про завдання, мету та функції, які характеризують земельний устрій у динаміці, розвитку, а не в статичності. Вони синергетично пов'язані з об'єктивними потребами держави і суспільства, встановлюються залежно від виду та типу землекористування, наявності природно-ресурсного потенціалу, ландшафтних умов, основних соціально-економічних викликів, що стоять перед державою та суспільством на різних етапах їх історичного розвитку.

Таким чином, наяву невідповідності існуючої практики і теорії, у першу чергу, можна пояснити проблемою землевпорядної науки, яка залишається зі слабкою версією теорії. Розвиток землевпорядної науки логіч-

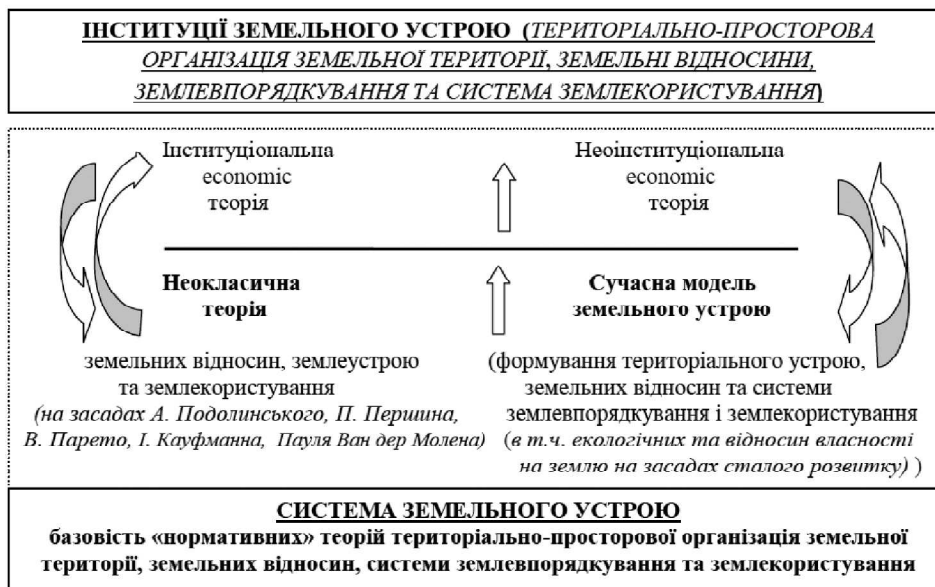

Рис. 2. Теоретичні складові зростання сутності земельного устрою від "Системи" до "Інституції" (гіпотеза дослідження)

Джерело: розроблено з використанням джерела [7].

но пов'язується з розвитком соціально-поведінкової науки. Економічна наука, як складова соціально-поведінкової, на сьогодні також має слабку версію теорії. Проте вона значно потужніша, ніж землевпорядна наука, та генерує нові підходи і бачення. Інституціональний аналіз та поведінковий підхід зайняв вагоме місце у розвитку економічної науки. Початкові дослідження за інституціональними спрямуваннями є в науковців-землевпорядників. Але до цього часу не було сформовано відповідної парадигми, що дозволяла б говорити про нову — інституціональну теорію розвитку землеустрою та землевпорядкування [5] а також і земельного устрою.

З'ясування важливості соціального впливу на земельний устрій і землевпорядну науку спонукає до розбудови теорії розвитку земельного устрою та системи землевпорядкування на засадах економічної інституціонально-поведінкової теорії [3]. Такий напрям дослідження обумовлений близькими дослідженнями ряду провідних вчених західних наукових шкіл [6]. Формуючи філософську платформу розбудови інституціонально-поведінкової теорії розвитку земельного устрою, ми врахували і сучасні тенденції практики та фундаментальні напрацювання наукових шкіл, які досліджують земельний устрій та землевпорядкування від "замкнутої" інформаційно-технічної системи до вагомого явища національних та глобальних соціально-економічних просторів. На рис. 2 приведено узагальнену основу гіпотези нашого дослідження — класичні та сучасні теорії розвитку земельного устрою сформували базовість сприйняття явища землевпорядкування як техніко-економічної "Системи", а позитивістські та інституціональні теоретичні новації мають пояснити його сьогодинське зростання до рівня соціально-економічної "Інституції".

Саме рух земельного устрою від однієї із функцій управління земельними ресурсами та землекористування до більш вагомшого і самостійного явища в просторовій економіці та екології яке обґрунтовує інституціонально-поведінкова теорія земельного устрою. У рамках нормативних теорій наявний на практиці розвиток соціально-економічної сутності земельного устрою не пояснюється, та більше того, обмежується теоретичними догмами. Застосувавши методи аналізу та синтезу до розгляду сучасного земельного устрою як суспільного явища, ми прийшли до висновків, що землевпорядна, економічна наука відповідає всім теоретичним ознакам соціально-поведінкової науки в цілому, так і економічної інституції зокрема.

В табл. 1 наведено основні критерії інституцій у цих теоріях, кожна з яких цілком відповідає явищу "земельний устрій". Більше того, явище "земельний устрій" відповідає і всім рисам характерним для соціальних інституцій.

У своїх ранішніх дослідженнях А.М. Третяк [8] звертав увагу на те, що на основі системного підходу до реалізації земельної політики з організації використання землі та її багатств здійснюється управління земельними ресурсами та землекористуванням: планується розвиток землекористування, регулюються земельні відносини, перерозподіляються земельні ділянки, встановлюються сервітути, здійснюється державне втручання в ринок продажу й оренди земельних ділянок, оподаткування земель та іншої нерухомості. Проте, необхідно звернути увагу на тому, що

інституціональна теорія наголошує: визначальною в Інституції завжди залишається її неформальна складова. При розгляді земельного устрою як "Системи" попередні теорії не розглядали систему землевпорядкування та управління земельними ресурсами та землекористуванням як визначальний чинник землевпорядної діяльності щодо формування земельного устрою. Не акцентувалась увага на класифікації, ієрархії та взаємодії широкого різноманіття організаційних складових землевпорядкування. В кращому випадку коло цих складових розширюється державним (нормативним та адміністративним) регулюванням.

Для прихильників нормативних теорій наші інституціональні новації можуть виглядати як певне збагачення сучасної сутності "Системи земельного устрою". Проте дане теоретико-прикладне збагачення сутності явища "земельний устрій" є вкрай вагомим та важливим, щоб розглядати його уже не стільки "Системою", скільки "Інституцією".

При цьому, звичайно, не заперечується наявність базових системних основ організації земельного устрою на макро- та мікрорівні управління. Це частково викладено А.М. Третяком у праці "Землеустрій в Україні: теорія, методологія" [2], де виділяючи логічні зв'язки та синергетичний ефект взаємодії елементів Системи. Проте для нас більш важливим є те, що явище "земельного устрою" зростає з його замкнутої суб'єктно-техніко-економічної до соціально-економічної площини, а відтак визнається у теорії соціально-економічної інституції.

Життя змінює уявлення про явище "земельний устрій", розширюючи його складові за межі земельної ділянки та землекористувань підприємств, за межі організаційного, методичного, технічного, еколого-економічного, правового до соціального і професійно-психологічного поля. Такий приріст якості складових "земельний устрій" пояснюється лише інституціонально-поведінковою теорією розвитку земельного устрою. Теорією, яка, перш за все, позиціонує свою сутність з відкриттям і поясненням явища "Інституції" земельного устрою (територіально-просторової діяльності пов'язаної із просторовою економікою, земельними відносинами, системами землевпорядкування та землекористування, охорони земельних та інших природних ресурсів).

Отже, земельний устрій є соціально-економічною інституцією, що забезпечує довіру, порозуміння і керо-

ваність в соціально-економічному просторі, через професійну обробку, подачу і інтерпретацію для користувачів земельної інформації про факти і процеси життєдіяльності організацій (інститутів). У вузькому сприйнятті земельний устрій — це Інституція трансформації з допомогою специфічних методів, правил (формальна її складова) і професійних навиків і суджень (неформальна складова інституції) фактів землегосподарювання (територіально-просторової діяльності пов'язаної із просторовою економікою організації використання земельних та інших природних ресурсів, земельними відносинами, системами землевпорядкування та землекористування, охорони земельних та інших природних ресурсів) на мову цифр для порозуміння і керованості усіх суб'єктів соціально-економічного простору. В широкому сенсі земельний устрій як Інституція формує певний обличчя інформаційної економіки та інформаційної політики щодо структури землевлодінь і землекористувань за формами власності та формами використання земель і інших природних ресурсів, державних органів виконавчої влади та територіальних громад земельних та інших установ, громадських та інших організацій (Інститутів), що організовують та здійснюють управління використанням і охороною земель та інших природних ресурсів й забезпечують важливе інформаційне наповнення місцевих, регіональних, національних і глобальних соціально-економічних просторів.

Відтак стає зрозумілим, що явище Інституція вбирає у себе явище "Системи" землевпорядкування (рис. 3).

Зовні це виглядає як процес поглинання. Разом з тим проходить інституціоналізація законодавчо-нормативного і організаційного рівнів "Системи" земельного устрою шляхом покращення її якісних характеристик. Це відбувається за рахунок синергії можливостей більшої сукупності складових в "Інституції" порівняно з "Системою".

Інституція земельного устрою перш за все характеризується станом неформальної складової, її здатністю через "організації-інститути" (в першу чергу об'єднання територіальних громад та професійних управлінців і землевпорядників) впливати на прийняття і дотримання "правил гри". Впливати на ефективне представлення управлінської та землегосподарської діяльності в суспільстві (поєднання I, рис. 3). Цей приріст теоретичних уявлень відкриває нові шляхи розвитку земельного устрою, а відповідно і заходів земельної реформи. Його наукова і нормативно-правова складові ("правила гри") все в більшій мірі базуються на ідеях, впливі законодавчо-нормативного та професійного середовища, що має стати все більш організаційно об'єднаним. З іншого боку, інституціонально-поведінка теорія земельного устрою відкриває можливість та обґрунтовує потребу застосування в земельній політиці державних регуляторних органів, наукових шкіл, професійних об'єднань економістів, землевпорядників, ідеології "управлінського та землевпорядного інжинірингу" та "управлінського та землевпорядного імперіалізму" (поєднання II, рис. 3). Європейська економічна комісія ООН пов'язує інжиніринг з інноваційним розвитком будь-якої діяльності.

Таким чином, інституціоналізація земельного устрою — це перехід від "Системи", або з однієї з функцій управління земельними ресурсами

Таблиця 1. Відповідність явища "земельний устрій" критеріям інституцій в економічних та соціальних теоріях

Основні критерії інституцій в теоріях	
Соціології:	Економіки:
1) Формування відносин між людьми в межах економічного простору власності та системи землекористування;	1) Максимізація корисності від функціонування системи земельного устрою та землевпорядних заходів;
2) Соціальна практика є регулярною і довгостроковою (безстроковою);	2) Зменшення невизначеності (через формування земельно-інформаційного простору);
3) Деперсоналізована система;	3) Вплив системи земельного устрою на просторову економіку країни та економіку землекористування;
4) Нормативна і стабільна але складна практика, що підлягає широкому соціальному контролю.	4) Чітке визначення функцій і завдань земельного устрою;
	5) Складність явища «земельний устрій» - сукупність інституцій і інститутів, які історично функціонують як єдине ціле.

сами та землевпорядкуванням, до окремого важливого сегменту в економічному просторі — до соціально-економічної "Інституції". Це відбувається на вимоги сучасної еколого-економічної і землевпорядної практики та інших викликів національної і глобальної економіки щодо ролі земельних та інших природних ресурсів. В цьому зв'язку, зокрема, в управлінській та землевпорядній діяльності визріла необхідність перегляду фундаментальних орієнтирів подальшого розвитку. В науці і практиці розвиненого світу в об'єктивній основі такого перегляду немає сумнівів. В Україні зміни більше мотивовані незаслуженою другорядністю професій управлінців та землевпорядників в управлінському середовищі і в економічній науці. Так підготовка фахівців-землевпорядників здійснюється тільки в галузі технічних наук. Проте і там зміна теоретичних уявлень мотивована потребою адекватної наукової відповіді на процес зростання вагомості землевпорядної діяльності та управління земельними і землекористуванням в сучасному соціально-економічному просторі. Останнє вимагає переходу до соціально-економічної "Інституції" земельного устрою та відповідної підготовки фахівців-землевпорядників у галузі соціально-поведінкових наук для здійснення подальших досліджень проблем розвитку земельного устрою.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Інституціоналізація розвитку земельного устрою — це перехід від "Системи", або з однієї з функцій управління земельними ресурсами та землевпорядкуванням, до окремого важливого сегменту в економічному просторі —

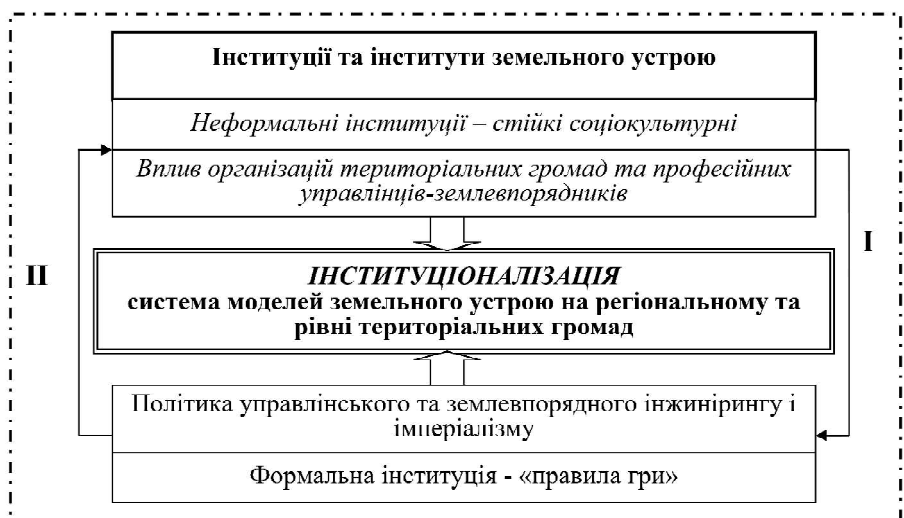

Рис. 3. Логічно-змістовна схема теоретико-прикладного збагачення "Системи" і трансформації в "Інституцію" земельного устрою

до соціально-економічної "Інституції". Це відбувається на вимоги сучасної управлінської та землепорядної практики та інших викликів регіональної, національної і глобальної економіки (територіально-просторової діяльності пов'язаної із просторовою економікою організації використання земельних та інших природних ресурсів, земельними відносинами, системами землепорядкування та землекористування, охорони земельних та інших природних ресурсів). В управлінській та землепорядній діяльності визріла необхідність перегляду фундаментальних орієнтирів подальшого розвитку. В науці і практиці розвинуеного світу в об'єктивній основі такого перегляду немає сумнівів. В Україні зміни більше мотивовані незаслуженою другорядністю професії управління у галузі земельних відносин та використання і охорони земель, а також землепорядника в управлінському середовищі і в економічній науці. Зокрема, підготовка фахівців землепорядників здійснюється тільки в галузі технічних наук. Проте зміна теоретичних уявлень підготовки фахівців землепорядників мотивована потребою адекватної наукової відповіді на процес зростання вагомості земельного устрою в сучасному соціально-економічному просторі. Останнє вимагає переходу до підготовки фахівців-землепорядників з ухилом економіки, екології та інституціалізації управління у галузі соціально-поведінкових наук та здійснення подальших досліджень.

Перспективи подальших розвідок заключаються в науковому обґрунтуванні наукової гіпотези трактування та розвитку земельного устрою як соціально-економічної інституції.

Література:

1. Третяк А.М., Третяк В.М. Концептуальні засади новітньої інституціонально-поведінкової економічної теорії для економіки землекористування України. MODERN PROBLEMS IN SCIENCE. Abstracts of VIII International Scientific and Practical Conference Prague, Czech Republic. November 09—12, 2020. С. 163—166.
2. Третяк А.М. Землеустрій в Україні: теорія, методологія: монографія Херсон: ОЛДІ-ПЛУС, 2013. 650 с.
3. Tretiak A., Tretiak V., Priadka T., Kapinos N. The institutional theory trend of land organization and land planning development. Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. № 1. 2021. С. 12—18.
4. Конституція України від 28 червня 1996 року. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 20.10.2021).
5. Третяк А. М., Третяк В. М., Прядка Т. М., Капінос Н. О. Розвиток системи землепорядкування на засадах новітньої інституціонально-поведінкової теорії. Економіка та держава. № 6. 2021. С. 27—33.
6. Ха-Юн Чанг. Економіка: інструкція з використання. 2-ге видання. Переклад з англ. Андрій Лапін. К.: 2017. 400 с.
7. Третяк А. М., Третяк В. М., Прядка Т. М., Капінос Н. О. Інституціалізація розвитку системи землеустрою та землепорядкування. Економіка та держава. № 4. 2021. С. 37—42.
8. Третяк А.М. Концептуальні засади "землеустрою — 2030". Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. № 1—2. 2013. С. 4—12.

References:

1. Tretiak A.M. and Tretiak V.M. (2020), "Conceptual foundations of a new institutional and behavioral economic theory for the land use economy of Ukraine", Modern problems in science. Abstracts of VIII International Scientific and Practical Conference, Prague, Czech Republic, pp. 163—166.
2. Tretiak, A. (2013), Zemleustrij v Ukraini: teoriia, metodolohiia [Land management in Ukraine: theory, methodology], OLDI&PLUS, Kherson, Ukraine.

3. Tretiak, A. Tretiak, V. Priadka, T. and Kapinos, N. (2021), "The institutional theory trend of land organization and land planning development", Land management, cadastre and land monitoring, vol. 1, pp. 12—18.

4. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), "Constitution of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96&%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed 20 October 2021).

5. Tretiak, A., Tretiak, V., Priadka, T. and Kapinos, N. (2021), "Development of land planning system based on the latest institutional and behavioral theory", Ekonomika ta derzhava, vol. 6, pp. 27—33.

6. Ha-Yun, Chang (2017). Ekonomika: instrukciya z vukorustannya [Economics: User Guide], Kyiv, Ukraine, 400

7. Tretiak A., Tretiak V., Priadka T. and Kapinos N. (2021), "Institutionalization of Land organization and Land planning System development", Ekonomika ta derzhava, vol. 4, pp. 37—42.

8. Tretiak, A.M. (2013), "Conceptual principles of "land organization — 2030", Zemleustrij, kadastr i monitoring zemel, vol. 1—2, pp. 4—12.

Стаття надійшла до редакції 04.06.2022 р.

ІНВЕСТИЦІЇ.

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

www.investplan.com.ua

Передплатний індекс: 23892

Науково-практичний журнал

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України (Категорія «Б») з

ЕКОНОМІЧНИХ НАУК та ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

(Наказ Міністерства освіти і науки України
№ 886 від 02.07.2020)

Спеціальності - 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

Ю. С. Розозян,

д. е. н., старший дослідник, заступник завідувача відділу проблем міжрегіонального співробітництва, Державна установа "Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова Національної академії наук України", м. Київ

ORCID ID: 0000-0001-5325-4213

Г. Г. Нестеров,

молодший науковий співробітник відділу проблем міжрегіонального співробітництва, Державна установа "Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова Національної академії наук України", м. Київ

ORCID ID: 0000-0002-7131-3616

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.6.29

СЛОВЕНСЬКИЙ ПОГЛЯД НА РОЗБУДОВУ ТЕРИТОРІЙ ПРІОРИТЕТНОГО РОЗВИТКУ ЯК ІНСТРУМЕНТА СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ РЕГІОНАЛЬНОЮ ЕКОНОМІКОЮ

Yu. Rohozian,

Doctor of Economic Sciences, Senior Researcher, Deputy Head of the Department of Interregional Cooperation Issues, State Organization "V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of the National Academy of Sciences of Ukraine", Kyiv

H. Nesterov,

Junior Researcher of the Department of Interregional Cooperation Issues, State Organization "V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of the National Academy of Sciences of Ukraine", Kyiv

SLOVENIAN VIEW ON THE BUILDOUT OF PRIORITY DEVELOPMENT TERRITORIES AS A TOOL FOR STRATEGIC MANAGEMENT OF THE REGIONAL ECONOMY

Констатовано важливість застосування індивідуального підходу до питань відновлення економічного потенціалу проблемних територій Словенії з точки зору державної політики. Проаналізовано основні програмні інструменти Республіки Словенія, імplementовані з метою скорочення асиметрій соціально-економічного розвитку регіонів у контексті їх особливої державної підтримки. Висвітлено результати словенського досвіду розбудови територій пріоритетного розвитку з ракурсу стратегічного управління регіональною економікою, враховуючи чинні нормативно-правові положення, що регламентують дані питання. Визначено три групи найбільш проблемних регіонів Словенії, що потребують пріоритетного розвитку й спеціального втручання з боку держави. Розкрито особливості функціонування та стимулювання розвитку прикордонних проблемних зон та районів проживання корінних національних груп населення (угорської та італійської). Доведено пріоритетність використання низки інструментів стратегічного управління регіональною економікою для відновлення економічного потенціалу проблемних територій Словенії шляхом їх розбудови в якості територій пріоритетного розвитку. Визначено основні успіхи держави на шляху до розбудови територій пріоритетного розвитку на тлі обмежених можливостей фінансового стимулювання проблемних регіонів, що посилює необхідність розробки дієвого інструментарію стратегічного управління й оцінки ефективності розбудови даних територіальних одиниць.

The article provisions reveal the Slovenian view on the buildout process of priority development territories, given the need to use such an instrument in Ukraine after the end of the armed conflict in order to restore the economic potential of the affected areas. The authors prove the relevance and importance of applying strategic tools to the system of regional economic management in order to overcome the negative effects that hinder the territorial units of development. The article stated importance of applying an individual approach to the restoration of the economic potential of Slovenia's problem areas from the point of view of state policy. The main program documents of the meso-level development of the Republic of Slovenia implemented to reduce the asymmetries of socio-economic development of the regions are analyzed as well as the importance of such tools for restoring the economic potential of problem areas through state aid and special incentives is emphasized. The results of the Slovenian experience of buildout of priority development territories highlighted from the perspective of strategic management of the regional economy, taking into account the current legal provisions governing these issues. Three groups of the most problematic regions of Slovenia have been identified, which require priority development and special intervention by the state. The article reveals the main peculiarities of functioning and stimulating the development of border problem zones and areas of indigenous national groups residence (Hungarian and Italian). The priority of using a number of strategic management

tools of the regional economy to restore the economic potential of the problem areas of Slovenia has been proved by developing them as priority development territories. The main successes on the way to the buildout of such areas highlighted against the background of limited opportunities for financial incentives of problem regions, which increases the need to develop effective tools for strategic management of these units. The scientists argued in the article about significant barriers for the priority development areas in Slovenia, including the lack of systematic funding for projects and professional knowledges in this area.

Ключові слова: території пріоритетного розвитку, розбудова, регіон, регіональна економіка, інструмент, стратегічне управління, стимули, Словенія.

Key words: priority development territories, buildout, region, regional economy, instrument, strategic management, incentives, Slovenia.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Дослідження нормативних і літературних джерел європейської практики в контексті функціонування територій з особливим режимом управління або пільговими умовами діяльності, як правило, зводяться до помилкової синонімізації дефініцій "території пріоритетного розвитку", "спеціальні території", "вільні економічні зони", "особливі економічні території", "зони вільної торгівлі", "території випереджального розвитку". За своїм змістовним наповненням дані терміни відрізняються один від одного, а надто "території пріоритетного розвитку", що є значно ширшим поняттям за інші. Не дивлячись на очевидну різницю в елементах понятійно-категоріального апарату, європейські країни використовують, здебільшого, термін "спеціальні (вільні) економічні зони" (далі — СЕЗ) у практиці стратегічного управління на мезорівні для відновлення економічного потенціалу проблемних, більш слабких (порівняно з іншими) регіонів. Форма СЕЗ передбачає провадження окремих видів економічної діяльності на територіях, здебільшого, промислового характеру із пропозицією використання особливих фіскальних стимулів. Як правило, вони є далекосяжними, оскільки передбачають особливу державну підтримку та гарантію застосування преференцій. Згідно з правилами ЄС про державну допомогу, такі стимули можуть бути дозволені для сприяння регіональному розвитку в так званих економічно неблагополучних районах або районах, які отримують допомогу [1].

Однак, у декількох державах центрально-південної Європи сформувалися передумови для розвитку проблемних регіонів, що мають ознаки територій пріоритетного розвитку: там склалися несприятливі соціально-економічні та екологічні умови, подолати наслідки яких можливо за рахунок державної допомоги та імплементації спеціальних преференцій. Яскравим прикладом такої країни постає Республіка Словенія, де проблемні адміністративно-територіальні одиниці крокують шляхом впровадження тих чи інших інструментів стратегічного управління регіональною економікою.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню проблем розбудови територій пріоритетного розвитку присвятили свої праці науковці Д. Зенг [2], Ж. Чейс і Дж. Дімітропулос [3], С. Фрік, А. Родрігес-Позе і М. Вонг [4], досліджуючи питання класифікації таких територіальних одиниць. Теоретико-методичні основи розбудови територій пріоритетного розвитку заклали й українські науковці, серед яких В. Устименко і О. Зельдіна [5], І. Буднікевич, О. Коломицева [6], П. Жук [7], О. Чмир, Пила В.І. та Хілько В.М. [8] тощо. Віддаючи належне дослідникам, невіршеними залишаються питання, пов'язані з дослідженням європейського досвіду розбудови територій пріоритетного розвитку, що потребує суттєвого доопрацювання та обумовлює мету даної наукової роботи.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження наукових і нормативних кейсів Словенії щодо розбудови територій пріоритетного розвитку крізь призму стратегічного управління регіональною економікою.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ОСЛІДЖЕННЯ

У 1991 році відбувся короткий збройний конфлікт між Словенією і Югославською Народною Армією (27 червня — 6 липня), який розпочався після проголошення Словенією власної незалежності та завершився підписанням Бріонської угоди 7 липня 1991 року, згідно з якою Югославська Народна Армія зобов'язалася припинити бойові дії на території Словенії, а Словенія та Хорватія призупинили на три місяці вступ в силу своїх декларацій незалежності. Окупованих територій внаслідок цієї десятиденної війни як таких у Словенії не було, проте в країні все частіше почали спостерігатися асиметрії регіонального розвитку, формуючи групу так званих "проблемних територій". Проблемною словенський уряд визначає територію або її частину, якщо її розвиток характеризується серйозними проблемами, що ставлять під загрозу економічне зростання та якість життя її мешканців [9].

Словенська державна політика мезорівня характеризується індивідуальним підходом: території, які стикаються з найбільшими проблемами розвитку, зазвичай отримують особливий статус від держави, що дозволяє імплемувати різні заходи й стимули для відновлення їх економіки, усунення регіональних диспропорцій та досягнення збалансованого розвитку країни в цілому. Так, з 2001 року Словенія великими й інтенсивними кроками йде шляхом сталого розвитку, спрямовуючи бюджетні кошти на розвиток адміністративно-територіальних одиниць, які потребують особливого втручання. Їх перелік змінюється час від часу, залежно від поточного соціального-економічного стану. Наприклад, впродовж 2001—2003 років згідно з нормами "Інструкції про пріоритетні напрями розподілу стимулів для гармонійного регіонального розвитку" Міністерства економіки Словенії було виділено наступні групи регіонів й громад, що потребували особливої державної підтримки:

— група А (найбільше відстають від інших): регіони: Помурський, Подравський, Засавський та Середньопосавський; громади: Бенедикт, Цанькова, Добровник-Добропак, Горня Радгона, Град, Кузьма, Песниця, Подлехник, Подвелка, Пуконці, Разкріже, Рибниця на Похорю, Рогашовці, Солчава, Свети Андраж в. Словенські гориці, Светий Юрій, Шаловці, Трновська вас і Завре;

— група В: регіони: Савинський, Корошка, Нотрансько-крашка та Юго-Східна Словенія; громади: Бістрица-об-Сотлі, Церквеняк, Череншовці, Дестрнік, Доб'є, Дуплек, Горішніца, Горні Петровці, Ходош-Ходос, Юршинці, Кобіле, Костел, Козьє, Кунгота, Лютомер, Лошки. Поток, Ловренц-на-Похорю, Луче, Майшперк, Марковці, Моравське Топліце, Одранці, Ормож,

Осильниця, Підчетртек, Радле-об-Драві, Сельниця-об-Драві, Словенске-Коніце, Света Ана, Шентіль, Шентюр при Целю, Шмар'є при Ёлшах, Щоре, Турніще, Велика Полана, Відем і Жетале;

— група С: регіони: Горицький та Горенський; громади: Белтинці, Ерна-на-Корешкем, Добрна, Дорнава, Горенья вас-Поляне, Горні Град, Ёсеніце, Кідричево, Кочев'є, Крижевці, Ленарт, Лендава, Любно, Марібор, Мута, Назар'є, Оплотниця, Превальє, Раденці, Рогатец, Руше, Семич, Содражица, Старше, Шентерней, Шкоцян, Табор, Тишина, Трбовле, Вержей, Вітаньє, Врансько, Вузениця та Жужемберк;

— група D (найменше відстають від інших): регіони: Обально-краський та Середньослов'янський; громади: Блоки, Брасловче, Брда, Брежице, Цельє, Церкле-на-Горенське, Чрномель, Добрепольє, Дол при Любляні, Доленське Топліце, Гайдіна, Хочє-Слівниця, Храстнік, Ілірська Бістрица, Іванчна Гориця, Канал, Кобарид, Кршко, Лошка долина, Луковица, Метліка, Межица, Міклавж на Дравському полі, Мірна Печ, Мисінья, Мозір'є, Мурська Собота, Півка, Птуї, Раче-Фрам, Равне на Корешкем, Рогашка Слатина, Севниця, Словенська Бістрица, Требне, Віпава, Зрече та Жалец [10].

Дана класифікація визначає рівень пріоритетності конкурсних проектів, яким надавалася виключна підтримка держави для розвитку вищевказаних територій. Придільлення посиленої уваги таким територіальним одиницям та виділення їх в якості пріоритетних обумовило надання прямих фінансових стимулів від держави на реалізацію регіональних проектів у сферах підприємництва, навколишнього середовища та космосу, людських ресурсів, культури, туризму, комунальної інфраструктури. Крім того, в той період було виділено ще два регіони (Посоч'я та Засав'я), де було реалізовано прямі податкові стимули в якості інструментів стратегічного управління економікою регіонів після землетрусу в Посоч'ї та закриття стратегічно важливого підприємства — теплоелектростанції в м. Трбовле (Засавський регіон). Важливою частиною прямих регіональних стимулів був також стратегічний програмний інструмент Phare, в рамках якого у 2003 році було реалізовано програми допомоги Помур'ю, Засав'ю та Савінській області, а також започатковано програми транскордонного співробітництва з Австрією, Італією та Угорщиною.

Стратегічне управління регіональною економікою в Словенії довгі роки спиралося на підготовку програмних інструментів для залучення коштів ЄС, серед яких "Єдиний програмний документ Республіки Словенія на 2004—2006 роки", мав значний вплив на регіональну й місцеву політику. За цей період Словенія набула певного досвіду з так званого "горизонтального стратегічного управління": було визначено, що найменш розвинені регіони груп А та В матимуть доступ до виділення 60% доступних фінансових коштів ЄС. Дана політика, на жаль, не дала бажаних результатів, оскільки деякі публічні тендери, що проводилися для всієї країни, враховували регіональні критерії, але виділення коштів на користь проблемних територій на практиці не було бажаним. Кошти розподілялися максимально рівномірно між більш розвинутою західною та менш розвинутою східною частинами країни. Разом з тим, реалізація прямих фінансових стимулів обумовила отримання й позитивного ефекту: суттєво покращився стан основних соціально-економічних показників групи регіонів А й В, що закономірно відобразилося на розвитку всієї країни та стало вкрай важливим кроком на шляху вступу Словенії до Європейського Союзу у 2004 році.

У 2005 році Державне зібрання (законодавчий орган держави) прийняло новий Закон "Про сприяння гармонійному регіональному розвитку" [11], що посилило інституційну основу для забезпечення ефективного стратегічного управління регіональною економікою на основі концепції сталого розвитку. Норми закону пе-

редбачали ліквідацію Державного агентства Республіки Словенія з регіонального розвитку як консультативного органу [12, с. 74], його повноваження було передано до Управління Уряду Республіки Словенія з питань місцевого самоврядування та регіональної політики, що стало позитивним рішенням на шляху до забезпечення розвитку регіональної економіки з огляду на те, що управління мало повноваження щодо прийняття стратегічних рішень у сфері регіональної політики.

Сьогодні, оновивши у 2011 році норми Закону "Про сприяння гармонійному регіональному розвитку" [13], Словенія продовжує свій шлях до сталого регіонального розвитку, переключачи увагу на розвиток та стратегічне управління економікою тих територіальних одиниць, які потребують особливого державного втручання в даний період часу. Після втрати чинності "Інструкції про пріоритетні напрями розподілу стимулів для гармонійного регіонального розвитку" уряд все ще підтримує території груп А та В (здебільшого, через часткове фінансування соціальних й екологічних проектів), проте акцентує свою увагу на вирішенні проблем інших регіонів. До того ж представники органів державної влади Словенії готові до додаткових тимчасових заходів на підтримку розвитку проблемних зон з високим рівнем безробіття, де внаслідок внутрішніх структурних проблем або зовнішніх впливів економічна ситуація погіршується настільки, що рівень зареєстрованого безробіття досягає критичної позначки (наразі такі території не ідентифікуються).

З 2017 року й дотепер у фокусі уваги відповідно до положень Закону "Про сприяння гармонійному регіональному розвитку" наступні території пріоритетного розвитку: прикордонні проблемні зони та райони проживання корінних національних груп населення (угорської та італійської), що потребують спеціального втручання з боки держави.

Прикордонні проблемні зони Словенії виділено в окрему групу з огляду на низку причин: низький рівень транспортної доступності через розпорошеність населених пунктів, труднощі у розвитку інфраструктурного забезпечення та більш суворі вимоги щодо охорони навколишнього середовища. Все це створює негативні наслідки для рівня життя населення, провокуючи збільшення кількості щоденних міграцій та прискорення депопуляції. Прикордонні проблемні зони являють собою регіони й громади, що задовольняють наступним умовам:

— на території понад 50% населення проживає вздовж прикордонної зони (на відстані не більше 10 кілометрів від кордону);

— фіксується дефіцит робочих місць, а показник щільності населення знаходиться на рівні нижче середнього в країні;

— доступ до найближчої автомагістралі чи швидкісного сполучення займає щонайменше 45 хвилин; або

— велика частина даної території відноситься до зони "Nature 2000" (мережа охоронних ділянок для збереження біорізноманіття на території країн-членів Європейського Союзу, елементами якої виступають рідкісні типи природних середовищ, що знаходяться під загрозою зникнення або руйнування).

Визначаючи прикордонні проблемні зони в якості об'єктів особливої державної уваги, Республіка Словенія розглядає їх фактично як території пріоритетного розвитку, розбудова яких сприятиме досягненню загальної мети — забезпечення гармонійного розвитку всіх регіонів країни. З метою реалізації даної цілі уряд Словенії прийняв чотирирічну "Програму стимулювання розвитку прикордонних проблемних територій", яка нині є чинною впродовж 2022—2025 років [14]. Загальною метою програми є збереження населення та життєздатності 91 громади на території 12 регіонів, що відносяться до прикордонних проблемних територій;

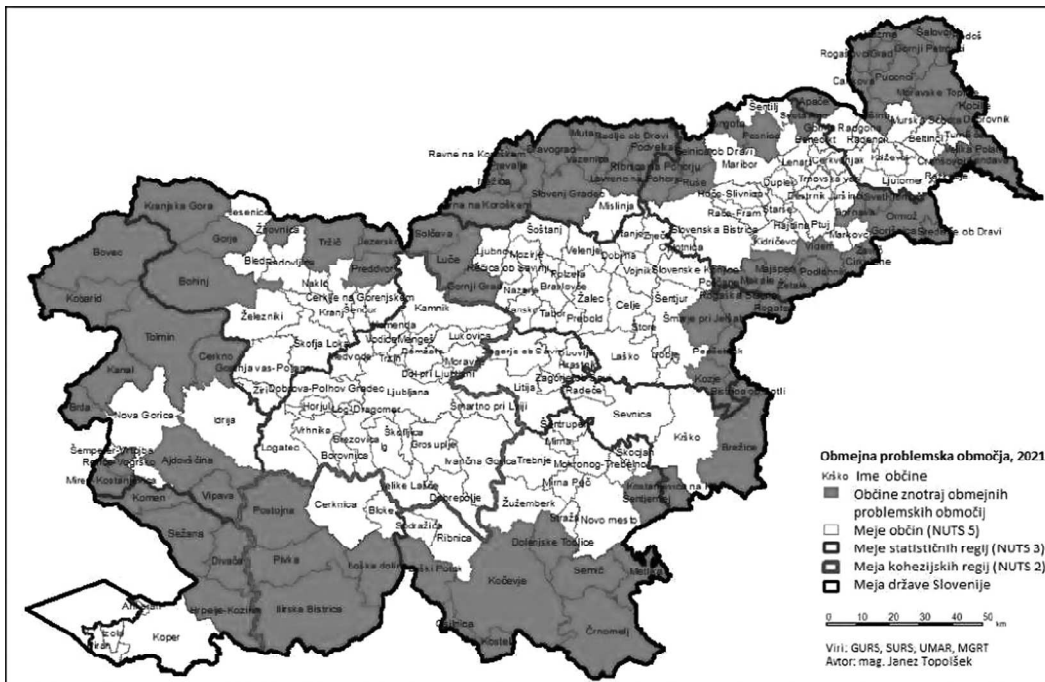

Рис. 1. Розташування регіонів і громад, що відносяться до прикордонних проблемних зон Словенії

Джерело: [14].

положення документу зосереджено переважно на реалізації заходів для покращення економічної ситуації у визначених регіонах (рис. 1).

Для прикордонних проблемних зон передбачено спеціальні стимули через фінансування локальних програм і проектів на конкурсній основі, які полягають у наданні додаткових балів даним регіонам та їх громадам. Так, якщо проект спрямовано на покращення доступу домогосподарств до послуг електронного зв'язку в зонах, де його немає, до проекту додатково надається 5% від загальної суми отриманих балів. Однак, на національному рівні більшість інвесторів налаштовано здійснювати початкові інвестиції в регіони з більш високим рівнем економічного розвитку та зрілою системою управління. Тому з метою сприяння збалансованому розвитку регіонів інвесторам у прикордонних проблемних зонах виділяється більш вигідне грантове забезпечення та додаються бали у контексті оцінки проектних заявок, поданих на конкурс для отримання державної підтримки:

- інвестиції у розмірі від 100 000 до 300 000 євро додають 3% балів до їх загальної суми; для проектів проводиться конкурс на отримання грантової підтримки від держави, пріоритет для участі надано малим та середнім підприємствам. Всього буде відібрано 200 проектів, а сума співфінансування не перевищить 200 000 євро на одне підприємство протягом трьох фінансових років;

- інвестиції на суму від 300 000 до 1 000 000 євро додають 5% балів; у даному випадку буде використано грантову підтримку для 100 проектів-переможців конкурсу у вигляді вкладень у матеріальні та нематеріальні активи підприємства (перевага надається суб'єктам середнього підприємництва). Загальна сума грантової підтримки складе 30 млн євро;

- інвестиції на суму від 1 до 12 млн євро у виробництво, 0,5—3 млн євро в сервісну діяльність, 0,5—2 млн євро в науково-дослідну діяльність додають 7% балів. Загальна сума грантового фінансування складе не менше 88,5 мільйонів євро, заплановано 59 проектів-переможців. Крім того, держава компенсує 5% від загальної суми інвестицій, вкладених у прикордонних проблемних зонах.

Ще для малих і середніх підприємств прикордонних проблемних зон Словенії пропонується мікрокредитування (максимальна сума кредиту становить 25 000 євро) з першочерговим фінансування проектів, які відповідають пріоритетам Європейського Союзу (сталий розвиток, енергетична та матеріальна ефективність підприємств, зміцнення ланцюгів поставок, прискорення автоматизації та цифровізації підприємств). Також держава сприяє працевлаштуванню випускників місцевих закладів вищої освіти до суб'єктів господарювання мікрорівня, малого або середнього підприємництва, що функціонують в прикордонних зонах, співфінансуючи реалізацію їх проектних робіт та подальше навчання в аспірантурі.

Програма стимулювання розвитку прикордонних проблемних територій на період 2022—2025 років також створена для підтримки інвестицій, що сприятимуть покращенню регіональної економічної та бізнес-інфраструктури шляхом зміцнення інноваційного потенціалу з особливим акцентом на діяльність, пов'язану з використанням таких важливих природних ресурсів як деревина.

Інша група територій пріоритетного розвитку Словенії — райони проживання угорської національної громади, які уряд підтримує через низку інструментів стратегічного управління регіональною економікою, серед яких особливе місце займає "Програма сприяння розвитку економіки угорської національної громади на 2021—2024 роки", прийнята у листопаді 2020 року [15]. Особливістю програми є те, що її положення спрямовано на розвиток та ефективне управління регіональною економікою саме там, де проживають представники угорської корінної національної громади, що означає створення нових робочих місць, а також підвищення привабливості території. Положення програми спрямовано на ефективну ліквідацію наслідків економічної кризи та нерозвиненості регіонів, які все ще відстають від інших територій країни. Програма призначена для всіх бенефіціарів, які здійснюють свою діяльність на території, де проживають представники угорської національної громади, і які сприятимуть реалізації її цілей, реалізуючи свої проекти. Серед пріоритетних проектів, що підлягатимуть співфінансуванню від держави — ті, що сприяють інвестиціям в економіку та розвиток туристичної діяльності наступних регіонів, міст і сел/селищ:

- регіон Добровник: місто Добровник, села Добро-нак і Житковці, Зіткоц;

- регіон Ходош: місто Ходош, села Ходос і Крлив-ник, Капорнак;

- регіон Моравське Топліце: селища Чичекча вас, Чекефа, Мотваревці, Сентласло, Пордашинці, Кішфа-лу, Просеняковці, Партосфальва, Сердахель;

- регіон Лендава: поселення Банута, Банга, Долга вас, Долговашке горице, Долгашке горице, місто Фел-солакос, села Камовчі, Камахаза, Карса, Кот, Лендава, Лендавське горице, Мост'є, Хідвег, Петіжовчі, Пінсе, Радможанчі, Трімліні;

— регіон Шаловці: села Доманьшевці, Домонкосфа. Дана програма реалізується вже вдруге: впродовж 2017—2020 років проекти, фінансовані й виконані в її рамках, довели свою ефективність. Новий період реалізації програми (2022—2025 роки) передбачає загальне фінансування у розмірі 2 800 000 євро та має на меті відновити економічний потенціал території, де живуть представники угорської корінної національної громади. Пріоритетними напрямками є розвиток мікропідприємництва, малого й середнього господарювання, створення нових та модернізація існуючих об'єктів інфраструктури, підвищення привабливості територій, що в свою чергу сприятиме створенню нових робочих місць та зниженню рівня безробіття.

Сприяння більш ефективному стратегічному управлінню регіональною економікою та соціально-економічному розвитку територій, де проживають члени корінної угорської національної громади, передбачається шляхом співфінансування нових та модернізації існуючих виробничих потужностей у мікро-, малих та середніх підприємствах. За схожою вище процедурою для прикордонних проблемних зон, співфінансуванню від держави підлягатимуть проекти-переможці конкурсу, метою яких є зростання та розвиток підприємництва за рахунок нових інвестицій [14]. Максимальна сума коштів обмежена сумою 200 000 євро (або 100 000 євро у випадку перемоги підприємства, що надає транспортні послуги), яку буде надано протягом трьох календарних років.

Другий напрям стимулювання розбудови територій пріоритетного розвитку, де проживають угорці, пов'язано з відродженням етнографічних будинків та інших об'єктів, що належать або управляються муніципальними самоврядними національними громадами та приміщенням Інституту культури угорської національності Лендава, де, як очікується, буде створено туристичний пункт для потенційних туристів, які зможуть отримати всю необхідну інформацію про природні та культурні об'єкти території, туристичних провайдерів, заходи, що проводяться протягом року та ін. Тому проекти, спрямовані на дані цілі підлягатимуть першочерговому розгляду та частковому фінансовому забезпеченню. Даний напрям забезпечуватиме не тільки держава, але й самоврядні етнічні громади регіонів Лендава, Добровник, Моравське Топліче, Ходош, Шаловці та Інститут культури угорської національності Лендава за рахунок власних коштів.

Третій вид територій пріоритетного розвитку Словенії належить районам, де проживає національна громада Італії. Стимулювання їх розвитку також здійснюється за рахунок програмного інструменту стратегічного управління регіональною економікою, спрямованого на розвиток територій впродовж 2021—2024 років [15]. До вказаних територій відносяться наступні регіони та їх населені пункти:

- у регіоні Анкаран: місто Анкаран;
- у регіоні Ізола: місто Ізола, поселення Добра при Ізолі, Ягоде;
- у регіоні Копер: місто Копер, поселення Баризони, Бертоки, Боямарін, Церей, Хрватіні, Кампель, Коломбан, Праде, Преманоан, частина населених пунктів Підње Скофіє (Вальмарін), Салара та Скочан;
- у регіоні Піран: місто Піран, поселення Портороз, Лучія, Струнжан, Сека, Сецовльє, Парекат та Драгона.

У даному випадку пріоритетними вважаються проекти, спрямовані на забезпечення економічного відновлення територій проживання італійської національної громади та сприяння їх туристичної й культурної пізнаваності, проте перелік бенефіціарів є значно ширшим у порівнянні з програмою для розвитку районів проживання угорської національної громади. Проектні пропозиції можуть подавати регіональні органи влади, самоврядні національні громади та їх організації, дер-

жавні й недержавні підприємства. Співфінансування також здійснюється на конкурсних засадах, а загальна вартість програми складає 1,4 мільйони євро.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Словенський досвід доводить, що окремий підхід до відновлення й розвитку проблемних територій має як позитивні, так і негативні наслідки. Серед успіхів на шляху до розбудови територій пріоритетного розвитку в Словенії можна назвати реалізацію програмних інструментів. Так, виділення чотирьох груп територій у 2001—2003 роках, що відставали від інших за рівнем соціально-економічного розвитку згідно "Інструкції про пріоритетні напрями розподілу стимулів для гармонійного регіонального розвитку" та надання їм пріоритету в реалізації проектів локального рівня як інструментів стратегічного управління регіональною економікою найбільш помітно посприяло економічному розвитку та відновленню регіонів у групах А й В, підвищенню рівня їх конкурентоспроможності та привабливості (в частині залучення інвестицій), працевлаштуванню в групах А, В, С, підвищенню кваліфікації працівників суб'єктів господарювання, які відповідають потребам місцевості в усіх чотирьох групах. Наприклад, за вказаний трирічний період було фінансово підтримано понад 1000 підприємств, відновлено понад 170 га деградованих територій, підвищено рівень чистої доданої вартості в регіонах груп В і С в 1,5 рази.

Сучасні кроки держави на шляху до розбудови територій пріоритетного розвитку, якими наразі є прикордонні проблемні зони та райони проживання угорської й італійської корінних національних груп населення, також заслуговують на увагу. Оскільки дані програмні інструменти наразі знаходяться на стадії реалізації, а їх результати ще не отримано, доцільно звернути увагу на позитивний ефект, отриманий від аналогічного документу — "Програми заходів для економічного розвитку районів проживання угорської національної громади" (2017—2020 роки), завдяки якому за результатами публічних тендерів до проектів було залучено 11 суб'єктів господарювання, а після реалізації програми у 2020 році було створено 10 нових робочих місць в районах проживання угорської національної громади. Разом з тим, успіхи розбудови територій пріоритетного розвитку Словенії є точковими та відбуваються на тлі обмежених можливостей фінансового стимулювання даних районів, які вимагають посилення й подальшого використання дієвих інструментів стратегічного управління для відновлення економічного потенціалу територіальних одиниць, які відстають від інших за рівнем розвитку.

На сьогодні все ще залишається ряд проблем, з якими стикається Словенія, що є суттєвими бар'єрами на шляху до розбудови територій пріоритетного розвитку, серед них: відсутність системного фінансування локальних проектів та відсутність єдиної методики оцінювання проектів, які беруть участь в конкурсах для отримання співфінансування від держави через брак професійних знань та досвіду в даній сфері. Крім того, питання розбудови територій пріоритетного розвитку повинні стосуватися широкого кола стейкхолдерів та їх інтересів (органи державної влади, громадянське суспільство, бізнес-асоціації, науково-дослідні установи та інші), яким приділяється недостатньо уваги, що призводить до існування територій в інституційному вакуумі та, як наслідок, стримує процес досягнення цілей, визначених чинними програмними інструментами. Проектноорієнтований підхід до відновлення економічного потенціалу територій, де склалися несприятливі умови для розвитку, має право на реалізацію, проте цього замало, необхідні більш ефективні стимули стратегічного характеру та заохочення, в тому числі митні й податкові, які матимуть вплив на покращення стану регіональних економічних систем.

Література:

1. European Special Economic Zones: Research spin-off project of "The World in Europe: Global FDI flows towards Europe (ESPON FDI)". ESPON, 2020. URL: https://www.espon.eu/sites/default/files/attachments/Appendix%20SEZ_0.pdf (дата звернення 29.04.2022).
2. Zeng D.Z. The Past, Present, and Future of Special Economic Zones and Their Impact. *Journal of International Economic Law*. 2021. Volume 24 (2). P. 259—275, <https://doi.org/10.1093/jiel/jgab014>.
3. Chaisse J., Dimitropoulos G. Special Economic Zones in International Economic Law: Towards Unilateral Economic Law. *Journal of International Economic Law*. 2021. Vol. 24 (2). P. 229—257, <https://doi.org/10.1093/jiel/jgab025>.
4. Frick S.A., Rodriguez-Pose A., Wong, M.D. Toward Economically Dynamic Special Economic Zones in Emerging Countries. *Economic Geography*. 2019. Vol. 95 (1). P. 30—64, <https://doi.org/10.1080/00130095.2018.1467732>.
5. Території пріоритетного розвитку як інструмент вирішення проблем в Донецькій і Луганській областях: монографія / під заг. ред. чл.-кор. НАН України В.А. Устименка. Київ: НАН України, ДУ "Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова НАН України", 2021. 200 с.
6. Budnikovich, I., Kolomytseva, O., Krupenna, I., Rohozian, Yu., Zablodska D. Positioning of the Amalgamated Territorial Communities of Ukraine through the Sustainable Development in the Conditions of Military Actions. *Problemy ekorozwoju-problems of sustainable development*. 2021. Vol. 16 (1). P. 103—112. DOI: 10.35784/pe.2021.1.11.
7. Жук П.В. Території пріоритетного розвитку як форма активізації інвестиційної діяльності в гірських зонах України. *Регіональна економіка*. 2012. № 3. С. 75—85.
8. Чмир О.С., Пила В.І., Хілько В.М. Аналіз результатів функціонування вітчизняної системи СЕЗ і ТПР та перспективи її подальшого розвитку. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2011. № 10. С. 173—185.
9. Kusar S. Problemska regija kot element za zasnovo regionalnega razvojnega programa. *Oddelek za geografijo*, Ljubljana, 2003. 47 p.
10. Navodilo o prednostnih območjih dodeljevanja spodbud, pomembnih za skladni regionalni razvoj: od 29 maja 2001. Služba Vlade RS za zakonodajo. URL: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=NAVO523> (дата звернення 01.06.2022).
11. O spodbujanju skladnega regionalnega razvoja: Zakon od 4. oktobra 2005. Služba Vlade RS za zakonodajo. URL: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO4313> (дата звернення 22.05.2022).
12. Рогозян Ю.С. Нормативне забезпечення міжрегіонального співробітництва. *Економіка та право*. 2015. № 3 (42). С. 70—77.
13. O spodbujanju skladnega regionalnega razvoja: Zakon od 7. marea 2011. Služba Vlade RS za zakonodajo. URL: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO5801>. (дата звернення 22.05.2022).
14. Program razvojnih spodbud za obmejna problemska območja v obdobju 2022—2025 od 10. Februarja 2022. Služba Vlade RS za zakonodajo. URL: https://www.gov.si/assets/ministrstva/MGRT/Dokumenti/DRR/Program-OPO-2022-2025/OPO_Program_22-25.pdf (дата звернення 22.05.2022).
15. Program spodbujanja gospodarske osnove madzarske narodne skupnosti 2021—2024 od 15 novembra 2020. Služba Vlade RS za zakonodajo. URL: <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MGRT/Dokumenti/DRR/Tema-prednostna-obmocja/madzarska-in-italijanska-narodna-skupnost/Program-spodbujanja-madzarske-narodne-skupnosti-2021-2024-v2.docx> (дата звернення 22.05.2022).

References:

1. ESPON 2020 Cooperation Programme (2020), "Espo European Special Economic Zones", available at: https://www.espon.eu/sites/default/files/attachments/Appendix%20SEZ_0.pdf (Accessed 29 April 2022).
2. Zeng, D.Z. (2021), "The Past, Present, and Future of Special Economic Zones and Their Impact", *Journal of International Economic Law*, vol. 24, no. 2, pp. 259—275. <https://doi.org/10.1093/jiel/jgab014>.
3. Chaisse, J. and Dimitropoulos, G. (2021), "Special Economic Zones in International Economic Law: Towards Unilateral Economic Law", *Journal of International Economic Law*, vol. 24, no. 2, pp. 229—257, <https://doi.org/10.1093/jiel/jgab025>.
4. Frick, S.A., Rodriguez-Pose, A. and Wong, M.D. (2019), "Toward Economically Dynamic Special Economic Zones in Emerging Countries", *Economic Geography*, vol. 95, no. 1, pp. 30—64, <https://doi.org/10.1080/00130095.2018.1467732>.
5. Ustyomenko, V.A. (2021), *Terytorii priorytetnoho rozvytku yak instrument vyryshennia problem v Donetskii i Luhanskii oblastiakh* [Territories of priority development as a tool for solving problems in Donetsk and Luhansk regions], SO "V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of the NAS of Ukraine", Kyiv, Ukraine.
6. Budnikovich, I., Kolomytseva, O., Krupenna, I., Rohozian, Yu. and Zablodska D. (2021), "Positioning of the Amalgamated Territorial Communities of Ukraine through the Sustainable Development in the Conditions of Military Actions", *Problemy ekorozwoju-problems of sustainable development*, vol. 16, no. 1, pp. 103—112. DOI: 10.35784/pe.2021.1.11.
7. Zhuk, P.V. (2012), "Territories of priority development as a form of intensification of investment activity in mountainous areas of Ukraine", *Rehionalna ekonomika*, vol. 3, pp. 75—85.
8. Chmyr, O.S., Pyla, V.I. and Khilko, V.M. (2011), "Analysis of the results of the functioning of the domestic system of SEZ and TPD and prospects for its further development", *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, vol. 10, pp. 173—185.
9. Kusar, S. (2003), *Problem region as an element for the design of a regional development program*, *Oddelek za geografijo*, Ljubljana, Slovenia.
10. Sluzba Vlade RS za zakonodajo (2001), "Navodilo o prednostnih območjih dodeljevanja spodbud, pomembnih za skladni regionalni razvoj", available at: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=NAVO523> (Accessed 01 June 2022).
11. Sluzba Vlade RS za zakonodajo (2005), *Law "On promoting coherent regional development"*, available at: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO4313> (Accessed 22 May 2022).
12. Rohozian, Yu.S. (2015), "Regulatory support of interregional cooperation", *Ekonomika ta parvo*, vol. 3, no. 42, pp. 70—77.
13. Sluzba Vlade RS za zakonodajo (2011), *Law "On promoting coherent regional development (new edition)"*, available at: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO5801> (Accessed 22 May 2022).
14. Portal GOV.SI (2022), "Program of development incentives for border problem areas in the period 2022—2025", available at: https://www.gov.si/assets/ministrstva/MGRT/Dokumenti/DRR/Program-OPO-2022-2025/OPO_Program_22-25.pdf (Accessed 22 May 2022).
15. Portal GOV.SI (2020), "Program for promoting the economic basis of the Hungarian national community 2021—2024", available at: <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MGRT/Dokumenti/DRR/Tema-prednostna-obmocja/madzarska-in-italijanska-narodna-skupnost/Program-spodbujanja-madzarske-narodne-skupnosti-2021-2024-v2.docx> (Accessed 22 May 2022).

Стаття надійшла до редакції 07.06.2022 р.

О. М. Таран-Лала,
д. е. н., доцент, професор кафедри підприємництва і права,
Полтавський державний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0002-7045-5129
А. В. Шевцов,
бакалаврант кафедри менеджменту ім. І.А. Маркіної,
Полтавський державний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0003-0183-2389

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.6.35

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА ЯК ЧИННИКА ЙОГО СТІЙКОГО РОЗВИТКУ

О. Таран-Лала,
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Professor of the Department
of Entrepreneurship and Law, Poltava State Agrarian University
A. Shevtsov,
Bachelor of the Department of Management. I.A. Markina, Poltava State Agrarian University

THEORETICAL ASPECTS OF SOCIAL RESPONSIBILITY OF THE ENTERPRISE AS A FACTOR OF ITS SUSTAINABLE DEVELOPMENT

В статті визначено теоретичні аспекти соціальної відповідальності підприємства як чинника його стійкого розвитку. Визначено сучасні тенденції соціалізації бізнесу, відбито його місце в розвитку вітчизняних підприємств різних форм власності. Отримано результати переваг впровадження програм соціальної відповідальності для іміджу підприємства. На основі побудови матриці, розробленої SustainAbility, в якій визначено фактори, важливі для країн ЄС здійснено аналіз умов доцільності соціальної відповідальності бізнесу в сучасних умовах. За результатами дослідження методів реалізації соціальної відповідальності бізнесу в Україні визначено та графічно зображено її найбільш популярні практики. Проаналізовано найпоширеніші різновиди практик соціалізації бізнесу в Україні. Визначено основні форми ділової соціалізації на підприємстві. Наведено порівняльний аналіз використання низки практик соціальної відповідальності бізнесу в Україні та країн Заходу. Обґрунтовано визначення соціальної відповідальності підприємства як чинника його стійкого розвитку.

The article identifies the theoretical aspects of social responsibility of the enterprise as a factor in its sustainable development. The modern tendencies of socialization of business are defined, its place in development of the domestic enterprises of various patterns of ownership is reflected. In today's market economy, the effectiveness of social responsibility of management affects the competitiveness of enterprises. Unfortunately, the real state of Ukrainian management is imperfect. This is evidenced by the low level of productivity and quality of work at most domestic enterprises and their low competitiveness. This state of Ukrainian business dictates the need to understand the existing problems and create more modern conditions for managing the model of social responsibility of domestic management.

The results of the advantages of implementing social responsibility programs for the image of the enterprise are obtained. Socially responsible activities contribute to the creation of new competencies, as it attracts members of the organization, encourages a future-oriented holistic approach to leadership style and better prepares the company for both external and internal changes, unrest, crises.

Based on the construction of a matrix developed by SustainAbility, which identifies factors important to EU countries, an analysis of the conditions for the expediency of corporate social responsibility in modern conditions. The matrix shows that where the factors of sustainable development and the factors of business success coincide, it is possible to define a clear condition for the expediency of social responsibility. Social responsibility grows out of charitable activities of enterprises, which to some extent covers business processes within the enterprise and translates these activities into the external environment.

According to the results of the research of methods of realization of social responsibility of business in Ukraine its most popular practices are defined and graphically represented. Thus, according to experts, the most common types of business socialization practices in Ukraine are the following aspects of business: business relations with local communities; labor relations with employees; impact on the environment; corporate social responsibility management as an element of corporate governance.

The most common types of business socialization practices in Ukraine are analyzed. Determining the essence of corporate social responsibility, respondents adhere to the following statements: implementation of programs to improve working conditions of staff (65.5%); staff training / development (63.2%); charitable assistance (56%); application of the principles of responsible attitude to consumers in the company's policy (49.5%); participation in regional development programs (32.3); implementation of environmental programs (29.8%); shareholder rights policy (20.8%)

The main forms of business socialization at the enterprise are determined. A comparative analysis of the use of a number of socially responsible business practices in Ukraine and Western countries is presented. The definition of social responsibility of the enterprise as a factor of its sustainable development is substantiated.

Ключові слова: соціальна відповідальність, стійкий розвиток, соціальний розвиток, корпоративна відповідальність, соціалізація бізнесу.

Key words: social responsibility, sustainable development, social development, corporate responsibility, business socialization.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасній ринковій економіці ефективність соціальної відповідальності керівництва впливають на конкурентоспроможність підприємств. На жаль, реальний стан українського менеджменту недосконалий. Про це свідчить низький рівень продуктивності та якості роботи на більшості вітчизняних підприємств та їх низька конкурентоспроможність. Такий стан українського бізнесу диктує необхідність осмислення існуючих проблем та формування більш сучасних умов для управління соціальної відповідальності вітчизняного менеджменту.

Соціальна відповідальність передбачає відповідальність керівництва підприємства за прийняття рішень і дій, які підвищують рівень добробуту та відповідають інтересам як суспільства, так і самого підприємства. Соціальна відповідальність, на відміну від юридичної, передбачає певний рівень добровільної реакції підприємства на соціальні проблеми. Ця відповідь стосується того, що виходить за межі або законодавчих, або нормативних вимог. З іншого боку, дотримання законодавства не означає, що підприємство більше не несе жодної соціальної відповідальності.

Структура соціальної відповідальності, з огляду на її об'єкт, складається з кількох рівнів: відповідальність перед споживачем, відповідальність перед підлеглими, відповідальність перед суспільством, країною, відповідальність перед акціонерами або партнерами. Для успішного управління підприємство повинно вміти адаптуватися та реагувати на проблеми, що виникають у соціальному середовищі, щоб зробити це середовище більш сприятливим для підприємства, що стосується соціальної відповідальності, яке укладається через суспільний договір.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У галузі усвідомлення соціальної відповідальності українського менеджменту досить плідно працюють українські вчені [1—4, 10 та ін.], проте деякі теоретичні та практичні аспекти соціальної відповідальності на українських підприємствах вивчені недостатньо, не сформована відповідна методологічна основа для її ефективного впровадження на вітчизняних підприємствах різних форм власності. Їх роботи дають глибокий аналіз форм прояву та практик соціалізації бізнесу, але не ставлять питання про можливість перетворення соціальної відповідальності підприємством як чинника його стійкого розвитку.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Отже, метою даного дослідження є дослідження теоретичних аспектів соціальної відповідальності підприємства як чинника його стійкого розвитку.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

На основі попередньо отриманих результатів дослідження [5—9], визначимо особливості та значення соціальної відповідальності для українських підприємств як чинника їх стійкого розвитку. Так, соціалізація бізнесу є об'єктивним законом трансформаційного суспільства. Це безпосередньо пов'язано з сучасними тенденціями розвитку науково-технологічного процесу і підвищенням вимог до процесу і результатів виробництва, а також системними перетвореннями відносин власності, лібералізацією економічних відносин, формуванням соціального захисту, соціальних функцій влади. Великі надії покладаються на соціальну роль бізнесу сьогодні. На думку вчених, великі компанії стають новим центром влади, від якого суспільство очікує такого виконання соціальних функцій, яке можна було б порівняти з кількістю його ресурсів [3, с. 25—30].

Соціально відповідальна діяльність сприяє створенню нових компетенцій, оскільки приваблює членів організації, заохочує орієнтований на майбутнє цілісний підхід до стилю керівництва та краще готує компанію як до зовнішніх, так і внутрішніх змін, хвилювань, криз. Серед найбільш часто згадуваних переваг впровадження програм соціальної відповідальності для іміджу підприємства є:

1) підвищення ефективності виробничих процесів за рахунок необхідності пошуку, наприклад, прихованих важелів винайдення способів скорочення викидів або адаптації виробництва до технологічних, санітарних, екологічних норм;

2) підвищення мотивації та продуктивності працівників, оскільки всі працівники підприємства є громадянами, споживачами, батьками та мешканцями конкретного міста, турбота про громаду, суспільство переводиться на турботу про працівників;

3) психологічні фактори мотивації, турботи про співробітників обертаються навколо формування на підприємстві стабільного соціально-психологічного клімату, що сприяє підвищенню ефективності праці;

4) підвищення ділової та суспільної репутації підприємства знижує ризики можливої втрати ринків збуту, покращує доступ до нових ринків за рахунок кращої репутації підприємства [3, с. 25—30].

Для визначення переваг соціальної відповідальності можна скористатися матрицею умов доцільності, розробленою SustainAbility, в якій визначено фактори, важливі для країн ЄС (табл. 1).

Так, матриця показує, що там, де фактори сталого розвитку та фактори успіху бізнесу збігаються, можна визначити чітку умову доцільності соціальної відпові-

Таблиця 1. Матриця доцільності соціальної відповідальності бізнесу

Фактори успіху бізнесу	Фактори сталого розвитку						
	Корпоративне управління	Активність груп впливу	Поліпшення екологічних процесів	Екологічні продукти та послуги	Економічний розвиток місцевості	Розвиток громади	Управління людськими ресурсами
Зростання доходів	1	2	3	4	5	6	7
Доступ до ринку	8	9	10	11	12	13	14
Скорочення витрат	15	16	17	18	19	20	21
Доступ до капіталу	22	23	24	25	26	27	28
Управління ризиком	29	30	31	32	33	34	35
Можливість функціонування	36	37	38	39	40	41	42
Людський капітал							
Вартість торговельної марки							
Репутація							

- немає доказів умов доцільності
 деякі свідчення умов доцільності
 наявні докази умов доцільності

Джерело: [10].

дальності. Соціальна відповідальність виростає з благодійної діяльності підприємств, яка певною мірою охоплює бізнес-процеси всередині підприємства та транслює цю діяльність у зовнішнє середовище.

У сучасному управлінні з розвитком соціальної відповідальності тісно пов'язане формування довгострокової стратегії розвитку підприємства, заснованої на визначенні місії підприємства (його ціннісної орієнтації), розробці пріоритетів і цілей на довго-, середньо- та короткострокову перспективу [2].

Стратегічні підходи до управління вже стали об'єктивно реальністю ведення бізнесу, без якої підприємства ризикують не вижити в жорсткому конкурентному середовищі. Причому цінності, місію, бачення бізнесу формують не лише промислові підприємства, а й неприбуткові організації, зокрема університети, коледжі, гімназії. Це репутація організації, її "обличчя".

Покращення соціальної відповідальності допомагає покращити доступ до капіталу, збільшити дохід і підвищити продуктивність підприємства. Інвестиції в екологічно чисті технології повертаються в довгостроковій перспективі завдяки зростанню доходів. За великим рахунком, соціальна відповідальність має бути вигідною не лише суспільству, а й бізнесу, адже, коли йдеться про соціальну відповідальність, йдеться про три речі — люди, гроші та природа. Це інтереси будь-якого бізнесу. Розширюючи сферу соціальної відповідальності, підприємства перетворюють її на корпоративну соціальну вигоду. Репутація соціального підприємництва може допомогти навіть великим підприємствам визначити нові ринки, нові послуги на існуючих ринках, розширити існуючі ринки тощо.

Останнім часом у світі набули поширення так звані "етичні інвестиції". Вони передбачають, що вибір партнерів для співпраці значною мірою визначається етичними мотивами. Наприклад, інвестор не пов'язує свою діяльність з підприємствами, які характеризуються недобросовісною практикою ведення бізнесу, шкодять суспільству, пропонуючи неякісні або соціально шкідливі продукти або товари; негативно впливають на навколишнє середовище або діють на небажаних ділянках; займаються морально сумнівною діяльністю, якщо, наприклад, співпрацюють з диктаторськими урядами, проводять експерименти на тваринах, виступають проти профспілок і експлуатують недосконале законодавство в країнах, що розвиваються. З іншого боку, вони можуть вибирати підприємства, які вирішують соціальні проблеми і прямо чи опосередковано приносять користь суспільству, розробляють етичні

бізнес-стратегії [3, с. 25—30].

У відносинах між виробниками, споживачами і суспільством поряд із зобов'язаннями загального характеру можуть виникнути цільові зобов'язання в таких аспектах: турбота про здоров'я та безпеку громадян; задоволення очікувань споживачів; обґрунтованість ціноутворення; відповідальність за своїх постачальників; відповідальність за тих, хто продає продукцію (послуги); етичність і порядність у відносинах зі споживачами; відкритість інформації про підприємство та продукцію (послуги); постійна оцінка рівня задоволення потреб споживачів; пріоритет інтересів споживачів у вирішенні

конфліктів; чесність реклами; своєчасність сплати податку; підтримка громадських рухів за якість та благодійність; охорона навколишнього середовища.

Зобов'язання виробників щодо самовдосконалення можуть базуватися на концепціях Total Quality Management (TQM) і передбачати постійне вдосконалення в таких аспектах: розвиток лідерства та формування цінностей підприємства; політика та стратегія, орієнтована на споживача; планування підвищення якості; вимірювання та аналіз діяльності та результатів діяльності підприємства; ставлення до власного персоналу; залучення споживачів до процесів удосконалення; відносини з партнерами, включаючи постачальників і посередників; управління та вдосконалення процесів; систематична самооцінка фактичного рівня досконалості; посередники (продавці товарів і послуг); екологічний менеджмент; сучасні енергозберігаючі технології; порядок збору та обробки інформації від споживачів (скаррги та пропозиції).

За результатами дослідження методів реалізації соціальної відповідальності бізнесу в Україні, проведеного Благодійним фондом "Демократичне суспільство" спільно з Київським міжнародним інститутом соціології, найбільш популярними були практики соціальної відповідальності бізнесу, представлені на рис. 1. (за кількістю згадок респондентів) [1, с. 18—26]. Так, за оцінками спеціалістів ООН, найпоширенішими різновидами практик соціалізації бізнесу в Україні виступають такі аспекти діяльності бізнесу: відносини бізнесу з місцевими громадами (благодійність та підтримка соціальних програм, забезпечення освіти членам громади); трудові відносини з працівниками (дотримання трудових прав персоналу, навчання, створення безпечних умов праці, своєчасна виплата зарплати, відсутність дискримінації у правах і зарплаті, медичне страхування); вплив на навколишнє середовище (надання переваги альтернативним джерелам енергії, виробництво екологічно чистої продукції, зменшення викидів, будівництво очисних споруд); управління соціальною відповідальністю бізнесу як елементу корпоративного управління (визначення груп впливу та налагодження діалогу, визначення місії і цілей, включення їх у політику керівництва).

Визначаючи сутність соціальної відповідальності бізнесу, респонденти дотримуються таких тверджень: виконання програм покращення умов праці персоналу (65,5%); навчання/розвиток персоналу (63,2%); благодійна допомога (56%); застосування в політиці підприємства принципів відповідального ставлення до споживачів (49,5%); участь у програмах регіонального розвитку

(32,3); виконання екологічних програм (29,8%); політика прав акціонерів (20,8%) [4, с. 12].

Відповідно, основні форми ділової соціалізації проявляються через заходи, що стосуються сутності цих тверджень:

забезпечення трудових прав персоналу з урахуванням створення умов для колективного представництва інтересів та ведення колективних переговорів;

дотримання прав людини на робочому місці;

навчання та розвиток персоналу, планування кар'єри;

зростання заробітної плати, виплата премій і компенсацій;

забезпечення зайнятості та соціально відповідальна реструктуризація підприємств;

мотивація персоналу, складання планів індивідуального пенсійного забезпечення та індивідуального страхування;

допомога у вирішенні житлових проблем, можливості для відпочинку, спортивної та культурної діяльності;

розробка політики та відповідних процедур соціальної відповідальності (створення внутрішніх кодексів, інструментів та соціальних стандартів управління);

покращення відносин зі споживачами (дотримання стандартів якості продукції, врахування культурної специфіки споживачів, задоволення потреб споживачів, які мають особливі вимоги до споживчих товарів, захист конфіденційності інформації про покупців);

запровадження принципів добросовісного ведення бізнесу (повага до прав власності, захист чесної конкуренції, боротьба з корупцією, уникнення конфлікту інтересів, утримання від діяльності в неетичних сферах тощо);

соціально та екологічно збалансована торгівля (етичні відносини з партнерами, управління ланцюгом поставок, заходи боротьби з контрабандою, зміцнення зв'язків з місцевими виробниками);

прозорість діяльності та підзвітність акціонерам, дотримання прав акціонерів, надання дивідендів;

сертифікація відповідності системам управління якістю, охороною праці;

управління ризиками та змінами;

соціальні інвестиції, соціально відповідальний маркетинг тощо [1].

Дослідження також показало, що в Україні не використовується низка практик, які стали традиційними на Заході: врахування культурних особливостей споживачів, використання соціального маркування, зворотний зв'язок зі споживачами, надання інформації про якість та безпеку продукції, застосування оцінки життєвого циклу, моніторингу впливу на навколишнє середовище, уникнення використання генетично модифікованих продуктів тощо. Переважно соціальна відповідальність бізнесу в Україні розвивається за двома напрямками, один з яких спрямований всередині підприємств, а другий — назовні, на розвиток території, регіону, суспільства в цілому. Основними соціально відповідальними суб'єктами господарювання є: великі компанії з містоутворюючими підприємствами, на яких покладено значну частку відповідальності за підтримання соціальної сфери регіону, що активно співпрацюють з місцевою владою у реалізації соціаль-

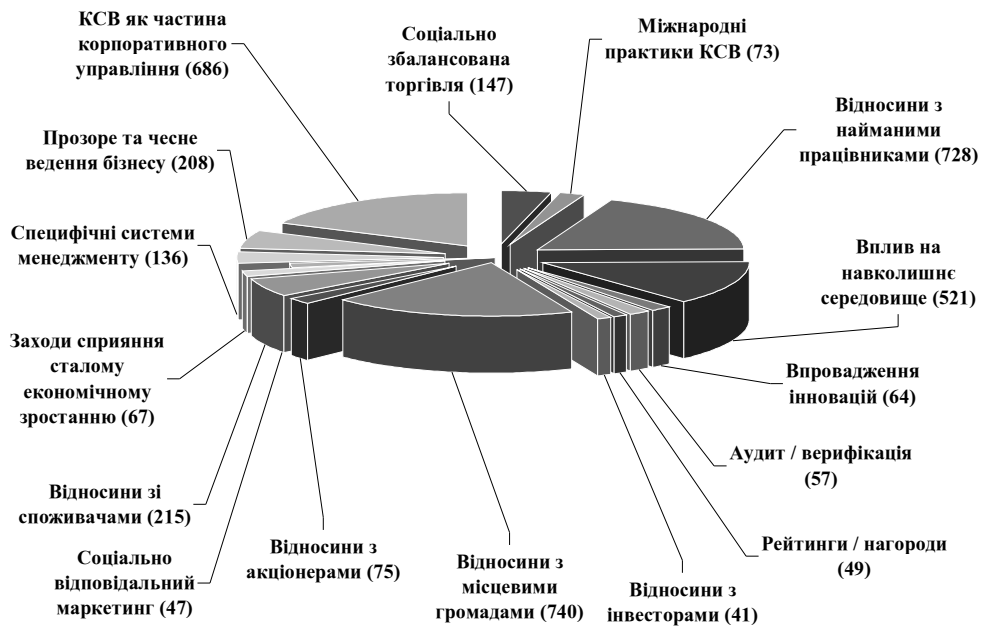

Рис. 1. Практики соціальної відповідальності бізнесу в Україні

Джерело: [1].

них проєктів; спільні підприємства, які, як правило, не мають соціальної інфраструктури, але проводять разові соціальні акції; нові підприємства, які переважно під тиском держави беруть на себе частку соціальної відповідальності.

Щодо внутрішньої орієнтації, то виділяють наступні напрями соціальної відповідальності: 1) надання соціальних пакетів (соціальне страхування, кошти на лікування, відпочинок, оплата оздоровлення дітей, оплата мобільних послуг тощо); 2) безпосереднє надання послуг працівникам за власний рахунок.

На вибір форм соціалізації бізнесу впливають різні фактори: соціально-економічний стан країни; наявність історико-культурної спадщини, досвіду ділової соціалізації; ментальність населення, регіональні та місцеві особливості суспільного розвитку, моральні переконання представників бізнесу; тиск громадськості; державні вимоги; прибутковість бізнесу. За даними спеціальних досліджень, Україна (як і будь-яка інша країна світу) має свої національні особливості формування функції соціальної відповідальності підприємств, а отже, специфічні особливості її розуміння та їх соціальних результатів [1].

Отже, на основі вищезазначеного можна стверджувати, що соціальна відповідальність — це відповідальність, яка не має чітко визначених правових норм. Це визначається скоріше моральними нормами та системою цінностей, якими керується господарська діяльність. Це елемент економічної культури суспільства. Детальне дослідження показує, що незважаючи на однакові принципи Глобального договору, Кодекси корпоративної відповідальності, міжнародні стандарти, спеціальні рекомендації та досвід інших країн, соціальна відповідальність бізнесу у різних країнах має певну специфіку.

Залежно від певного стану суспільства, його основних потреб та інтересів від бізнесу очікується різний набір вимог. Сьогодні в Україні до них належать: соціальний захист та турбота про працівників; справедлива сплата податків; участь у житті та розвитку громади; прозорість, доступність інформації про продукцію, механізм цінотворення, екологічну безпеку виробництва та продукції; чесність конкуренції; порядність і моральність представників бізнесу, чесність заробітку; співпраця з іншими групами впливу у вирішенні економічних, соціальних, екологічних та інших проблем.

Відповідно до очікувань суспільства, ймовірно, слід оцінювати соціально-економічну ефективність підприємницької діяльності.

В Україні ще не сформована національна модель соціальної відповідальності бізнесу. Ця діяльність охоплює багато напрямів, орієнтованих на задоволення нагальних потреб суспільства, що зумовлено специфікою даного етапу соціалізації економіки та традиціями вирішення соціальних проблем, пов'язаних із функціонуванням соціальної інфраструктури. Специфіка і складність обумовлена наступними особливостями:

1. У результаті приватизації великі підприємства отримали у спадок розвинену соціальну інфраструктуру (дитячі садки, будинки відпочинку тощо). Вони майже не використовувались в соціальних цілях і були розпродані або приватизовані. Тому виникає питання якось "соціального викупу", необхідного для відновлення цієї інфраструктури. Як зазначає С.В. Мельник, "соціальна відповідальність повинна стати своєрідним "відступом" для приватизації, коли переважна більшість підприємств задарма опинилася у руках власників" [2, с. 72].

2. Розвиток соціальної відповідальності підприємств значною мірою залежить від їх економічної ефективності господарської діяльності. Криза підприємств не спонукає до розширення соціальних заходів, навпаки, змушує скорочувати зайнятість, відповідно, знижувати заробітну плату, економити на соціальних видатках.

3. Соціальна відповідальність підприємств в Україні розвивається стихійно. Немає чітко визначених державних чи виважених корпоративних рішень щодо його реалізації, у більшості випадків не визначені напрями соціалізації бізнесу, які можуть забезпечити максимальну віддачу.

ВИСНОВКИ

Підводячи підсумки, можна зробити висновок, що:

1. Соціальна відповідальність підприємства виникає як об'єктивна потреба не лише суспільства, а й самих підприємств, які прагнуть знайти своє місце в конкурентному середовищі, своїх споживачів, бути зацікавленими у співпраці національних та іноземних партнерів, висококваліфікованих фахівців.

2. Практика соціальної відповідальності підприємства не приживається, якщо її нав'язують міжнародні стандарти, законодавство чи будь-які соціальні структури. Їх ефективність тим вище, чим конкретніше спрямованість і тим помітніший соціальний результат.

3. На потребу суспільства в різних формах на соціальну відповідальність підприємства впливає національний менталітет, сучасний етап розвитку процесів соціалізації та ті специфічні проблеми, які неможливо вирішити без участі бізнес-структур.

За таких умов підприємства намагаються вирішувати власні проблеми і не мають можливості та бажання піклуватися про інших. Таким чином, тільки на засадах соціальної відповідальності підприємства можна побудувати правильні людські відносини та гармонізацію суспільства, що є таким необхідним у досягненні економічного зростання України та у подальшому формуванні належної методичної бази оптимізації процесу розвитку трудового колективу в умовах динамічного бізнес-середовища для ефективної реалізації цих засад на вітчизняних підприємствах різних форм власності.

Література:

- Бегма Ю.К., Вінніков О.Ю., Редько О.І. Якісне дослідження методів впровадження соціальної відповідальності бізнесу в Україні. Київ: Основи, 2006. 126 с.
- Мельник С.В. Соціальна відповідальність бізнесу як складова соціальної політики України. Економіка та держава. 2015. № 5. С. 72—75.
- Петрушенко Ю.Н., Дудкін О.В. Формування інституту позитивної соціальної відповідальності. На-

уковій праці Донецького національного технічного університету. Серія: економічна. 2014. Вип. 37 (3). С. 25—30.

4. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь / за ред. В.М. Гейця, А.І. Даниленка, М.Г. Жулинського, Е.М. Лібанової, О.С. Онищенко. Київ: НВЦ НБУВ, 2017. 687 с.

5. Таран-Лала О. М. Методологічна конструкція системно-організаційного підходу. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: "Економічні науки". 2014. Вип. 9, ч. 7. С. 63—66.

6. Таран-Лала О. М. Системно-аналітичне дослідження системних параметрів об'єкта. Молодий вчений. 2015. № 2 (17), ч. III. С. 99—106.

7. Таран-Лала О. М. Функціонування соціально-економічних систем: теорія та практика: монографія. Полтава: ПУЕТ, 2016. 332 с.

8. Таран-Лала О.М., Загребельна І.Л., Симоненко Я.В. Оптимізація процесу соціального розвитку трудового колективу підприємства в умовах динамічного бізнес-середовища. Агросвіт. 2019. Вип. 24. С. 23—27.

9. Таран-Лала О.М., Сорока Ю.С. Сутність та основні види систем мотивації на підприємстві. Агросвіт. 2021. № 9—10. С. 31—37.

10. Andrew Angle, Aiste Brackley, Justin Nelson, Laura Street, Mark Lee. What's Next for Sustainable Business? 2022 Sustainability Trends Report. URL: <https://www.sustainability.com/thinking/2022-sustainability-trends-report/> (дата звернення: 25.04.2022).

References:

- Behma, Y.K., Vinnikov, O.Y. and Red'ko, O.I. (2006), *Yakisne doslidzhennia metodiv vprovadzhennia sotsial'noi vidpovidal'nosti biznesu v Ukraini* [Qualitative research of methods of implementation of corporate social responsibility in Ukraine], *Osnovy*. Kyiv, Ukraine.
- Mel'nyk, S.V. (2015), "Social responsibility of business as a component of social policy of Ukraine", *Ekonomika ta derzhava*, vol 5. pp. 72—75.
- Petrushenko, Y.N. and Dudkin, O.V. (2018), "Formation of institute of positive social responsibility", *Naukovi pratsi Donets'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu*. Seriya: ekonomichna, vol. 37 (3), pp. 25—30.
- Heytsya, V.M., Danylenka, A.I. and Zhulyn's'ko, M.H. (2017), *Sotsial'no-ekonomichnyy stan Ukrayiny: naslidky dlya narodu ta derzhavy: natsional'na dopovid'* [Socio-economic situation of Ukraine: consequences for the people and the state: national report], *NVTS NBUV*, Kyiv, Ukraine.
- Taran-Lala, O.M. (2014), "Methodological construction of system-organizational approach", *Naukovyy visnyk Kherson's'koho derzhavnoho universytetu*. Seriya: "Ekonomichni nauky", vol. 9, no. 7, pp. 63—66.
- Taran-Lala, O.M. (2015), "System-analytical study of system parameters of an object", *Molodyy vchenyy*, vol. 2 (17), no. III, pp. 99—106.
- Taran-Lala, O.M. (2016). *Funktsionuvannya sotsial'no-ekonomichnykh system: teoriya ta praktyka: monohrafiya* [Functioning of socio-economic systems: theory and practice: monograph], *PUET, Poltava, Ukraine*.
- Taran-Lala, O.M., Zahrebel'na, I.L. and Symonenko, Ya.V. (2019), "Optimization of the process of social development of the labor collective of the enterprise in a dynamic business environment", *Ahrosvit*, vol. 24. pp. 23—27.
- Taran-Lala, O.M. and Soroka, Yu.S. (2021), "The essence and main types of motivation systems in the enterprise", *Ahrosvit*, vol. 9—10, pp. 31—37.
- Angle, A. Brackley, A. Nelson, J. Street, L. and Lee, M. (2022), "What's Next for Sustainable Business?", *Sustainability Trends Report*, available at: <https://www.sustainability.com/thinking/2022-sustainability-trends-report/> (Accessed 25 April 2022).

Стаття надійшла до редакції 31.05.2022 р.

І. О. Штундер,

д. е. н., доцент кафедри економічної теорії та конкурентної політики,

Державний торговельно-економічний університет, м. Київ, Україна

ORCID ID: 0000-0001-7778-3072

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.6.40

ОНОВЛЕННЯ СТРАТЕГІЇ ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОЇ ЗАЙНЯТОСТІ УКРАЇНИ: ПРІОРИТЕТИ І ПЕРСПЕКТИВИ

I. Shtunder,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Economic Theory
and Competition Policy, State University of Trade and Economics, Kyiv, Ukraine

UPDATING THE STRATEGY FOR FORMING EFFECTIVE EMPLOYMENT OF UKRAINE: PRIORITIES AND PROSPECTS

Розглянуто стратегію формування ефективної зайнятості як модель адекватного реагування проблеми зайнятості на незбалансованість ринку праці, запобігання масовому безробіттю в результаті структурної перебудови економіки, створення додаткових гарантій, у відношенні працевлаштування працездатних громадян працездатного віку, забезпечення умов щодо пошуку роботи та утримання роботи, працевлаштування молоді, вивчення робочої сили, необхідність посилення соціального захисту безробітних та співробітництва. розпорядження органів виконавчої влади, профспілок і роботодавців, лідирують у проведенні ефективної політики зайнятості та налагодження ринку праці. Обґрунтовано, що реалізація державної стратегії ефективної зайнятості в Україні передбачає участь трьох сторін — держави, найманого працівника та роботодавця, на всіх рівнях управління — загальнодержавному, регіональному, локальному.

Strategy of forming of effective employment is examined as a model of the adequate reacting of problem of employment on unbalanced of labor-market, prevention of mass unemployment, as a result of the structural re-erecting of economy, creation of additional guarantees, in relation to employment of capable of working citizens of capable of working age, providing of terms, in relation to finding of work and maintenance of job, employment of young people, studies of labor force, necessity of strengthening of social defense of unemployed persons and co-ordinations of organs of executive power, trade unions and employers, are in the lead through of effective policy of employment and adjusting of labor-market. The strategy of effective employment should be defined as a model of adequate response of the employment problem to labor market imbalances, prevention of mass unemployment due to economic restructuring, creation of additional guarantees for employment of able-bodied citizens of working age, employment and training, youth employment. labor force, the need to strengthen social protection of the unemployed and coordination of executive bodies, regional, local employment centers, trade unions and employers in conducting effective employment policy and labor market regulation. The state strategy of effective employment should unite in logical interaction the target, analytical and result blocks, as well as objects, subjects, specific measures and levels of its implementation. Implementation of the state strategy of effective employment in Ukraine involves the participation of three parties — the state, the employee and the

employer, at all levels of government — national, regional, local. Successful implementation of the strategy of effective employment conceptually involves the definition of specific performers, strict compliance with the stages of its implementation, requires thorough regulatory, organizational, financial support, phased control, reporting and accountability for the result.

Ключові слова: стратегія, стратегія ефективної зайнятості, ефективна зайнятість, етапи реалізації стратегії, напрями реалізації стратегії.

Key words: strategy, strategy of effective employment, effective employment, stages of strategy implementation, directions of strategy implementation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Державна стратегія ефективної зайнятості важлива тому, що впливає на соціально-економічну систему в цілому, сприяє досягненню соціально-економічної стабільності, підвищує добробут населення, удосконалює відносини у сфері зайнятості. Державна стратегія формування ефективної зайнятості є фундаментом стратегії соціально-економічної стабілізації в цілому, а тому потребує концептуального оновлення. В Україні домінує дещо спрощений підхід до проблеми формування стратегії ефективної зайнятості, так як розглядається лише з позицій участі держави, а не усіх суб'єктів соціально-трудових відносин як рівноправних партнерів — держави, роботодавця та найманого працівника.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичні основи формування та реалізації стратегічного підходу до національної економіки розроблялися в працях таких вітчизняних науковців як Я. Жаліло [1], Ю. Пахомов [2], І. Петрова [3,4], В. Усик [5] та ін. Проте реалізація стратегічного підходу у сфері зайнятості потребує удосконалення та оновлення у зв'язку з вимогами євроінтеграційних процесів, стану у сфері зайнятості та на ринку праці України, новими вимогами до якості робочої сили, демографічними викликами, тіньовою зайнятістю та ін.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є розкриття стратегічного підходу до формування ефективної зайнятості, який ґрунтується на цільовому, аналітичному та результативному підходах.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Процес розроблення стратегії ефективної зайнятості за узагальненою моделлю можна представити у вигляді трьох етапів, кожен з яких має свою специфіку залежно від змісту завдань, результатів, інструментарію, що застосовується. Ця модель технології розробки стратегії містить такі блоки: 1) цільовий; 2) аналітичний; 3) результативний (рис. 1). Перший блок, цільовий, пов'язаний з визначенням основи стратегії, що відображають категорії — місія та цілі. Цей блок характеризується підвищеною

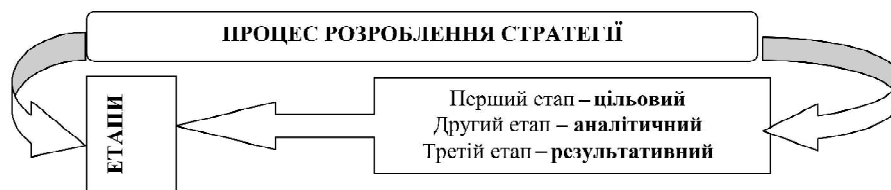

Рис. 1. Етапи розроблення стратегії ефективної зайнятості

Джерело: розроблено автором на основі [5].

Рис. 2. Модель розроблення стратегії ефективної зайнятості

Джерело: розроблено автором на основі [3].

Рис. 3. Складові стратегії ефективної зайнятості населення в Україні

Джерело: розроблено автором на основі [4].

відповідальністю, оскільки саме тут здійснюється стратегічний вибір, ціна помилок є дуже високою. Другий блок — аналітичний — опрацьовуються пріоритетні проблеми, що підлягають вирішенню з метою реалізації стратегії. Очевидно, що на цьому етапі ступінь невизначеності є меншою, ніж на попередньому, оскільки тут рішення приймаються в межах уже визначеної стратегії. Результат — перелік чітко сформульованих проблем, кожна з яких характеризується: цільовою групою, проблемою якої слід вирішити (бенефіцар політики), масштабом, гостротою проблеми в динаміці і причинами проблеми. Третій — результативний — здійснюється планування дій щодо реалізації стратегічних цілей і вирішення проблем. Цей блок характеризується найменшим ступенем невизначеності, хоча й тут вона відчувається значною мірою як завжди в процесі планування. Основним результатом цього етапу є план заходів і набір показників для вимірювання прогресу та результативності.

Модель побудови стратегії представлена також в роботах І.А. Петрової, як процесна модель з необхідними елементами й етапами (рис. 2).

Важливим моментом у процесі стратегічного планування є розробка стратегії виходячи з окремих її складових. Складові стратегії формування ефективної зайнятості в умовах інноваційного розвитку представлені на рис. 3.

Основними напрямками стратегії економічної активності населення є: забезпечення зайнятості жінок і самозайнятості; забезпечення молодіжної зайнятості; запобігання довготривалого сімейного безробіття; забезпечення сільської зайнятості і розвиток домашніх господарств та одноосібних володінь; сприяння зайнятості неконкурентоспроможної робочої сили в депресивних і монофункціональних містах.

Стратегія піднесення ділової активності роботодавців на перспективу передбачає: зацікавленість і співучасть фірм у проведенні маркетингових досліджень ринків продуктів (робіт, послуг) і ринків праці; впровадження інвестиційних проектів щодо створення нових робочих місць; удосконалення організації використання інформаційної мережі Інтернет для оптимізації попиту і пропозиції на ринку праці; державне (нормативне і законодавче) сприяння розвитку підприємництва в регіонах, зокрема сприятливого інвестиційного клімату для створення вільних економічних зон, розвитку сфери послуг, створення малих і середніх підприємств; забезпечення комплексності програм проведення соціально-економічної, промислової політики, програм розвитку аграрного сектору і підприємництва спряму-

вання їх на зайнятість населення; реалізація принципу соціального партнерства між працедавцями, профспілками, органами влади на місцях при укладанні угоди.

Стратегія забезпечення якості і конкурентоспроможності робочої сили на ринку праці, однією з умов визначення майбутньої ситуації на ринку праці передбачає: впровадження реформи освіти, яка сприяла б поширенню середньої освіти як широко профільного навчання; забезпеченню більш професійної мобільності випускників; врахування в навчальних програмах елементів економічного навчання для активного виходу на ринок праці; започаткування у школах осередків орієнтації та професійного посередництва, які б спрямовували молодь до відповідного вибору професії.

Отже, стратегія ефективної зайнятості населення повинна формуватися на підставі європейських норм, враховувати положення нормативних і законодавчих актів України, а також програми соціально-економічного розвитку України у стратегічному періоді. Реалізація стратегії є результативною відповіддю на проблеми, які стоять перед економікою, зокрема: зменшенню пропозиції робочої сили на ринку праці, що є результатом реструктуризації неефективних секторів економіки, зменшенню рівня та напруженості безробіття, а також виступатиме як протидія поширенню тіньової зайнятості та ін. Узагальнююча модель державної стратегії ефективної зайнятості представлена на рис. 4.

Стратегічні аспекти формування ефективної зайнятості передбачають напрацювання можливих шляхів реалізації запропонованих заходів. Удосконалення державного регулювання зайнятості потребує, на наш погляд, зміщення акцентів від практики регулювання поточної ситуації, що складається у сфері зайнятості, до вживання упереджувальних заходів та опікування якістю робочої сили, забезпечення і закріплення прогресивних зрушень у регіональній та галузевій структурах зайнятості.

Реалізація стратегії формування ефективної зайнятості має бути спрямована на досягнення багатьох цілей. Зокрема: в соціальному аспекті — високого рівня розвитку людського потенціалу держави, задоволення очікувань населення щодо професійної самореалізації, гідної оплати праці; в економічному аспекті — забезпечення всіх галузей суспільного виробництва кваліфікованими кадрами, зростання конкурентоспроможності держави, підвищення рівня добробуту населення; в інституційному аспекті — удосконалення нормативно-правової бази з метою запровадження новітніх підходів у соціально-трудових відносинах; в організаційному ас-

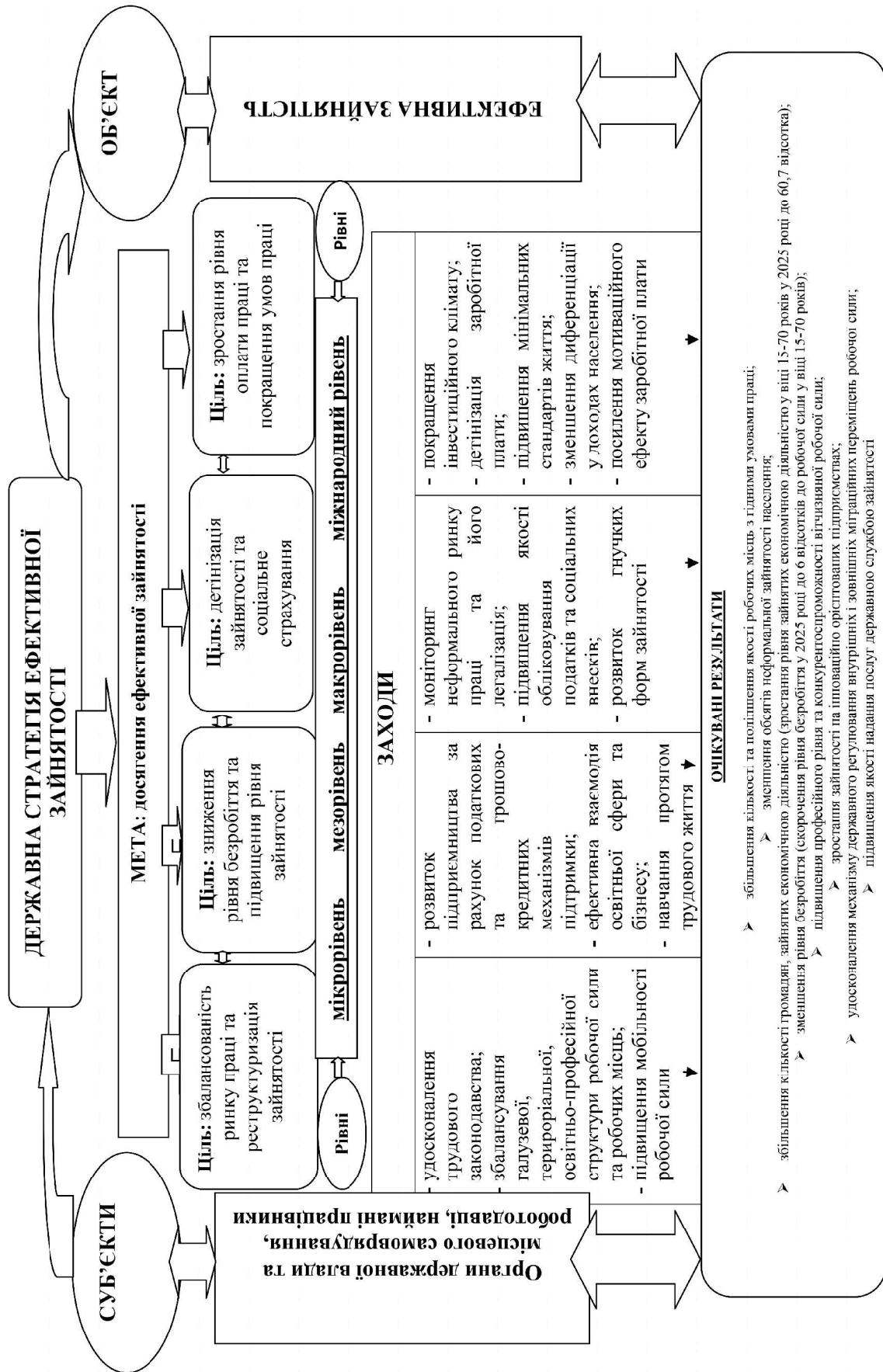

Рис. 4. Модель державної стратегії ефективної зайнятості

Джерело: розроблено автором.

Рис. 5. Соціальні партнери, рівні та напрямки реалізації стратегії ефективної зайнятості населення в Україні

Джерело: розроблено автором на основі [4].

пекті — розбудови системи соціально-трудових відносин на засадах соціального діалогу та партнерства держави і суб'єктів підприємницької діяльності (рис. 5).

Основними цілями реалізації стратегії формування ефективної зайнятості, на наш погляд, є: розроблення механізмів залучення до роботи у різних сферах економіки висококваліфікованих фахівців, успішних підприємців, працівників фінансово-економічної сфери, здібних випускників вищих навчальних закладів; відновлення технології добору кадрів для зайняття управлінських посад із числа працівників, що мають досвід роботи на посадах нижчого рівня у відповідній сфері діяльності; формування дієвого кадрового резерву на зайняття керівних посад у сферах державного управління; посилення вимог до моральних якостей осіб, які залучаються до управлінської діяльності, з метою уникнення можливих проявів корупції, запобігання виникненню конфлікту інтересів, удосконалення процедури дисциплінарного провадження; впровадження сучасних технологій управління персоналом для успішного вирішення виробничих і управлінських завдань у різних секторах економіки; відновлення профорієнтаційної роботи серед молоді; державна підтримка цільових науково-практичних досліджень у сфері розвитку людського потенціалу; підготовка та професійний розвиток вищих керівних кадрів здатних забезпечити ефективність державної політики у сфері державного регулювання зайнятості та лідерство у проведенні економічних реформ.

Відповідно до зазначених основних цілей реалізації стратегії ефективної зайнятості передбачає виконання ряду першочергових завдань. За напрямом підготовки кадрів мова йде про: прогнозування потреби у підготовці кваліфікованих робітничих кадрів та фахівців з вищою освітою в усіх сферах забезпечення життєдіяльності держави; формування та забезпечення виконання державного замовлення на підготовку кваліфікованих робітничих кадрів та фахівців з вищою освітою відповідно до визначених державою пріоритетів соціально-економічного розвитку; розроблення національної системи оцінювання якості освіти; проведення оптимізації державних стандартів вищої освіти; створення сучасної методики розроблення державних стандартів професійно-технічної освіти; розроблення державних стандартів з нових робітничих професій, оновлення діючих державних стандартів; підвищення престижу робітничих професій; реформування системи професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти з метою забезпечення здобуття якісної освіти; налагодження взаємодії держави та суб'єктів підприємницької діяльності для створення сучасної системи підготовки кваліфікованих робітників, інженерно-технічних працівників і працівників сфери обслуговування; напрацювання механізму державного гарантування працевлаштування та кар'єрного зростання після здобуття післядипломної освіти; утворення та

формування кадрового резерву з метою залучення найбільш обдарованих громадян України до впровадження у державі економічних реформ; удосконалення законодавства з метою спрощення умов та процедури ліцензування діяльності з надання освітніх послуг для забезпечення оперативного реагування навчальних закладів на потреби ринку праці.

За напрямом підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів основними завданням реалізації стратегії ефективної зайнятості є: реформування системи підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів на основі модернізації форм і методів навчання з урахуванням специфіки галузі; переорієнтація системи підвищення кваліфікації на надання спеціальних знань, формування вмінь, необхідних для виконання роботи за певною професією, посадою; формування узгодженої системи оцінювання отриманих знань, умінь та навичок за результатами підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації згідно з вимогами, необхідними для виконання роботи за певною професією, посадою, а також формування системи оцінювання під час добору фахівців; запровадження системи безперервного професійного навчання кадрів.

Напрямок державного регулювання професійної діяльності, на нашу думку, передбачає: детінізація ринку праці, попередження зловживань роботодавців у трудових відносинах з працівниками, зокрема при вирішенні питань прийняття на роботу, організації та оплати праці; перегляд кваліфікаційних характеристик у частині визначення знань, умінь, навичок, ціннісних характеристик й особистих якостей працівників, необхідних для виконання завдань на відповідній посаді; супроводження кар'єрного зростання працівників для забезпечення постійного вивчення рівня їх особистого розвитку з метою підготовки пропозицій щодо можливості професійного зростання та додаткового навчання; створення механізму професійної адаптації новопризначених працівників на робочому місці шляхом відновлення практики наставництва; запровадження періодичного оцінювання результатів професійної діяльності працівників, що включатиме проведення оцінки рівня досягнутих результатів професійної діяльності, кваліфікаційного розвитку та забезпечення матеріального стимулювання за результатами оцінювання; удосконалення механізму конкурсного відбору на займання посад, призначення на які відповідно до законодавства здійснюється на конкурсній основі; удосконалення системи оплати праці з урахуванням змісту та обсягу виконуваної роботи, її складності, рівня відповідальності та особистого внеску працівника в загальні результати; подолання існуючої диференціації в оплаті праці працівників різних категорій.

В аспекті соціального захисту працівників шляхами реалізації стратегії ефективної зайнятості є: створення

ефективної, реально діючої системи соціального захисту населення від соціальних ризиків та загроз; забезпечення зростання реальної заробітної плати, дотримання державних гарантій оплати праці, недопущення встановлення заробітної плати працівникам нижче прожиткового мінімуму, визначеного законом; подолання негативних тенденцій щодо виникнення заборгованості із заробітної плати; реформування системи соціального страхування; розробка заходів соціального захисту, зокрема, щодо забезпечення працевлаштування осіб передпенсійного віку; відновлення та збільшення відомого житлового фонду, розроблення ефективного механізму пільгового кредитування для придбання житла; створення умов для розвитку соціальної інфраструктури на підприємствах, в установах, організаціях усіх форм власності; гарантування безпечних умов праці у виробничій та невиробничій сферах; забезпечення гендерної рівності в питаннях зайнятості; створення належних умов для поєднання жінками професійних і сімейних обов'язків.

Шляхами реалізації стратегії формування ефективної зайнятості в напрямі забезпечення зайнятості населення вважаємо: гарантоване забезпечення молоді першим робочим місцем; формування здатності населення до трудової мобільності, здобуття нових знань, умінь і навичок відповідно до вимог інноваційних тенденцій розвитку економіки; ефективне використання трудових ресурсів у регіонах; впровадження механізмів ефективного перерозподілу робочої сили між трудодефіцитними та трудонадлишковими регіонами; удосконалення існуючої системи державної служби зайнятості населення з урахуванням кращого світового досвіду роботи бірж праці та центрів зайнятості населення; обмеження нелегальної зайнятості населення, зменшення міграційних потоків за кордон; розробка механізмів соціальної адаптації осіб, що відбули покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, шляхом залучення їх до суспільно корисної праці протягом місяця з дня звільнення; поширення практики проведення ярмарків вакансій.

В напрямку модернізації кадрових служб доцільною, на нашу думку, є реорганізація кадрових служб у служби персоналу; покладання на служби персоналу функцій з планування добору, розстановки кадрів, підвищення їх кваліфікації та кар'єрного росту; розробка системи заходів з аналітичного та інформаційно-технологічного супроводження процесів управління персоналом; запровадження технологій електронного обліку; вдосконалення системи професійного навчання фахівців з управління персоналом.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Стратегія формування ефективної зайнятості може розглядатися, як: модель адекватного реагування проблеми зайнятості на незбалансованість ринку праці, запобігання масовому безробіттю внаслідок структурної перебудови економіки, створення додаткових гарантій щодо працевлаштування працездатних громадян працездатного віку, забезпечення умов щодо знаходження роботи і збереження місця роботи, працевлаштування молоді, навчання і перенавчання робочої сили, необхідність посилення соціального захисту безробітних та координації органів виконавчої влади, обласних, місцевих центрів зайнятості, профспілок і роботодавців у проведенні ефективної політики зайнятості та регулюванні ринку праці.

Важливим моментом у процесі стратегічного планування є акцент на окремих її складових, важливих в умовах інноваційного напрямку руху економіки: стратегія підвищення економічної активності населення; стратегія підвищення інноваційної активності робочої сили та

роботодавців; стратегія участі населення у підприємницькій діяльності на інноваційній основі; стратегія підвищення якості робочої сили з урахуванням вимог науково-технічного прогресу; стратегія підвищення конкурентоспроможності робочої сили за рахунок прогресивних методів; стратегія формування ефективного попиту на робочу силу; стратегія формування ефективною пропозиції робочої сили; стратегія соціального партнерства у відносинах між найманим працівником та роботодавцем.

Реалізація стратегії формування ефективною зайнятості, на нашу думку, передбачає: удосконалення діяльності органів зайнятості, підвищення територіальної мобільності робочої сили, децентралізацію політики зайнятості, удосконалення форм і методів регулювання ефективною зайнятості, реформування трудового законодавства, реформування системи стратегічного планування, програмування, прогнозування та моніторингу ситуації із зайнятістю. Конкретними заходами, які сприятимуть ефективній зайнятості в Україні є: гарантоване забезпечення молоді першим робочим місцем; формування здатності населення до трудової мобільності, здобуття нових знань, умінь і навичок відповідно до вимог інноваційних тенденцій розвитку економіки; ефективне використання трудових ресурсів у регіонах; впровадження механізмів ефективного перерозподілу робочої сили між трудодефіцитними та трудонадлишковими регіонами та галузями економіки; урахування кращого світового досвіду роботи бірж праці та центрів зайнятості населення; недопущення нелегальної зайнятості населення, зменшення міграційних потоків висококваліфікованої робочої сили за кордон; розробка механізмів соціальної адаптації маргінальних прошарків населення з їх наступним залученням до суспільно-корисної праці; поширення практики проведення регіональних ярмарків вакансій та ін.

Література:

1. Жаліло Я. Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика: монографія. Київ: НІСД, 2003. 368 с.
2. Згуровський М.З., Пахомов Ю.М., Філіпенко А.С. Геоелектронічні сценарії розвитку і Україна: монографія. Київ: ВЦ Академія, 2010. 328 с.
3. Петрова І.А. Стратегія підприємства: адаптація організацій до впливу світових суспільно-економічних процесів: монографія. Київ: КНЕУ. 2013. 334 с.
4. Петрова І.А. Змістовні та структурні аспекти інноваційної зайнятості. Вісник Прикарпатського університету. Сер. Економіка. 2015. Вип. 11. С. 172—176.
5. Усик В.І. Освіта в забезпеченні стійкого економічного зростання. Науковий вісник Ужгородського університету. Сер. Економіка. 2018. Вип. 2 (52). С. 92—96.

References:

1. Zhalilo, Y. (2003), *Ekonomichna stratehiya derzhavy: teoriya, metodolohiya, praktyka* [Economic strategy of the state: theory, methodology, practice], NISD, Kyiv, Ukraine.
2. Zhurovskyy, M.Z. Pakhomov, Y.M. and Filipenko, A.S. (2010), *Heoekonomichni stsensariyi rozvytku i Ukrayina* [Geoeconomic scenarios for development and Ukraine], Akademiya, Kyiv, Ukraine.
3. Petrova, I.L. (2013), *Stratehiya pidpryyemstva: adaptatsiya orhanizatsiy do vplyvu svitovykh suspil'no-ekonomichnykh protsesiv* [Enterprise strategy: adaptation of organizations to the influence of global socio-economic processes], KNEU, Kyiv, Ukraine.
4. Petrova, I.L. (2015), "Substantive and structural aspects of innovative employment", *Visnyk Prykarpats'koho universytetu*, vol. 11, pp. 172—176.
5. Usyk, V.I. (2018), "Education in ensuring sustainable economic growth", *Naukovyy visnyk Uzhhorod's'koho universytetu*, vol. 2 (52), pp. 92—96.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2022 р.

С. І. Василішин,

д. е. н., доцент, професор кафедри обліку, аудиту та оподаткування,

Державний біотехнологічний університет

ORCID ID: 0000-0001-5023-9878

В. В. Ярова,

к. е. н., доцент кафедри обліку, аудиту та оподаткування,

Державний біотехнологічний університет

ORCID ID: 0000-0002-1742-1886

А. О. Железняк,

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти

спеціальності 051 "Економіка", Державний біотехнологічний університет

ORCID ID: 0000-0001-7550-1211

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.6.46

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ

S. Vasylishyn,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Accounting, Audit and Taxation, State Biotechnological University

V. Yarova,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Accounting, Audit and Taxation, State Biotechnological University

A. Zhelezniak,

Applicant for higher education specialty 051 "Economics", State Biotechnological University

CURRENT ISSUES OF EMPLOYMENT OF THE POPULATION OF RURAL AREAS OF UKRAINE

Статтю присвячено аналізу тенденцій, визначенню факторів і актуальних проблем зайнятості населення сільських територій України. Проаналізовано динаміку рівня зайнятості населення України за типом місцевості й охарактеризовано передумови напруженості на сільському ринку праці. Установлено прояви факторів зайнятості макро-, мезо- та мікрорівня з їх диференціацією на демографічну (депопуляція, міграція), економічну та соціальну складові. Проведено порівняння показників природного і механічного руху населення України за типом місцевості, також виявлено тенденції механічного руху і трудової міграції працівників. Порівняно динаміку рівня оплати праці за різними видами економічної діяльності та вказано на її невисокий рівень на відміну від інших європейських країн, особливо для зайнятих у сфері сільського господарства. Доведено важливість відродження тваринницької галузі у контексті формування зайнятості селян та розвитку аграрного виробництва. Визначено соціальні фактори зайнятості і їх проблемні аспекти в контексті подолання безробіття. Наведено комплекс заходів, що сприятимуть зайнятості населення сільських територій у сучасних умовах постпандемічної кризи.

The article is devoted to the analysis of tendencies, definition of factors and actual problems of employment of the population of Ukrainian rural areas. The dynamics of the level of employment of the population of Ukraine by type of locality is analyzed and the preconditions of tension in the rural labor market are characterized. Manifestations of macro-, meso- and micro-level employment factors with their differentiation into demographic (depopulation, migration), economic and social components have been identified. The indicators of natural and mechanical movement of the population of Ukraine by type of settlements are compared, the tendencies of mechanical movement and labor migration of workers are also revealed. The dynamics of the level of wages by different types of economic activity is compared and its low level is indicated in contrast to other European countries, especially for those employed in agriculture. The importance of the revival of the livestock industry in the context of the formation of peasant employment and the development of agricultural production is proved. The social factors of employment and their problematic aspects in the context of overcoming unemployment are identified.

It is determined that Ukraine, which is in a transitional stage of its development and is forced to overcome the consequences of deep economic crises caused by both the geopolitical situation and the COVID-19 pandemic, has a strategically important task — to preserve the available human capital of Ukrainian rural areas. It was found that the long-term reform of socio-economic development of the state did not solve the problems of employment in rural areas. As a result, there is a significant outflow of rural population to cities or abroad in search of a decent job and a better life. A set of measures to promote employment in rural areas in the current post-pandemic crisis is presented.

Ключові слова: зайнятість, сільські території, безробіття, ринок праці, міграція, депопуляція, COVID-19.
Key words: employment, rural areas, unemployment, labor market, migration, depopulation, COVID-19.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Зайнятість населення традиційно є одним з найважливіших індикаторів рівня соціально-економічного розвитку будь-якої країни, а також запорукою зростання потенціалу економіки на національному та глобальному рівнях. Крім цього, зайнятість формує особисті доходи домогосподарств і їх спроможність забезпечувати особисті та суспільні потреби.

Загострення геополітичних ризиків в Україні, починаючи із 2014 р., і, як наслідок, зростання інфляції, погіршення інвестиційного клімату, зниження доходів населення, недостатній рівень розвитку соціальної інфраструктури в комплексі стали причиною збільшення трудової міграції українців до країн ЄС. Поруч із цим глобальна пандемія COVID-19 і тривалі локдауни спричинили масове звільнення значної кількості працівників, зайнятих у важливих галузях національної економіки. Без сумніву, безпрецедентний вплив COVID-19 на ринок праці є відчутним у високорозвинених країнах, але особливо негативні наслідки має для країн з перехідною чи низькорозвинутою економікою. При цьому глибока постпандемічна економічна криза буде відчутною ще тривалий час, збільшуючи, зокрема, показники безробіття.

Проблема зайнятості є особливо важливою для сільських територій України, оскільки саме зайнятість є джерелом задоволення життєво необхідних благ та формування доходів селян, а інколи навіть вирішальним чинником при виборі місця проживання населення. Хоча започатковані понад 20 років тому соціально-економічні трансформації села та АПК не сприяли зростанню рівня зайнятості і не продемонстрували недосконалості державної політики щодо розвитку сільських територій. У поєднанні із низкою інших об'єктивних обставин, а також відсутністю системного дієвого підходу щодо розвитку українського села ці недостатньо ефективні трансформації спричиняють зростання безробіття, трудову міграцію та відтік населення із сільських територій, особливо молоді.

У XXI ст. стає дедалі важче забезпечувати продуктивну зайнятість для широких верств населення, тому питання сприяння економічному розвитку, створення нових продуктивних робочих місць, справедливого регулювання доходів, посилення відповідальності і подолання корупції є першочерговим соціальним завданням держави для збереження людського капіталу [1].

Отже, стратегічна значимість і актуальність питань регулювання зайнятості сільського населення пов'язана з необхідністю збереження наявного трудового потенціалу українського села, забезпечення продовольчої безпеки та сталого розвитку сільських територій в умовах невизначеності і додання наслідків економічних криз.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематику регулювання зайнятості і шляхи подолання безробіття, зокрема на сільських територіях, розглянуто в працях багатьох науковців, серед яких

Е. Форсайт (Eliza Forsythe), Л.Б. Кан (Lisa B. Kahn), Ф. Ланге (Fabian Lange), Д. Віцер (Davi Wiczer) [2], В. Колодзейчак (Wlodzimierz Kolodziejczak) [3], К.А. Коуч (Kenneth A. Couch), Р.В. Ферлі (Robert W. Fairlie), Х. Сюй (Huanan Xu) [4], Я. Хьоріш (J. Horisch) [5], О. Грішнова [1], В. Дієсперов [6], А. Дюк [7] Е. Лібанова та О. Позняк [8], А. Колот та О. Герасименко [9], Г. Краєвська [10], Г. Кукель, В. Роледерс, І. Семчук [11], М. Малік та В. Мамчур [12], О. Могильний, М. Козак [13; 14], Н. Патика та О. Нартюк [13; 15], С. Слюсар [16], В. Ткачук [17; 18], В. Шебанін і Ю. Кормишкін [19] та ін.

Економічна криза в Україні і в допандемічний період, і в постпандемічних умовах згубно позначається на зайнятості в країні. Нині безробіття стає неодмінним елементом життя України, що впливає не тільки на соціально-економічну, а й політичну ситуацію в державі. Безробіття у нашій країні набуло масового характеру і несе реальну загрозу для державного та суспільного благополуччя [16].

Характерними рисами зайнятості сільського населення України є: зменшення чисельності сільського населення, у тому числі економічно активного, деформація його вікової структури — збільшення частки осіб пенсійного віку, диспропорція кон'юнктури сільських ринків праці, дефіцит якісних робочих місць, відсутність розвинутої соціальної інфраструктури, звуження сфери сільськогосподарської праці, зміни в структурі сільськогосподарського виробництва, низький рівень оплати праці тощо [15]. Указуючи на негативні соціально-економічні наслідки сировинної орієнтації аграрного сектора України, О. Могильний та М. Козак наголошують, що "кількість незахищеної зайнятості сільського населення критична і загрожує національній безпеці держави, якщо й далі ігнорувати життєво важливі конституційні права та свободи цієї категорії громадян України, особливо соціальну незахищеність і освітню дискримінацію за місцем проживання" [14, с. 28].

В умовах пандемії держава і місцеві органи влади ще більше віддалилися від життєво важливих проблем самозайнятих осіб сільської місцевості. Наростає соціальна відчуженість унаслідок погіршення всього спектра соціально-трудових відносин [13]. Пандемія змушує нас проаналізувати, як наші власні дії та рішення сьогодні можуть вплинути на майбутні рішення або збільшити можливі довгострокові витрати [5].

Науковцями проведено глибокі дослідження, завдяки яким розроблено вагомі практичні рекомендації щодо регулювання зайнятості, проте існують дискусійні питання, пов'язані з оцінкою факторів та проблемних аспектів зайнятості сільського населення в контексті сучасних викликів постпандемічного світу, які потребують глибшого аналізу та наукового обґрунтування.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є аналіз тенденцій, установлення факторів і актуальних проблем зайнятості населення сільських територій України.

Таблиця 1. Динаміка рівня зайнятості населення України за типом місцевості у 2010–2021 рр.*

Роки	Рівень зайнятості населення (у середньому за період, у % до загальної кількості населення)					Рівень безробіття населення за методологією МОП (у середньому за період, у % до робочої сили**)				
	усього	у т.ч. міська місцевість		сільська місцевість		усього	у т.ч. міська місцевість		сільська місцевість	
		%	відх. (+; -) від поп. року	%	відх. (+; -) від поп. року		%	відх. (+; -) від поп. року	%	відх. (+; -) від поп. року
2010	58,5	56,8	-	62,7	-	8,1	8,6	-	7,1	-
2011	59,2	57,6	+0,8	63,0	+0,3	7,9	8,0	-0,6	7,5	+0,4
2012	59,7	58,5	+0,9	62,7	-0,3	7,5	7,6	-0,4	7,4	-0,1
2013	60,3	58,9	+0,4	63,5	+0,8	7,2	7,1	-0,5	7,3	-0,1
2014	56,6	56,9	-2,0	55,9	-7,6	9,3	9,2	+2,1	9,5	2,2
2015	56,5	57,4	+0,5	55,1	-0,8	9,1	9,0	-0,2	9,4	-0,1
2016	56,3	57,0	-0,4	54,9	-0,2	9,3	9,2	+0,2	9,7	+0,3
2017	56,1	56,9	-0,1	54,4	-0,5	9,5	9,3	+0,1	9,9	+0,2
2018	57,1	58,1	+1,2	55,0	+0,6	8,8	8,6	-0,7	9,2	-0,7
2019	51,7	53,1	-5,0	48,9	-6,1	8,2	8,0	-0,6	8,6	-0,6
2020	49,9	51,2	-1,9	47,1	-1,8	9,5	9,1	+1,1	10,3	+1,7
2021	49,3	50,5	-0,7	46,7	-0,4	9,8	9,5	+0,4	10,6	+0,3

* За січень-грудень кожного року.

** До 2019 р. — економічно активне населення.

Джерело: розраховано за даними Держстату України.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічним підґрунтям дослідження є системний підхід до аналізованих явищ та процесів, а також базисні положення діалектичного методу пізнання, зокрема індукція та дедукція (під час диференціації факторів зайнятості населення сільських територій, а також обґрунтування шляхів її регулювання). Також для досягнення поставленої мети використано абстрактно-логічний та монографічний методи (під час визначення проблемних аспектів зайнятості населення сільських територій); аналізу і синтезу, розрахунково-конструктивний метод та метод порівняння (під час оцінки тенденцій зайнятості і факторів, які її формують). Інформаційною базою дослідження слугували офіційні дані Державної служби статистики України, наукові праці, авторські спостереження та розрахунки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Проблема розвитку українського села є однією з найбільш важливих у контексті забезпечення продовольчої безпеки держави та в умовах зростаючої механічної і трудової міграції сільського населення до міст та за кордон. Реальність доводить, що основними недоліками урбаністичних процесів є зростання вартості життя у містах та безробіття, посилення злочинності і відходів життєдіяльності населення. Водночас історичний поступ України свідчить, що у найскладніші часи саме завдяки селянам нація була в змозі прогнати себе та відновити свій потенціал.

Сільські території — це багатофункціональне соціально-просторове утворення, яке існує як синергетична єдність людського, природного та економічного потенціалів з притаманними їм характеристиками: переважання відкритого природного простору над забудовами, традиційний сільський уклад людського життя та первинна переробка ресурсів у товар або послугу для задоволення власних потреб та розвитку [20]. Низька місткість ринку праці у сільських населених пунктах зумовлює необхідність пошуку роботи не за місцем проживання та фінансових витрат, пов'язаних із цим: на транспорт, житло, додаткові витрати на харчування. Як наслідок, сільське середовище проживання оцінюється як не здатне забезпечити засобами до існування, що впливає на міграційні та репродуктивні настанови сільського населення [10].

У 2020 р. у сільській місцевості України проживало 12763 тис. осіб, із них працездатного віку (15–64 роки) — 80,8 % (10314,9 тис. осіб). Із цього числа робоча сила

(економічно активне населення) становила 57,3 %, з них в економіці було зайнято 46,7 %, а безробітними були 10,6 % (табл. 1). Порівняно з міськими поселеннями частка економічно активного населення у селі нижча, а безробіття вище.

До 2019 р. у статистичній термінології для відображення чисельності населення віком від 15 до 70 років вживали поняття "економічно активне населення". Згідно з методологією Державної служби статистики України з 2019 р. введено термін "робоча сила". До її складу включають чоловіків та жінок у віці 15 років і старше, які протягом обстежуваного періоду забезпечували пропозицію робочої сили на ринку праці. Це і зайняте, і безробітне населення.

Згідно з табл. 1, в економіці країни офіційно була зайнята приблизно половина всього населення — 49,3%. Середній рівень зайнятості за 2010–2021 рр. (12 років) становив 56 % і фактично не відрізнявся залежно від типу місцевості. Різницю простежували під час аналізу ступеня коливання рівня зайнятості за досліджуваний період. При однакових середніх значеннях показник варіації рівня зайнятості населення у міських поселеннях становив 5 %, у сільській місцевості — 11 %.

Зауважимо, що такий рівень сільської зайнятості отримано за рахунок того, що до числа зайнятих відносять членів особистих селянських господарств (самозайняте населення). Можна припустити, що відсоток зайнятості сільського населення є набагато нижчим, якщо врахувати неповний робочий день, вимушені відпустки, неможливість стати на облік у службі зайнятості через наявність земельних паїв.

Напруженість на сільському ринку праці України викликана зменшенням обсягів виробництва, знищенням галузі тваринництва, орієнтацією більшості підприємств на виробництво високорентабельних видів продукції рослинництва (а саме — зерна і насіння соняшнику), витісненням з ринку трудомісткої сільськогосподарської продукції (овочі, ягоди, фрукти), закриттям цукрових заводів і суттєвим зменшенням посівних площ під коліс високорентабельним цукровим буряком, зміною структури товарної продукції господарств усіх форм власності, сезонністю сільськогосподарського виробництва (у зимовий період працівники фактично безробітні) тощо. Наслідком цього стали: відсутність вакантних робочих місць, тіньова зайнятість, вимушена неповна зайнятість населення у фермерських господарствах, високий рівень самозайнятості у власних господарствах, міждержавна трудова міграція найбільш працездатної робочої сили.

Ситуація, що склалася сьогодні у сфері зайнятості сільського населення, катастрофічна. Руїнівним наслідком економічної кризи стала різка зміна умов і рівня життя сільського населення: зниження доходів, зростання безробіття, особливо у прихованій формі. Криза охопила не тільки економіку і соціальну сферу, а й усі рівні сільського соціуму [11]. Реальне безробіття визначається двома основними групами факторів, які впливають на співвідношення між попитом і пропозицією робочої сили: 1) фактори оплати праці — розмір заробітної плати, премії, гарантовані пільги працівникам, рівень оподаткування праці та інші, які впливають на вартість робочої сили та реальну заробітну плату; 2) фактори, не пов'язані з оплатою праці (в основному, включаючи людський капітал, економічні умови, бізнес-цикли, що впливають на різні галузі економіки та міжнародну торгівлю, правове регулювання, рівень ВВП і темпи його зростання) [3].

На нашу думку, проблема зайнятості і зростання рівня безробіття на сільських територіях пов'язана з рядом факторів макро-, мезо- та мікрорівня, які доцільно диференціювати на демографічну (депопуляція, міграція), економічну та соціальну складові. Зупинимося на їх проявах та характеристиках.

I. Депопуляція населення

Зазначені тенденції скорочення зайнятості сільського населення спостерігаються на фоні негативних демографічних процесів, які відбуваються і в Україні в цілому, і в окремих її регіонах. Демографічна безпека становить основу соціальної безпеки країни. За оцінками Державної служби статистики України, станом на початок 2021 р. чисельність населення країни сягала 41,9 млн осіб. За період з 2010 р. вона скоротилася на 3,9 млн осіб. У середньому за рік населення зменшувалося на 0,89 %. Це один з найвищих показників і у світі, і серед країн Європи. За середньорічним темпом скорочення населення Україна вже давно посідає одне з найперших місць у світі.

Трагедія є ще більш відчутною, коли ми проводимо аналіз тенденцій зміни населення за типом місць проживання. У таких розрахунках віддаємо перевагу використанню відносних показників інтенсивності руху населення, оскільки саме вони дають змогу співвіднести абсолютні показники приросту і чисельності населення. Якщо середньорічний темп скорочення міського населення становить $-0,79\%$, то сільського населення $-1,1\%$. Отже, темпи зменшення сільського населення вищі в 1,4 рази. Основними причинами депопуляції в Україні є старіння населення, висока смертність і низька народжуваність.

Можна припустити, що фактична ситуація ще гірша, оскільки ми користуємося даними офіційної статистики щодо поточного обліку народжень, смертей і міграцій. Справжню ситуацію щодо чисельності населення України показав би перепис населення, останній з яких проводили у 2001 р.

Не викликають оптимізму і відносні показники координатії, які характеризують співвідношення міського і сільського населення. Хоча у середньому по Україні на одного сільського жителя припадає приблизно 2,2 особи городян, у східних областях (Дніпропетровська, Донецька, Луганська, Харківська) цей показник коливається від 4 до 10 осіб. Такі цифри були б позитивними, якби свідчили про автоматизацію процесів у сільському господарстві чи використання новітніх технологій. Проте це не завжди так.

Важливою групою показників, які впливають на формування продуктивної зайнятості, є статеві-вікова структура населення. Для того, щоб відобразити процеси, що відбуваються в цій області, скористаємося відносними показниками: коефіцієнтом демографічного навантаження на 100 осіб постійного населення, коефіцієнтом пенсійного навантаження. У 2020 р. в Україні на 100 осіб постійного населення припадало 48 осіб віком 15–64 роки, у тому числі дітей до 15 років —

22,6 особи. Коефіцієнт пенсійного навантаження становить 25 осіб, тобто на 100 осіб працездатного населення припадало 25 осіб віком 65 років і старше. Якщо порівняти цей показник із рівнем високорозвинутих країн світу, то у нас він значно нижчий. Наприклад, у Японії він становить 47 осіб, Фінляндії — 36 осіб, Швеції — 33 особи. Треба звернути увагу на те, що в цих країнах збільшення чисельності осіб старшого віку відбувається за рахунок високого рівня життя, яке, зокрема, проявляється у якості медичного обслуговування і збільшенні тривалості життя.

Крім показників відтворення населення, важливим чинником, що формує сучасні тенденції зайнятості, є механічний рух населення. Одразу зауважимо, що через відсутність даних маємо проблему в об'єктивному аналізі міграційних процесів. Востаннє статистичний збірник "Міграція населення" було видано Державною службою статистики України у 2013 р. Зараз у статистичному щорічнику України міграцію населення за регіонами відображено в одній таблиці розділу "Населення і міграція", у якій інформацію сформовано за даними реєстрації/зняття з реєстрації місця проживання, які надають органи реєстрації.

Більш-менш розгорнуту інформацію щодо міграції можна почерпнути з демографічного щорічника "Населення України", розділ 6 якого називається "Міграція". Але інформація, знов-таки, базується на статистичній розробці інформації талонів зняття з реєстрації місця проживання в Україні, а також талонів реєстрації місця проживання, які надає Міністерство внутрішніх справ України для розроблення статистики прибуття за всіма видами переміщення населення. За 2010—2020 рр. абсолютна чисельність міського населення, яке виїхало за межі країни (з реєстрацією місця проживання), збільшилася майже у 2 рази, чисельність сільського населення — у 1,5 рази.

У табл. 2 узагальнено показники природного і механічного руху населення України за типом місцевості.

Динаміка показників природного руху населення України за період незалежності (табл. 2) підтверджує раніше зроблений висновок про негативні тенденції відтворення населення і по міських поселеннях, і по сільській місцевості. Депопуляція, тобто постійне зменшення абсолютної чисельності населення України, спричинена перш за все високим рівнем смертності, що становить загрозу для демографічного стану і сталого розвитку країни. У 2021 р. в Україні померло 714263 особи, що становить $17,4\%$ на 1000 осіб наявного населення. При такому середньому рівні коефіцієнт смертності у Сумській області досягає позначки $20,6\%$, Хмельницькій області — 21% , Чернігівській області — $25,5\%$. У таких адміністративних районах Харківської області, як Ізюмський, Куп'янський, Нововодолазький, Харківський, він коливається від 20 до 23% .

II. Міграція населення

Роль міграції для розвитку визнано міжнародною спільнотою у Декларації ООН "Перетворення нашого світу: Порядок денний сталого розвитку до 2030 року". Скорочення кількості населення України залежно від міграційних процесів становить близько 1/3 частини загального обсягу кількісних втрат. Тенденції механічного руху міського і сільського населення України різняться і за абсолютним значенням, і за напрямом. Зокрема, по міській місцевості чисельність прибулого населення за всіма потоками міграції (у т.ч. міждержавна) перевищує кількість вибулого населення. Коефіцієнт інтенсивності прибуття більший за коефіцієнт інтенсивності вибуття, тому коефіцієнт міграційного приросту має додатний знак і становить з розрахунку на 10000 осіб $120/000$. По сільській місцевості відбувається міграційне скорочення, оскільки коефіцієнт чистої міграції має від'ємне значення і становить $80/000$ на 10000 наявного населення. Такі розбіжності спостерігаються протягом досить тривалого періоду і є сталими для України.

Таблиця 2. Показники природного і механічного руху населення України у 1991–2020 рр. за типом місцевості

Чисельність наявного населення		Загальні коефіцієнти приросту (скорочення) чисельності населення, на 1000 осіб наявного населення		Роки	Чисельність наявного населення		Загальні коефіцієнти приросту (скорочення) чисельності населення, на 1000 осіб наявного населення	
млн осіб	у % до поперед. року	природний приріст, скорочення (–)	міграційний приріст, скорочення (–)		млн осіб	у % до поперед. року	природний приріст, скорочення (–)	міграційний приріст, скорочення (–)
Міське населення					Сільське населення			
35,1	-	1,1	5,3	1991	16,9	-	-4,6	-2,1
35,1	100,1	-4,8	-4,9	1995	16,6	98,5	-8,0	2,4
33,3	94,9	-6,6	-5,7	2000	16,1	96,9	-9,6	3,3
32,0	96,0	-5,9	1,8	2005	15,3	94,9	-11,1	-3,4
31,5	98,5	-3,3	0,7	2010	14,4	94,5	-6,7	-0,4
29,7	94,1	-2,8	0,7	2015	13,3	91,8	-6,7	1,0
29,3	98,6	-5,5	2,3	2019	12,9	97,3	-8,7	-1,6
29,1	99,6	-7,3	1,2	2020	12,8	99,0	-9,6	-0,8

Джерело: розраховано за даними Держстату України [21].

За різними оцінками, за межами України працюють і проживають 5–10 млн українців (у тому числі 2 млн українців молодого віку). Понад 80 % трудових мігрантів їдуть за кордон тому, що не мають змоги заробити на життя в Україні. Середньомісячний заробіток одного трудового мігранта-українця — приблизно 930 дол. США (середня зарплата в економіці України у 2021 р. становила 515 дол. США).

III. Економічні фактори

В Україні маємо надвисоку зайнятість у сільському господарстві — 15,3 % — галузі, яка є низькопродуктивною, трудомісткою, низькооплачуваною порівняно з іншими видами економічної діяльності. По країнах Європи ситуація зовсім інша і питома вага зайнятого населення по галузях розподіляється таким чином: сільське господарство — 3,1 %, промисловість — 23,3 %, сфера послуг — 73,6 %.

У структурі зайнятості населення України у виробничій сфері нині переважає оптова та роздрібна торгівля (22,9 %), сільське господарство (17 %), промисловість (14,8 %), будівництво (4,2 %). Далі йдуть освіта (8,7 %), управління й оборона (5,3 %), інформація і телекомунікації (1,8 %), фінансова і страхова діяльність (1,3 %) (рис. 1).

За 2010–2020 рр. структура зайнятості населення зазнала суттєвих змін. Зросла частка працівників сільського господарства, мисливства, лісового господарства (на 11,8 %, або майже у 3 рази), торгівля (на 12,4 %, або у 2,1 рази). Значно скоротилася частка зайнятих у промисловості (на 9,3 %; з першого місця у рейтингу галузей, що забезпечували людей роботою, вона перемістилася на третє), освіти (на 5 %), фінансовій і страховій діяльності (на 1,2 %). Найбільш стабільною у цьому відношенні виявилася галузь "будівництво", у якій питома вага зайнятого населення за 20 років не змінилася і становить приблизно 4,3 %.

Структурні зміни в економіці держави вимагають проведення продуманої державної політики з раціонального управління трудовими ресурсами, забезпечення їх зайнятості, перепідготовки кадрів тощо.

У сучасному українському селі аграрне виробництво перестало бути головним джерелом зайнятості. Кількісно зайнятість у сільському господарстві складається з трьох секторів — сільськогосподарських підприємств, фермерських господарств і господарств населення. У структурі грошових доходів домогосподарств України, які проживають у сільській місцевості, частка доходів від самозайнятості, продажу сільськогосподарської продукції за три останні роки коливається від 14 до 17 %.

Водночас основним економічним фактором, що поруч з розвитком виробництва формує зайнятість, є рівень оплати праці, здатної задовольнити поточні потреби працівників та формувати їх добробут у майбутньому.

Особливість процесів формування витрат на оплату праці зумовлена двоїстим характером самого показника "оплата праці", який, будучи мотивувальним, стимулювальним фактором виробництва, одночасно є статтею операційних витрат підприємства. З одного боку, заробітна плата є домінуючим джерелом доходів найманих працівників та запорукою нормальної життєдіяльності їх та членів їх сімей. З другого боку, для роботодавців оплата праці є невід'ємною статтею витрат виробництва, виконуючи водночас функцію мотивації працівників до зростання продуктивності праці та розвитку виробничих показників підприємств [22].

Україна разом з Албанією і Молдовою належить до трійки найбідніших країн Європи. У 2021 р. середньомісячна заробітна плата по економіці України становила 14018 грн (455€). Для порівняння, заробітна плата за місяць у Болгарії становить 944 €, Польщі — 1504 €, Словаччині — 1696 €, Австрії — 4400 €, Німеччині — 4640 €. Результатом такої різниці у рівні доходів є масштабна зовнішня, циркулярна (зворотна) трудова міграція. Неприємний парадокс української дійсності полягає в тому, що бідним є висококваліфіковане зайняте населення. Працююча людина не здатна нормально відтворювати себе на ті кошти, які їй як найманому працівнику сплачує роботодавець. Одним з критеріїв бідності є рівень заробітної плати. Для аналізу динаміки заробітної плати в економіці України за 11 років, з метою усунення впливу інфляційних процесів, її розмір було перераховано за курсом долара США станом на 1 січня поточного року (табл. 3).

Приведення динамічного ряду доходів населення до зіставлюваного вигляду за допомогою перерахунку за-

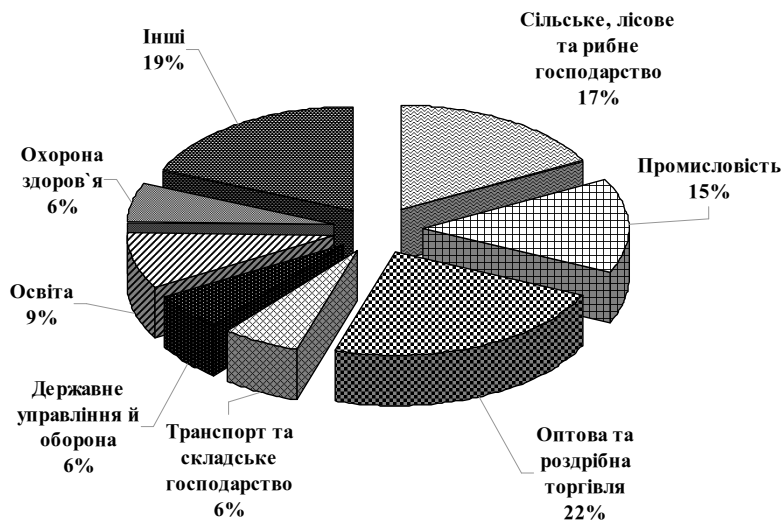

Рис. 1. Структура зайнятого населення України за видами економічної діяльності у 2020 р., %

Джерело: побудовано за даними Держстату України [21].

робітної плати в долари США показало, що за 2010—2021 рр. вона зросла не у 5 разів, а у 2,4 раза. Протягом досліджуваного періоду спостерігали її зростання в середньому за рік не на 26,5%, а лише на 9%.

За рівнем середньомісячної заробітної плати штатних працівників галузь сільського господарства є однією із трьох галузей (разом з освітою та охороною здоров'я), які в рейтингу заробітних плат за видами діяльності займають останні місця. У 2021 р. реальна заробітна плата в аграрному секторі була лише 435 \$ США. Заробітна плата в сільському господарстві завжди була нижчою за середній рівень по економіці України. Позитивним є лише те, що цей розрив поволі скорочується: у 2010 р. він становив 34,8 %, у 2021 р. — 12,3 %. У середньому за 2010—2021 рр. це відставання становило 20 %. Маємо значний рівень диференціації оплати праці у розрізі видів діяльності. Порівняно з місячним рівнем доходів по галузі "фінансова і страхова діяльність", у сільському господарстві вона менша майже вдвічі, порівняно з промисловістю — на 17 %.

Низький абсолютний і відносний рівень витрат на оплату праці і відрхувань на соціальні заходи у структурі операційних витрат, сільськогосподарських підприємств, масштабна тінізація трудових відносин (зокрема, зарплат) спричиняють відсутність мотивації як у роботодавців до запровадження сучасних, нових технологій, так і у найманих працівників до підвищення продуктивності праці.

Окрема роль у забезпеченні сільських жителів роботою, у підвищенні соціальної відповідальності аграрного бізнесу належить галузі тваринництва. Трагедія розвитку тваринництва і бідності українського селянства мають стовідсоткову кореляційну залежність. Покажемо це на прикладі Харківської області. У 2000 р., на початку аграрних реформ, у 538 сільськогосподарських підприємствах працювало 116706 осіб, з них 56,4 % — у тваринництві. У 2010 р. у тій же кількості господарств було зайнято вже лише 26732 особи (менше у 4,5 раза), у тому числі у тваринництві — 35,4 %. Ще через сім років, у 2016 р., кількість сільськогосподарських підприємств зросла до 556, а чисельність працюючих зменшилася до 23282 осіб. У тваринництві було зайнято лише 26,5 % працюючих. Отже, за 17 років середньооблікова чисельність штатних працівників зменшилася у 5 разів, у тому числі працівників галузі рослинництва — на 66,7%, працівників галузі тваринництва — майже у 10 разів. Якщо у 2000 р. на 100 працівників галузі землеробства припадало 129 працівників тваринництва, то у 2016 р. — лише 36 осіб.

Подальший такий аналіз став неможливим, тому що з 2017 р. було суттєво скорочено форму статистичної звітності "Основні економічні показники роботи сільськогосподарського підприємства" (ф. 50-с.г.), а разом із цим скасовано випуск статистичного бюлетеня, у якому відображалися економічні показники виробництва продукції сільського господарства. Прогнозування показника зайнятості методом екстраполяції ряду динаміки за степеневою функцією $y_t = 31,872x^{-0,238}$ (коефіцієнт достовірності апроксимації $R^2=0,853$) дозволяє припустити 30 %-й рівень зайнятості працюючих у тваринництві у 2025 р.

Негативні тенденції зайнятості населення сільських територій України є результатом застарілої соціальної, політичної та економічної моделей розвитку суспільства в цілому. Перетворення країни у сировинний придаток високорозвинених країн не дає змоги досягти високих

Таблиця 3. Середньомісячна заробітна плата штатних працівників за видами економічної діяльності в Україні за 2010—2021 рр.*

Види економічної діяльності	2010 р.		2015 р.		2019 р.		2020 р.		2021 р.	
	дол. США	у % до рівня по економіці	дол. США	у % до рівня по економіці	дол. США	у % до рівня по економіці	дол. США	у % до рівня по економіці	дол. США	у % до рівня по економіці
Сільське, лісове та рибне господарство	184	65,2	210	78,9	320	84,4	412	84,2	435	87,7
Промисловість	323	114,5	304	114,2	426	112,3	539	110,2	527	106,3
Оптова та роздрібна торгівля	238	84,3	298	111,9	390	102,9	476	97,4	477	96,2
Транспорт та складське господарство	332	117,6	295	110,9	423	111,5	505	103,2	489	98,7
Фінансова і страхова діяльність	588	208,5	546	205,1	691	182,3	860	175,9	848	171,0
Державне управління й оборона	343	121,5	278	104,4	534	140,9	694	142,0	674	135,8
Освіта	236	83,7	199	74,7	294	77,5	391	80,0	418	84,3
Охорона здоров'я	202	71,8	179	67,4	254	66,9	374	76,4	411	82,8

*За офіційним курсом НБУ на 01.01 кожного року.

Джерело: побудовано за даними Держстату [21] та НБУ [23].

результатів. Серед економічних важелів рішення питань продуктивної зайнятості населення сільських територій можна виділити такі: модернізація національної економіки на засадах інноваційності й ефективного використання потенціалу людини; відновлення зв'язків між працею, її результатами і доходами; детінізація економічної діяльності; підвищення рівня соціального захисту громадян країни, перегляд базових соціальних стандартів; розвиток та інтенсифікація сільськогосподарського виробництва; відновлення промислового потенціалу країни; задіяння податкового інструментарію подолання бідності в Україні.

IV. Соціальні фактори

На початку 1991 р. у загальній кількості адміністративно—територіальних одиниць України нараховували 28845 сільських населених пунктів. На початок 2020 р. їх стало 28376, тобто на 469 менше. Знелюднення і зникнення багатьох сіл є результатом тривалого за часом, низького рівня розвитку соціальної інфраструктури на селі, недооцінки ролі соціальних факторів у забезпеченні сталого розвитку країни. Рівень охоплення сільських дітей закладами дошкільної освіти в Україні на 28 % нижчий, ніж у міських поселеннях, і становить лише 40 %. Погано сформована соціальна інфраструктура села, розбіжності між рівнем життя жителів міст і сіл впливають на культурне, психологічне, духовне формування сільських мешканців, створюють низку економічних проблем. Проявом незадоволення сільських жителів рівнем життя на селі є їх внутрішня і зовнішня міграція.

Протягом 2020 р. українське село покинули 187163 особи (за всіма видами міграції), у тому числі за межі держави виїхало 4299 осіб (із реєстрацією місця проживання). Коефіцієнт чистої міграції сільських жителів становить $-15,4 \text{ } 0/000$ (на 10000 осіб населення). Звичайно, найбільше виїжджає сільська молодь віком 15—24 роки — 43351 особа за рік, 25—34 роки — 44383 особи, 30—45 років — 47624 особи. При цьому 58 % сільського населення, яке вибуває, становлять жінки. Результатом масової зовнішньої трудової міграції сільського населення репродуктивного віку є тривале скорочення робочої сили в Україні, відкладення народження дітей, еміграція, руйнування сімей, штучне сирітство. Мігранти, які проживають за кордоном 5—10 років, навіть утративши робоче місце, намагаються лишитися в країні перебування.

Головним напрямом поліпшення міграційної політики в Україні є створення стимулів для повернення тру-

дових мігрантів, у тому числі і в сільську місцевість. Розвиток інфраструктури на селі передбачає: створення соціально-медичних кластерів; відтворення ФАПів; формування освітніх кластерів; орієнтацію на дистанційне навчання дітей у малих селах; відновлення інституту дошкільної і позашкільної освіти.

Одним із стримувальних соціальних факторів безробіття на селі є нестача житла для населення, особливо молодих сімей. На думку І.І. Кичко, "діяльність будівельних компаній з будівництва житла у сільській місцевості доцільно розглядати як напрям соціальної відповідальності бізнесу. Житло в сільській місцевості необхідно будувати паралельно з будівництвом об'єктів соціальної інфраструктури та об'єктів промисловості" [24, с. 165]. Вважаємо, що вирішення питань житлового будівництва стане одним з найбільш дієвих інструментів, що сприятимуть підвищенню привабливості сільських територій для населення та поверненню мешканців, яке раніше їх залишило.

В умовах сучасного інформаційного суспільства та діджиталізації особливої актуальності набуває вбудовування інформаційної політики держави, яка популяризувала б та "просувала" бренд сільського способу життя для людей, особливо для молоді. До того ж сьогодні в Україні наявні реальні кейси успішних мешканців сільських територій, рівень добробуту яких значно перевищує рівень жителів міст. У такому разі необхідне зміцнення функціональної ролі сільської місцевості у бік позааграрних функцій підвищення привабливості сільської місцевості для проживання населення та загалом споживчої вартості сільського середовища [19].

У комплексному розвитку інфраструктури сільських територій важливе місце належить розвитку сільського туризму. Ще у 1998 р. в Україні було створено Союз сприяння розвитку сільського зеленого туризму. Але цілеспрямованого розвитку сільський туризм так і не отримав. Не потребуючи значних інвестицій і використовуючи переважно приватні джерела фінансування, він може стати джерелом поповнення місцевих бюджетів. Світовою практикою доведено, що сільський туризм швидко окупається і сприяє вирішенню основних соціально-економічних проблем села, оскільки забезпечує: зайнятість сільського населення, насамперед жінок; зростання доходів та підвищення життєвого рівня сільських жителів за відносно невеликих фінансових витрат; поліпшення благоустрою садиб та сіл, розвиток інженерної та соціальної інфраструктури; розширення асортименту продукції присадибного господарства; реалізацію продукції особистого господарства, готових продуктів удома; стимулювання охорони місцевих пам'яток, збереження місцевих звичаїв, фольклору, народних промислів; підвищення культурно-освітнього рівня сільського населення; зменшення негативних екологічних наслідків діяльності людини.

ВИСНОВКИ

Сьогодні Україна, яка перебуває на перехідному етапі свого розвитку і вимушена долати наслідки глибоких економічних криз, спричинених як геополітичною ситуацією, так і пандемією COVID-19, має стратегічно важливе завдання — зберегти наявний людський капітал українського села. Проаналізовані у статті тенденції засвідчили, що тривале реформування соціально-економічного розвитку держави не вирішило проблем зайнятості населення в сільській місцевості. У результаті цього спостерігається значний відтік сільського населення у міста чи за кордон у пошуку достойного робочого місця та кращої долі.

Це вимагає вжиття невідкладних заходів прямої та опосередкованої підтримки ініціатив щодо збільшення кількості робочих місць на селі, розвитку аграрного бізнесу та відродження галузі тваринництва, стимулювання фермерства й інших форм сільського підприємництва, розвитку самозайнятості селян тощо.

Поруч з іншими обґрунтованими напрямками звертаємо особливу увагу на відродження тваринницької

галузі, яка є соціальною і вирішує чимало стратегічно важливих питань для України. Серед них формування продовольчої безпеки та забезпечення потреби населення в незамінних білкових продуктах харчування високої якості, розширення можливостей експорту продукції та наповнення бюджету і, зрештою, формування стабільних доходів зайнятого сільського населення. Тваринництво взаємопов'язане і доповнює галузь рослинництва, виступаючи основою органічного землеробства, підвищення якості ґрунтів, вирішення екологічних проблем. Крім того, від рівня розвитку тваринництва залежить ефективність переробної галузі і, як наслідок, — зайнятість працівників цієї сфери.

Проблематика регулювання зайнятості населення не обмежена колом порушених у статті проблем. Перспективними напрямками досліджень є розгляд питань формування продуктивної зайнятості за рахунок відродження виробництва трудомістких видів продукції рослинництва (овочі, ягоди, фрукти) і тваринництва, розробка напрямів вирішення проблем молодіжної зайнятості, аналіз демографічного оптимуму як критерію типу відтворення населення, вивчення співвідношень зміни зайнятості у сільському господарстві і обсягів виробництва продукції.

Серед перспективних напрямків подальших досліджень — розробка дієвого механізму регулювання зайнятості населення сільських територій на інституційному рівні, пошук шляхів подолання безробіття за допомогою адміністративних, організаційних, економічних та інформаційних методів, а також налагодження соціального діалогу стейкхолдерів.

Література:

1. Грішнова О.А., Брінцева О.Г., Шурпа С.Я. Фіктивізація людського капіталу та нові ризики в сфері зайнятості. Науковий вісник Полісся. 2017. № 1 (9). Ч. 2. С. 91—98.
2. Forsythe E., Kahn, L.B., Lange F. Wiczer D. Labor demand in the time of COVID-19: Evidence from vacancy postings and UI claims. *Journal Of Public Economics*. 2020. Vol. 189. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S004727272030102X> (Acced 20 May 2022). <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2020.104238>
3. Kolodziejczak W. Estimation of The Equilibrium Unemployment Level as a Tool for Assessing the Rural Population's Occupational Situation: an Example of Poland. *Proceedings of The 10th Economics & Finance Conference*. September 10—13, 2018, Rome. Pp. 221—233.
4. Kenneth A. Couch, Robert W. Fairlie, Huanan Xu. Early evidence of the impacts of COVID-19 on minority unemployment. *Journal of Public Economics*. 2020. Vol. 192. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0047272720301511> (Acced 20 May 2022). <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2020.104287>.
5. Horisch, J. (2021). The relation of COVID-19 to the UN sustainable development goals: Implications for sustainability accounting, management and policy research. *Sustainability Accounting, Management and Policy Journal*, Vol. ahead-of-print No. ahead-of-print. <https://doi.org/10.1108/SAMPJ-08-2020-0277>.
6. Дієсперов В.С. Зайнятість населення в сільському районі. Україна: аспекти праці. 2013. № 4. С. 3—9.
7. Дюк А.А. Організаційно-економічна соціалізація підприємництва на селі в умовах трансформації господарювання. *Економіка АПК*. 2020. № 5. С. 108—117. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202005108>
8. Лібанова Е.М., Позняк О.В. Зовнішня трудова міграція з України: вплив COVID-19. *Демографія та соціальна економіка*. 2020. № 4 (42). С. 25—40.
9. Kolot A., Herasymenko O. Digital transformation and new business models as determinants of formation of the economy of nontypical employment. *Social and labour relations: theory and practice*. 2020. Vol. 10 Issue 1. Pp. 3—54. [https://doi.org/10.21511/slrrp.10\(1\).2020.06](https://doi.org/10.21511/slrrp.10(1).2020.06)

10. Краєвська Г.О. Зайнятість в сільських поселеннях України: проблеми та напрями їх вирішення. Демографія та соціальна економіка. 2015. № 3 (25). С. 209—219. doi: 10.15407/dse2015.03.015

11. Кукель Г.С., Роледерс В.В., Семчук І.В. Оцінка зайнятості в сільському господарстві України. Проблеми системного підходу в економіці. 2020. Вип. 1 (75). С. 47—51.

12. Малік М.Й., Мамчур В.А. Самозайнятість та розвиток несільськогосподарського підприємництва на селі. Економіка АПК. 2019. № 4. С. 39—52.

13. Могилюк О.М., Патица Н.І., Грищенко О.Ю. Вплив карантинних обмежень, пов'язаних із COVID-19, на ринок праці та зайнятість у сільській місцевості. Економіка АПК. 2021. № 4. С. 51—67. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202104051>

14. Могилюк О.М., Козак М.І. Сировинна орієнтація аграрного сектору та її соціально-економічні наслідки для України. Економіка АПК. 2021. № 3. С. 19—32. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202103019>

15. Патица Н.І., Нартюк О.В. Стан і шляхи забезпечення зайнятості сільського населення в Україні. Економіка АПК. 2020. № 9. С. 42—52. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202009042>

16. Слюсар С. Т. Аналіз рівня безробіття в Україні: проблеми і шляхи його подолання. Економіка АПК. 2018. № 5. С. 85—92.

17. Ткачук В.А. Сучасний стан і тенденції розвитку аграрного ринку праці. Економіка АПК. 2019. № 7. С. 6—13.

18. Ткачук В.А. Організаційно-економічні засади ефективної зайнятості сільського населення. Економіка АПК. 2015. № 9. С. 82—88.

19. Шебанін В.С., Кормишкін Ю.А. Диверсифікація використання трудового потенціалу сільських територій. Економіка АПК. 2020. № 8. С. 6—12. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202008006>

20. Пивовар П.В., Пивовар А.М. Формування визначення поняття "сільські території" як економічної категорії. Агросвіт. 2021. № 11. С. 21—33.

21. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 25.03.2022).

22. Vasylyshyn S., Yarova V. Analytical Provision Of Socio-Economic Security Management At Macro And Microlevels. Studies of Applied Economics. 2020. Vol. 38 (4). URL: <http://ojs.ual.es/ojs/index.php/eea/article/view/3965> (дата звернення: 25.03.2022). <https://doi.org/10.25115/eea.v38i4.3965>.

23. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/> (дата звернення: 10.04.2022).

24. Кичко І.І. Житлове будівництво в Україні у контексті урбаністичних та демографічних змін. Демографія та соціальна економіка. 2021. № 3 (45). С. 155—168. <https://doi.org/10.15407/dse2021.03.155>

References:

1. Hrishnova, O.A. Brintseva, O.H. and Shurpa, S.Ya. (2017), "Fiktivization of the human capital and new risks in the sphere of employment", *Naukovyj visnyk Polissia*, vol.1 (9), no.2, pp. 91—98.

2. Forsythe, E. Kahn, L.B. Lange, F. and Wiczer, D. (2020), "Labor demand in the time of COVID-19: Evidence from vacancy postings and UI claims", *Journal Of Public Economics*, [Online], vol. 189, available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S004727272030102X> (Accessed 20 May 2022).

3. Kolodziejczak, W. (2018), "Estimation of The Equilibrium Unemployment Level as a Tool for Assessing the Rural Population's Occupational Situation: an Example of Poland". The 10th Economics & Finance Conference, Rome, pp. 221—233.

4. Kenneth, A. Couch, Robert, W. Fairlie and Huanan, Xu. (2020), "Early evidence of the impacts of COVID-19 on minority unemployment", *Journal of Public Economics*,

[Online], vol. 192, available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0047272720301511> (Accessed 20 May 2022).

5. Horisch, J. (2021), "The relation of COVID-19 to the UN sustainable development goals: Implications for sustainability accounting, management and policy research", *Sustainability Accounting, Management and Policy Journal*, vol. ahead-of-print.

6. Diiesperov, V.S. (2013), "Employment in rural areas", *Ukraina: aspekty pratsi*, vol. 4, pp. 3—9.

7. Diuk, A.A. (2020), "Organizational and economic socialization of rural entrepreneurship in the conditions of economic transformation", *Ekonomika APK*, vol. 5, pp. 108—117.

8. Libanova, E.M. and Pozniak, O.V. (2020), "External labor migration from Ukraine: the impact of COVID-19", *Demohrafiia ta sotsial'na ekonomika*, vol. 4 (42), pp. 25—40.

9. Kolot, A. and Herasymenko, O. (2020), "Digital transformation and new business models as determinants of formation of the economy of nontypical employment", *Social and labour relations: theory and practice*, vol. 10, no. 1, pp. 3—54.

10. Kraiev's'ka, H.O. (2015), "The employment of labor in rural settlements of Ukraine: problems and ways of resolving them", *Demohrafiia ta sotsial'na ekonomika*, vol. 3 (25), pp. 209—219.

11. Kukel', H.S. Roleders, V.V. and Semchuk, I.V. (2020), "Estimation of employment in agriculture of Ukraine", *Problemy systemnoho pidkhu v ekonomitsi*, vol. 1 (75), pp. 47—51.

12. Malik, M.J. and Mamchur, V.A. (2019), "Self-employment and development of non-agricultural entrepreneurship in rural areas", *Ekonomika APK*, vol. 4, pp. 39—52.

13. Mohyl'nyj, O.M. Patyka, N.I. and Hryshchenko, O.Yu. (2021), "Impact of COVID-19 quarantine restrictions on labor market and rural employment", *Ekonomika APK*, vol. 4, pp. 51—67.

14. Mohyl'nyj, O.M. and Kozak, M.I. (2021), "Raw material orientation of the agricultural sector and its socio-economic consequences for Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 3, pp. 19—32.

15. Patyka, N.I. and Nartiuk, O.V. (2020), "The status and ways of providing the rural population employment in Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 9, pp. 42—52.

16. Sliusar, S.T. (2018), "Analysis of unemployment level in Ukraine: problems and ways of its solving", *Ekonomika APK*, vol. 5, pp. 85—92.

17. Tkachuk, V.A. (2019), "Analysis of unemployment level in Ukraine: problems and ways of its solving", *Ekonomika APK*, vol. 7, pp. 6—13.

18. Tkachuk, V.A. (2015), "Organizational and economic principles of effective employment of the rural population", *Ekonomika APK*, vol. 9, pp. 82—88.

19. Shebanin, V.S. and Kormyshkin, Yu.A. (2020), "Diversification of labor potential use of rural areas", *Ekonomika APK*, vol. 8, pp. 6—12.

20. Pyvovar, P.V. and Pyvovar, A.M. (2021), "Formation of the definition of the concept of "rural areas" as an economic category", *Agrosvit*, vol. 11, pp. 21—33.

21. The official site of State Statistics Service of Ukraine (2022), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 25 March 2022).

22. Vasylyshyn, S. and Yarova, V. (2020), "Analytical Provision Of Socio-Economic Security Management At Macro And Microlevels", *Studies of Applied Economics*, [Online], vol. 38 (4), available at: <http://ojs.ual.es/ojs/index.php/eea/article/view/3965> (Accessed 25 March 2022).

23. The official site of National Bank of Ukraine (2022), available at: <https://bank.gov.ua/> (Accessed 10 April 2022).

24. Kychko, I.I. (2021), "Urban Processes in Ukraine in the Context of Housing and Demographic Change", *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika*, vol. (45), pp. 155—168.

Стаття надійшла до редакції 19.06.2022 р.

А. С. Борданова,

к. е. н., старший викладач кафедри економічної кібернетики, Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"

ORCID ID: 0000-0001-8159-3909

Н. В. Семенченко,

д. е. н., професор кафедри економічної кібернетики, Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"

ORCID ID: 0000-0001-7519-6560

Ж. В. Попович,

студентка факультету менеджменту та маркетингу, Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"

ORCID ID: 0000-0002-3267-2966

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.6.54

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА УПРОВАДЖЕННЯ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ НА ПІДПРИЄМСТВІ

L. Bordanova,

*PhD in Economics, Senior Lecturer of the Department of Economic Cybernetics,
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"*

N. Semchenko,

*Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Economic Cybernetics,
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"*

J. Popovich,

*Student of the Faculty of Management and Marketing,
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"*

FEATURES OF FORMATION AND IMPLEMENTATION OF HUMAN RESOURCES POLICY AT THE ENTERPRISE

Становлення ринкової економіки України на пряму пов'язано з ефективністю розвитку підприємств усіх форм власності. Промисловість значною мірою обумовлює соціально-економічний стан країни та визначає рівень її економічного розвитку. У зв'язку з цим постають завдання забезпечення промислових підприємств кваліфікованим персоналом.

Досвід роботи провідних підприємств свідчить про те, що їх головною конкурентною перевагою є унікальний кадровий потенціал. Досить високий рівень корпоративної культури робить підприємство привабливим для талановитих працівників, утримує їх в організації, а результати їх праці, своєю чергою, створюють відповідну репутацію фірми, привертають нових споживачів та висококваліфікованих співробітників.

Кадри завжди були найважливішими чинниками, які забезпечують ефективність роботи підприємства. Досягнення мети підприємства залежить від знання, компетенції, кваліфікації, дисципліни, мотивації, здібності розв'язувати проблеми, здатності до навчання працівників. Тому кадрова політика є складовою всієї управлінської та виробничої діяльності організації, а ефективний відбір персоналу, його адаптація, навчання й перенавчання спрямовано згідно з потребами фірми.

Кінцевою метою кадрової політики є створення згуртованої, відповідальної, високопродуктивної команди, здатної виконувати завдання. Однією з основних причин цього є слабка забезпеченість проведених реформ необхідними кадрами. У вирішенні цієї проблеми повинна допомогти чітко розроблена кадрова політика організації.

У представлений статті розглянуті особливості формування кадрової політики на підприємстві. Зазначено, що кадрова політика, з урахуванням сучасних економічних поглядів є важливішим інструментом забезпечення стійкого розвитку підприємства. У статті проаналізовано основні проблеми формування кадрової політики на підприємстві. Обґрунтовано етапи формування та впровадження кадрової політики на підприємстві. Крім того, розглянуто типи кадрової політики в залежності від ступеня відкритості

щодо зовнішнього середовища у формуванні кадрового складу, типи кадрової політики залежно від впливу управлінського апарату на кадрову ситуацію. Наведено порівняльний аналіз відкритої і закритої кадрових політик з основних кадрових питань. Визначено, що вдосконалення кадрової політики на підприємствах схоже в усіх країнах, бо кожна організація прагне максимально ефективно використати свій кадровий потенціал.

The formation of the market economy of Ukraine is directly related to the efficiency of development of enterprises of all forms of ownership. Industry largely determines the socio-economic condition of the country and determines the level of its economic development. In this regard, the task is to provide industrial enterprises with qualified personnel.

The experience of leading companies shows that their main competitive advantage is the unique human potential. A fairly high level of corporate culture makes the company attractive to talented employees, keeps them in the organization, and the results of their work, in turn, create a reputation for the company, attract new customers and highly qualified employees.

Human resources have always been the most important factors that ensure the efficiency of the enterprise. Achieving the goal of the enterprise depends on knowledge, competence, qualifications, discipline, motivation, ability to solve problems, the ability to train employees. Therefore, personnel policy is a component of all management and production activities of the organization, and effective personnel selection, adaptation, training and retraining are directed according to the needs of the firm.

The ultimate goal of personnel policy is to create a cohesive, responsible, highly productive team capable of performing tasks. One of the main reasons for this is the weak provision of reforms with the necessary staff. A well-developed personnel policy of the organization should help to solve this problem.

In the presented article features of formation of a personnel policy at the enterprise are considered. It is noted that personnel policy, taking into account modern economic views is a more important tool for sustainable development of the enterprise. The article analyzes the main problems of personnel policy formation at the enterprise. The stages of formation and implementation of personnel policy at the enterprise are substantiated. In addition, the types of personnel policy depending on the degree of openness to the external environment in the formation of personnel, the types of personnel policy depending on the influence of management on the personnel situation. A comparative analysis of open and closed personnel policies on key personnel issues is presented. It is determined that the improvement of personnel policy at enterprises is similar in all countries, because each organization seeks to make the most effective use of its human resources.

Ключові слова: кадрова політика, персонал, управлінський апарат, кадровий склад.
Key words: personnel policy, personnel, management staff, personnel.

ВСТУП

З урахуванням сучасних тенденцій трансформації економічних поглядів щодо визначення ключових чинників стійкого економічного розвитку слід зазначити, що особливе місце серед них займає управління людськими ресурсами. Через це, процес управління кадровим потенціалом підприємства представляє собою пріоритетний напрям теоретичних та практичних досліджень. Поряд з цим, вже зараз відзначається суттєвий вплив означеного процесу на стабільність та ефективність господарської діяльності підприємства, його конкурентні переваги, швидкість адаптації до змінних умов господарювання, отримання найбільш привабливих щодо фінансування своєї діяльності. У відповідності з обґрунтованим вище, особливої актуальності набуває дослідження особливостей управління кадровим потенціалом підприємства та їх подальше урахування під час формування кадрової політики підприємства. Оскільки, саме через кадрову політику підприємства здійснюється реалізація цілей і завдань управління кадровим потенціалом підприємства. Розроблення ефективної кадрової політики повинно базуватися на специфіці функціонування підприємства та головній стратегії компанії, поєднувати індивідуальний підхід до кожного працівника та сприяти появі синергетичного ефекту та емергентності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемами формування ефективною кадрової політики підприємства займалися такі вчені як: Ф. Тейлора, А. Маслоу, Д. Макгрегора, В. Оучі. Досвід формування практичних аспектів ефективною кадрової політики узагальнено в роботах зарубіжних дослідників І. Ансоффа, К. Боумена, М. М. Греллера, К. Донеллі, Дж.П. Мейєра, Х. Мінсберга, Т. Р. Мітчелла. Вагомим теоретичним доробком до проблеми підвищення ефективності кадрової політики підприємства стали праці вітчизняних дослідників, зокрема, С.І. Беляєвої, М.М. Виноградського, М.В. Журавльова, В.І. Крамаренка

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою даного наукового дослідження є визначення сучасних проблем та тенденцій щодо формування ефективною кадрової політики, обґрунтування кадрової політики, як дієвого інструменту управління кадровим потенціалом.

МЕТОДОЛОГІЯ

Для досягнення поставленої мети використано загально наукові та спеціальні методи дослідження, такі як: системний підхід, методи аналізу та синтезу, прийоми логічного узагальнення. Джерелами інформації слу-

Таблиця 1. Погляди науковців на визначення поняття "кадрова політика"

№	Автор	Визначення
1	Балабанова Л., Сардак О.	Кадрова політика – система теоретичних поглядів, ідей, вимог, принципів, які визначають основні напрямки роботи з персоналом.
2	Воронкова В.	Кадрова політика – система прийомів, навичок, способів, форм і методів кадрової роботи, які розробляються і застосовуються в практиці державних органів і окремих організацій.
3	Грицай А.	Кадрова політика – це генеральний напрям кадрової роботи організації, система принципів, методів, форм і організаційного механізму визначення цілей і завдань для створення, збереження і розвитку кадрового потенціалу; ціннісні орієнтири, процедури, способи оцінки персоналу, необхідні для досягнення довгострокових стратегічних цілей організації та реалізації її місії в сучасних умовах розвитку економіки.
4	Дикань В., Гладух М.	Кадрова політика – це реалізація різних програм підвищення кваліфікації персоналу та його перепідготовки; перепідготовка за рахунок коштів саме роботодавця і залучення молодих ініціативних спеціалістів, що повинно стати пріоритетом кадрової політики; створення сприятливих умов для творчої, ініціативної та індивідуальної праці; удосконалення системи моральних, а головне, матеріальних стимулів; фіксування чітких критеріїв задоволення визначених вимог для кар'єрного росту; перехід від старої системи залучення кадрів керівної ланки і спеціалістів, до залучення через практичну оцінку професій кваліфікацій них здібностей кандидатів на заміщення вакантних посад, використання системи стажування студентів останніх курсів вузів.
5	Крушельницька О. Мельничук Д.	Кадрова політика – політика, що спрямована на вирішення виробничих, соціальних і особистих проблем людей на різних рівнях відповідальності.
6	Стрехова С.	Кадрова політика – система теоретичних поглядів, ідей, принципів, які визначають основні напрями роботи з персоналом, її форми і методів.
7	Стец В., Стец І., Костючик М.	Кадрова політика – цілісна кадрова стратегія, яка об'єднує різні форми кадрової роботи, стилі і її проведення в організації та плани використання робочої сили.
8	Таранічев С., Шаповал О.	Кадрова політика – це створення підприємством трудового колективу, який би найкращим чином сприяв суміщенню цілей підприємства та його працівників.
9	Шаповал О., Іваній А., Гальченко А.	Кадрова політика – один із найважливіших інструментів активного впливу на всі процеси, що відбуваються в колективі, у тому числі й на розвиток економіки країни, оскільки вирішення багатьох господарських питань, багато в чому залежить від правильності використання кадрів. Робота з кадрами – ключовий момент діяльності будь-якого підприємства як елемента економіки держави.

Джерело: складено на основі [1–9].

гують наукові роботи вітчизняних та іноземних авторів з даної тематики, публікації в засобах масової інформації та відкриті електронні ресурси.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Поступовий розвиток економіки сприяє появі нових підходів до управління персоналом та формуванню відповідної кадрової політики на підприємстві, через це управління людськими ресурсами перетворюється на особливу функцію управління, що вимагає спеціальних знань і навичок. Сьогодні в розвитку економіки багатьох країн найбільш серйозними проблемами вважаються проблеми у сфері роботи з людськими ресурсами [1].

Організації, які використовують сучасні методи до управління персоналом, працівники вважаються найціннішим ресурсом, а сприяння розвитку їх потенціалу – є однією з найважливіших цілей розвитку підприємства, адже, лише тоді, воно зможе найбільш ефективно працювати в ринкових умовах. Кадрова політика виступає як основа управління людськими ресурсами на підприємстві чи організації, щоб реалізувати цілі та завдання в системі управління персоналом.

Досліджуючи поняття кадрової політики у наукових працях українських та іноземних вчених, можна побачити багато визначень даного терміну (таблиця 1). Всі вони підкреслюють необхідність сприяння професійному розвитку працівників, який виступає запорукою роз-

витку підприємства. Через це, ми спостерігаємо, що формування кадрової політики включає політику зайнятості, навчання, добробуту, оплати праці та виробничих відносин. Політика зайнятості характеризується забезпеченням ефективності роботи персоналу та мотивацією щодо отримання позитивних результатів від роботи. Політика навчання являє собою політику щодо забезпечення навчальними матеріалами для покращення виконання завдань, обов'язків працівниками та підготовкою для кар'єрного зростання. Політика добробуту надає можливість забезпечити отримання відповідних пільг та переваг, що є кращими, ніж в інших компаніях. Політика оплати праці характеризується встановленням вищих заробітних плат, ніж у конкурентних організацій, відповідно до досвіду, умінь, навичок та компетенцій працівника. Політика виробничих відносин являє собою упровадження відповідних заходів щодо поліпшення взаємодії між працівником та організацією для більш оперативного та результативного вирішення трудових питань.

У контексті обраної тематики дослідження необхідно зазначити, що відрізняють відкрити та закрити кадрову політику. Відкрита кадрова політика характеризується тим, що потенційний співробітник може отримати посаду будь якого рівня. Крім того, варто зазначити, що аналіз сучасних тенденцій засвідчує, що сьогодні підприємство зацікавлене у кадрах навіть якщо вони не мають відповідного досвіду та кваліфікації, але допомагають в реалізації поставленої мети. Цей тип кадрової політики використовують підприємства, метою яких є завоювання ринку, отримання лідерських позицій [2].

Закрита кадрова політика відзначається тим, що залучення нових кадрів відбувається з нижчого рівня, а заміщення вільної посади відбувається лише з числа наявних працівників підприємства. Цей тип кадрової політики характерний для компаній, орієнтованих на створення певної корпоративної атмосфери, формування особливого духу, а також, можливо, роботи в умовах дефіциту кадрів [3].

При цьому, можна зустрітися з ситуацією, коли керівництво підприємства не має чітко вираженої стратегії професійного розвитку кадрів, а кадрова робота зводиться лише до усунення негативних наслідків. Для такої організації відсутній прогноз потреби в кадрах, оцінювання ефективності їх праці. Через це, означені підприємства упроваджують управлінські рішення в основі яких покладено розвиток підприємства, без урахування потреб персоналу [4].

Слід сказати, що також розрізняють типи кадрової політики. А саме: реактивну, превентивну, пасивну, активну, авантюристичну та раціональну (рис. 2).

Якщо на підприємстві панує пасивна кадрова політика, то керівництво, у разі гострої конфліктної ситуації використовує всі наявні можливості для її усунення, часто без спроб зрозуміти причини її виникнення та можливі наслідки для підприємства.

Відповідно до реактивної кадрової політики керівництво підприємства не тільки відстежує негативний стан роботи з персоналом, а й причини його виникнення. Управлінські рішення, які приймаються на під-

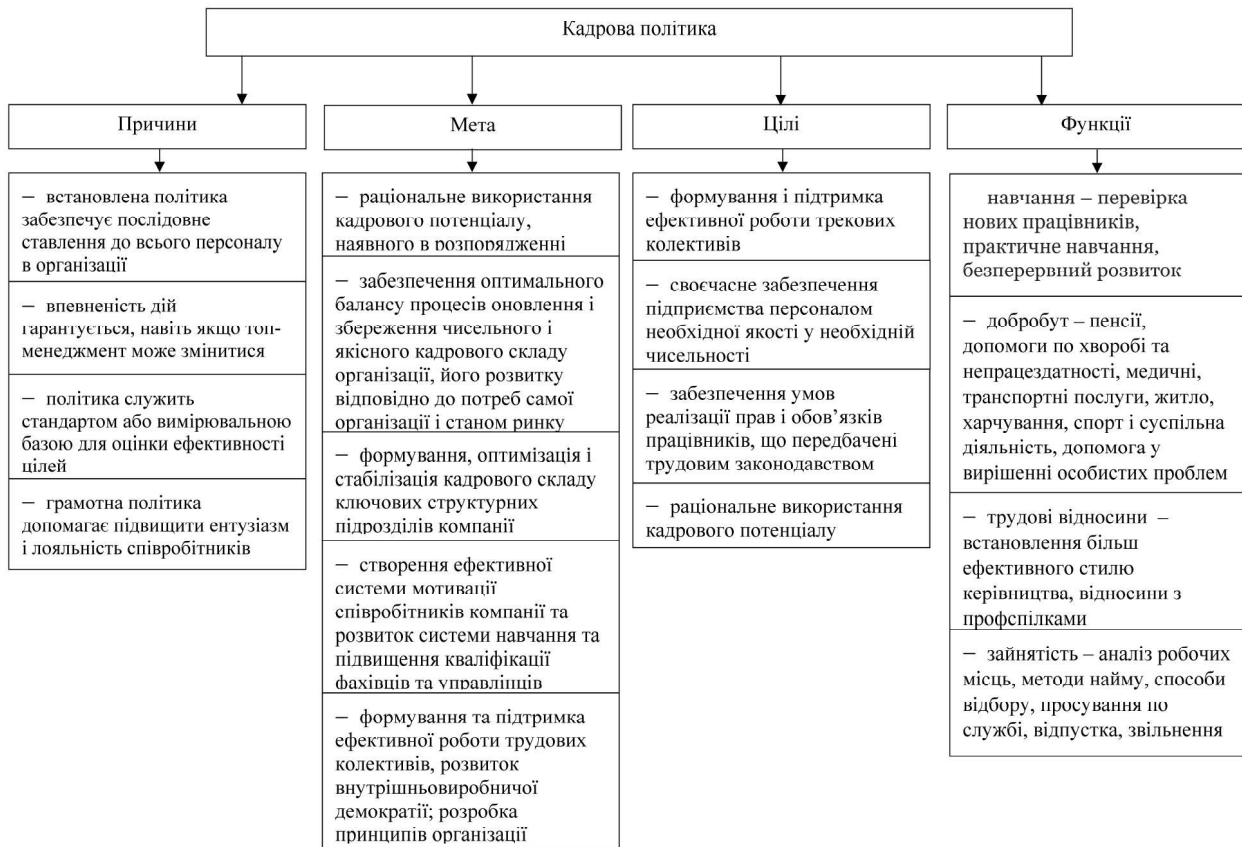

Рис. 1. Причини, мета, цілі та функції кадрової політики

приємстві спрямовані на нівелювання кризової ситуації, з подальшим визначенням причин та умов, які призвели до виникнення кадрових проблем. Кадрові служби таких підприємств, як правило, мають можливість оцінити ситуації, що склалася у колективі та надають адекватну допомогу щодо її вирішення.

Проте, особливістю реактивної кадрової політики є відсутність прогнозування [5].

Превентивна кадрова політика виникає лише тоді, коли керівництво має обґрунтовані прогнози розвитку ситуації. Кадрова служба таких підприємств має засоби не лише для діагностики ефективності роботи персоналу, а й для прогнозування кадрової ситуації на середньострокову перспективу. Основною проблемою таких організацій є розроблення цільових кадрових програм.

Розглянемо іншу ситуацію, коли управлінські рішення безпосередньо впливають на кадрову ситуацію, а кадрові служби відповідно до прогнозу розробляють антикризові кадрові заходи, на підприємстві відбувається постійний моніторинг ситуації з відповідним коригуванням, то можна говорити про активну кадрову політику [5].

Раціональна кадрова політика включає як якісну діагностику, так і обґрунтований прогноз ймовірної ситуації, більш того, вона має засоби впливу на неї, а програми розвитку підприємства містять короткострокові, середньострокові та довгострокові прогнози потреби у кадрах та можливі перспективи їх розвитку.

Під час упровадження авантюриної кадрової політики керівництво підприємства не має якісної діагностики, обґрунтованого прогнозу розвитку ситуації, але прагне на неї вплинути. Кадрова служба підприємства, як правило, не має засобів прогнозування та методів оцінювання ефективності роботи кадрів, але, не дивлячись на це, плани щодо підвищення професійного розвитку кадрів додаються до стратегії розвитку підприємства [6].

Процес управління кадрами не починається з набору персоналу відповідно до вакансій та не закінчується

прийняттям на роботу. Процес роботи з людськими ресурсами в команді повинен відбуватися шляхом узгодження певних аспектів кадрової політики. Ми згодні з тим, що процес формування політики включає сім кроків (рис. 3).

Перший етап передбачає визначення потреби в кадровій політиці. Якщо організація ще не має відповідної кадрової політики, керівник з персоналу повинен наполювати на її формуванні та упровадженні. Політика потрібна в різних сферах управління кадрами, таких як найм, навчання, винагорода, трудові відносини тощо.

Відділ кадрів повинен зібрати необхідну інформацію щодо формування кадрової політики на підприємстві як всередині організації, так і за її межами. Необхідну інформацію можна отримати з наступних джерел: попередня практика управління кадрами на підприємстві; практика компаній — лідерів по всій країні або в одній галузі; ставлення та філософія вищого керівництва; ставлення та філософія середнього та нижчого керівництва; знання та досвід, отримані від повсякденного вирішення проблем [7].

Отже, відділ з питань кадрової політики повинен ретельно проаналізувати наявну у нього інформацію (другий етап). Джерела отримання інформації можна розділити на ендogenous та екogenous. Внутрішні (ендogenous) джерела інформації стосуються матеріальних ресурсів, людських ресурсів, організаційної структури, відносин з працівниками, інвентаризації робочої сили, матеріальних цінностей тощо. Зовнішні (екogenous) джерела пов'язані з соціальними, політичними, економічними та технологічними умовами в країні.

Моніторинг і прогнозування змін навколишнього середовища є важливими для формування альтернативної кадрової політики та її заходами щодо забезпечення ефективного кадрового процесу (третій етап). Відділ кадрів повинен розробити кадрову політику та розглянути її з точки зору відповідності цілям організації. Остаточний вибір політики має здійснюватися за активної участі всіх учасників організаційного процесу. Саме

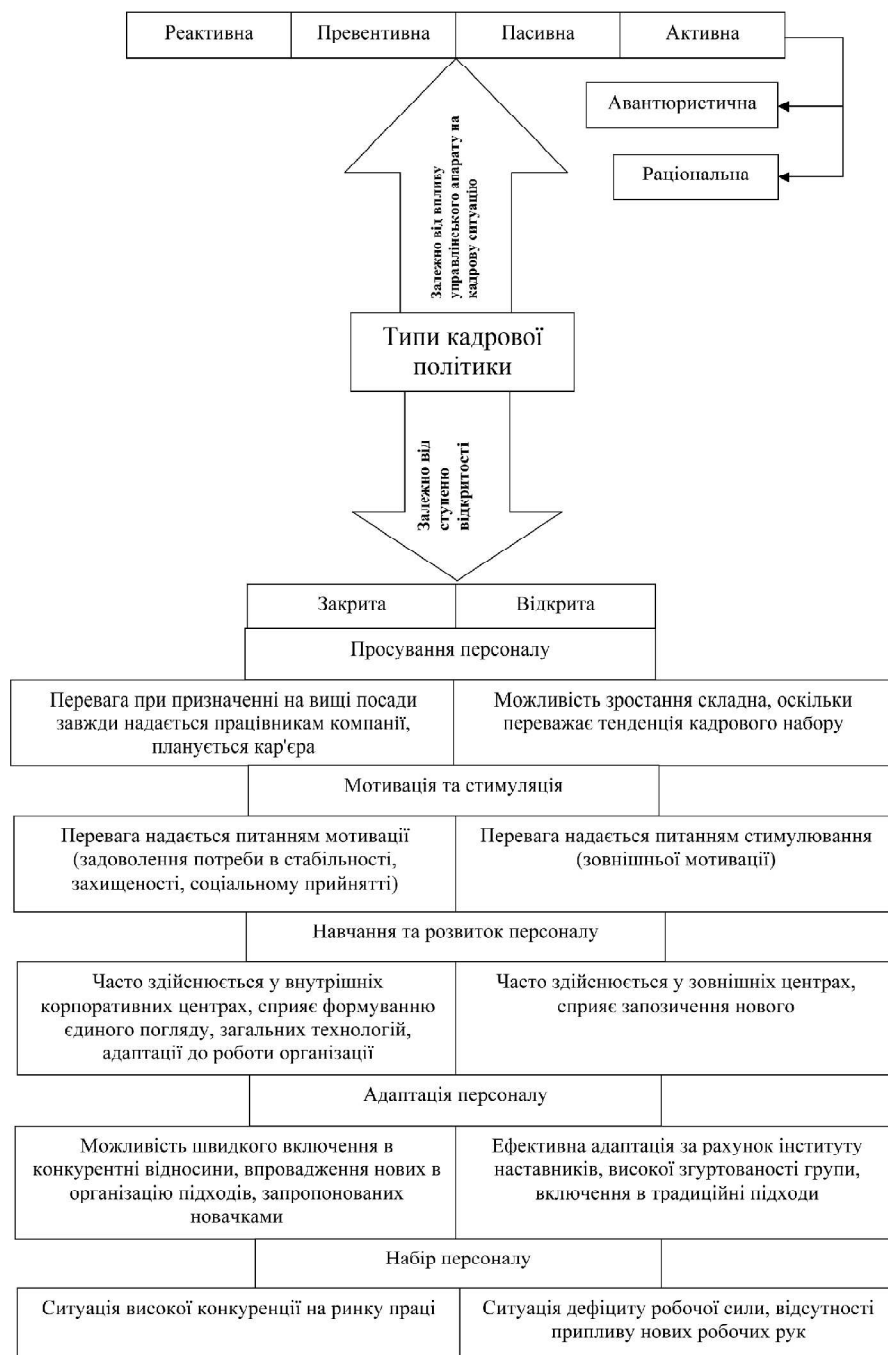

Рис. 2. Типи кадрової політики

тому, співробітникам слід надати можливість для подальшої комунікації, щоб вони адекватно реагували на означені зміни в кадрової політиці (четвертий етап).

Рис. 3. Етапи формування кадрової політики

П'ятий етап передбачає отримання схвалення від вищого керівництва. Тобто, відділ кадрів має надіслати проєкт політики вищому керівництву для його затвердження. Саме вище керівництво має остаточні повноваження вирішувати, чи відповідає політика цілям організації чи ні.

Шостий етап — прийняття та впровадження кадрової політики. Повноваження, необхідні для прийняття та впровадження політики, безумовно, покладаються на вище керівництво. Тільки вище керівництво може вирішити, чи відповідає політика цілям організації чи ні.

Останній, сьомий етап являє собою процес оцінювання кадрової політики. Представники керівництва, які підтримують політику організації, та інші працівники, мають можливість отримати необхідний інструментарій для оцінювання його доцільності та корисності.

До складових практичної реалізації кадрової політики на підприємстві слід віднести те, що кадрова політика повинна оновлюватися відповідно до найкращих галузевих практик, стандартів акредитації та правил, які постійно змінюються [6]. Оскільки публічний імідж стає все більш важливим, а суспільство стає все більш суперечливим кадрова політика та її дотримання мають як ніколи раніше велике значення.

Крім того, у процесі управління кадрами на сучасному етапі розвитку економічних відносин виникає низка чинників, які не дають належним чином підприємствам використовувати людських потенціал. Разом з тим, дані проблеми мають можливість вирішення. Без єдиної уніфікованої системи кадрова політика не може існувати організовано. Якщо організація не використовує ефективні методи для управління кадрами, то вона може зустрітись з такими проблемами як: розрізнені політики, які ускладнюють доступ до них та їх оновлення; "кілька версій" кадрової політики на підприємстві, в результаті співробітники посилаються на старі правила; відсутність зворотного зв'язку, який ускладнює відстеження оновлень кадрової політики; обмежена співпраця, яка призводить до негативних результатів роботи; незахищена система, яка збільшує ризик втрати документів та порушення конфіденційності; відсутність відповідальності, що призводить до ризику невиконання вимог [7].

Слід вказати, що зараз частіше, ніж будь-коли, на організації тиснуть, щоб співробітники відповідали передовій практиці, галузевим стандартам та державним нормам [8]. У цьому може допомогти принцип підзвітності, і, хоча, він потрібен в кожній галузі, але все ж має більшу вагу для організацій державного сектору. Варто зазначити, що підзвітність — це захист організації та співробітників [9]. Щоб покращити її можна використати деякі інструменти: поширювати нові та оновлені документи серед співробітників; надавати співробітникам доступ до важливої інформації з

будь-якого пристрою; відстежувати, хто отримав та підписав документи; встановити автоматичне нагадування працівникам про документи, які очікують підпису.

Необхідно вказати, що вдосконалення кадрової політики на підприємствах схоже в усіх країнах, бо кожна організація прагне максимально ефективно використати свій кадровий потенціал. Якщо дослідити основні напрями вдосконалення кадрової політики на Заході, то можна зазначити, що вони включають [11]: гармонізацію або спрощення політики оплати праці; ефективне управління персоналом; операції щодо моделі інтеграції, зокрема для людей з обмеженими можливостями; розвиток кар'єри працівників; визначення політики соціальних дій навколо ключових тем, таких як навколишнє середовище або боротьба з дискримінацією; навчання працівників цифровим технологіям, щоб забезпечити належне виконання їхніх завдань та інше. Для формування ефективної кадрової політики потрібно забезпечити ефективне спілкування, бо, якщо співробітники чітко не усвідомлюють, чого хоче від них керівник організації, вони ніколи не зможуть досягти найкращих результатів у роботі. Тому для ефективного спілкування між працівниками та керівниками можна пропонується дотримуватися низки порад (рис. 4).

Запропоновані поради підвищують ефективність роботи працівників, покращують процес формування кадрової політики на підприємстві та надають можливість отримати відповідні позитивні результати у майбутньому.

ВИСНОВКИ

Таким чином, проведене дослідження надає можливість визначити особливості формування кадрової політики в сучасних економічних умовах. Визначено, що кадрова політика є дієвим інструментом забезпечення стійкого розвитку підприємства. Поряд з цим, існують певні перешкоди щодо упродовження ефективної кадрової політики, які потребують відповідного дослідження та розроблення заходів щодо їх нівелювання. Подальші наукові дослідження будуть присвячені розробленню стратегії підвищення професійного рівня працівників підприємства.

Література:

1. Балабанова Л. В., Сардак О. В. Управління персоналом: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Центр учбової літератури, 2019. 468 с.
2. Воронкова В. Г., Беличенко А. Г., Попов О. М., Резанова Н. О. Управління людськими ресурсами: філософські засади: навчальний посібник для вузів. Київ: Професіонал, 2006. 576 с.
3. Грицай А. М. Теоретико-методичні засади формування кадрової політики підприємства // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. 2014. № 1. С. 148—155.
4. Дикань В. В., Гладух М. В. Формування кадрової політики як запоруки ефективної економічної безпеки підприємства // Соціальна економіка. 2017. № 2. С. 88—92.
5. Крушельницька О. В., Мульничук Д. П. Управління персоналом: навчальний посібник. Київ: Кондор, 2019. 308 с.
6. Стрехова С. В. Кадрова політика: важелі впливу на ефективність, механізми та інструменти реалізації // Економічний часопис. 2012. № 21. С. 3—12.
7. Стец В. А., Стец І. І., Костючик М. Ю. Менеджмент персоналу: навчальний посібник для студентів економічних спеціальностей. Тернопіль, 1996. 180 с.

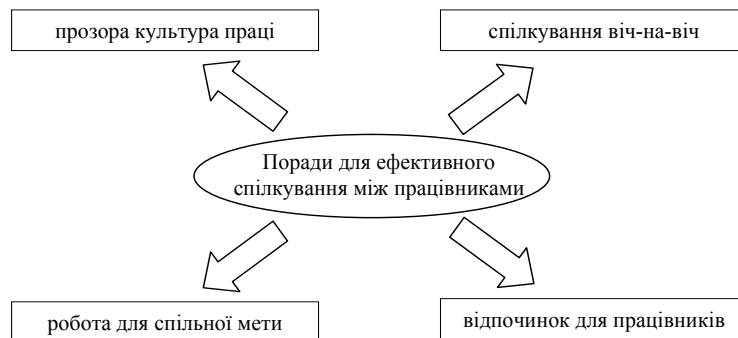

Рис. 4. Чорити поради для ефективної комунікації на робочому місці

8. Таранічев С. А., Шаповал О. А. Теоретичні аспекти управління кадровою політикою // Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2019. № 27. С. 98—100.

9. Шаповалов О. А., Іваній А. О., Гальченко А. О. Кадрова політика підприємства як інструмент системи управління персоналом // Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2018. № 5. С. 149—151.

10. Одегов Ю. Р. Кадрова політика та кадрове планування: підручник / за ред. Лабаджян М. Г. Київ: Юрайт, 2014. 444 с.

11. Виноградський М. Д., Виноградська А. М., Шканова О. М. Управління персоналом. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 502 с.

References:

1. Balabanova, L.V. and Sardak, O.V. (2019), *Upravlinnia personalom [Personnel management]*, Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.
2. Voronkova, V.H. Belychenko, A.H. Popov, O.M. and Riezanova, N.O. (2006), *Upravlinnia liuds'kymy resursamy: filosofsk'i zasady [Human resources management: philosophical principles]*, Profesional, Kyiv, Ukraine.
3. Hrytsaj, A.M. (2014), "Theoretical and methodological principles of the formation of the personnel policy of the enterprise", *Naukovyj visnyk Poltav's'koho universytetu ekonomiky i torhivli*, vol. 1, pp. 148—155.
4. Dykan', V.V. and Hladukh, M.V. (2017), "Formation of personnel policy as a guarantee of effective economic security of the enterprise", *Sotsial'na ekonomika*, vol. 2, pp. 88—92.
5. Krushelnyska, O. and Melnychuk, D. (2006), *Upravlinnya personalom [Personnel Management]*, Kyiv, Kondor.
6. Strehkova, S.V. (2012), "Personnel policy: levers of influence on efficiency, mechanisms and implementation tools", *Ekonomichnyj chasopys*, vol. 21, pp. 3—12.
7. Stets, V.A. Stets, I.I. and Kostyuchuk, M.Yu. (1996), *Menedzhment personalu [Personnel management]*, Ternopil', Ukraine.
8. Taranichev, S.L. and Shapoval, O.A. (2019), "Theoretical aspects of personnel policy management", *Naukovyj visnyk Uzhhorod's'koho natsional'noho universytetu*, vol. 27, pp. 98—100.
9. Shapovalov, O.A. Ivanij, A.O. and Hal'cheniuk, A.O. (2018), "Personnel policy of the enterprise as a tool of the personnel management system", *Ekonomichnyj visnyk Zaporiz'koi derzhavnoi inzhenernoi akademii*, vol. 5, pp. 149—151.
10. Odiehov, Yu.R. (2014), *Kadrova polityka ta kadrove planuvannia [Personnel policy and personnel planning]*, Yurajt, Kyiv, Ukraine.
11. Vynohrads'kyj, M.D. Vynohrads'ka, A.M. and Shkanova, O.M. (2009), *Upravlinnia personalom. [Personnel management]*, Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 23.06.2022 р.

М. О. Трофімчук,
к. е. н., доцент кафедри менеджменту,
Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука
ORCID ID: 0000-0002-0225-4384

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.6.60

ОЦІНКА ВПЛИВУ ВІЙНИ НА ВІТЧИЗНЯНУ ЕКОНОМІКУ ТА ПОДАЛЬШІ ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВО ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

М. Trofimchuk,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management,
Academician Stepan Demianchuk International University of Economics and Humanities

ASSESSMENT OF WAR IMPACT ON THE DOMESTIC ECONOMY AND FURTHER PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF FINANCIAL AND ECONOMIC PROCESSES IN UKRAINE

В статті проведено оцінку впливу війни на вітчизняну економіку та сферу державних фінансів. Виявлено основні причини зниження ділової активності підприємств та проаналізовано негативні наслідки негативних тенденцій в демографічній сфері. Обґрунтовано ймовірність зниження річного країни на рівні 30—40%. Встановлено причини зниження обсягів зовнішньо-економічної діяльності. Проаналізовано динаміку надходжень, видатків та дефіциту державного бюджету та співставленню дані з аналогічним періодом дослідження у попередньому році. Встановлено ключові джерела фінансування державного бюджету в умовах воєнного стану. Проведено оцінку впливу воєнних дій в розрізі наповнення державного бюджету за рахунок конкретних податкових надходжень. Обґрунтовано причини та наслідки зниження основних експортних видів продукції. На основі проведеного аналітичного дослідження, обґрунтовано подальший розвиток економічних та фінансових процесів в Україні в умовах воєнних дій.

The impact of the war on the domestic economy and public finances is evaluated in the article. The probability of reduction up to 30—40% of the annual gross domestic product of the country is substantiated due to the regions gross domestic product in previous years. The main reasons for the decline in business activity of enterprises are identified and the consequences of negative trends in the demographic sphere are analyzed. The reasons for the decline in foreign economic activity are identified. The dynamics of revenues, expenditures and deficit of the state budget are analyzed compared with the similar research period in the previous year. The key sources of financing the state budget in martial law are identified. The analysis of influence of the military actions in terms of filling the state budget according to specific tax revenues is provided. In particular, the dynamics of revenues which are provided by value-added tax (VAT), personal income tax (PIT) and excise tax is analyzed and illustrated. Main reasons of their volume reduction are described, they includes suspension the economic activity mainly in the most industrial regions where fights were held or continue, outflow of labor and logistical problems.

The reasons and consequences of the decrease in the main export types of products are substantiated. On the basis of the conducted analytical research, the further development of economic and financial processes in Ukraine in the conditions of military actions is substantiated and it is a negative prognosis. It can be argued that business activity will resume at a slow pace due to the demographic situation, significantly destroyed infrastructure, destroyed industrial enterprises, uncertainty about the further situation in the country. Unemployment in the country will also increase due to the reduction of effective demand and business activity of enterprises.

The further acceleration of inflationary processes due to the mismatch between the available money supply and its commodity supply is obvious. There will be a growing imbalance in the foreign exchange market, as key exports have been severely affected by military aggression.

All of the above will have a negative impact on the filling of the country's budget, which in turn will affect the reduction of government spending in areas other than defense. However, the macro-financial assistance of the international community can be a great support, the United States of America plays a significant role in this direction.

Ключові слова: економіка, війна, ВВП, експорт, імпорт, податкові надходження, девальвація.
Key words: economy, war, GDP, export, import, tax revenues, devaluation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Будь-який військовий конфлікт тісно взаємопов'язаний з економікою країни. Війна, яка розпочалась зі сторони Росії в Україні зруйнувала існуючу систему господарських зв'язків у нашій державі, як внаслідок фізичного знищення та пошкодження елементів економічного механізму національного господарства так і необхідністю переходу вітчизняної економіки на "воєнні рейки". Тому важливого значення набуває аналітична оцінка впливу військової агресії на економіку країни з метою прогнозування подальшого функціонування економіки та прийняття ефективних і своєчасних управлінських рішень для її оптимізації в існуючих умовах.

АНАЛІЗ ПОПЕРЕДНІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Взаємозв'язок економіки та війни вже був об'єктом дослідження вітчизняними вченими. Праці, що стосуються воєнної економіки присвятили р. Бойко, О. Семененко, І. Чекед, О. Кремешний, В. Пташник, Г. Лягушев, А. Взаємозв'язок економіки та війни, в контексті подій 2014 року більш ґрунтовно аналізується у доробках С. Кулицького К, І. Кононова, А. Верховод, однак сучасні воєнні дії значно динамічніше розвиваються, несуть більш масштабний характер та потребують постійного аналізу з точки зору їх впливу на функціонування національного господарства.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є оцінка впливу війни на економіку країни в сучасних умовах та прогнозування розвитку подальших фінансово-економічних процесів в Україні на основі проведеного аналітичного дослідження.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Прогнози дають Україні падіння ВВП у 2022 році від -30% [1] до 40% (попередній прогноз українського уряду та Світового Банку) за умови, що окуповані Росією території не розширюватимуться, а активна фаза війни не триватиме довше за кілька місяців. Більшість аналітичних центрів, банків та рейтингових агентств проєктують свої прогнози у цьому діапазоні. Ці цифри, хоч і не підтверджені офіційними даними, можуть корелювати зі зниженням споживання електроенергії приблизно на 35%, да даними компанії ДТЕК [2].

Крім того враховуючи статистику частки ВВП окремих областей, які найбільше зазнали втрат від агресії, у загальній величині ВВП України, рис.1, можна погодитись, що такі прогнози, стосовно падіння ВВП у 2022 році на 30% або більше, відповідають дійсності. Адже за рахунок фізичних майнових втрат, міграції населення, розриву ланцюгів постачання в цих та інших областях спостерігається суттєве зниження економічної активності.

Також такі песимістичні прогнози обґрунтовуються також оцінкою міграції та ділової активності в тому числі в розрізі руйнувань завданих як інфраструктурі так і активам підприємств. Так, за даними Агенції ООН у справах біженців, за період з 24 лютого по квітень місяць включно Україну покинуло 5,5 млн біженців. Крім того кількість внутрішньо-переміщених осіб складає понад 7 млн чоловік [4].

Одним з негативних наслідків для економіки в такій ситуації є відтік робочої сили. Як мінімум половина біженців це люди в працездатному віці, які працювали, отримували заробітну плату, споживали продукцію,

% у Загальному ВВП України

■ Області, які найбільше постраждали внаслідок агресії росії

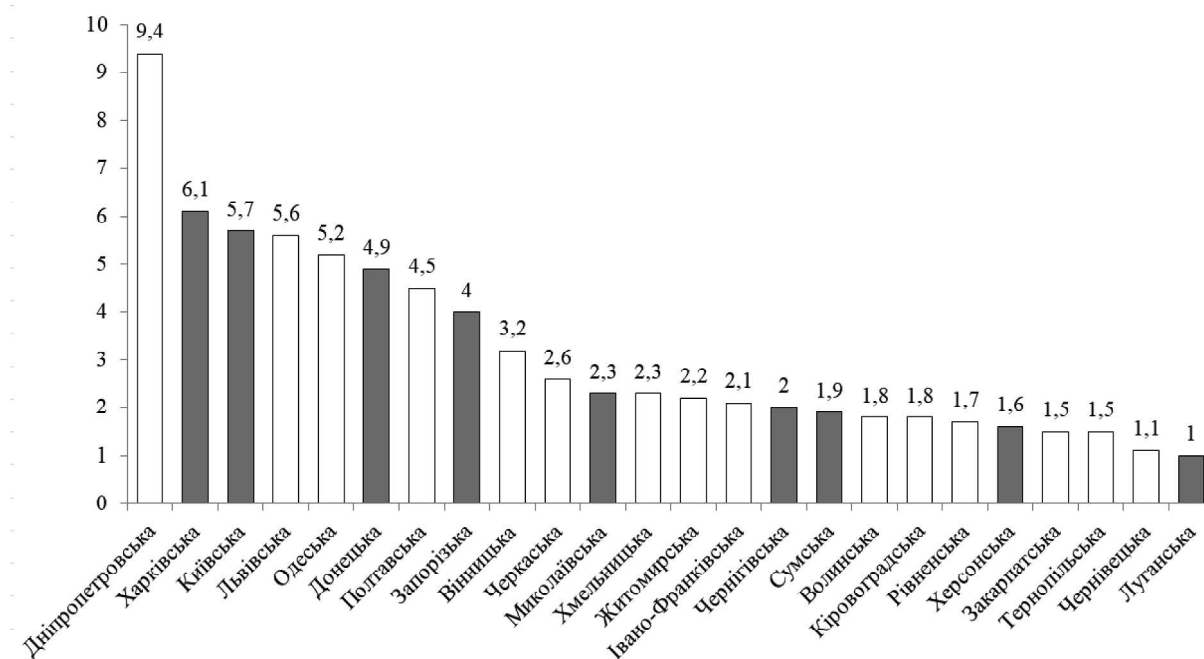

Рис. 1. Частка ВВП областей України в загальній величині ВВП у 2020 році

Джерело: складено автором за даними [3].

Таблиця 1. Аналіз сфери державних фінансів у січні квітні 2021 та 2022 рр.

Показники державного бюджету	2021	2022	Темп приросту за досліджуваний період, %
	січень-квітень, млрд грн	січень-квітень, млрд грн	
Доходи	357,4711	412,5	15,39
Видатки	385,2827	558,1	44,85
Дефіцит	-27,8116	-145,6	423,55
% доходів до загальної фактично (планової) величини показника у бюджеті на рік	27,564	30,547	-
% Видатків до загальної фактичної (планової) величини показника у бюджеті на рік	25,85	32,01	-

Джерело: складено автором на основі [6].

сплачували податки та загалом були економічно активним населенням, тобто здійснювали свій вклад в функціонування економіки. Це має безпосередній зв'язок з діловою активністю суб'єктів господарювання. Тут можна виділити декілька складових. По-перше це втрата підприємствами кваліфікованих кадрів, що обумовлює складність і відносну повільність у можливості їх заміщення, особливо для підприємств, які відновили свою роботу в тих регіонах які найбільше постраждали від воєнних дій (Харківська, Чернігівська, Сумська, Миколаївська, Донецька та Луганська області). По друге це втрата платоспроможного попиту, який міг би певною мірою стимулювати діяльність бізнесу купуючи продукцію та користуючись послугами, як мінімум за рахунок власних заощаджень.

Згідно даних Європейської Бізнес Асоціації, 17% компаній повідомили, що працюють у повному обсязі, 16% обмежили географію своєї діяльності, 19% були змушені закрити частину офісів/торгових точок/відділень. Інші 29% компаній наразі не працюють, а 27% призупинили, втім хочуть відновлювати свою діяльність. Тільки 1% має в планах закривати свій бізнес. Більшість компаній, а саме 63% продовжують виплачувати заробітну плату співробітникам у повному обсязі, 45% роблять це з додатковими або авансовими виплатами. Тільки 3% були вимушені скоротити виплати, а по 1% відправили співробітників в неопла-

чувану відпустку, не виплачують або вимушені звільняти персонал [5].

Значна кількість робочих місць, які до війни займали біженці та внутрішньо переміщені особи, втрачена, в тому числі внаслідок фізичного знищення активів підприємств, які вже фактично не відновляють свою роботу.

Найбільше постраждала галузь металургії, яка за оцінкою Центру економічної стратегії, втратила щонайменше 30% своїх активів [2] Зокрема "Азовсталь" та "ММК Ілліча", відповідно другий і третій за розмірами металургійні заводи України фактично зруйновані. Інші, такі як найбільший український металургійний завод "АрселорМіттал Кривий Ріг" і четверта за величиною "Запоріжсталь", були зупинені, щоб мінімізувати втрати у разі обстрілу, однак поступово відновлюють роботу. Підприємства з видобутку залізної руди працюють не на повну потужність.

Також наслідком війни є дефіцит палива, який виник в Україні внаслідок припинення імпорту поставок з Росії та Білорусії, а також знищення Кременчуцького нафтопереробного заводу. Основна задача в цьому напрямку це диверсифікація поставок та спрощення логістики з послабленням процедур документального оформлення. Однак, так як в найближчій перспективі джерелом поставок паливно мастильних матеріалів будуть країни Європи, то відповідно вартість палива суттєво підвищиться, що буде мати ціновий мультиплікативний ефект на продукцію в різних сферах, що в свою чергу призведе до зростання інфляції.

Наведені вище економіко-демографічні процеси негативно відбиваються на сфері державних фінансів Так за досліджуваний період спостерігається суттєве зростання видаткової частини бюджету, на 44% у 2022 році відносно аналогічного періоду 2021 року, що обумовлено необхідністю фінансування Збройних сил України (табл. 1).

Таке зростання витрат на фоні зменшення дохідної частини бюджету обумовило суттєве зростання показника дефіциту бюджету. Загалом дефіцит за січень-квітень 2022 року склав понад 145 мільярдів гривень, що більше ніж в 5 разів ніж за аналогічний період 2021 року.

За даними Міністерства фінансів України, джерелами фінансування державного бюджету за період з 24 лютого 2022 року по травень місяць, є військові облігації, кредити від Міжнародних фінансових організацій, а також двосторонні кредити та гранти, рисунок 2 [7].

Для фінансування державного бюджету майже половину коштів було акумульовано за рахунок власних ресурсів, коштів НБУ та продажу військових облігацій. Варто відмітити, що понад 20%, а це 30 млрд гривень, виділеної Українці міжнародної допомоги, надано на безповоротній основі у вигляді грантів.

Що стосується внутрішніх джерел фінансування видатків, то якщо проаналізувати динаміку структурних елементів надходжень до державного бюджету, спостерігається дуже негативна тенденція, рис. 3. Так надходження від податку та збору на доходи фізичних осіб за березень 2022 року, через місяць після початку воєнної агресії проти України, зменшились на 22,2% до 9,79 млрд грн,

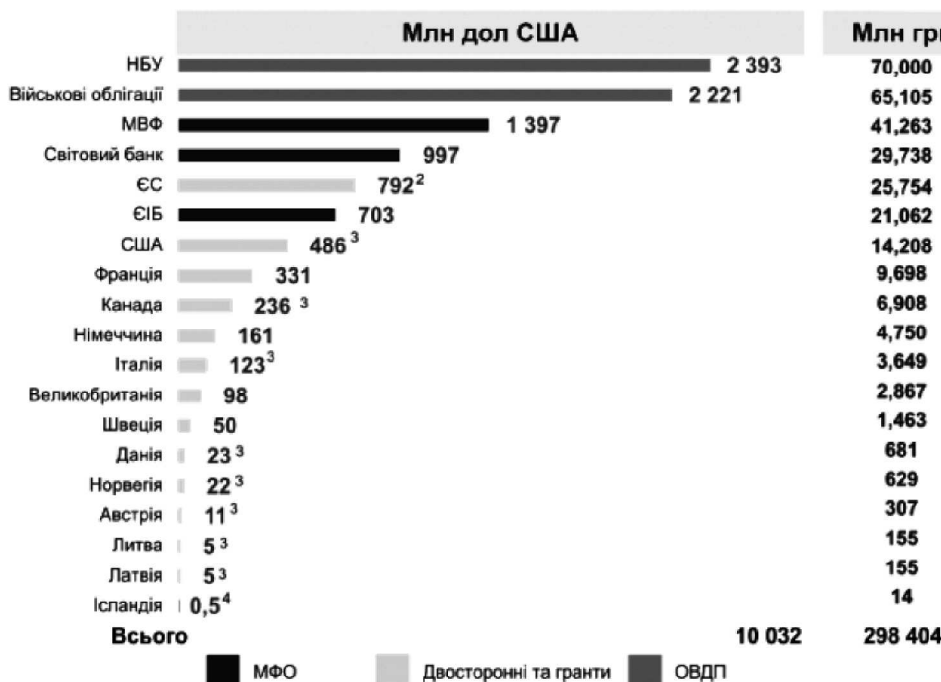

Рис. 2. Джерелами фінансування державного бюджету за період з 24 лютого по травень 2022 року

Джерело: [6].

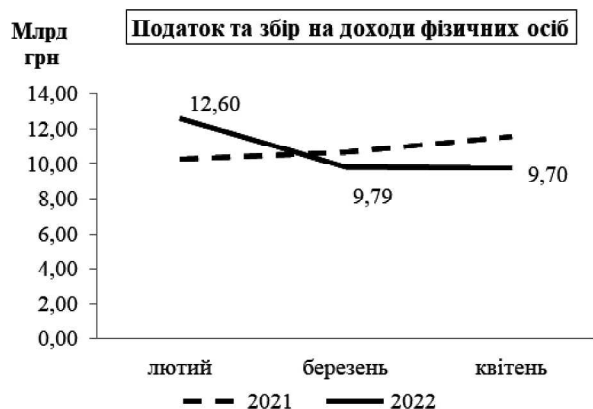

Рис. 3. Динаміка податкових надходжень за лютий-квітень 2022 р.

Джерело: складено автором на основі [6; 8].

а у квітні ще на 0,74%. Загалом у квітні 2022 року цей показник становив лише 84% у порівнянні аналогічним періодом 2021 року. В свою чергу надходження від акцизного податку з вироблених в Україні товарів зменшились у березні місяці 2022 року порівняно лютим на 78,28% до 1,07 млрд грн. Тоді як у цьому ж місяці попереднього року надходження становили 5,48 млрд грн.

Доходи державного бюджету від податку на додану вартість з вироблених в Україні товарів (робіт, послуг) також продемонстрували негативний тренд. У березні спостерігалось зниження надходжень від цього податку на 32,62%, відносно лютого місяця, а у квітні ще на 5% відносно березня. В той час як за аналогічний період 2021 року (березень-квітень), доходи від податку демонстрували зростання на 90% і становили 24,66 млрд грн на противагу показника 2022 року у розмірі лише 15,6 млрд грн.

Однак, особливо стрімке падіння демонструють надходження від податку на додану вартість з ввезених на територію України товарів. Так у березні 2022 року зменшення відносно лютого місяця цього ж року становило 78,4%, з 32,46 млрд грн до 7,02 млрд грн. І відновлення цього показника є надзвичайно повільним, так у квітні надходження за цією статтею зросли всього на 0,88 млрд грн і становили 7,9 млрд гривень, що лише становить 27,8% від надходжень аналогічного місяця 2021 року. Така ситуація, окрім очевидних причин, обумовлених війною, пояснюється також через особливості державного регулювання. Зокрема з метою стабілізації фінансової та валютної системи НБУ було прийнято постанову № 18 від 24.02.2022 р. "Про роботу банківської системи в період воєнного стану", якою наразі регулюються питання доступних валютних операцій для фізичних та юридичних осіб. Тобто банківським установам, за загальним правилом, забороняється здійснювати міжнародні валютні перекази. Таким чином була

обмежена імпортна діяльність за винятком здійснення імпортних операцій резидентів з купівлі товарів критичного імпорту, перелік товарів якого імпорту наведено у відповідній постанові Кабінету міністрів України.

Загалом у зовнішньоторговельній діяльності спостерігається значний спад. В сфері імпорту це частково пояснюється обмеженнями зі сторони держави з метою недопущення відтоку валюти з країни, які поступово скасовуються, а в частині експорту ситуація дещо інша. Основними статтями експорту в Україні в останні декілька років були агро-продукція та металургія (табл. 2).

Після початку війни вітчизняні морські порти заблоковані військово-морським флотом Росії. Для аграріїв залишилося лише невелике вікно — 20 тис тонн. на добу, які можна експортувати використовуючи залічене сполучення. За оцінками консалтингової компанії Barva Invest, станом на квітень місяць у сховищах на продаж залишається близько 25 млн тонн. пшениці та кукурудзи. Якщо припустити, що ці обсяги вціліли, то залізницею їх можна вивезти за декілька років. Тобто це свідчить, про те, що Україна має, що експортувати, однак логістична складова внаслідок війни і блокади портів не здатна забезпечити ефективну реалізацію продукції.

Щодо металургії, то основна кількість підприємств знаходиться на сході країни, де йдуть бойові дії, внаслідок яких, окремі флагмани цієї промисловості або повністю знищені або зазнали значних ушкоджень, або працюють не на повну потужність. Все це негативно впливає на можливості та обсяги здійснення експортних операцій в цій галузі.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Отже базуючись на результатах проведеного аналітичного дослідження можна сформулювати орієнтовний

Таблиця 2. Окремі складові українського експорту у 2020–2021 рр.

Складові українського експорту	2020, млрд дол. США	% у загальній величині експорту 2020 року	2021, млрд дол. США	% у загальній величині експорту 2021 року
Зернові культури	9,41	19,1	12,34	18,1
Жири та олії тваринного або рослинного походження	5,74	11,7	7,037	10,3
Руди, шлак і зола	4,42	9	7,12	10,5
Чорні метали	7,69	15,6	15,99	20,5

Джерело: складено автором на основі [9].

вектор розвитку економічної та фінансової ситуації в Україні. Звичайно визначальним фактором є тривалість та інтенсивність бойових дій на території нашої держави, однак, якщо враховувати поточну ситуацію та за умови, що окуповані території не збільшуватимуться, а гостра фаза війни не триватиме довше кількох місяців, то прогноз з втрати 30–40% ВВП може втілюватись в реальність. Враховуючи існуючі тенденції, можна стверджувати, що ділова активність буде відновлюватись повільними темпами в силу демографічної ситуації, суттєво зруйнованої інфраструктури, знижених промислових підприємств, невизначеності розвитку подальшої ситуації в країні. Також внаслідок скорочення платоспроможного попиту та ділової активності підприємств буде спостерігатись зростання безробіття в країні.

Очевидним буде і подальше прискорення інфляційних процесів внаслідок невідповідності наявної грошової маси та її товарного забезпечення. Крім цього, переорієнтація на європейські джерела поставок паливно-мастильних матеріалів, які дорожчі ніж були російські та білоруські, спричинить суттєве зростання вартості пального всередині країни, що буде відбиватись на цінах виробництва та відповідно ще більше прискорюватиме інфляцію в країні.

Якщо НБУ не буде використовувати наявні валютні резерви відбудуватиметься посилення дисбалансу на валютному ринку, оскільки ключові напрями експорту суттєво постраждали від воєнної агресії. Сюди слід віднести проблеми з експортом зерна, зокрема через морські сполучення, так як така можливість повністю заблокована Росією, а логістика з використанням автомобілів та залізниць створює значні проблеми в обсягах та темпах експорту. Внаслідок того, що провідні металургічні підприємства України були знищені, це відповідно позначиться на експорті металопродукції.

В умовах слабого внутрішнього виробництва, відбудуватиметься розширення бази критичного імпорту, для задоволення потреб у товарах. Відповідно таке співвідношення експорту та імпорту буде девальвувати курс гривні по відношенню до іноземних валют. Таким чином, все вищезазначене буде мати негативний вплив на наповнення бюджету країни, що в свою чергу впливатиме на скорочення видатків держави на інші сфери, окрім обороноздатності. Однак опорою в цьому може стати макрофінансова допомога міжнародного співтовариства, зокрема суттєву роль в цьому напрямку відіграють Сполучені Штати Америки, які надали 40 млрд. дол. США. для України у вигляді ленд-лізу, 8 млрд з яких буде направлено на безпосередню підтримку економіки країни.

Література:

1. International monetary fund. Ukraine. URL: <https://www.imf.org/en/Countries/UKR#ataglanche> (дата звернення 20.05.2022).
2. Аналітична записка. Економіка України під час війни: оперативна оцінка, квітень 2022 / Центр економічної стратегії, Київ. 2022. 23 с.

3. Державна служба статистики. Статистичний збірник "Валовий регіональний продукт". URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ2_u.htm (дата звернення 22.05.2022).

4. UN Refugee Agency. The Operational Data Portal: Refugees fleeing Ukraine (since 24 February 2022). URL: <https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine> (дата звернення 22.05.2022).

5. Підтримують команди та армію: як працює бізнес в умовах війни. Європейська Бізнес Асоціація. URL: <https://eba.com.ua/pidtrymuut-komandy-ta-armiyu-yak-pratsyuie-biznes-v-umovah-vijny/> (дата звернення 10.05.2022).

6. Національний Банк України. Макроекономічні показники. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/macro-indicators#4> (дата звернення 19.05.2022).

7. Міністерство фінансів України. Фінансування державного бюджету України з початку повномасштабної війни. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/finansuvannya-derzhavnogo-byudzhetu-ukrayini-z-pochatku-povnomasshtabnoyi-vijni> (дата звернення 20.05.2022).

8. Міністерство фінансів України. В умовах воєнного стану місячний розпис державного бюджету України виконано на 92,9%. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/v_umovakh_voennogo_stanu_misiachnii_rozpis_derzhavnogo_biudzhetu_ukrayini_vikonano_na_929-3387 (дата звернення 17.05.2022).

9. Державна служба статистики. Товарна структура зовнішньої торгівлі України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/zd/tsztt/tsztt_u/arh_tsztt2020_u.html (дата звернення 17.05.2022).

References:

1. International monetary fund (2022), "Ukraine", available at: <https://www.imf.org/en/Countries/UKR#ataglanche> (Accessed 20 may 2022).
2. Tsentr ekonomichnoi stratehii (2022), Analitichna zapyska. Ekonomika Ukrainy pid chas vijny: operativna otsinka, kviten' 2022 [Analytical note. Ukraine's economy during the war: operational assessment, April 2022], Tsentr ekonomichnoi stratehii, Kyiv, Ukraine.
3. State Statistics Service of Ukraine (2022), "Statistical collection. Gross regional product", available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ2_u.htm
4. UN Refugee Agency (2022), "The Operational Data Portal: Refugees fleeing Ukraine since 24 February 2022", available at: <https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine> (Accessed 22 may 2022).
5. European Business Association (2022), "Support teams and the army: how business works in war", available at: <https://eba.com.ua/pidtrymuut-komandy-ta-armiyu-yak-pratsyuie-biznes-v-umovah-vijny/> (Accessed 10 may 2022).
6. National Bank of Ukraine (2022), "Macroeconomic indicators", available at: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/macro-indicators#4> (Accessed 19 may 2022).
7. Ministry of Finance of Ukraine (2022), "Financing of the state budget of Ukraine since the beginning of the full-scale war", available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/finansuvannya-derzhavnogo-byudzhetu-ukrayini-z-pochatku-povnomasshtabnoyi-vijni> (Accessed 20 may 2022).
8. Ministry of Finance of Ukraine (2022), "Under martial law, the monthly schedule of the state budget of Ukraine was fulfilled by 92.9%", available at: https://mof.gov.ua/uk/news/v_umovakh_voennogo_stanu_misiachnii_rozpis_derzhavnogo_biudzhetu_ukrayini_vikonano_na_929-3387 (Accessed 17 may 2022).
9. State Statistics Service of Ukraine (2021), "Commodity structure of Ukraine's foreign trade", available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/zd/tsztt/tsztt_u/arh_tsztt2020_u.htm (Accessed 17 may 2022).

Стаття надійшла до редакції 24.05.2022 р.

М. В. Штань,

к. е. н., доцент кафедри міжнародних економічних відносин, Національна академія управління
ORCID ID: 0000-0002-4938-555X

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.6.65

АКТИВІЗАЦІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ ЗА УМОВ НОВІТНІХ ГЛОБАЛЬНИХ ЗМІН

M. Shtan,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department
of International Economic Relations, National Academy of Management

ACTIVATING STATE'S ECONOMIC POLICY IN CONDITIONS OF THE LATEST GLOBAL CHANGES

У статті проаналізовано концептуальні засади активізації економічної політики держави за умов новітніх глобальних викликів. Встановлено, що динаміка поступу національних економічних систем ґрунтується на формуванні фундаментальних факторів, які детермінуються глобалізаційними викликами. Визначено, що виважена економічна політика держави сприяє глибинній трансформації національного господарства на засадах високотехнологічного розвитку, що є одним з визначальних чинників досягнення стійкого економічного зростання. Обґрунтовано, що динамічний розвиток національної економіки дозволяє отримати додатковий ефект від мобілізації всіх факторів економічного розвитку.

Досліджено вектори впливу монетарної та фіскальної політики на досягнення макроекономічної стабілізації. Встановлено, що перспективи післявоєнного відновлення української економіки мають ґрунтуватися на виконанні Плану економічної відбудови у післявоєнний період з урахуванням потенціалу ендегенних чинників розвитку.

The article analyzes the conceptual principles of activating the economic policy of the state in the face of the latest global challenges. It is established that the dynamics of progress of national economic systems is based on the formation of fundamental factors that are determined by globalization challenges. It was found that the development of the world economy in the XXI century occurs against the background of a number of risks and previously unknown global aspects that affect each national economy. The importance of economic policy in the development of the national economy is substantiated. It is proved that active and progressive development of the national economy is impossible without the implementation of a balanced economic policy. The main determinants that determine the development of economic policy of the state under the conditions of martial law in Ukraine are revealed.

It is determined that a balanced economic policy of the state contributes to the deep transformation of the national economy on the basis of high-tech development, which is one of the determining factors in achieving sustainable economic growth. It is substantiated that the dynamic development of the national economy allows to obtain an additional effect from the mobilization of all factors of economic development.

It is substantiated that the intensification of structural and fundamental factors in the implementation of economic policy in the face of new challenges should focus on the formation of promising competitive advantages based on knowledge and technology, which will change the modernization of the national economy based on its postwar recovery. In the context of modernization recovery, it is necessary to identify sectors that can become the drivers of rapid growth, with appropriate state aid, revision of competition law and international agreements

to create a legal basis for these mechanisms. The vectors of the influence of monetary and fiscal policy on the achievement of macroeconomic stabilization have been studied. It is established that the prospects of post-war recovery of the Ukrainian economy should be based on the implementation of the Economic Reconstruction Plan in the postwar period, taking into account the potential of endogenous factors of development.

Ключові слова: економічна політика, глобальні трансформації, воєнний стан.
Key words: economic policy, global transformations, martial law.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Ефективність функціонування національної економіки значною мірою визначається її здатністю на реагувати належним чином на виклики, що супроводжують на кожному етапі її розвитку. За сучасних умов з особливою гостротою виявляються виклики, обумовлені динамічним поступом технологічного розвитку, посиленням конкуренції на світових ринках, необхідністю задоволення суспільних потреб, які постійно зростають, пошуку нових підходів до забезпечення ефективної комплексності складових сталого розвитку, посилення вимог до збалансованості національних інтересів з глобальним розвитком, необхідністю зваженого балансування між перманентною появою нових можливостей й загроз в умовах швидкого розповсюдження кризових явищ.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ ПОКАЗАВ, ЩО ЗАЗНАЧЕНІЙ ТЕМАТИЦІ ПРИСВЯЧЕНО ЗНАЧНУ КІЛЬКІСТЬ НАУКОВИХ ПУБЛІКАЦІЙ

Складний та багатогранний спектр аналізу проблем активізації ролі держави за умов глобальних змін, обумовлених воєнним станом, привернув дослідницько-аналітичну увагу багатьох вчених. Вказана проблематика проаналізована у працях таких вчених, як Ю. Жукова, О. Кравчук, С. Марченко, В. Панченко, Т. Резнікова, Ю. Уманців, Н. Фергюсон, К. Шевченко та ін. Водночас глибокий аналіз проблематики активізації державної політики за умов воєнного стану потребує подальших ґрунтовних досліджень.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є розкриття новітніх тенденцій формування економічної політики держави за умов новітніх глобальних змін, обумовлених воєнним станом.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

За цих умов окремої уваги заслуговує дослідження ролі держави в глобалізованому світі при посиленні взаємозалежності країн й ускладненні взаємозв'язків між ними. Для вирішення зазначених проблем необхідно посилення ролі економічної політики держави при виробленні стратегічного вектору розвитку національної господарської системи. Цілком очевидно, що ні ринкове саморегулювання, ні державне втручання відокремлено одне від одного не можуть забезпечити повноцінного та збалансованого розвитку суспільства та економіки. Ці два механізми мають не протиставлятися, а взаємодіяти та доповнювати один одного. У цьому зв'язку цілком виправданим є той факт, що вчені перебувають у пошуку їх ідеального балансу, проте слід зауважити, що такий баланс є специфічним для кожної окремої країни та для різних етапів економічного розвитку [1; 2].

За умов воєнного стану особлива роль у здійсненні регулювального впливу на перебіг економічних процесів, забезпечення та підтримання макроекономічної стабільності належить саме державі та її інституціям. Визначальні домінанти впливу воєнних дій на функціонування національної економіки наведено на рисунку 1. Підприємницький сектор, що функціонує в умовах війни, — це основа української економіки. Налагодження роботи національного бізнесу є основою того, що державний бюджет наповнюватиметься, а домашні господарства зберігатимуть платоспроможність. Активізація підприємницької діяльності є основним фактором посилення економічної стійкості держави, а отже, й її здатності ефективно протистояти агресору. Саме тому державою було запроваджено ряд ініціатив, спрямованих на підтримання підприємництва під час війни. Нові правила передбачають послаблення вимог щодо ведення підприємницької діяльності, доступне кредитування, можливість перенесення виробничих потужностей з територій, де ведуться активні бойові дії, та інші заходи, які дозволять підприємствам продовжувати свою роботу [3; 4].

На прикладі двох найбільш дієвих видів (напрямів) економічної політики — монетарної та фінансової — проаналізуємо дієвість впливу державних інституцій на стабілізацію розвитку економіки України за умов воєнного стану. Проведений аналіз дає змогу дійти висновку про те, що у період дії воєнного стану Національний банк України продовжує реалізацію спрямованих на підтримання фінансової стійкості заходів у монетарній сфері та регулюванні фінансового сектору. З метою запобігання виведенню капіталу за межі країни й недопущення виникнення макроекономічних дисбалансів з 4 квітня 2022 р. скорочено граничні терміни розрахунків за експортно-імпортними операціями до 90 календарних днів. Крім того, правління НБУ 12 квітня 2022 р. ухвалило рішення здійснити викуп військових ОВДП уряду на 20 млрд грн. 3 14 квітня 2022 р. НБУ надав дозвіл банкам продавати готівкову іноземну валюту населенню. При цьому курс купівлі не має бути нижчим (а курс продажу може відхилитися не більше, ніж на 10 %) від офіційного курсу на день здійснення операції. За прогнозами, відновлення продажу готівкової валюти банками сприятиме зменшенню можливостей для функціонування ринку нелегальних валютних операцій та знижуватиме при цьому ризики для фізичних осіб [5; 6; 7].

Рада НБУ 15 квітня 2022 р. ухвалила Основні засади грошово-кредитної політики на період воєнного стану, що діятимуть до нормалізації функціонування економіки й фінансової системи. Вказаний документ передбачає фінансування з боку Національного банку лише критичних видатків уряду та якнайшвидшу повну відмову від цього інструменту з метою уникнення фіскального домінування та високої інфляції, зниження довіри до НБУ, ускладнення процесу європейської інтеграції Ук-

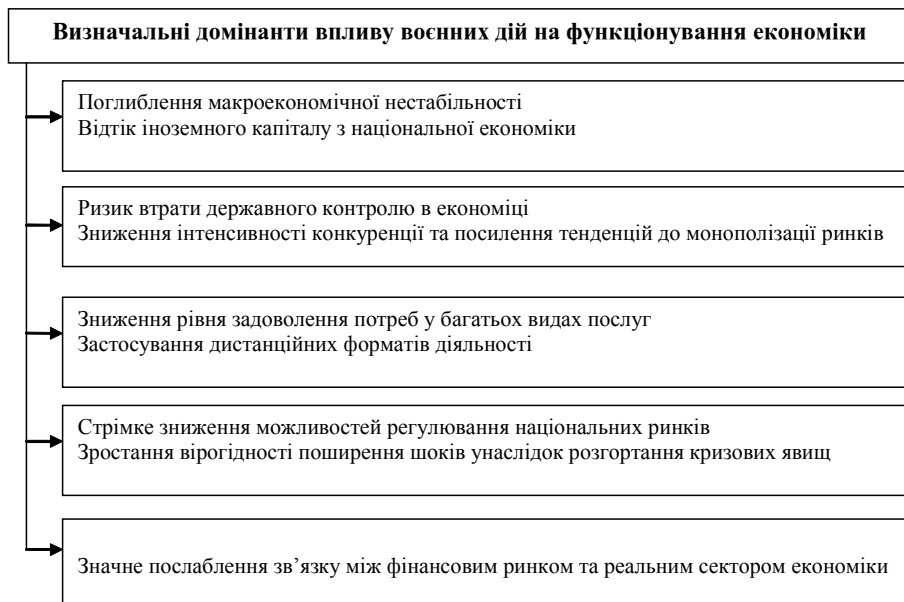

Рис. 1. Визначальні доміанти впливу воєнних дій на функціонування національної економіки

Джерело: складено авторкою на основі власних досліджень та узагальнень.

раїни та співпраці з міжнародними фінансовими донорами; збереження власної інституційної, фінансової та операційної незалежності регулятора для належного виконання ним власних функцій; подальше підтримання стабільної роботи банківської системи; активну протидію агресії у фінансовому вимірі; сприяння розв'язанню проблем українських переміщених осіб; недопущення звуження сфери застосування гривні в Україні; сприяння залученню зовнішнього фінансування й поглиблення перетворень в Україні [6; 7; 8].

З огляду на те, що на фінансовому ринку відбулася певна стабілізація ситуації, з 18 квітня 2022 р. тендери з надання рефінансування на строк до одного року проводяться не частіше одного разу на тиждень. Проте з початку широкомасштабної агресії проти України ліквідність банківської системи зросла на понад 50 млрд грн і перевищує 200 млрд грн, що дає змогу банкам активно підтримувати операції своїх клієнтів у межах наявних коштів і надавати кредитну підтримку, важливу для повноцінного відновлення економіки. Комплексне впровадження зазначених заходів сприятиме безперервному фінансуванню витрат державного бюджету, забезпечить додаткове фінансування обороноздатності країни, збереження ресурсної бази банківської системи та її ліквідності, сприятиме задоволенню підвищеного попиту на валютному ринку [5; 6; 7; 8].

Водночас удосконалені підходи НБУ дозволять мінімізувати ризики високої інфляції та порушення макроекономічної стабільності й покликані сприяти швидшому відновленню ринкових засад функціонування економіки та фінансових ринків у повоєнний час. Очевидно, що надання кредитів урядові з боку Національного банку є тимчасовим заходом, а після завершення війни й повернення економіки до функціонування на ринкових засадах НБУ відновить використання монетарного режиму інфляційного таргетування з плаваючим обмінним курсом й відмовою від прямого фінансування державного бюджету.

Проведений аналіз фіскальної політики після запровадження воєнного стану дає змогу дійти висновку про те, що для цієї сфери економічної політики держави квітень 2022 р. став найважчим періодом з початку широкомасштабної агресії. Показово, що 24 лютого 2022 р. НБУ перерахував до державного бюджету частину свого прибутку за 2021 р. Підприємницький сектор відгукнувся на звернення влади сплатити податки на авансових засадах. У березні 2022 р. державний бюд-

жет вдалося поповнити за рахунок резерву авансової сплати дивідендів державних компаній. З квітня 2022 р. через те, що фіскальні резерви вичерпалися, ситуація з виконанням бюджету стала більш напруженою. Особливо відчутним є зниження податкових надходжень від митниці. Даватимуться взнаки втрати бюджету через погіршення економічної ситуації й унаслідок наданих податкових і митних преференцій [5; 6; 7].

На основі здійсненого аналізу можна дійти висновку про те, що вагомим чинником невизначеності є початок імплементації податкової реформи. Вона передбачає можливість переходу для всіх суб'єктів господарювання на спрощену систему оподаткування зі сплатою єдиного податку розміром 2 % від доходу без обмеження його обсягу й кількості найманих працівників. Такий єдиний податок поповнюватиме місцеві бюджети, що обумовить необхідність оперативного коригування системи міжбюджетного вирівнювання. Разом із тим, повноцінне функціонування системи електронного адміністрування ПДВ досі не відновлене. Експортери вказують при цьому на призупинення бюджетного відшкодування ПДВ, що вже позначається на показниках їхньої ділової активності. Унаслідок зниження обсягу доходів і зростання витрат бюджету критично загострюватиметься проблема фіскального балансування. У березні 2022 р. державні витрати перевищили доходи на 2,7 млрд дол., а в квітні й травні різниця сягне 5—7 млрд дол. на місяць. Разом із ринковими аукціонами Національний банк викупив військові ОВДП на загальну суму 40 млрд грн для збалансування бюджету [5; 6; 7; 8].

9 травня 2022 р. Національний банк України викупив військових облігацій на суму 30 млрд грн. З огляду на значні оборонні, гуманітарні та соціальні потреби підтримка бюджету Національним банком залишається необхідним заходом в умовах війни. Позиція НБУ щодо фінансування бюджету є незмінною — підтримання з боку регулятора не може бути основним джерелом фінансування витрат уряду. Центральний банк нашої країни незмінно дотримується задекларованих принципів проведення відповідних операцій. Натомість Національний банк докладає зусиль, щоб стимулювати ринковий попит на відповідні цінні папери. Найбільші можливості для збільшення свого портфеля ОВДП мають українські банки, враховуючи наявну у них ліквідність. Так, зокрема, станом на 9 травня 2022 р. показник ліквідності українських банків у національній валюті становив 227 млрд грн, з яких 183 млрд грн —

вкладення у депозитні сертифікати, а 44 млрд грн — кошти банків на кореспондентських рахунках, а в іноземній валюті — 7,3 млрд дол. США. З огляду на це важливим завданням сьогодні є активізація ринкових залучень через розміщення Міністерством фінансів ОВДП, у тому числі за рахунок коштів банківської системи. Зокрема, цьому може сприяти підвищення Міністерством фінансів України ставок за внутрішніми державними облігаціями до привабливіших для покупців рівнів. Важливим орієнтиром для таких рівнів залишаються поточні та прогнозовані темпи зростання споживчих цін [5; 6; 7; 8].

У сфері податкової політики слід вказати на те, що у березні 2022 р. Державна податкова служба України повідомила про те, що у березні 2022 р. надходження до зведеного бюджету за платежами, що контролюються нею, становили 120,1 млрд грн. Із зазначеної суми до державного бюджету надійшло 95,4 млрд грн, а до місцевих бюджетів — 24,7 млрд грн. Надходження до зведеного бюджету порівняно із березнем 2021 р. суттєво зросли. Так, зокрема, приріст становить 36,4 млрд грн (43,5 %), або 3,9 млрд грн (4,7 %) без урахування дивідендів [5; 6; 8].

Верховна Рада України 1 квітня 2022 р. ухвалила закон України "Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо адміністрування окремих податків у період воєнного, надзвичайного стану". Встановлено скасування обмеження обсягу доходу для перебування платників на спрощеній системі оподаткування єдиного податку третьої групи за ставкою 2 % від доходу. Податкові органи наділено повноваженнями щодо здійснення контролю у сфері ціноутворення на період воєнного та надзвичайного стану у межах проведення фактичних перевірок платників податків [5; 8].

У сфері бюджетної політики слід звернути увагу на стан виконання Державного бюджету у березні 2022 р. За даними Державної казначейської служби України, у березні 2022 р. до загального фонду державного бюджету надійшло 103,4 млрд гривень. Розпис на місяць виконано на 92,9 %. Уряд вжив заходів щодо переорієнтування бюджету країни на воєнні цілі та здійснення найнеобхідніших соціальних видатків, спрямованих на підтримку життєдіяльності населення. Здійснення інших видатків, зокрема капітальних, тимчасово призупинене. Кабінет Міністрів України 9 квітня 2022 р. вніс зміни до Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі за умов воєнного стану. Ухвалена урядом України Постанова надасть змогу в особливому режимі за умов воєнного стану здійснювати пріоритетні видатки бюджетів [5; 6; 7; 8].

Водночас у період дії воєнного стану, незважаючи на значне ускладнення ситуації в економіці загалом та бюджетній сфері зокрема, Україна продовжує виконувати свої боргові зобов'язання. Для цього створено Фонд обслуговування та погашення державного боргу. У березні 2022 р. Україна здійснила платіж у сумі 292 млн дол. США за єврооблігаціями, деномінованими у доларах, термін погашення яких спливає у вересні 2022 р., і продовжуватиме виконувати свої зобов'язання, щоб уникнути дефолту або реструктуризації. Також було оприлюднено рішення США про надання Україні грантової допомоги у сумі 500 млн дол. США для фінансування державного бюджету, що є важливим кроком для підтримки України. Україна 11 квітня 2022 р. отримала від Міжнародного банку реконструкції та розвитку черговий транш на 44,5 млн євро. Ця позика надається для забезпечення першочергових соціальних видатків бюджету. Виконавча Рада МВФ 8 квітня 2022 р. ухвалила рішення про створення рахунку для підтримки фінансової стабільності України [5; 6; 7].

7 квітня 2022 р. було підписано Угоду про надання кредиту у розмірі 150 млн євро з представниками уряду

Німеччини та директором KfW у регіоні Східної Європи, Кавказу та Центральної Азії. Кредитні кошти буде спрямовано на фінансування витрат уряду України на фінансування малого та середнього підприємництва. Європейська Комісія 8 квітня 2022 р. надала Україні грант у розмірі 120 млн євро у межах загального пакету надзвичайної фінансової допомоги Україні. Відповідно до підписаної сторонами 30 березня 2022 р. Угоди про фінансування "Контракту для розбудови держави та посилення стійкості" зазначені кошти надаються Україні на безоплатній та безповоротній основі. Вказані кошти спрямовуватимуться до загального фонду державного бюджету та фінансування видатків держави, пов'язаних із забезпеченням сектору безпеки та оборони, соціального захисту та функціонуванням критичної інфраструктури [6; 7; 8].

Необхідно звернути увагу на те, що Кабінет Міністрів України 9 квітня 2022 р. подав на розгляд Президента України проект указу про створення Фонду відновлення України. Фонд має функціонувати як консультативно-дорадчий орган при Президентові України та забезпечувати координування процесу накопичення фінансових ресурсів для післявоєнного відновлення України. У межах Фонду передбачено створення п'яти робочих груп, які відповідатимуть за різні напрями діяльності, у тому числі за комунікації з міжнародними фінансовими організаціями, з країнами-партнерами, збирання коштів від приватних осіб і компаній. Поряд із цим, уряд подав на розгляд Президента України проект Указу про створення Національної ради з відновлення країни, яка здійснюватиме розроблення Плану післявоєнного відновлення та розвитку України. План передбачатиме не лише конкретні кроки з відновлення й розбудови інфраструктури й житла, а й структурну модернізацію та реформатування національної економіки за європейськими стандартами й правилами [9; 10].

За цих умов вкрай актуальним є розроблення та ухвалення вже згаданого Плану післявоєнного відновлення та розвитку України, котрий передбачає чотири стадії, серед яких мінімізація збитків, відновлення критичної інфраструктури, відновлення інфраструктури й економіки загалом та закладення фундаменту для майбутнього зростання та модернізації. На кожній зі стадій доцільним є використання допомоги, що має на меті необхідні інституційні зрушення. Головним покликанням Плану післявоєнного відновлення та розвитку України має стати побудова конкурентоспроможної економіки з розвитком нових порівняльних переваг, що сприятиме підвищенню рівня добробуту населення; розвитку фінансово-банківського сектору, що сприятиме акумуляції грошових ресурсів; модернізації аграрного сектору з наголосом на створенні переробного напрямку в інтересах національної і глобальної продовольчої безпеки; інтеграції у глобальні ланцюги створення доданої вартості, постачання та збуту [10].

При цьому нова, суттєво модернізована структура економіки має забезпечувати генерацію бюджетних доходів, необхідних для сталого глобального розвитку та інтеграції до ЄС. Для того, щоб зусилля з формування Плану післявоєнного відновлення та розвитку України не були змарновані, його основні складові мають бути спрямовані на врахування нових реалій міжнародного поділу праці та сучасних тенденцій міжнародного економічного розвитку; питань продовольчої, цифрової, енергетичної безпеки; гуманітарної допомоги з метою боротьби з бідністю; реконструкції фізичної інфраструктури з урахуванням можливостей оптимізації логістичних маршрутів та зруйнованих житлових об'єктів [10].

ВИСНОВКИ

Таким чином, активізація структурно-фундаментальних чинників реалізації економічної політики дер-

жави за умов новітніх викликів має орієнтуватися на формування перспективних конкурентних переваг, заснованих на знаннях і технологіях, що дозволить змінити модернізувати національну економіку на основі її післявоєнного відновлення. У контексті модернізаційного відновлення необхідно виділити сектори, спроможні перетворитися на локомотиви стрімкого зростання, з відповідним наданням їм державної допомоги, переглядом конкурентного законодавства та міжнародних угод щодо створення правових підстав застосування цих механізмів.

Література:

1. Фергюсон Н. Приреченість: політика і катастрофи; пер. з англ. К. Діса. Київ: Наш формат, 2022. 496 с.
2. Уманців Ю. М., Кравчук О. О. Інституційна обумовленість економічних функцій. Економічна теорія та право. 2017. № 4. С. 93—105.
3. Уманців Ю. М., Мініайло О. І. Економічна політика держави за умов глобальних трансформацій. Економіка України. 2018. № 9. С. 37—49.
4. Zhukova Yu., Sobolieva-Tereshchenko O. Modeling macroeconomic indicators in unstable economies. Journal of International Studies. 2021.14(2). P. 128-148. doi:10.14254/2071-8330.2021/14-2/9
5. Шевченко К. Банківська система працює надійно і стабільно попри війну. Чому це не диво та що буде далі? Url: <https://biz.nv.ua/ukr/experts/kirilo-shevchenko-valyutniy-kurs-cini-ta-stabilnist-bankivskoji-sistemi-v-ukrajini-50238688.html>
6. Основні засади грошово-кредитної політики на період воєнного стану. Схвалено рішенням Ради Національного банку України від 15 квітня 2022 р. Url: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/MPG-ml_2022.pdf?v=4
7. Національний банк здійснив п'ятий викуп військових облігацій на суму 30 млрд грн <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-zdiysniv-pyatiy-vikup-viyskovih-obligatsiy-na-sumu-30-mlrd-grn>
8. Огляд інструментів підтримки фінансової стійкості в умовах воєнного стану в Україні (01—15.04.2022 р.). Url: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ohlyad-instrumentiv-pidtrymky-finansovoyi-stiykosti-v-umovakh-voyennoho>
9. Марченко С. Більш ніж \$3 млрд коштів, що ми заулучили від партнерів, уже пішли в бюджет. https://lb.ua/economics/2022/03/28/511285_sergiy_marchenko_bilsh_nizh_3_mlrd.html
10. Резнікова Н., Панченко В. Яким насправді має бути план економічної відбудови України? Url: <https://tyzhden.ua/Economics/254798>

References:

1. Ferhison, N. (2022), Pryrechenist': polityka i katastrofy [Doom: politics and disasters], Nash format, Kyiv, Ukraine.
2. Umantsiv, Yu.M. and Kravchuk, O.O. (2017), "Institutional conditionality of economic functions of the state", Ekonomichna teoriia ta pravo, vol. 4, pp. 93—105.
3. Umantsiv, Yu.M. and Miniailo, O.I. (2018), "Economic policy of the state in the context of global transformations", Ekonomika Ukrainy, vol. 9, pp. 37—49.
4. Zhukova, Yu. and Sobolieva-Tereshchenko, O. (2021), "Modeling macroeconomic indicators in unstable economies", Journal of International Studies, vol. 2, pp. 128—148. doi:10.14254/2071-8330.2021/14-2/9
5. Shevchenko, K. (2022), "The banking system works reliably and stably despite the war. Why is this not a miracle and what will happen next?", available at: <https://biz.nv.ua/ukr/experts/kirilo-shevchenko-valyutniy-kurs-cini-ta-stabilnist-bankivskoji-sistemi-v-ukrajini-50238688.html> (Accessed 20 May 2022).
6. National Bank of Ukraine (2022), "Basic principles of monetary and credit policy for the period of martial law",

available at: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/MPG-ml_2022.pdf?v=4 (Accessed 20 May 2022).

7. National Bank of Ukraine (2022), "The National Bank carried out the fifth purchase of military bonds in the amount of UAH 30 billion", available at: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-zdiysniv-pyatiy-vikup-viyskovih-obligatsiy-na-sumu-30-mlrd-grn> (Accessed 20 May 2022).

8. NISS (2022), "Review of tools for supporting financial stability in the conditions of martial law in Ukraine", available at: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ohlyad-instrumentiv-pidtrymky-finansovoyi-stiykosti-v-umovakh-voyennoho> (Accessed 20 May 2022).

9. Marchenko, S. (2022), "More than \$3 billion of funds that we have attracted from partners have already gone to the budget", available at: https://lb.ua/economics/2022/03/28/511285_sergiy_marchenko_bilsh_nizh_3_mlrd.html (Accessed 20 May 2022).

10. Reznikova, N. and Panchenko, V. (2022), "What should the economic reconstruction plan of Ukraine really be?", available at: <https://tyzhden.ua/Economics/254798> (Accessed 20 May 2022).

Стаття надійшла до редакції 26.05.2022 р.

ІНВЕСТИЦІЇ.

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

www.investplan.com.ua

Науково-практичний журнал

Виходить 24 рази на рік

Передплатний індекс: 23892

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України (Категорія «Б») з

ЕКОНОМІЧНИХ НАУК та ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

(Наказ Міністерства освіти і науки України № 886 від 02.07.2020)

Спеціальності - 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

A. Livenko,
PhD in Economics, Associate Professor, Dnipro State Medical University
ORCID ID: 0000-0002-5967-7177

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.6.70

EDUCATION AND INNOVATION IN THE CONTEXT OF ECONOMIC DEVELOPMENT

A. I. Лівенко,
к. е. н., доцент, Дніпровський державний медичний університет

ОСВІТА Й ІННОВАЦІЇ В КОНТЕКСТІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

The paper covers some aspects of education functioning and development under the conditions of an innovative economy as a global trend, in particular, the interaction of education and the economy from a standpoint of economic growth and development, also the link between education, innovation and economic development.

It is noted that the global economy is undergoing rapid changes and fundamental restructuring, as a result of which a new social and economic development model is emerging. A new economic system combines intellectual and physical labor, innovation, and production. Together with technology, which is a core component of innovation, adequate financial, marketing, organizational, and especially human resources are a necessary and important source and factor of innovation.

The integration of innovation and production, physical and intellectual labor means an increasing role of knowledge and education in economic growth.

Some key issues that have to be addressed in education and training are highlighted. In particular, the issues concerning the quality of education, its competitiveness in the world; development of the private sector of education; improvement of the organizational environment; more consistency between education and the economy; expanding contacts between Ukrainian and foreign universities; investing in education; stimulating and developing the innovation potential of education, etc.

It is emphasized that in a globalized, knowledge-based world, quality education is definitely strategic for the economies developing, and competing for new products and new markets; it should produce well-educated human resources able to perform complex production tasks and rapidly adapt to new technologies and new economic demands.

Modern education and science generating new knowledge are needed to build a new reality where innovation and sustainability are a basis and a tool for designing the future. Extensive collaboration between academia and businesses is extremely necessary from this standpoint because it provides the creation of economic and technological conditions for sustainable growth in a highly competitive environment. So, a good economic policy should include the development of good education and the promotion of innovation, which are a cornerstone, a guiding principle to address current and new challenges related to sustainable development. In other words, economic growth should be considered in terms of innovativity and education.

Combining economic growth and social development with innovation and education is the best way to transition to an innovative, knowledge-based economy. The close relationship between innovation and education is a key component of sustainable social, technological, and economic progress.

У статті розглядаються деякі аспекти функціонування й розвитку освіти в умовах інноваційної економіки як глобальної тенденції, зокрема, взаємодія освіти і економіки з точки зору економічного зростання й розвитку, а також зв'язок між освітою, інноваціями та економічним розвитком.

Відзначається, що глобальна економіка зазнає швидких змін і докорінної перебудови, в результаті чого виникає нова модель соціально-економічного розвитку. Нова економічна система поєднує в собі інтелектуальну і фізичну працю, інновації і виробництво. Разом з технологіями, які є ключовим компонентом інноваційної діяльності, адекватні фінансові, маркетингові, організаційні і, особливо, людські ресурси є необхідним і важливим джерелом і фактором інновацій. Інтеграція інновацій та виробництва, фізичної та інтелектуальної праці означає дедалі вагомішу роль знань і освіти в економічному зростанні та розвитку.

Підкреслюються деякі ключові проблеми, які мають бути розв'язані в галузі освіти і підготовки фахівців України. Зокрема, питання, що стосуються якості освіти, її конкурентоспроможності у світі; розвитку приватного сектора освіти; поліпшення організаційного середовища; більшої узгодженості між освітою й економікою; розширення контактів між українськими і зарубіжними університетами; інвестування в освіту; стимулювання й розвиток інноваційного потенціалу освіти тощо.

Наголошується, що в глобалізованому, побудованому на знаннях світі, якісна освіта має, безумовно, стратегічне значення для економік, що розробляють нові продукти і конкурують за нові ринки; вона повинна продукувати добре освічені людські ресурси, здатні виконувати складні виробничі завдання і швидко адаптуватися до нових технологій і нових економічних вимог.

Сучасна освіта та наука, які генерують нові знання, є необхідними для створення нової реальності, де інновації і сталість є основою і інструментом для конструювання майбутнього. Широке співробітництво між науковими установами, освітніми закладами і підприємствами вкрай необхідне з цієї точки зору, оскільки воно забезпечує створення економічних і технологічних умов для сталого зростання в умовах жорсткої конкуренції.

Зазначається, що поєднання економічного зростання і соціального розвитку з інноваціями й освітою є найкращий спосіб переходу до інноваційної, ґрунтованої на знаннях економіки. Тісний зв'язок між інноваціями та освітою є одним з ключових компонентів сталого соціального, технологічного та економічного прогресу.

Key words: education, innovation, knowledge, economy, innovative economy, economic growth, economic development.

Ключові слова: освіта, інновації, знання, економіка, інноваційна економіка, економічне зростання, економічний розвиток.

INTRODUCTION

The connection between education, knowledge, and the economy has been of great importance for a long time, focusing on sustainable development in recent years. "Knowledge-based economy", "information society", "innovation", and "knowledge processing" in fact are top priorities for development in this realm. Even more so, knowledge and processes of knowledge implementation are used to describe another label of current or, rather, anticipated social realities, "learning society". A learning society represents a new mode of social (governance and distribution) and economic (production and consumption) organization where education, knowledge, information, innovation, and technology are the predominant source and drivers of a nation's development. They are central to sustainability, justice, the environment, and the eradication of poverty and global terror threats. By increasing an individual's degree of freedom, the learning society gives people more effective means for using and developing their talents, creativity, mental and physical abilities, which is a solid grounding for the close connection between such a kind of educational philosophy and innovation activity in particular, and between innovation, knowledge and the economy in a whole.

At present, it is axiomatic that knowledge and innovation activity has become the key force of socio-economic changes, especially in the context of the modern paradigm of sustainable development, limited natural resources, technological and organizational restructuring of the global economy.

LITERATURE REVIEW

Education is a significant part of the wide range of studies within economic science. High educational capacity, qualified human resources enable a country to quickly launch the processes of economic modernization. When combined with adequate organizational and institutional levers, it leads to swift economic changes in a short period of time.

Education issues and theoretical foundations of the innovative economy are reflected in the works of Ukrainian scientists-economists M. Azhazha, H. Androshchuk, H. Bashnianyn, Yu. Bazhal, B. Danylyshyn, M. Dolishnii, T. Finikova, M. Haponenko, V. Heiets, K. Levkivskiy, I. Kaleniuk, K. Korsak, M. Shkil, H. Shchokin, S. Trubych, S. Zlupko, V. Zhuravskiy, M. Zghurovskiy, M. Vizirenko etc.

The formation and development of the knowledge-based economy is analyzed in works of T. Veblen, J.K. Galbraith, D. Bell, P. Drucker, F. Machlup, A. Toffler etc.

PROBLEM

It should be noted that the Ukrainian scientific literature adequately and comprehensively addresses the interaction between education and economy, the impact of an educational factor on economic growth. However, specific features and trends of the formation and development of an innovative economy need deeper and more thorough research. Scientific theoretical, methodological and practical relevance and importance of education and innovation, the transformation of them into a cause of socio-economic progress led to the choice of the paper topic, defined its purpose and objectives.

PURPOSE

Given the significant importance of innovation in increasing rates of economic growth, success through education is promising, but the evidence supporting the links between education and economic outcomes is not yet definitive and needs further investigation.

The purpose of this paper is to consider in more detail the association between education, innovation, and the economy in terms of economic development; to reveal economic, social, human, and educational reasons for associating education and innovation with economy sustainable development.

BASIC MATERIAL

Over the last few decades, the global economy is undergoing rapid changes and fundamental restructuring, as a result of which a new socioeconomic development model is being outlined. Obviously, this process will be speeding up under the pandemic influence.

It is also clear that the Russia-Ukraine war will have significant consequences for the world economy, which are already looming, but which are still subject to scientific and theoretical reflection.

According to Adam Posen, the president of the Peterson Institute for International Economics, "the pandemic will worsen four preexisting conditions of the world economy... The first of these conditions is secular stagnation—the combination of low productivity growth, a lack of private investment returns, and near-deflation. This will deepen as people stay risk-averse and save more following the pandemic, which will persistently weaken demand and innovation.

Second, the gap between rich countries (along with a few emerging markets) and the rest of the world in their resilience to crises will widen further.

Third, partly as a result of flight to safety and the apparent riskiness of developing economies, the world will continue to be over-reliant on the U.S. dollar for financing and trade...

Finally, economic nationalism will increasingly lead governments to shut off their own economies from the rest of the world. This will never produce complete autarky, or anything close to it, but it will reinforce the first two trends and increase resentment of the third" [1].

Therefore, the search for overcoming the consequences of the pandemic for the economy and further economic development of both global and national economies in post-pandemic and post-war conditions must be a top priority. It is also quite evident that there is a need to find and develop new, promising methods, tools, directions for restoring the world economy and ensuring sustainable economic growth.

According to the OECD's latest Economic Outlook, the global recovery is continuing but its momentum has eased and is becoming increasingly imbalanced. Output in most OECD countries has now surpassed where it was in late-2019 and is gradually returning to the path expected before the pandemic.

The Outlook projects a rebound in global economic growth to 5.6% in 2021 and 4.5% in 2022, before settling back to 3.2% in 2023, close to the rates seen prior to the pandemic [2].

Conflict in Ukraine has negatively changed the global economy and become a serious challenge for it harming growth and putting upward pressure on inflation.

It has drastically increased uncertainty about the recovery of the global economy. The world has shifted, so have the risks [3].

So, it seems that the most important factor in overcoming a looming crisis and getting back to the economic recovery lies in the paradigm of applying innovative approaches and methods of influencing economic development. And here we are, first of all, dealing with human resources and the level and quality of their education as an integral part of this paradigm.

Human resources are a key factor in innovative development, an innovative economy, they are the basic component of the country's national wealth. The efficiency of using human capital depends on its quality.

The educational system is a fundamental element of every well-functioning society. It allows us to pass on knowledge, values, and traditions. It also helps us to raise critical, independent, and creative humans who will be able to take charge of their own lives and be active and intentional agents over their own reality. For these reasons, the quality of education is of critical importance, and human resources must be versatile, competent personalities, prepared to engage in constant reflections on such deep, demanding matters.

The core task of an education system in terms of the economy is an adaptation to ever-changing economic conditions and environment, in particular those associated with innovative development and economic growth. The educational system should reflect, keep pace with changes and trends in the economy and corresponding transformations in the labor market, which requires educational institutions to be creative and innovative in learning and teaching technology. The focus on innovation is a major direction to change their strategies in order to find new ways to use their capacity for knowledge creation and as an end result to yield tangible economic benefits.

The World Bank Institute has developed the KAM methodology — Knowledge Assessment Methodology that allows defining main criteria of being an innovative economy:

- 1) an economic and institutional regime that provides incentives for the efficient use of existing and new knowledge and the flourishing of entrepreneurship;
- 2) an educated and skilled population that can create, share, and use knowledge well;
- 3) a dynamic information infrastructure that can facilitate the effective communication, dissemination, and processing of information;
- 4) an efficient innovation system of firms, research centers, universities, consultants, and other organizations that can tap into the growing stock of global knowledge, assimilate and adapt it to local needs, and create new knowledge [4].

The KAM allows identifying specific sectors to concentrate more political, social, economic, and investment efforts on.

The issue of investment is still crucial for Ukraine. The goal of all reforms (which are being carried out by this country) is to improve the quality of life for citizens, which strongly depends on the state of the economy.

The factors determining the GDP growth of a country are known to be: internal and external investment, consumption, net exports, and government spending.

Attracting foreign and domestic investment in the economy is extremely important for economic advancement. It requires taking some steps.

First, protecting the rights of businesses and private property — task number one.

Second, the entrance must be comfortable. Citizens should be able to invest abroad without restrictions. The free flow of capital is a key marker of economic freedom.

Third, good tax policy — favorable for good business climate.

Fulfilling these conditions can provide significant impetus for economic development.

But there is yet another factor that should be taken into account — innovation. "In the most fundamental sense, there are only two ways of increasing the output of the economy: (1) you can increase the number of inputs that go into the productive process, or (2) if you are clever, you can think of new ways in which you can get more output from the same number of inputs" [5, p. 1]. In the latter case, we are dealing with innovation.

As is known, in the economic sense, innovation is the human activity to create something new — idea, invention, method — that meets existing market demand and has costs and benefits. Innovation can be broadly thought of as new ideas, new ways of looking at things, new methods, or products that have value. Innovation contains the idea of output, of actually producing or doing something differently, making something happen, or implementing something new.

In terms of the economy, it is important that "innovation is also a relevant change in policy variables, as taxation level or the reference interest rates. Innovation is the complex development of discoveries (e.g. new physical laws) and inventions (e.g. new machinery) brought in the business and social environment (e.g. introduced on the market),

hopefully leading to diffusion (adoption by new users)" [Piana V., 2003] which often requires further innovation because during the improvements, implementation and often imitation, if successful, it creates new unsatisfaction.

There is a wide range of definitions of innovation [6; 7, p. 46; 8; 9; 10; 11; 12].

According to the Law of Ukraine "On Innovation Activity" innovation is newly formed (applied) and (or) improved competitive technologies, products or services, and organizational technical decisions of production, administrative, commercial, or other nature, which significantly improve the structure and the quality of production and (or) social sphere [13].

There are many types of innovation:

1) product (service) innovation (changes in the things (products/services));

2) process innovation (the product or the service production process);

3) innovation of business model (changes in the business model which means the way the product or the service is offered to the market);

4) position innovation (changes in the context in which the products/services are framed and communicated);

5) paradigm innovation (changes in the underlying mental models which shape what the organization does) etc. [14; 15; 16; 17].

Innovation can be 1) incremental — marginal improvements on existing approaches or technologies; 2) breakthrough — significant improvement with potential for widespread change; 3) adaptive — using and adapting existing approaches and new contexts [18, p. 6].

Quite often, the innovation combines all the five types above-mentioned: the implementation of a new product (service) requires new business decisions and changes in production; product innovation for a manufacturer can be process innovation for a consumer, etc.

Innovation can be costly, risky, and uncertain; it requires a sufficient level of complementary investments as well as collaboration and coordination among economic agents.

Together with technology, which is a core component of innovation, adequate financial, marketing, organizational, and especially human resources are an important source and a major engine for innovation creation.

The environment is also essential regarding which something is or can be considered to be an innovation. Innovation being previous achievements of the innovator or available on the market can be obtained by imitating. In a broad sense, innovation can include the introduction of already existing products (services) into new markets and industries or improving known things.

So, innovation is a creative process combining an individual, organizational and social component that arises from dissatisfaction with the current state of technological, social, economic, and other opportunities. In other words, it is considered to be the result of creativity and novelty that affects the economy and society. Creativity is an active process necessarily involved in innovation. It is a learning habit that requires skill as well as a specific understanding of the contexts in which creativity is being applied. The creative process is at the heart of innovation and often the words are used interchangeably.

And here we cannot bypass education as an essential element of the innovative and creative process, which is an inner and internal factor of innovation activity simultaneously.

The great goal of education is to teach what to think, and how to think. Education is the study of meaning, of the principles underlying conduct, thought, and knowledge. The skills it hones are the ability to analyze, question orthodoxies, and express things clearly. The ability to formulate questions and follow arguments is the essence of education.

No modern state can exist without education. A high level of education and of the human development index is

an essential factor in the development of science and technology. In everyday life, each of us can be inventive or creative, but if we talk about society it is not enough to be just talented. The talent, if not trained, is lost. In other words, a nation without education may not be an innovative country.

In today's conditions, and even more so given the future, our value in the labor market will be affected by:

1) technological advancements and the emergence of new information technology (artificial intelligence, cloud computing, monitoring and predicting, zero-knowledge proofs, etc.);

2) cross-functionality and cross-disciplinarity (the ability to insert some skills into different knowledge in different fields);

3) mobility (the ability of individuals or families to change their jobs and even the place of residence for this reason),

4) new forms of employment (employee sharing, job sharing, voucher-based work, interim management, casual work, ICT-based mobile work, platform work, portfolio work, and collaborative employment, etc. [19].

In 2015, the World Economic Forum published a report that defined a set of 16 crucial proficiencies for education in the 21st century.

Those skills include six "foundational literacies" (represent how students apply core skills to everyday tasks), such as literacy, numeracy, scientific literacy, ICT literacy, financial literacy, and cultural and civic literacy; fore "competencies" (describe how students approach complex challenges), such as critical thinking/problem-solving, creativity, communication, and collaboration; and "character qualities" (describe how students approach their changing environment): curiosity, initiative, persistence/grit, adaptability, leadership, social and cultural awareness [20].

Educated and skilled persons, their innovative activity, and the ability to create new innovation ensure socio-economic progress and welfare for a country. The high quality and the relevance for the needs of a changing economy are fundamental elements of education and training for the innovative economy.

In the case of Ukraine, there are some issues that have to be addressed in education and training:

— improving the quality of education to ensure more opportunities for self-realization of Ukraine's young population;

— maintaining and strengthening the competitive advantages of Ukraine's education system in the world;

— supporting and promoting the development of the private sector of education;

— removing bureaucratic obstacles and introducing better accreditation and licensing systems;

— ensuring more consistency between the education system and the needs of the economy;

— expanding international contacts of Ukrainian universities;

— investing in cost-effective training programs which foster job creation and promote economic advancement opportunities.

Education has for a long time been considered as the acquisition of knowledge, skills, experience, competencies, and values necessary for the development of an individual, society, and the economy. Now education is still important and its importance is getting increasingly crucial in light of new ecological, social, economic challenges, which humanity faces. The world is rapidly changing and the educational system has to react and correspond to these changes becoming more relevant to the contemporary economy, more compatible with the needs of the labor market.

The education and training of workers are one of the most fundamental factors in social progress and sustainable, balanced economic growth. There are "at least three

mechanisms through which education may affect economic growth. First, education can increase the human capital inherent in the labor force, which increases labor productivity and thus transitional growth toward a higher equilibrium level of output. Second, education can increase the innovative capacity of the economy, and the new knowledge on new technologies, products, and processes promotes growth. Third, education can facilitate the diffusion and transmission of knowledge needed to understand and process new information and to successfully implement new technologies devised by others, which again promotes economic growth" [21, p. 248].

Education has a considerable and powerful influence on long-term economic growth. So, it is obviously important to build an educational system that can respond to new economic challenges, supply the economy with a modern workforce equipped with the knowledge and skills necessary to compete and function in new markets and industries, especially those which are technology— and science-intensive.

The economy's productivity is crucially dependent on the number of well-educated workers involved in production. A more skilled workforce is more efficient and effective, has a better capability of solving a complex problem, of inventive and critical thinking. In general, well-trained workers tend to be more reliable and productive. However, a high educational level means an increase in cost. We should also take into account the fact that an extensive network of HEIs is not always expedient, since basic literacy programs can provide the same skills and knowledge and multiply economic benefits.

Special attention to the development of the education system, the creation of favorable conditions for the population to attend and graduate from EIs, allow achieving an improvement in labor productivity, economic performance, better economic indicators in general. In this sense, education is considered to be an investment in human capital, similar to investing in any other type of capital. Failure to provide proper funding of the education system may lead to negative consequences: a shortage of well-educated manpower, social instability, a slow-down in economic growth and development of a country.

From a standpoint of economy, an employee's physical and intellectual ability is an asset (economic resource) that can be used in production and increase the profit of a firm. An economy in which education is treated by employers as an asset is referred to as a knowledge-based economy or an innovative economy.

"Traditional economics viewed economic growth in terms of investment levels and relationships among the three factors of production — land, capital, and labor — and considered that competition between organizations is based on prices. Innovation economists argue that, in a market economy, innovation rather than price is the primary competitive dimension. Since the late 1980s, the economic literature suggests that R&D, innovation, and spillovers are actually key factors driving self-sustained economic growth and that these factors are generated from within the capitalist system by responding to economic incentives" [22, p. 87].

Innovation, education, and the economy are strongly connected. A more educated workforce promotes more economic competitiveness and productivity. Workers with a low level of formal education can accomplish only simple production tasks, while better education makes it possible to adapt rapidly to more complex processes and technologies.

Consequently, lack of adequate education and training (or broader — of human capital) is a factor constraining economic and business development and makes it difficult or impossible to produce knowledge-intensive goods and services, which depend on available human and intellectual resources.

It is clear that the existing education system requires a considerable change to manage the new challenges and correspond to the needs of society and the economy. Future economic activity will face complex problems, connected with the demand for new professions and job creation. The current educational methods aimed in general at the preparation for routine tasks and existing jobs, require new approaches capable of stimulating creativity, autonomous lifelong learning, abilities, and skills, which are essential for innovative and sustainable development.

In a globalized, knowledge-based world, quality education is definitely strategic for economies developing, and competing for new products and new markets; it should produce well-educated human resources able to perform complex production tasks and rapidly adapt to new technologies and new economic demands.

Modern education and science generating new knowledge are needed to build the new reality where innovation and sustainability are a basis and a tool for designing the future. Extensive collaboration between academia and businesses is extremely necessary from this standpoint because it provides the creation of economic and technological conditions for sustainable growth in a highly competitive environment.

A key figure and a source of innovation is an individual, his/her knowledge, experience, information, creative capacity. Innovative institutions and the State create conditions for effective innovation and implementation of its results, and the market provides the social selection and commercialization of innovations, turning them into an economic resource. A well-educated, innovation-based society is able to provide a solid foundation and an appropriate pace of sustained socio-economic advancement.

So, a good economic policy should include the development of good education and the promotion of innovative activity, which are a cornerstone, a guiding principle to address current and new challenges related to sustainable development. In other words, economic growth should be considered in inextricable association with innovation and education.

CONCLUSIONS

Combining economic, human and social development with innovation and education is the best way for the transition to an innovative, knowledge-based economy. It is also increasingly clear that innovation and education are key components of sustainable social, technological, economic progress and advancement.

The massive qualitative and quantitative changes in technology, the expansion of its application, political, economic, and social conditions dictate the necessity of the transition to an innovative model of economic growth and more active involvement of society in the innovation process.

Human resources, educational, professional, and intellectual capital are an important part of the transformation towards an innovation-driven economy. Its functioning and development are obviously dependent on many factors, one of which is education. During the recent decades, education and knowledge have become the key engine of public production and the increase in labor productivity. No economic development is possible without a good education.

Such a vision for education and innovation in the context of economic development is seen to be a sensible solution for building a society of social justice and economic well-being.

References:

1. FP (2020), "How the Economy Will Look After the Coronavirus Pandemic", available at: <https://foreign-policy.com/2020/04/15/how-the-economy-will-look-after-the-coronavirus-pandemic/> (Accessed 20 May 2022).

2. OECD Economic Outlook (2021), "A Balancing Act", available at: <https://www.oecd.org/economic-outlook/december-2021/> (Accessed 20 May 2022).
3. Coface (2022), "Economic consequences of the Russia-Ukraine conflict: stagflation ahead", available at: <https://www.coface.com/News-Publications/News/Economic-consequences-of-the-Russia-Ukraine-conflict-Stagflation-ahead> (Accessed 20 May 2022).
4. World Bank (2012), "Knowledge Economy Index (KEI) 2012 Rankings", available at: <http://siteresources.worldbank.org/INTUNIKAM/Resources/2012.pdf> (Accessed 20 May 2022).
5. OECD (2004), "Innovation and economic growth", available at: <https://www.oecd.org/cfe/tourism/34267902.pdf> (Accessed 20 May 2022).
6. Schumpeter, J. A. (1934). The Theory of Economic Development: An Inquiry Into Profits, Capital, Credit, Interests and The Business Cycle, Oxford University Press, London, UK.
7. OECD (2005), Oslo Manuals: Guidelines for Collecting and Interpreting Innovation Data, 3rd edition, OECD, Paris, France.
8. Cooper, J.R. (1998), "A Multidimensional Approach to the Adoption of Innovation", Management Decision, Vol. 36, No. 8, pp. 493–502.
9. Gopalakrishnan, S. and Damanpour, F. (1997), "A Review of Innovation Research in Economics, Sociology and Technology Management", Omega, Vol. 25, No. 1, pp. 15–28.
10. Godin, B. (2008), Innovation: the History of a Category, INRS, Montreal, Canada.
11. Ram, J., Cui, B. and Wu, M. L. (2010), "The Conceptual Dimensions of Innovation: A Literature Review", Proceedings of the International Conference on Business and Information, Sapporo, Japan, 3rd-5th July, 2010, available at: <http://bai-conference.org/files/BAI2010%20Proceeding/Tech%20&%20Inn.htm> (Accessed 20 May 2022).
12. O'Sullivan, D. and Dooley, L. (2009), Applying Innovation, Sage Publications, Inc., London, UK.
13. The Verkhovna Rada of Ukraine (2012), The Law of Ukraine "On innovation activity", available at: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/40-15> (Accessed 20 May 2022).
14. Piana, V. (2003), "Innovation", available at: <http://www.economicswebinstitute.org/glossary/innovate.htm> (Accessed 20 May 2022).
15. Quinn, B., Pikkell, R., Walters, H. and Keeley, L. (2013), Ten Types of Innovation: The Discipline of Building Breakthroughs, Hoboken, N.J.: Wiley, USA.
16. Schumpeter, J. (1992), Teorija ekonomicheskogo razvitiya [The Theory of Economic Development], Progress, Moscow, Russia.
17. Schumpeter, J. (1942), Capitalism, Socialism and Democracy, New York: Harper & Row, USA.
18. Adaptation Fund (2020), "Options for further defining innovation in adaptation projects and programmes", AFB/PPRC.26.b/17, October 8, available at: https://www.adaptation-fund.org/wp-content/uploads/2020/10/AFB.PPRC_26.b.17-Options-for-further-defining-innovation-in-adaptation-1.pdf (Accessed 20 May 2022).
19. Eurofound (2022), "New forms of employment", available at: <https://www.eurofound.europa.eu/topic/new-forms-of-employment> (Accessed 20 May 2022).
20. World Economic Forum (2015), "New Vision for Education Unlocking the Potential of Technology", available at: https://www3.weforum.org/docs/WEFUSA_NewVisionforEducation_Report2015.pdf (Accessed 20 May 2022).
21. Hanushek, E. A. and Woßmann, L. (2010), "Education and Economic Growth", International Encyclopedia of Education, vol. 2, pp. 245–252.
22. Lambin, J.-J. (2014), Rethinking the Market Economy: New challenges, new ideas, new opportunities, Palgrave Macmillan, London, UK, available at: http://link.springer.com/chapter/10.1057/9781137392916_5#page-1 (Accessed 20 May 2022).
- Література:
1. How the Economy Will Look After the Coronavirus Pandemic. FP. 2020 URL: <https://foreignpolicy.com/2020/04/15/how-the-economy-will-look-after-the-coronavirus-pandemic/>
2. A Balancing Act. OECD Economic Outlook. 2021. URL: <https://www.oecd.org/economic-outlook/december-2021/>
3. Economic consequences of the Russia-Ukraine conflict: stagflation ahead. Coface. 2022. URL: <https://www.coface.com/News-Publications/News/Economic-consequences-of-the-Russia-Ukraine-conflict-Stagflation-ahead>
4. Knowledge Economy Index (KEI) 2012 Rankings. 2012. URL: <http://siteresources.worldbank.org/INTUNIKAM/Resources/2012.pdf>
5. Innovation and economic growth. OECD. 2004. URL: <https://www.oecd.org/cfe/tourism/34267902.pdf>
6. Schumpeter J. A. The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interests and The Business Cycle. London: Oxford University Press, 1934. 137 p.
7. Oslo Manuals: Guidelines for Collecting and Interpreting Innovation Data. 3rd edition. Paris: OECD, 2005. 166 p.
8. Cooper J.R. A Multidimensional Approach to the Adoption of Innovation. Management Decision. 1998. Vol. 36, No. 8. P. 493–502.
9. Gopalakrishnan S., Damanpour, F. A Review of Innovation Research in Economics, Sociology and Technology Management. Omega. 1997. Vol. 25, No. 1. P. 15–28.
10. Godin B. Innovation: the History of a Category. Montreal: INRS, 2008. 67 p.
11. Ram J., Cui B., Wu, M. L. The Conceptual Dimensions of Innovation: A Literature Review. Proceedings of the International Conference on Business and Information. Sapporo, Japan, 3rd-5th July, 2010. URL: <http://bai-conference.org/files/BAI2010%20Proceeding/Tech%20&%20Inn.htm>
12. O'Sullivan D., Dooley L. Applying Innovation. London: SAGE Publications, Inc., 2009. 393 p.
13. Про інноваційну діяльність: Закон України. Редакція від 12.04.2022. № 1714-IX. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/40-15>
14. Piana, V. Innovation. Economics Web Institute. 2003. URL: <http://www.economicswebinstitute.org/glossary/innovate.htm>
15. Quinn B, Pikkell R., Walters H., Keeley L. Ten Types of Innovation: The Discipline of Building Breakthroughs. Hoboken, N.J.: Wiley, 2013. 288 p.
16. Шумпетер А. Теория экономического развития. Москва: Прогресс, 1992. 137 с.
17. Schumpeter J. Capitalism, Socialism and Democracy. New York: Harper & Row, 1942. 437 p.
18. Options for further defining innovation in adaptation projects and programmes, AFB/PPRC.26.b/17, October 8, 2020. URL: https://www.adaptation-fund.org/wp-content/uploads/2020/10/AFB.PPRC_26.b.17-Options-for-further-defining-innovation-in-adaptation-1.pdf
19. New forms of employment. Eurofound. 2020. URL: <https://www.eurofound.europa.eu/topic/new-forms-of-employment>
20. New Vision for Education Unlocking the Potential of Technology. World Economic Forum. 2015. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEFUSA_NewVisionforEducation_Report2015.pdf
21. Hanushek E. A., Woßmann L. Education and Economic Growth. International Encyclopedia of Education. 2010. Vol. 2, pp. 245–252.
22. Lambin J.-J. Rethinking the Market Economy: New challenges, new ideas, new opportunities. London: Palgrave Macmillan, 2014. 299 p. URL: http://link.springer.com/chapter/10.1057/9781137392916_5#page-1

Стаття надійшла до редакції 26.05.2022 р.

С. О. Нікітченко,
к. е. н., доцент організації підприємництва та біржової діяльності,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
ORCID ID: 0000-0003-1940-4788

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.6.76

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СТІЙКОСТІ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ, ЯК ОСНОВИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

S. Nikitchenko,
PhD in Economics, Associate Professor,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

THEORETICAL BASES OF STABILITY OF PEASANT FARMS, AS BASES OF DEVELOPMENT OF BUSINESS IN UKRAINE

В умовах численних інституційних перетворень, що мають місце в історії України, де характерною ознакою кінця XX — початку XXI ст. виявилася руйнація матеріальної бази великотоварних виробників сільсько-господарської продукції, селянські господарства стали основними товаровиробниками найбільш трудомістких та економічно непривабливих галузей сільського господарства, передусім тваринництва.

Стійкість дрібного сімейно-трудового селянського господарства підтверджує історичний досвід країн Заходу, зокрема Польщі, де завжди сільське господарство базувалося на індивідуальних виробниках. Про це свідчить і досвід східних європейських країн, успіх економічних реформ Китайської Народної Республіки. Однак зарубіжний досвід та вітчизняна практика доводять, що успішний розвиток трудового селянського господарства неможливий без кооперації: горизонтальної (в межах одного виду діяльності) та вертикальної (між різними видами діяльності).

Доведено, що одним із чинників селянських господарств є розвиток кооперації. Кооперація в межах сімейної ферми будується на довірчих відносинах і передбачуваності дій членів домогосподарства на основі взаємовигідного, рівноправного співробітництва, згоди і взаємодопомоги, поведінки відповідно до взятих раніше зобов'язань. Високий ступінь персоналізації відносин членів пояснює зниження трансакційних витрат.

У межах сімейної ферми простежується надто великий вплив (більше, ніж в інших сферах економіки) неформальним інститутів на процеси відтворення трудових ресурсів. Родинні (сімейні) взаємозв'язки дають можливість сформувати загальну систему цінностей, прихильність традиціям. Неформальні інститути мають надзвичайно стабільні та стійкі.

Зарубіжний досвід та вітчизняна практика доводять, що незалежно від форм власності та господарювання економічно стійкими є ті суб'єкти господарювання, які організовують замкнутий виробничий цикл виробництва-переробка-реалізація продукції. Отже, стратегічними пріоритетами подальшого становлення фермерства повинні стати заходи, які передбачають стимулювання розвитку кооперації та інтеграційних процесів у сфері виробництва, переробки й реалізації сільськогосподарської продукції, включення до агропродовольчих ланцюгів дрібних товаровиробників, посилення ролі фермерства в розвитку сільських територій та ін. Очевидно, що з метою обґрунтування дієвих інструментів активізації розвитку фермерських господарств та підвищення їх ефективності доцільно обґрунтувати методичний підхід до оцінювання ефективності їхньої діяльності та розробити систему показників з урахуванням доступності інформаційно-аналітичного забезпечення, що формується на рівні національної статистики, галузевого Міністерства, а також на мікрорівні.

There have been numerous institutional transformations in Ukraine. In the late XX — early XXI century, the material base of large-scale agricultural producers was destroyed. Peasant farms have become the main producers of the most labor-intensive and economically unattractive branches of agriculture, especially livestock.

The stability of small family and labor peasant farms confirms the historical experience of Western countries. In Poland in particular, agriculture has always been based on individual producers. This idea is typical of other European countries and implemented in the economic reforms of the People's Republic of China. World experience and domestic practice prove that the successful development of the labor peasant economy is impossible without cooperation: horizontal (within one activity) and vertical (between different activities).

It is proved that one of the factors of peasant farms is the development of cooperation. Cooperation within the family farm is based on trust and predictability of household members on the basis of mutually beneficial, equal cooperation, consent and mutual assistance, behavior in accordance with previous commitments. Reduction of transaction costs is due to the high degree of personalization of member relationships.

There is too much influence (more than in other areas of the economy) of informal institutions on the processes of reproduction of labor resources within the family farm. Family (family) relationships provide an opportunity to form a common system of values, commitment to tradition. Informal institutions are extremely stable and resilient.

World experience and domestic practice show that regardless of the forms of ownership and management, economically stable are those entities that organize a closed production cycle production-processing-sales.

Thus, the strategic priorities for further development of farming should be measures to stimulate cooperation and integration processes in the production, processing and sale of agricultural products, inclusion in the agri-food chain of small producers, strengthening the role of farming in rural development and others.

Obviously, it is expedient to substantiate the methodological approach to assessing the effectiveness of their activities and develop a system of indicators taking into account the availability of information and analytical support, which is formed at the level of national statistics, line ministry, and at the micro level to justify effective tools.

Ключові слова: селянське господарство, стійкість, кооперація, сімейна ферма, інститути.

Key words: peasant economy, sustainability, cooperation, family farm, institutes.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Внесок аграрного сектора та селянського господарства як його складової в економічне зростання обумовлений його двоякою роллю. По-перше, як постачальник продукції на внутрішній і зовнішній ринки, по-друге, як споживача ресурсів, вироблених в інших галузях економіки. Приблизно 70% вироблених в Україні предметів споживання виробляється з продукції сільського господарства, тому від ефективності цієї галузі, що перебуває сьогодні у глибокій кризі, прямо залежить рівень життя населення.

Одне робоче місце на селі дозволяє забезпечити зайнятість п'яти-шести осіб в інших галузях економіки. За умови підйому сільського господарства одночасно вирішується проблема відновлення машинобудування, хімічної промисловості та інших галузей економіки.

Важливість наукового аналізу теорії селянського господарства через призму сучасних напрямів економічної теорії (інституційного, еволюційного та ін.) зростає у зв'язку з тим, що поточна розбудова аграрних відносин по-новому ставить питання про місце та роль селянства в Україні, що й сьогодні становить значну частину населення країни (та половина населення світу). Такий аналіз як важливий з позицій власне економічної теорії, але й необхідний вироблення фундаментальних основ економічної політики щодо особистого селянського господарства (ОСГ).

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Незважаючи на свою актуальність, ця проблема недостатньо висвітлена у сучасній вітчизняній економічній літературі. Внаслідок широти та багатоплановості поставленої проблеми автор визначив коло досліджуваних питань та праць авторів. У тому числі: О.В. Чаянов, М.І. Туган-Барановський, П.П. Маслов, А.В. Пешехонов, О.І. Чупров та інших. Ці вчені зіграли ключову роль у розвитку теорії селянського господарства.

У той самий час, незважаючи на великий внесок вчених, всебічний глибокий комплексний аналіз теорії селянського господарства, особливостей його відтворення у економічній науці початку ХХ століття, і навіть чинників і передумов, що зумовили її появу, та її значення за сучасних умов відсутня.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є розробка теоретичних засад забезпечення економічної стійкості селянських господарств в умовах мінливості зовнішнього середовища їх функціонування.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Відповідно необхідно розглянути прояви теорії стійкості малих селянських господарств. Дрібне виробництво в сільському господарстві має нібито перевагу перед великим і тому більш життєздатне. На думку прихильників, цієї теорії перевага дрібного селянина полягає насамперед у працелюбстві та ощадливості. Як вка-

зує один із послідовників цієї теорії М. І. Буздалов: "Із приводу дрібного виробництва, особливо присадибного сімейного, прихильниками нібито "безперечного" пріоритету й абсолютних переваг великого, у тому числі й особливо колективного виробництва висувається цілий арсенал необґрунтованих оцінок і узагальнень: важка, ледве не рабська праця, примітивна техніка й технологія, незахищеність від зовнішніх факторів і умов, недоспоживання і т. д. При цьому вони забувають, що це праця добровільна, творча, яка базується на високій особистій зацікавленості й соціальної активності, задоволеності цією працею, що не залишає, як у "суспільному виробництві", часу для пияцтва, неробства та інших шкідливих звичок. У першому випадку — пасивне перебування на роботі з постійною думою про своє господарство, у другому — турботливе, ощадливе ведення останнього без яких-небудь публічних скарг на тяжкість праці, її тривалість. (Між іншим, для її полегшення, як свідчить світова практика, існують величезні можливості механізації дрібних господарств)" [1].

Водночас, результати сучасних досліджень доводять, що нині у реформованих сільськогосподарських підприємствах, які здебільшого стали приватними, змінилося ставлення до виконання функціональних обов'язків їхніми працівниками. Поставлені завдання намагаються виконувати ретельніше й відповідальніше. Адже робота в суспільному секторі — це і пакет соціальних гарантій, відносно висока як для сільської місцевості заробітна плата і, що найголовніше, можливість бути зайнятими на виробництві, яке виступає своєрідним рефлексом для жителя села, що формувалося протягом не одного десятиліття. Окрім того, слід урахувати наявність значної кількості безробітних у сільській місцевості. Ощадливість для власника особистого селянського господарства означає недоспоживання внаслідок зростання обсягів реалізації вирощеної продукції з метою покриття потреб у необхідному. Як наголошує В.В. Крилов у книзі "Теорія формацій": "Чисто статистичними методами було розраховано, що докапіталістичні способи праці й натуральна замкнутість господарства міцно втримуються в умовах, коли виробництво на душу населення не перевищує 200—250 дол. США. Тільки позаекономічні, податкові й тому подібні заходи дозволяють у цих умовах збільшувати товарний вихід продукції, часто за рахунок особистого споживання самих виробників". Під "працелюбством" приховано значні обсяги затраченої живої праці, яка пов'язана із низьким рівнем продуктивності і в цей же час свідчить про його "нестійкість" [2].

Так, у трудовому дрібнотоварному селянському господарстві голова органічно поєднує в собі функції виробника, організатора, керівника. Однак його професіоналізм, підприємницькі здібності впливають на ступінь і результативність використання цих функцій. Так, М.П. Макаров у своїй праці "Селянське господарство і його інтереси" (1917) не проповідуючи марксистські економічні догми і погляди, в тому числі на природу сім'ї, її роль і місце в суспільстві та суспіль-

ному виробництві, відзначав, що основним предметом наукового аналізу сімейного селянського господарства, як активного елемента аграрної структури, є "культурне" господарство. У "некультурному" сімейному господарстві, яке ведеться "по-старому", організаторська діяльність виконується, але виконується "несвідомо". У розвиненому селянському господарстві, особливо коли вводиться система бухгалтерського обліку з використанням спрощеного рахівництва, селянин-господар усвідомлює, що він не тільки "працівник", а й організатор всіх робіт в господарстві й організатор "самого господарства" [3].

Необхідно торкнутися ще однієї досить важливої проблеми, яка виступає стримувальним чинником впровадження нових технологій виробництва сільськогосподарської продукції — це сільський консерватизм, характерним для дрібного товаровиробника. Фактично його погляди на нововведення протягом століття суттєво не змінилися, особливо в землеробстві. Сформована поколіннями система землеробства може бути недостатньо ефективною, але надійно гарантує постійний, хоча й мінімальний врожай. Будь-яка зміна у виробництві сільськогосподарської продукції підвищує рівень підприємницького ризику.

У цьому зв'язку доречно звернутися до К. Маркса: "Дрібна земельна власність, по суті своїй, виключає: розвиток суспільних продуктивних сил праці, суспільні форми праці, суспільну концентрацію капіталів, скотарство у великих розмірах, все більше і більше застосування науки...". "Гігантське розкрадання людської сили. Дедалі більше й більше погіршення умов виробництва і подорожчання засобів виробництва є закон парцельної (дрібної) власності" [4].

Отже, з економічного погляду альтернативи великотоварному виробнику сільськогосподарської продукції на даний час не існує. Як зазначав О. В. Чайнов, "...ми безумовно повинні визнати, що при інших умовах велике господарство завжди має перевагу перед господарством дрібним. Це — основний економічний закон і було б безглуздо його відкидати" [5].

Нинішні умови розвитку сільського господарства підтверджують таке припущення. Як буде формуватися великотоварне сільськогосподарське підприємство — чи шляхом кооперування особистих селянських господарств, чи оренди земельних або майнових часток інвестором — це вже предмет розгляду іншого наукового дослідження.

У великотоварному господарстві створено умови для використання високопродуктивної техніки, впровадження новітніх технологій і т. ін. За Г. І. Чупровим: "Основна перевага великого землеробського господарства, яка кидається в очі при порівнянні його з дрібним, полягає в можливості використання у виробництві різного виду машин, які економлять працю і поліпшують продукт" [6].

Необхідно зазначити, що технологія виробництва сільськогосподарської продукції, що передається із покоління в покоління, ґрунтується, насамперед, на екологічній інтуїції селянина, яка вже втрачена у фермера — "підприємця на землі". Прикладом може бути використання фермерами різноманітних стимуляторів росту під час відгодівлі сільськогосподарських тварин і птиці, проведення агротехнічних заходів із застосуванням сильнодіючих хімічних препаратів тощо. Як слушно зазначав М. Лоренц, "нездатність відчувати повагу — небезпечна хвороба нашої цивілізації. Наукове мислення, не засноване на досить широких знаннях свого роду, половинчата наукова підготовка, веде до втрати поваги до спадкоємності традицій. Всезнаючому педанту здається неймовірним, що в перспективі обробіток землі так, як це робив селянин із незапам'ятних часів, краще і раціональніше американських агрономічних систем, технічно досконалих і призначених для інтенсивної експлуатації, які в багатьох випадках викликали опусте-

лювання земель протягом всього двох-трьох поколінь..." [7].

Бажання отримати максимальну величину прибутку від виробництва сільськогосподарської продукції стимулює до впровадження інтенсивних методів його ведення, що негативно позначається на якісних характеристиках земельних ресурсів. Великотоварні сільськогосподарські підприємства не дотримують науково обґрунтованих вимог до сівозмін, вирощують монокультури із внесенням великої кількості мінеральних добрив, різноманітних засобів захисту рослин, стимуляторів росту і т. ін. За даними Інтернет-видань, у більшості країн Європи не використовують воду з верхніх водоносних шарів для пиття, оскільки рівень хімічних сполук тут надто високий. Це очікує в найближчій перспективі й Україну. Так, ще К. Маркс зазначав: "У сучасному, капіталістичному землеробстві, як і в сучасній промисловості, підвищення продуктивної праці купуються ціною руйнування і виснаження самої робочої сили. Крім того, будь-який прогрес капіталістичного землеробства є не тільки прогрес в мистецтві грабувати робітника, але і в мистецтві грабувати ґрунт... Капіталістичне виробництво, розвиває техніку і комбінацію суспільного процесу виробництва лише таким шляхом, що воно підриває в той самий час джерела всякого багатства: землю і робітника" [8].

Проте в умовах ринку економічні цілі завжди домінують над екологічними та соціальними, однак популяризацією принципів сталого розвитку сільського господарства намагаються вирішити цю проблему.

Розвиток великотоварного виробництва за рахунок дрібного призводить до знищення селянства як класу чи соціальної групи. У науковій літературі цей процес має назву "розселяння". Фактично він розпочався з процесу огорожування в Англії [9]. Такий процес відбувався і в нашій державі, що отримав назву "колективізація", під час якої фактично було знищено селянство як клас, воно було відмежовано від землі, як засобу існування його родини.

Природною реакцією на втрату рис селянства як певної соціальної групи стало, з одного боку, наростання негативних явищ соціального життя: пияцтва, соціальної деградації. З іншого боку, форсований відхід селянства викликав ностальгічні настрої. Селянство болісно сприймало своє руйнування практично протягом життя одного покоління. Природною реакцією селянського соціуму на селі в 50-ті роки минулого століття став соціальний протест. Такий протест епохи "розселяння" вилився в традиційні для селянства й переважно пасивні та ненасильницькі форми, боротьба за збереження й розширення присадибного землекористування, протест проти втрати селом культурної самостійності й самотності).

І той факт, що процес "розселяння" у підсвідомості більшості селян ще не завершився, знайшов відображення у ставленні до своєї земельної ділянки та фермерського господарства. Дрібне виробництво сільськогосподарської продукції, яке представлене особистим селянським господарством, не має можливості забезпечити потребу постійно зростаючого населення в продуктах харчування. Таку проблему спроможне вирішити лише високотоварне виробництво і за ним перспектива. "Саме індустрія, — зазначав Каутський, — створила технічні й наукові умови нового, раціонального землеробства, саме вона еволюціонувала землеробство за допомогою машин і штучних добрив, за допомогою мікроскопа і хімічної лабораторії, що зумовило прояв технічної переваги великого капіталістичного виробництва над дрібним селянським виробництвом" [10].

Стійкість дрібного сімейно-трудоного селянського господарства підтверджує історичний досвід країн Заходу, зокрема Польщі, де завжди сільське господарство базувалося на індивідуальних виробниках. Про це свідчить і досвід східних європейських країн, успіх еко-

номічних реформ Китайської Народної Республіки. Однак зарубіжний досвід та вітчизняна практика доводять, що успішний розвиток трудового селянського господарства неможливий без кооперації: горизонтальної (в межах одного виду діяльності) та вертикальної (між різними видами діяльності, наприклад: виробничої та збутової) — за визначенням О. В. Чаянова. Його вчення про кооперацію в цілому склалося до 1917 р. як результат урахування теоретичних положень, викладених у працях провідних економістів (М. І. Туган-Барановського, С. М. Прокоповича, та ін.). Знання процесів, що відбуваються в селянському господарстві, вивчення масових статистичних даних спонукали О. В. Чаянова до розробки теорії диференційованих оптимумів щодо розміру господарства, його споживчих і виробничих характеристик. В одній із найвідоміших своїх праць — "Нариси з теорії трудового господарства", він виступив як представник математичного напрямку в економіці, поспідожником відомих економістів математичної школи В. Я. Желєзнова та В. К. Дмитрієва [11].

О. В. Чаянов вбачав соціалістичне підґрунтя кооперації, сприймав її як кооперативну форму реалізації загальнолюдської ідеї про взаємодопомогу, справедливість для будь-якого часу і будь-якого суспільства. "Єдино можливий в наших умовах шлях внесення в селянське господарство елементів міцного господарства, індустріалізації і державного плану, — відзначав він, — це шлях кооперативної колективізації, поступового і послідовного відокремлення окремих галузей від індивідуальних господарств і організації їх у зовнішніх формах великих громадських підприємств" [12]. Кооперування селянства передбачало повну добровільність, відсутність тиску на селянина.

Нині сімейні фермерські господарства є однією із форм господарювання корпоративного сектору аграрної економіки України та провідних країн світу. Сімейна ферма розглядається експертами ФАО як визначальна форма господарювання в системі агроіндустріального виробництва. Так, із 570 млн ферм, що налічуються у світовій економіці, понад 90% — малі сімейні ферми, вони займають менше 90% земельних ресурсів (у т. ч. 72% із них мають у користуванні до 1 га земельної площі, 84% — менше 2 га), є найбільшим інвестором в аграрній сфері — понад 80% виробництва продовольства в світі. При цьому 4% сімейних ферм знаходиться у країнах із високим доходом, 47% — із доходом вище середнього, 36% — нижче середнього, 13% — із низьким доходом [13].

В економічній теорії у зв'язку з цим набула поширення теорія сімейної ферми, яка є різновидом теорії стійкості дрібного селянського господарства. Прихильники цієї теорії намагаються довести, що дрібне селянське господарство не витісняється висококонцентрованим виробництвом, а трансформується в більш прогресивне господарство, що базується на використанні інноваційних технічних засобів та агротехнічних методів. О. В. Чаянов стверджував, що "господарство селянське є насамперед господарство сімейне, весь лад якого визначається розміром і складом його споживчих запитів і його робочих рук..., завданням трудового селянського господарства є забезпечення засобів існування господарюючій родині шляхом найбільш повного використання наявної в її розпорядженні робочої сили" [14].

Ефективність сімейної ферми О. В. Чаянов пояснював сімейною організацією праці, де визначальними суб'єктами є члени домогосподарства, які застосовують власну працю. Необхідно відзначити двоїстість їхньої поведінки. З одного боку, поведінка кожного з членів сімейної ферми визначається принципом методологічного індивідуалізму: "... люди розглядаються... як єдині суб'єкти, які приймають остаточні рішення з приводу як колективних, так й індивідуальних дій". Їх поведінка є раціональною. Вони аналізують можливість настання

будь-яких подій і роблять оптимальний вибір рішень на основі порівняння економічних вигід і витрат [15].

Кооперація в межах сімейної ферми будується на довірчих відносинах і передбачуваності дій членів домогосподарства на основі взаємовигідного, рівноправного співробітництва, згоди і взаємодопомоги, поведінки відповідно до взятих раніше зобов'язань. Високий ступінь персоналізації відносин членів пояснює зниження трансакційних витрат: "У цих умовах просто вигідно дотримуватися домовленостей. У подібному середовищі витрати укладення угод, доступні для вимірювання, є дуже низькими завдяки щільності соціальної мережі взаємодії". Водночас необхідно враховувати, що при зниженні явних трансакційних витрат при прийнятті рішень зростають неявні, оскільки виробничо-господарська діяльність в нинішніх умовах пов'язана із значними ризиками й передбачає багатоваріантність її здійснення при оптимізації управлінських дій.

У межах сімейної ферми простежується надто великий вплив (більше, ніж в інших сферах економіки) неформальних інститутів на процеси відтворення трудових ресурсів. Родинні (сімейні) взаємозв'язки дають можливість сформувати загальну систему цінностей, прихильність традиціям. Неформальні інститути мають надзвичайно стабільні та стійкі.

Нормою поведінки сімейної ферми в несприятливих ринкових умовах розглядається так звана самоексплуатація, що зумовлює виняткове виживання, стійкість сімейної ферми. За О. В. Чаяновим: "Коливання цін не відіграє для натурального господарства ніякої ролі, для грошового може виявитися згубним... Правда, урожай і ціни для натурального господарства знаходяться в деякій відповідності, за умови, якщо продукт далі місцевого ринку не йде. У випадку ж більш широких, особливо міжнародних ринків ця відповідність зникає і грошовий дохід десятини набуває форму звивистої кривої" [16]. Стійкість розглядається як стан активної адаптації суб'єкта господарювання до негативного впливу інститутів зовнішнього і внутрішнього середовища. Стійкість сімейної ферми зумовлена синергетичним ефектом, що виникає у результаті поєднання технологічних, економічних (сімейна організація праці) і культурних засад сімейної ферми.

Таким чином, на основі сімейної організації праці формується мала локальна економіка — "сімейна ферма", особливостями якої є: подвійність цілей розвитку, тобто реалізація підприємницької здатності її членів на землі та максимізація доходу; відтворювальний процес більшою мірою, ніж в інших галузях, залежить від сформованої системи неформальних інститутів; до визначальних норм поведінки її членів відносять: вірність традиціям і культурній спадщині, соціальна спрямованість, інноваційність, стійкість, довіра і передбачуваність дій членів домогосподарства; поєднання різновекторних, суперечливих процесів; поєднання технологічних, економічних (сімейна організація праці) і культурних умов функціонування сімейної ферми, що визначили синергетичний ефект; основними функціями сімейної ферми є: відтворювальна, забезпечення продовольчої безпеки, соціальна.

Розглянуті характерні риси сімейної ферми зумовлюють особливості її бізнес-моделі. До основних факторів, що визначають виробничо-господарську діяльність у сфері агробізнесу, можна віднести: розмір сімейної ферми і якість людського капіталу домогосподарства, сформоване інституційне зовнішнє середовище; екологічну ситуацію.

До специфічних методів реалізації бізнес-моделі сімейної ферми можна віднести: надмірну інтенсивність праці членів домогосподарства (в основному неоплаченої праці через неможливість найму працівників через низькі доходи, нерозвиненість місцевого ринку праці), зниження капітальних витрат у зв'язку з відносно низьким потенційним доходом, акцент на ефективне вико-

ристання земельних ресурсів, екологічність, додаткову зайнятість поза сільськогосподарським виробництвом з метою оптимального використання її людського капіталу. Реалізація застосовуваної бізнес-моделі характеризується формуванням сукупності зовнішніх ефектів: ефекту "зворотною залежністю між розмірами ферми і врожайністю (продуктивністю землі)": урожайність сільськогосподарських культур (продуктивність землі) сімейних ферм вище, ніж у великому бізнесі (із великими земельними ресурсами); ефект більш низької продуктивності праці сімейних ферм порівняно з великим бізнесом; ефекту низького доходу: мала сімейна ферма має нижчі доходи і рівень споживання в порівнянні з великим господарством; ефекту низької товарності сімейних ферм: продаж меншої частки своєї сільськогосподарської продукції порівняно з великими.

Зарубіжний досвід та вітчизняна практика доводять, що незалежно від форм власності та господарювання економічно стійкими є ті суб'єкти господарювання, які організовують замкнутий виробничий цикл виробництва-переробка-реалізація продукції. Отже, стратегічними пріоритетами подальшого становлення фермерства повинні стати заходи, які передбачають стимулювання розвитку кооперації та інтеграційних процесів у сфері виробництва, переробки й реалізації сільськогосподарської продукції, включення до агропродовольчих ланцюгів дрібних товаровиробників, посилення ролі фермерства в розвитку сільських територій та ін. Очевидно, що з метою обґрунтування дієвих інструментів активізації розвитку фермерських господарств та підвищення їх ефективності доцільно обґрунтувати методичний підхід до оцінювання ефективності їхньої діяльності та розробити систему показників з урахуванням доступності інформаційно-аналітичного забезпечення, що формується на рівні національної статистики, галузевого Міністерства, а також на мікрорівні.

Література:

1. Буздалов Н.И. Избранные труды: в 3-х т. Всерос. ин-т аграр. пробл. и информатики им. А.А. Никонова. М. 2008. Т.1. Интенсификация, земельная рента, эффективность. 325 с.
2. Крылов В.В. Теория Формаций. М.: Восточная литература РАН, 1997. 34 с.
3. Шанин Т. Великий незнакомец: крестьяне и фермеры в современном мире. М.: Прогресс-Академия, 1992. 428 с.
4. Маркс К., Энгельс Ф. Экономические рукописи 1857—1859 годов. Сочинения. 2-е изд. М., 1968. Т. 46, ч. I. 585 с.
5. Чаянов А. В. Номографические элементы экономической географии. Труды Высшего семинария с.-х. экономии и политики. Вып. 1. М.: Госиздат, 1921. 23 с.
6. Тимирязев К. А. Из воспоминаний о двух поколений. Памяти А. И. Чупрова и И. А. Петровского. Русские ведомости. 1913. № 230.
7. Методы измерения концентрации богатства. 1905. 34 с.
8. Маркс К., Энгельс Ф. Экономические рукописи 1857—1859 годов. Сочинения. 2-е изд. М., 1969. Т. 46, ч. II. 626 с.
9. Назимов И. Н. Элементы капитала в крестьянском хозяйстве. М.; Л., 1929. 160 с.
10. Брайович С. М. Карл Каутский — эволюция его воззрений. М.: Наука, 1982. 34 с.
11. Чаянов А. В. Крестьянское хозяйство. Избранные труды. М.: Экономика, 1989. 492 с.
12. Чаянов А.В. Основные идеи и формы организации сельскохозяйственной кооперации. М.: Наука, 1991. 121 с.
13. Положение дел в продовольствии и сельском хозяйстве. Инновации в семейных фермерских хозяйствах. ФАО. Рим. 2015. Food and Agriculture Organization

of the United Nations. URL: <http://www.fao.org/publications/sofa/2014/ru/> (дата звернення: 23.04.1015).

14. Чаянов А.В. Избранные труды. М.: Колос, 1993. 574 с.
15. Чаянов А.В. К вопросу теории некапиталистических систем хозяйства. Экономическое наследие А.В. Чаянова. Издательский Дом ТОНЧУ, 2006. С. 59—106.
16. Чаянов А. В. Изоцены ржи 1909—1913, 1917 и 1920 гг. (по материалам Конъюнктурного Института Петровской сельскохозяйственной академии). Крестьянское хозяйство. Избр. тр. М.: Экономика, 1989. 34 с.

References:

1. Buzdalov, N.Y. (2008), *Yzbrannyye trudy: v 3-kh t. Vseros. yn-t ahrar. probl. y ynformatyky ym. A.A. Nykonova* [Selected works: in 3 volumes. Vseros. in-t agrarian. prob. and informatics them. A.A. Nikonova], vol. 1, *Yntensyfykatsiya, zemel'naia renta, effektivnost'* [Intensification, land rent, efficiency], Moscow, Russia.
2. Krylov, V.V. (1997), *Teoriya Formatsy [Formation Theory]*, *Vostochnaia lyteratura RAN*, Moscow, Russia.
3. Shanyn, T. (1992), *Velykyj neznakomets: krest'iane y fermery v sovremennom myre* [The Great Stranger: Peasants and Farmers in the Modern World], *Prohress-Akademyia*, Moscow, Russia.
4. Marks, K. and Enhel's, F. (1968), *Ekonomycheskye rukopysy 1857—1859 hodov. Sochyneniya* [Economic manuscripts of 1857—1859. Compositions], 2-d ed., vol. 46, no. I, Moscow, Russia.
5. Chaianov, A.V. (1921), *Nomohrafycheskye elementy ekonomycheskoj heohrafy. Trudy Vysheho semynariya s.-kh. ekonomyy y polytyky* [Nomographic elements of economic geography], *Hosyzdat*, Moscow, Russia.
6. Tymyriazev, K.A. (1913), "From the memories of two generations", *Russkye vedomosti*, vol. 230.
7. Lorenz, M.O. (1905), *Metody yzmereniya kontsen-tratsyy bahatstva* [Methods of measuring the concentration of wealth], *American Statistical Association*, USA.
8. Marks, K. and Enhel's, F. (1969), *Ekonomycheskye rukopysy 1857—1859 hodov. Sochyneniya* [Economic Manuscripts 1857—1859. Compositions], 2-d ed., vol. 46, no. II, Moscow, Russia.
9. Nazymov, Y.N. (1929), *Elementy kapytala v krest'ianskom khoziajstve* [Elements of capital in the peasant economy], Moscow, Russia.
10. Brajovych, S.M. (1982), *Karl Kautskyj - evoliutsiya eho vozzrenyj* [Karl Kautsky — the evolution of his views], *Nauka*, Moscow, Russia.
11. Chaianov, A.V. (1989), *Krest'ianskoe khoziajstvo. Yzbrannyye trudy* [Peasant economy. Selected writings], *Ekonomyka*, Moscow, Russia.
12. Chaianov, A.V. (1991), *Osnovnye ydey y formy orhanyzatsyy sel'skokhoziajstvennoj kooperatsyy* [Basic ideas and forms of organization of agricultural cooperation], *Nauka*, Moscow, Russia.
13. FAO (2015), "Innovation in family farming", available at: <http://www.fao.org/publications/sofa/2014/ru/> (Accessed 23.04.2022).
14. Chaianov, A.V. (1993), *Yzbrannyye trudy* [Selected works], *Kolos*, Moscow, Russia.
15. Chaianov, A.V. (2006), *K voprosu teoryy nekapitalystycheskykh system khaziajstva. Ekonomycheskoe nasledye A.V. Chaianova* [To the question of the theory of non-capitalist economic systems. Economic legacy of A.V. Chayanov], *Yzdatel'skyj Dom TONChU*, Moscow, Russia, pp. 59—106.
16. Chaianov, A.V. (1989), *Yzotseny rzhy 1909—1913, 1917 y 1920 hh. (po materyalam Kon'iunkturnoho Ynstytuta Petrovskoj sel'skokhoziajstvennoj akademyy). Krest'ianskoe khoziajstvo 1909—1913, 1917 and 1920. (Based on the materials of the Market Research Institute of the Petrovsky Agricultural Academy). Peasant economy*, *Ekonomyka*, Moscow, Russia.

Стаття надійшла до редакції 26.05.2022 р.

Н. В. Мединська,
к. е. н., доцент, в. о. завідувача кафедри земельного кадастру,
Національний університет біоресурсів та природокористування України, м. Київ
ORCID ID: 0000-0003-2573-0205

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.6.81

ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ РЕСУРСОЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ: ЗМІСТ ТА КОМПОНЕНТНА СТРУКТУРА

N. Medynska,
PhD in Economics, Associate Professor, Acting Head of the Department of Land Cadastre,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

ECONOMIC MECHANISM OF RESOURCE SAVING AND ENERGY EFFECTIVE NATURE
MANAGEMENT IN THE CONDITIONS OF DECENTRALIZATION:
MAINTENANCE AND COMPONENT STRUCTURE

У статті розкрито зміст економічного механізму ресурсозбереження та енергоефективного природокористування. Виходячи з авторського підходу, економічний механізм ресурсозбереження та енергоефективного природокористування являє собою комплекс взаємопов'язаних методів, інструментів та важелів бюджетно-податкового, фінансово-кредитного, митного, інституціонально-майнового впливу на сферу поводження з відходами, зокрема в частині їх утилізації і виробництва на цій основі готової продукції енергетичного та промислового призначення. Встановлено, що магістральним елементом економічного механізму ресурсозбереження та енергоефективного природокористування має стати набір стимулів, які підвищуватимуть зацікавленість суб'єктів виробничо-господарської діяльності та об'єднань домогосподарств в розбудові індустрії поводження з відходами та формуванні індустрії виробництва на основі вторинного ресурсокористування різноманітних видів біологічного палива. Обґрунтовано, що прискорення бюджетно-фіскальної децентралізації сформувало сприятливі інституціональні та фінансові передумови для активізації процесів ресурсозбереження та енергоефективного природокористування на рівні громад базового рівня, що вимагає застосування комплексу стимулів на рівні місцевого самоврядування. Виявлено, що в умовах децентралізації одним з основних компонентів економічного механізму ресурсозбереження та енергоефективного природокористування має стати цільова прив'язка акумульованих в публічних бюджетах екологічних податків до фінансування проєктів ресурсозбереження та виробництва на основі утилізації вторинної природної сировини енергетичних продуктів та промислових товарів. Встановлено, що важливим компонентом сучасного економічного механізму ресурсозбереження та енергоефективного природокористування повинна бути участь публічних органів влади в реалізації екологічних проєктів на основі угод державно-приватного партнерства (ДПП), що дозволить поєднати кошти публічних фінансів з приватними інвестиціями при реалізації проєктів розбудови індустрії вторинного ресурсокористування. Обґрунтовано, що необхідною умовою нарощення інвестиційних потоків у сферу поводження з відходами є диверсифікація джерел фінансового забезпечення проєктів модернізації індустрії утилізації вторинної природної сировини і виробництва енергетичних продуктів з відновних джерел.

Maintenance of economic mechanism of resource saving and energy effective nature management is exposed in the article. Based on the authorial approach, economic mechanism of resource saving and energy effective nature management is the complex of interconnected methods, instruments and levers of budgetary-tax, financial-credit, custom, institutional-property influence on the sphere of handling wastes, in particular in part of their utilization and production on this basis of the prepared products of the power and industrial setting. It is set that the set of stimuli that will promote the personal interest of subjects of industrial and economic activity and associations of household in development of industry of handling wastes and forming of industry of production on the basis of secondary resource saving of various types of biological fuel must become the main element of economic mechanism of resource saving and energy effective resource saving. Reasonably, that the acceleration of budgetary-fiscal decentralization formed favorable institutional and financial pre-conditions for activation of processes of resource saving and energy effective resource saving at the level of communities of base level that requires application of complex of stimuli at the level of local self-government. It is educed that in the conditions of decentralization one of basic components of economic mechanism of resource saving and energy effective nature management having a special purpose attachment of the ecological taxes accumulated in public budgets must become to financing of resource saving projects and productions on the basis of utilization of secondary natural raw material of power foods and manufactured goods. It is set that the important component of modern economic mechanism of resource saving and energy effective nature management must be participating of public government bodies in realization of ecological projects on the basis of agreements of state-private partnership (SPP) that will allow to connect money of public finances with private investments during realization of projects development of industry of secondary resource use. Reasonably, that the necessary condition of increase of investment streams in the sphere of handling wastes is diversification of sources of the financial providing of projects of modernization of industry of utilization of secondary natural raw material and production of power foods from restoration sources.

Ключові слова: ресурсозбереження, енергоефективне природокористування, екологічний податок, публічні бюджети, децентралізація, приватні інвестиції.

Key words: resource saving, energy effective nature management, ecological tax, public budgets, decentralization, private investments.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

В умовах планетарного посилення природно-ресурсних обмежень та загострення екологічної обстановки стає більш вагомим роль використання різноманітних видів відходів та вторинної сировини у системі суспільного відтворення. З огляду на теперішні економічні тренди та наслідки перебудови глобальної природоохоронної архітектури виникла необхідність у розробленні принципово нових концептуальних засад та інституціонального забезпечення залучення відходів та вторинної сировини у господарський обіг. Також, виходячи з необхідності диверсифікації джерел енергетичного забезпечення та виробництва енергії з відновних джерел, використання відходів та вторинної сировини для виробництва твердого та газоподібного палива необхідно розглядати як основну складову енергоефективного природокористування. У зв'язку з виснаженням окремих видів природної сировини, дороговизною деяких видів природних ресурсів, дефіцитом матеріально-речової субстанції природної сировини в окремих регіонах, ефективніше залучення вторинної сировини до господарського обігу дасть змогу забезпечити нову якість активізації процесів ресурсозбереження. Тобто ресурсозбереження в умовах дефіцитності окремих видів первинної природної сировини — це вирішальний

резерв введення додаткових потужностей у промисловому виробництві та створенні доданої вартості. Тому економічний механізм вторинного ресурсокористування є складовою економічного механізму ресурсозбереження та енергоефективного природокористування, і саме останній має стати об'єктом трансформацій, щоб вторинні ресурси стали більш дієвим чинником соціально-економічного піднесення територіальних та локальних утворень.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У вітчизняній економічній літературі ще з початку 90-х років минулого століття актуальним проблемам розвитку сфери поводження з відходами та вторинного ресурсокористування приділялась значна увага. Найбільший внесок в теорію та методологію регулювання процесів вторинного ресурсокористування та поводження з відходами зробили такі вчені як Н. Андрєєва, Є. Буравльов, Г. Виговська, В. Голян, О. Губанова, Б. Данилишин, С. Дорогунцов, О. Загорій, Ю. Маковецька, В. Міщенко, Т. Омеляненко, І. Сотник, С. Харічков, А. Федорищева та інші [1—7]. У перші роки трансформації командно-адміністративної економіки у ринкову, що призвело до спаду виробництва у промисловому секторі, значна увага в цій царині наукових досліджень приділялась утилізації хвостосховищ [7], що формувалися

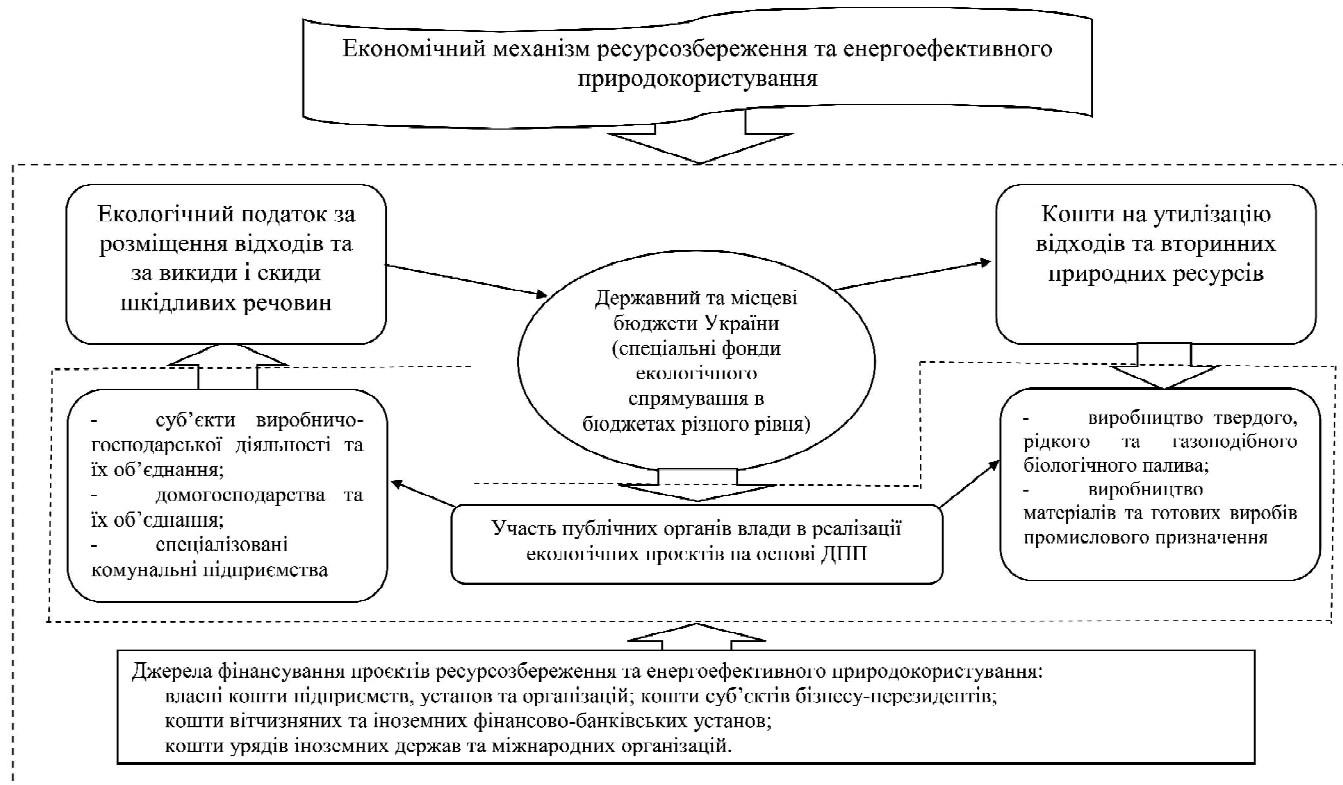

Рис. 1. Компонентна структура економічного механізму ресурсозбереження та енергоефективного природокористування

Джерело: розроблено автором.

роками навколо промислових підприємств, зокрема підприємств хімічної індустрії. Багато уваги приділялось утилізації ресурсної цінності відходів металургійного виробництва, що стало предметом гострих дискусій [2]. Окремий пласт досліджень було присвячено проблемам усунення проявів створення стихійних звалищ побутових відходів [3], що стало причиною загострення екологічної обстановки в значній кількості населених пунктів. Глобальний тренд диверсифікації енергетичного забезпечення потреб промислового виробництва та сектору домогосподарств створив передумови для розроблення низки теоретико-методологічних підходів щодо утилізації відходів та вторинної природної сировини з метою виробництва різноманітних видів біологічного палива [1; 5]. Актуалізувались також дослідження щодо створення інструментарію стимулювання суб'єктів виробничо-господарської діяльності максимальною мірою використовувати ресурсну цінність вторинної природної сировини з метою економії первинних природних ресурсів та зниження вартості і відповідно підвищення конкурентоспроможності готової продукції [4; 6]. Всі перераховані аспекти отримають своє вирішення за умови уточнення змісту та компонентної структури економічного механізму ресурсозбереження та енергоефективного природокористування. Даний механізм має супроводжуватися необхідним інституціональним підґрунтям на рівні територіальних громад базового рівня, щоб врахувати всі ті вигоди, які можна використати на основі ресурсозбереження та енергоефективного природокористування в умовах децентралізації.

ЦІЛІ СТАТТІ

Метою статті є уточнення змісту та виявлення компонентного складу економічного механізму ресурсозбереження та енергоефективного природокористування в умовах децентралізації з врахуванням пріоритетів трансформації глобальної природоохоронної архітекτονіки та загострення екзогенних ризиків.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

В умовах необхідності усунення дефіциту первинної природної сировини та диверсифікації ресурсної бази виробництва енергетичних продуктів на порядок денний вийшла проблема формування не просто економічного механізму поводження з відходами, зокрема з вторинними природними ресурсами, а економічного механізму їх використання у різних фазах продуктового ланцюга, зокрема у виробництві енергетичних продуктів, використанні як добрива, застосуванні як складової оборотних засобів. Потрібен такий економічний механізм, який за своєю суттю буде зорієнтований на стимулювання процесів ресурсозбереження як в частині використання природної сировини, так і в частині утилізації вторинних природних ресурсів, які мають корисну ресурсну цінність, зокрема для виробництва різноманітних видів біологічного палива. Якраз через вагомість нарощення виробництва додаткових обсягів енергетичних продуктів на основі утилізації вторинної природної сировини необхідно вести мову про розроблення економічного механізму ресурсозбереження та енергоефективного природокористування. Виходячи з цих міркувань, необхідно вторинне ресурсокористування розглядати як складову ресурсозбереження та енергоефективного природокористування.

Активізація вторинного ресурсокористування дасть змогу вирішити проблему дефіцитності окремих видів мінерально-сировинних ресурсів, в першу чергу паливно-енергетичних, і зменшити потребу в імпорті мінеральної сировини, що виступає запорукою енергетичної самодостатності. Більше того, ефективніше залучення вторинних природних ресурсів забезпечить вивільнення частини первинної природної сировини, що стане дієвим каталізатором процесів ресурсозбереження та сприятиме розширеному відтворенню та відновленню природно-ресурсної бази соціально-економічного розвитку. Використання корисної цінності вторинної сировини дасть змогу певною мірою знизити матеріа-

ломісткість готової продукції, що призведе до зростання рівня її конкурентоспроможності.

Тобто у підсумку розширення масштабів вторинного ресурсокористування дасть змогу отримати значний екологічний та економічний ефекти і вирішити проблему надмірного забруднення навколишнього природного середовища неорганізованими звалищами відходів. За таких умов стане можливим покращення якості довкілля, що створить умови для продукування природними біогеоценозами значного спектра екосистемних послуг. Все це підтверджує доцільність та необхідність розроблення економічного механізму, який стимулюватиме процеси результативнішого використання вторинних ресурсів у господарському обігу, що дасть змогу на порядки збільшити масштаби ресурсозбереження та енергоефективного природокористування.

Економічний механізм ресурсозбереження та енергоефективного природокористування являє собою комплекс взаємопов'язаних методів, інструментів та важелів бюджетно-податкового, фінансово-кредитного, митного, інституціонально-майнового впливу на сферу поводження з відходами як в частині їх розміщення, захоронення, спалення, так і в частині їх утилізації і виробництва на цій основі готової продукції енергетичного та промислового призначення. Магістральним елементом даного механізму виступають публічні фінансові фонди, зокрема спеціальні фонди в структурі бюджетів різного таксономічного рівня (рис. 1).

За нинішнього інституціонального середовища фінансово-економічного регулювання вторинного ресурсокористування публічні бюджети, з однієї сторони, акумулюють екологічні податки за забруднення навколишнього природного середовища, зокрема за розміщення відходів, а з іншої — за рахунок коштів публічних бюджетів фінансуються проекти утилізації відходів, що є дуже важливим для об'єднаних територіальних громад (ОТГ) як в контексті покращення екологічної обстановки, так і в контексті створення ресурсної бази для виробництва енергії з відновних джерел.

Проблема модернізації вітчизняної системи адміністрування екологічного податку за розміщення відходів також актуалізувалась у зв'язку з необхідністю імплементації природоохоронних директив Європейського Союзу. Ставлячи питання про надійну фінансову базу поводження з відходами в Україні, на переконання В. Міщенка та Т. Омеляненка, необхідно розглядати європейський і зокрема польський досвід як вагомий додатковий аргумент у виборі шляхів її формування та підвищення дієвості.

До завдань становлення зазначеної бази в Україні належать: перехід на нову — за європейськими стандартами систему упорядкування системи платежів (екологічного податку) за розміщення відходів, зокрема за ступенем їх небезпечності; забезпечення послідовного зростання розміру платежів і розширення використання відповідних коштів для екологічної модернізації підприємств; припинення практики нецільового використання коштів екологічного податку [6].

Сформульований підхід В. Міщенком та Т. Омеляненком однозначно варто використати при розробленні перспективних напрямів трансформації економічного механізму ресурсозбереження та енергоефективного природокористування, щоб ув'язати обґрунтованість ставок екологічного податку за розміщення відходів та інших платежів природоохоронного спрямування з формуванням спеціальних фінансових фондів у бюджетах різного таксономічного рівня. Це дасть змогу накопичувати більші суми коштів для фінансування проектів упорядкування систем поводження з відходами, а також проектів по їх утилізації. Така ув'язка дасть змогу максимальною мірою усунути прецеденти нецільового

використання коштів публічних бюджетів, які були акумульовані на основі адміністрування екологічних податків за розміщення відходів.

У свій час екологічні податки за розміщення відходів надходили до спеціальних екологічних фондів, що функціонували в структурі публічних бюджетів, що давало можливість забезпечити цільову прив'язку цих надходжень, тобто використовувати їх на упорядкування систем поводження з відходами.

Поглиблення процесів фінансово-бюджетної децентралізації створило для органів місцевого самоврядування більш сприятливі передумови в частині накопичення додаткових коштів у місцевих бюджетах, які можуть бути використані для потреб індустрії розміщення та утилізації відходів.

Водночас у більшості випадків місцеве самоврядування ще не використовує отриманих переваг задля модернізації сфери поводження з відходами, зокрема через будівництво сміттєпереробних заводів та створення виробництв біологічного палива. Однією з причин виступає дефіцит інвестиційних ресурсів, що потребує збільшення обсягів залучення приватного капіталу у сферу поводження з відходами.

Приватний капітал неохоче спрямовує у даний сегмент муніципального господарства через відсутність сприятливого інституціонального середовища та гарантій місцевого самоврядування. Найкращий режим взаємодії суб'єктів приватного бізнесу та місцевої влади може бути забезпечений через укладання угод державно-приватного партнерства між органами місцевого самоврядування та підприємницькими структурами і це дозволить доповнити бюджетні кошти приватними інвестиціями. Через угоди державно-приватного партнерства все більша кількість суб'єктів екологічного підприємництва та об'єднань домогосподарств буде залучена до проектів виробництва твердого, рідкого та газоподібного палива, а також для виробництва матеріалів і готових виробів промислового та енергетичного призначення.

Більше того, крім залучення приватних інвестицій в індустрію поводження з відходами через угоди державно-приватного партнерства необхідною є реалізація інвестиційних проектів на основі приватної ініціативи. Для реалізації такої ініціативи необхідним є застосування комплексу інструментів стимулювання через здешевлення кредитів комерційних банків, надання податкових та митних пільг. Створення сприятливих кредитних та митних умов для фінансування проектів модернізації інфраструктури розміщення, захоронення, спалення та утилізації відходів дасть змогу збільшити обсяги залучення власних коштів підприємств, установ та організацій.

Органи місцевого самоврядування мають формувати інвестиційні паспорти проектів утилізації відходів, щоб ці проекти стали привабливими для суб'єктів бізнесу-нерезидентів, а також для вітчизняних та іноземних фінансово-банківських установ. Місцеве самоврядування також має включатися в діяльність, спрямовану на імплементацію базових положень міжнародних природоохоронних конвенцій в частині регулювання кліматичних змін та Глобальних цілей сталого розвитку, що дасть змогу залучити кошти урядів іноземних держав та міжнародних організацій у проекти ресурсозбереження та енергоефективності.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Дослідження показали, що в нинішніх умовах загострення глобального енергетичного протистояння підвищується вагомість утилізації вторинної природної сировини як в контексті активізації процесів ресурсозбереження, так і процесів енергоефективного природокористування, що дозволить збільшити обсяги виробництва енергетичних продуктів з відновних

джерел і зменшити тим самим потребу у викопних вуглеводнях. Водночас це стане можливим за умови формування сучасного економічного механізму ресурсозбереження та енергоефективного природокористування, що являє собою комплекс взаємопов'язаних методів, інструментів та важелів бюджетно-податкового, фінансово-кредитного, митного, інституціонально-майнового впливу на сферу поводження з відходами як в частині їх розміщення, захоронення, спалення, так і в частині їх утилізації і виробництва на цій основі готової продукції енергетичного та промислового призначення. Базовою детермінантою розроблення такого механізму має стати цільова прив'язка акумульованого в публічні бюджети екологічного податку за розміщення відходів до фінансування витрат, пов'язаних з розбудовою індустрії поводження з відходами, а також утилізацією окремих видів відходів та вторинної природної сировини. Необхідним є також формування інституціонального підґрунтя диверсифікації джерел інвестиційного забезпечення проєктів вторинного ресурсокористування за рахунок залучення коштів приватного бізнесу, підприємницьких структур-нерезидентів, міжнародних фінансово-кредитних установ та урядів окремих країн.

Література:

1. Андреева Н.М., Барун М.В. Організаційно-економічний інструментарій забезпечення перспективи розвитку механізму використання вторинних ресурсів в Україні. Економічні проблеми сталого розвитку: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті проф. Балацького О.Ф., 24—26 квітня 2013 р. Суми. СумДУ, 2013. Т. 1. С. 17—18.
2. Буравльов Є., Дрозд І. Утилізація відходів: безпечність і ефективність. Вісник НАН України. 2004. № 4. С. 38—44.
3. Голян В. Інвестиції в переробку відходів: як подолати пасивність влади та бізнесу. Дзеркало тижня. 2018. № 13 (359). С. 9.
4. Губанова О.Р. Теоретико-методологічні засади формування організаційно-економічного механізму стимулювання вторинного ресурсокористування. Вісник Одеського державного екологічного університету. 2012. Вип. 13. С. 29—37.
5. Маковецька Ю. Фінансово-економічні важелі забезпечення розвитку вторинного ресурсокористування. Економіст. 2010. № 12. С. 76—78.
6. Міщенко В., Омеляненко Т. Становлення фінансової бази управління відходами в Україні. Економіст. 2012. № 7. С. 48—51.
7. Міщенко В.С., Виговська Г.П. Організаційно-економічний механізм поводження з відходами в Україні та шляхи його вдосконалення. Монографія. К., Наукова думка. 2009. 294 с.
8. Голян В.А., Медінська Н.В., Заставний Ю.Б. Економічний механізм органічного сільськогосподарського виробництва в умовах глобальних природоохоронних викликів: теоретико-методологічні засади формування. Агросвіт, 2022, 3: 10—18.
9. Yuliia K., Liudmyla G., Liudmyla H., Nataliia M. & Gupta S. K. (2022). An assessment of the legal framework governing land ownership is evolving in Ukraine. Materials Today: Proceedings, 49, 3619—3623.
10. Третяк В.М., Гулько А.А. Проектування землекористування структурних елементів екомережі на місцевому рівні. Землеустрій, кадастр і моніторинг земель, 2016, 1—2: 47—52.

References:

1. Andriieva, N.M. and Barun, M.V. (2013), "Organizational and economic tools for ensuring the prospects for the development of the mechanism for the use of secondary resources in Ukraine", *Ekonomicni problemy staloho rozvytku : materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi*

konferentsii, prysviachenoi pam'iaty prof. Balats'koho O.F. [Economic problems of sustainable development: materials of the International Scientific and Practical Conference dedicated to the memory of Prof. Balatskyi O.F.], SumDU, Sumy, Ukraine, 24—26 april, vol.1, pp. 17—18.

2. Buravli'ov, Ye. and Drozd, I. (2004), "Waste disposal: safety and efficiency", *Visnyk NAN Ukrainy*, vol. 4, pp. 38—44.

3. Holian, V. (2018), "Investments in waste processing: how to overcome the passivity of the authorities and business", *Dzerkalo tyzhnia*, vol. 13 (359), pp. 9.

4. Hubanova, O.R. (2012), "Theoretical and methodological foundations of the formation of an organizational and economic mechanism for stimulating secondary resource use", *Visnyk Odes'koho derzhavnoho ekolohichnoho universytetu*, vol. 13, pp. 29—37.

5. Makovets'ka, Yu. (2010), "Financial and economic levers for ensuring the development of secondary resource use", *Ekonomist*, vol. 12, pp. 76—78.

6. Mischenko, V. and Omel'ianenko T. (2012), "Formation of the financial base of waste management in Ukraine", *Ekonomist*, vol. 7, pp. 48—51.

7. Mischenko, V.S. and Vyhov's'ka H.P. (2009), *Orhanizatsijno-ekonomichnyj mekhanizm povodzhennia z vidkhodamy v Ukraini ta shliakhy joho vdoskonalennia* [Organizational and economic mechanism of waste management in Ukraine and ways to improve it], *Naukova dumka*, Kyiv, Ukraine.

8. Golyan, V. Medynska, N. and Zastavnyy, Y. (2022), "Economic mechanism of organic agricultural production in the context of global environmental challenges: theoretical and methodological foundations of formation", *Agrosvit*, vol. 3, pp. 10—18.

9. Krasnova, Y. Golovko, L. Hunko, L. Medynska, N. and Sandeep, K. (2022), "An assessment of the legal framework governing land ownership is evolving in Ukraine", *Materialstoday: proceedings*, vol. 49, no. 8, pp. 3619—3623.

10. Tretiak, V.M. and Hun'ko, L.A. (2016), "Land use design of structural elements of the eco-network at the local level", *Zemleustrij, kadastr i monitorynh zemel'*, vol. 1—2, pp. 47—52.

Стаття надійшла до редакції 27.05.2022 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

Ю. В. Неміш,

к. е. н., доцент кафедри підприємництва та маркетингу,
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
ORCID ID: 0000-0002-4676-1177

Т. В. Архипова,

к. е. н., доцент кафедри маркетингу ім. А. Ф. Павленка,
ДВНЗ "Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана"
ORCID ID: 0000-0002-7261-2984

М. Е. Матвеев,

к. е. н., доцент, завідувач кафедри менеджменту та маркетингу,
Національний лісотехнічний університет України
ORCID ID: 0000-0003-3175-7324

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.6.86

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ DIGITAL-МАРКЕТИНГУ ЯК СУЧАСНОГО ІНСТРУМЕНТУ ПРОСУВАННЯ ТОВАРІВ ТА ПОСЛУГ У СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ

Yu. Nemish,

*PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Entrepreneurship
and Marketing, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas*

T. Arkhypova,

*PhD in Economics, Associate Professor of the Department of the Marketing named
after A.F. Pavlenka, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman*

M. Matveyev,

*PhD in Economics, Associate Professor, Head of the Department of Management
and Marketing, Ukrainian National Forestry University*

TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF DIGITAL MARKETING AS A MODERN TOOL FOR PROMOTION OF GOODS AND SERVICES IN SOCIAL NETWORKS

Організуюючи роботу бізнесу в умовах глобалізаційних процесів і діджитал-трансформацій кожен учасник ринку прагне завоювати увагу споживача будь-якими доступними методами і інструментами. Власне, під тиском таких тенденцій на місце традиційної реклами прийшов digital-маркетинг, який, звісно, не витіснив її із буденності споживача, проте значно вплинув на трансформацію методів просування товарів і послуг, зокрема через соціальні мережі. Було визначено, що digital-маркетинг є самостійним напрямом інноваційно-орієнтованої комунікативної політики суб'єктів підприємництва, що ґрунтується на застосуванні різних платформ та соціальних мереж (зокрема, таких, які характеризуються актуальністю і зручністю використання в умовах сьогодення) для взаємодії із споживачем. Відповідно, підтримка розвитку digital-маркетингу є вимушеним кроком, адже пост-пандемічна нестабільність і умови воєнного положення значно обмежили можливості споживача, що, першочергово, стало проблемою для бізнесу в аспекті підтримки збутової активності, прибутковості та вимагає застосування високоефективних, сучасних методів забезпечення комунікації із покупцями.

З огляду на це, наукова стаття є оригінальним дослідженням тенденцій розвитку digital-маркетингу в умовах цифрового суспільства, а також актуалізації використання соціальних мереж в якості платформ для просування товарів і послуг. Дослідження проблематики здійснювалось завдяки застосуванню методів порівняння, абстракції, аналізу та узагальнення.

В ході аналізу було детерміновано сутність digital-маркетингу, тенденції його розвитку на теренах інформаційного-комунікаційного простору України, а також роль у процесах просування товарів і послуг у соціальних мережах. У роботі наведено результати аналізу динаміки трансформації ринку цифрової реклами в Україні, визначено частку digital (Internet) media реклама у його структурі, а також окреслено перспективи цифровізації комунікативної політики сучасних суб'єктів підприємництва під впливом глобальних діджитал-трансформацій.

In the context of globalization and digital transformation all market operators are looking for to hold the attention of the consumer by any means necessary. Actually, digital-marketing took the place of traditional advertisement due to such recent trends; certainly, tools of digital-marketing are not equipped to change fully traditional add, but greatly influenced on transformation of methods for advertising and promoting goods and/or services, first of all, through social media and other avenues of online communication. It is defined that digital-marketing is a separate area of innovation-oriented communication policy of enterprises, which is based on using different platforms or social networks (first of all, the ones that are actual, convenient and affordable nowadays) for communication with consumers. Accordingly, supporting the development of digital-marketing is a prerequisite, since post-pandemic insecurity and conditions of martial law limit opportunities for consumers — and this in turn lead to marketing problems and low profitability of business sector. Therefore, the problem of selection of modern, high-efficiency methods of communication with consumer remains relevant.

Accordingly, the article is devoted to the analysis of the development trends of digital-marketing in the context of digital society, as well as actualization of social networks using as a platforms for promoting goods and/or services. Comparison, methods of abstraction, analysis and generalization are the research methods which were used in the article.

In this science paper the essence of digital-marketing, trends development its in the vast of information and communication space of Ukraine, as well as role of digital-marketing in the process of promoting goods and/or services in social networks were determined. The results of analyze of digital advertisement market transformations in Ukraine were granted in this science paper, the percentage of digital (Internet) media advertisement in the structure of market was identified too; the prospects of digitalization of communication policy of enterprises under conditions of global digital transformation were described in work.

Ключові слова: digital-маркетинг, цифровізація, комунікативна політика, ринок цифрової Інтернет-реклами, соціальні мережі, конкурентоспроможність, маркетингова політика просування.

Key words: digital-marketing, digitalization, communication policy, digital Internet advertising market, social networks, competitiveness, marketing promotion policy.

ВСТУП ТА ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Глобальна діджиталізація охопила усі сфери життєдіяльності людства, ставши частиною буденного життя. Передумовами змін можна визначити безліч факторів, серед яких найбільший вплив мали цифрові трансформації в економіці, обрання Україною вектору інноваційно-орієнтованого розвитку, а також загальносвітова пандемія як безпрецедентна у житті сучасного людства подія, що значно унеможливила підтримку комунікації суб'єктів господарювання із споживачем. Відповідно, зниження соціальної взаємодії учасників ринкового простору з одночасним введенням карантинних обмежень довели, що саме цифрові комунікативні інструменти здатні забезпечити підтримку й майбутній розвиток бізнесу. На основі таких тенденцій мало місце формування сучасного напрямку комунікативної політики — digital-маркетингу, який являє собою систему, що сформована із сукупності високотехнологічних діджи-

тал-інструментів, необхідних задля організації взаємодії бізнесу із споживачами через різні цифрові канали. Практика цифрових трансформацій свідчить, що пріоритет у структурі digital-маркетингу належить соціальним мережам, які є прогресивними он-лайн платформами для комунікації, високоефективними як в контексті надання суб'єктам підприємництва можливостей поширення різних типів реклами товарів/послуг, так і в контексті зручності її сприйняття потенційним покупцем. Відповідно, швидкоплинність digital-трансформацій, актуалізація процесів скорочення безпосередньої взаємодії між споживачами і бізнес-сектором (що стає критичним не лише через пост-пандемічну нестабільність, а і умови воєнного стану в Україні), нагальна потреба у підтримці розвитку і прибутковості вітчизняного підприємництва зумовлюють необхідність детермінування основ, особливостей та тенденцій використання соціальних мереж як прогресивного каналу про-

Рис. 1. Роль digital-маркетингу

Джерело: складено авторами.

сування продукції, а також окремого вектору digital-маркетингу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питанням розвитку digital-маркетингу приділено значну увагу у дослідженнях багатьох науковців сучасності, до числа яких належать М. Окландер [1], [2], Н. Держак [3], Т. Сак, О. Ковальова, В. Кірсанова, О. Карий, О. Яшкіна, М. Чайковська [4], С. Хамініч, П. Сокол, І. Педько, І. Купенна, Д. Яцюк, О. Уголькова та ін. Так, М. Окландер та А. Кудіна вивчають практику використання digital-маркетингу для просування товарів і послуг модних брендів. Було визначено, що саме популярні соціальні мережі (першочергово, мова йде про Facebook, Instagram, YouTube, TikTok, Pinterest) здатні привернути увагу споживача, що робить наведені соціальні мережі унікальними платформами для максимізації продаж та збереження комунікації навіть в умовах низької соціальної взаємодії [1]. Також, М. Окландер впродовж тривалого періоду досліджує специфічні відмінності між Інтернет-маркетингом і digital-маркетингом, стверджуючи про відокремленість цих двох напрямів. Зокрема, на думку науковця, цифровий маркетинг є ширшим поняттям і включає у свою структуру Інтернет-маркетинг. Проте, саме за digital-маркетингом стоїть майбутнє, оскільки, як окремий вектор комунікативної політики, він "дозволяє саме адресно взаємодіяти з цільовими сегментами ринку у віртуальному та реальному середовищах" [2, с. 366], а ефективність такої взаємодії зумовлена наданням широкого спектру альтернативних каналів комунікації (он-лайн і оф-лайн; мобільних пристроїв, цифрового телебачення, інтерактивних екранів, POS-терміналів), на відміну від Інтернет-маркетингу, який пропонує лише один канал взаємодії — Інтернет-простір. Н. Держак визначає перспективи збалансування он-лайн і оф-лайн інструментів маркетингу. Визначено, що digital-маркетинг є стратегією, яка може бути застосована кожним суб'єктом підприємства в рамках реалізації маркетингової і комунікативної політики з метою забезпечення одночасної взаємодії із цільовою аудиторією у реальному та віртуальному середовищах (основною якою сьогодні є соціальні мережі); доведено, що основними перевагами цифрового маркетингу є "орієнтація на персоналізований підхід, а також інформаційна спрямованість рекламних кампаній" [3]. О. Яшкіна і М. Чайковська аналізують мобільний маркетинг як самостійний вектор digital-маркетингу. Визначено, що основними перевагами мобільного пристрою є спрощення доступу споживача до соціальних мереж, саме завдяки цьому мобільний маркетинг сприяє оперативності і персоналізації взаємодії із клієнтами, дистанційному впливу на бажання і свідомість вибору споживачів [4].

ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Динамізація процесів розвитку digital-маркетингу є об'єктом дослідження у працях багатьох науковців.

Проте, ринок цифрових послуг і діджитал-реклами є швидкоплинним, що підтверджує важливість проведення систематичного аналізу змін його структури і показників зростання. Зокрема, сьогодні пріоритетне місце серед платформ для просування товарів і послуг займають соціальні мережі, власне цей факт обумовлює важливість аналізу тенденцій їх використання як інструментів маркетингової компанії.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета — дослідження тенденцій розвитку digital-маркетингу в умовах цифрового суспільства, а також актуалізації використання соціальних мереж в якості платформ для просування товарів і послуг. Для досягнення поставленої мети в процесі дослідження було сформовано та вирішено важливі наукові та практичні завдання, зокрема:

- дослідити сутність і роль digital-маркетингу, тенденції його розвитку на теренах інформаційно-комунікаційного простору України;
- проаналізувати динаміку трансформації ринку цифрової реклами в Україні і частку digital (Internet) media реклами у його структурі;
- узагальнити переваги та перспективи підтримки активності суб'єктів підприємництва на засадах просування товарів/послуг через соціальні мережі.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Всеохоплююча глобалізація і ріст конкуренції на ринку товарів і послуг зумовлюють пошуки сучасних методів завоювання уваги споживача. Особливого загострення проблема роботи із свідомістю і прихильністю споживача набула в умовах пандемії Covid-19, коли суспільство зіткнулось одразу із сукупністю складнощів, а саме:

- по-перше, проблеми фінансового характеру, зокрема зниження зайнятості, платоспроможності та спроможності до заощаджень;
- по-друге, проблеми соціального характеру, що стали наслідками існування значних загроз для здоров'я і добробуту громадян;
- по-третє, проблеми ринкового характеру, зокрема зниження ефективності і впливу маркетингових заходів на просування товарів і послуг (що дестимулювало стан підприємництва у глобальних масштабах), а також погіршення пропозиції, втрата споживачами можливостей і вибору, і придбання бажаних товарів чи послуг (що погіршувало стан життя громадян).

У пошуках оптимальних інструментів управління бізнесом в умовах пандемії актуалізувалось використання прогресивних технологій, інформаційно-комунікаційних і цифрових інструментів, віртуальних платформ чи інших засобів цифрового рекламування продукції у он-лайн і оф-лайн просторах, що, власне, у сукупності можна детермінувати як засоби digital-маркетингу.

Як окрема економічна категорія digital-маркетинг з'явився відносно недавно, проте набуває ознак дина-

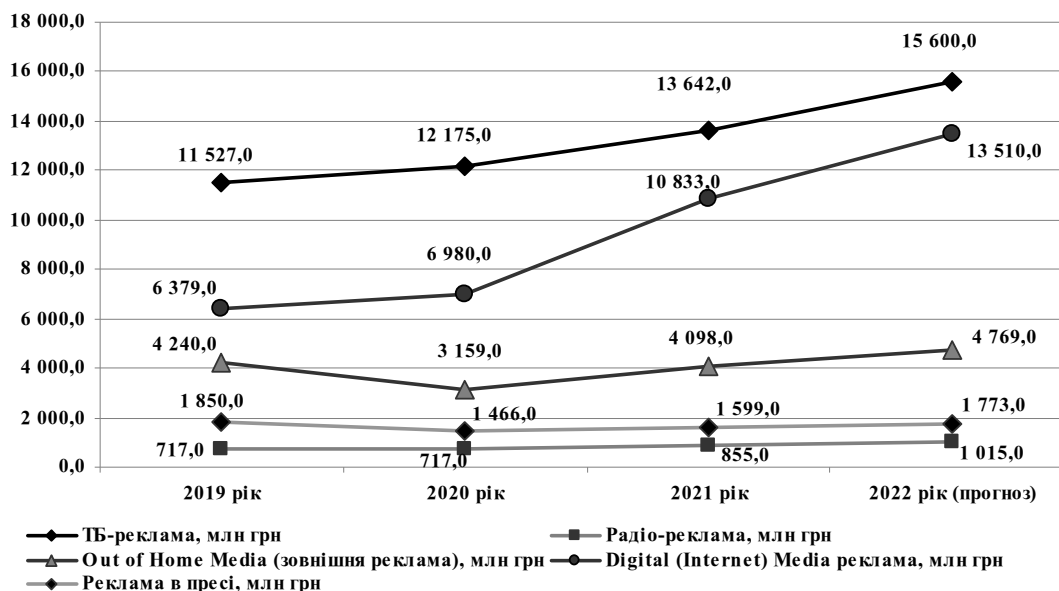

Рис. 2. Динаміка трансформації ринку реклами в Україні

Джерело: побудовано авторами за даними [5; 6].

мічного розвитку в умовах всесвітніх діджитал-трансформацій і вже сьогодні може бути детермінований як самостійний вектор управління просуванням товарів чи послуг, а також роботи із споживачами на основі використання переваг цифровізації, інновацій і глобального прогресу. При цьому, роль digital-маркетингу можна описати через сукупність завдань, що закладені у стратегію управління просуванням товарів і послуг (рис. 1).

Таким чином, беручи до уваги комплексний характер категорії, можна визначити що digital-маркетинг — це сукупність тактичних дій, відповідних інструментів забезпечення їх реалізації, що виконуються задля привернення уваги споживача, збереження перманентної комунікації із покупцем, вивчення та задоволення його потреб інтерактивними чи дистанційними засобами, які, переважно, суб'єктом підприємництва застосовуються і для пошуку каналів збуту, і для оформлення, оплати та доставки замовлення. Пріоритет серед сукупності платформ сьогодення, що здатні спростити виконання низки вище перерахованих задач, є соціальні мережі; віртуальне життя для більшості громадян стало важливою частиною буденності, сучасним простором для самовираження, з одного боку, а також задоволенням потреб у інформації, з іншого. Саме тому соціальна мережа є основною платформою, яка здатна не лише привернути увагу людей, а й сформувати сталу потребу у її повсякденному використанні, що робить маркетинг на просторах соціальних мереж особливо ефективним.

Значну увагу дослідженням трансформацій ринку реклами в Україні приділено Всеукраїнською рекламною коаліцією (далі — ВРК), яка виділяє такі сегменти ринку [5]:

- реклама в пресі — національна преса (в т. ч. спонсорство), регіональна і спеціалізована преса;
- ТБ-реклама — пряма реклама та спонсорство;
- радіо-реклама — національний та регіональний ринки, спонсорство;
- Out of Home Media (далі — ООН Media) реклама — переважно цифрова зовнішня реклама, реклама у транспорті тощо;
- реклама в кінотеатрах;
- digital (Internet) media реклама — реклама в мережі Інтернет, банерна реклама, реклама у соціальних мережах (Social Media Marketing — далі SMM), rich-media, цифрове відео тощо.

Відповідно, кожен тип цифрової реклами може бути використаний як самостійний напрям маркетингової стратегії компанії або ж у комбінації із іншими. Динаміка розвитку і трансформації ринку реклами в Україні за результатами 2021 року мала наступний вигляд (рис. 2).

Відповідно, дані рис. 2 свідчать, що саме сегмент digital-інструментів маркетингу (digital media реклами) отримав найбільшого розвитку, а приріст показника у 2021 році в порівнянні із відповідним періодом 2020 року становив 55,2%, в той час як частка ТБ-реклами зросла лише на 12,0%, радіо-реклами — на 18,7%, а зовнішньої реклами — на 16,4%.

Беручи до уваги іншу класифікацію ВРК, можна визначити, що сектор digital (Internet) media реклами є час-

Таблиця 1. Розвиток ринку Інтернет-реклами в Україні у 2019–2021 рр., млн грн

Сегмент	Роки			Абсолютний приріст	
	2019	2020	2021	2020/2019	2021/2020
Всього ринок Інтернет-реклами, в т.ч.:	16 055,0	20 247,0	29 867,0	4 192,00	9 620,0
<i>digital (Internet) media реклама, в т.ч.:</i>	3 379,0	6 980,0	10 833,0	3 601,00	3 853,0
банерна реклама, SMM, rich-media, спонсорство	3 440,0	3 180,0	4 780,0	-260,00	1 600,0
цифрове відео, в т.ч. Youtube	2 939,0	3 800,0	6 053,0	61,00	3 053,0
Пошукова реклама	9 000,0	12 300,0	17 835,0	3 300,00	5 535,0
Інша цифрова реклама	676,0	630,0	693,0	-46,00	63,0
Інфлюенсер маркетинг	-	336,8	505,2	336,80	168,4

Джерело: складено авторами за даними [5; 6].

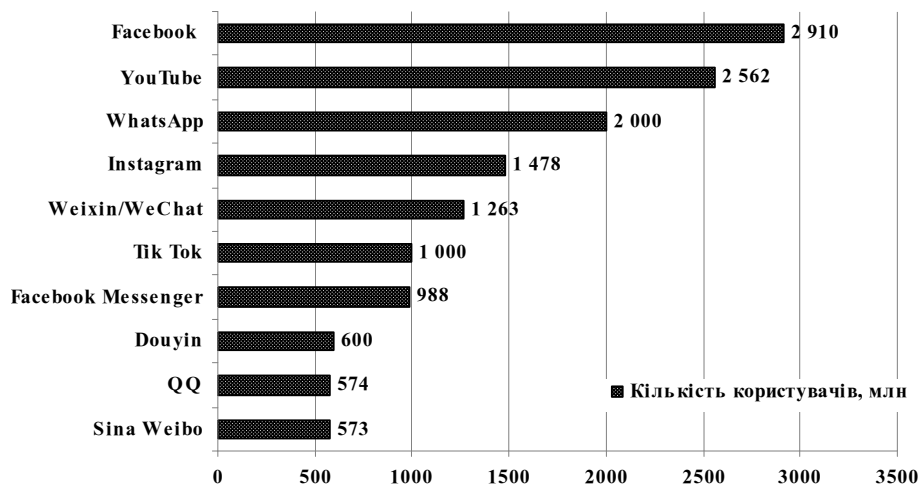

Рис. 3. Глобальний рейтинг проникнення соціальних мереж у життя суспільства станом на січень 2022 року (сформовано на основі даних про кількість активних користувачів, млн ос.)

Джерело: складено авторами за даними [7].

тиною Інтернет-реклами. Також до структури ринку Інтернет-реклами аналітиками віднесено пошукову рекламу, Інфлюенсер маркетинг та іншу цифрову рекламу.

Власне, маркетинг у соціальних мережах є частиною сектору digital (Internet) media реклами. Загальні показники його розвитку наведено в Табл. 1.

Як вже було стверджено, маркетинг у соціальних мережах є найбільш перспективним. І причиною цього є не лише їх широке застосування сучасним суспільством, а й ріст конкуренції на ринку соціальних мереж. Сьогодні глобальний простір пропонує широкий спектр соціальних платформ із різними можливостями для споживача і бізнесу. Відповідно, рейтинг проникнення соціальних мереж у буденність суспільства наведено на рис. 3.

Досліджуючи погляди компаній щодо застосування соціальних мереж у структурі стратегії digital-маркетингу було отримано такі результати:

по-перше, за результатами 2021 року було визначено, що Facebook був найбільш поширеною платформою серед соціальних мереж, яким надавали перевагу маркетологи по всьому світі, а не лише в межах України. Так, згідно із глобальним опитуванням, 93% фахівців сфери digital-маркетингу соціальних мереж використовували саме Facebook для просування свого бізнесу; в свою чергу, мережі Instagram надавали перевагу 78% респондентів-маркетологів;

по-друге, Facebook, залишаючись лідером ринку digital-реклами, є багатофункціональною мережею, а тому було підтверджено його важливість у структурі соціальних медіа маркетологами у спектрі B2B та B2C;

по-третє, ринок не стоїть на місці і характеризується особливо динамічним темпом розвитку, Facebook стикається із потужною конкурентною боротьбою. В свою чергу, Instagram і YouTube більшість представників підприємницького сектору вже детермінують як перспективні платформи для реклами, відповідно, значна частка рекламодавців планують скоротити свою активність у Facebook у майбутніх періодах [7].

Окрім того, експерти стверджують, що "зростання обсягів digital-реклами у 2022 році відбуватиметься перш за все за рахунок відео-реклами та пошукової реклами, де головними драйверами росту є на сьогодні та будуть наступного року глобальні гравці (Google, Facebook та, ймовірно, посилюватимуться позиції TikTok)" [5].

Така динаміка є не випадковою, а прихильність бізнесу до застосування соціальних мереж у структурі digital-маркетингу спричинена їх вагомими перевагами. Перш за все, мова іде про високий рівень охоплен-

ня, який не втрачає своїх показників навіть за умов пост-пандемічної нестабільності (але варто враховувати, що вплив російсько-української війни поки невідомий на структуру і рівень охоплення, проте, очевидно, що може значно трансформувати ринок у найближчі часи). Окрім того, результати 2021 року говорять про те, що найбільше переваг в контексті просування товарів і послуг виявлено у Facebook, Instagram і LinkedIn, власне тому ця трійка формує групу найбільш використовуваних соціальних платформ серед світових маркетологів. Перевагами даних мереж також є покращений трафік, генерація потенційних клієнтів і зростання лояльності активних прихильників і спостерігачів, а також рекордні показники активних користувачів як потенційної аудиторії, на яку може бути спрямована рекламна кампанія.

В контексті сталого зростання і зміцнення ринку digital-реклами можна визначити, що за цифровим маркетингом є майбутнє бізнесу. Потенціал digital-маркетингу максимально задовольняє потреби у просуванні товарів і послуг в умовах нестабільності, а тому кожен із суб'єктів підприємництва отримує реальні можливості розвитку і максимізації прибутковості своєї діяльності. Відповідно, усю перспективність digital-маркетингу соціальних мереж можна узагальнити у наступних тезисах:

по-перше, це найбільш прогресивний метод управління репутацією бізнесу, презентацією товарів і послуг, комунікацією і зв'язками із споживачем, а також брендом і його впізнаваністю;

по-друге, це ефективний метод просування товарів і послуг в умовах переходу традиційних форм комерційної діяльності в онлайн простір;

по-третє, це специфічний засіб економії та раціонального перерозподілу фінансових ресурсів, оптимізації витрат бізнесу;

по-четверте, це доступна для більшості суб'єктів підприємництва модель стратегії створення і поширення рекламного контенту, що відрізняється від традиційного маркетингу швидкістю поширення інформації, наявністю альтернативних каналів розповсюдження інформації (як платних, так і безкоштовних);

по-п'яте, це важливий інструмент індивідуалізації та персоналізації пропозиції, який має потенціал для створення та підтримки сталих надійних зв'язків із клієнтами, а також втримання уваги і прихильності частки активних споживачів.

Кожен із вище перерахованих аспектів наголошує на перспективності digital-маркетингу. Маючи стратегію комунікації із споживачем через цифрові канали, чітко побудовану, опрацьовану і вдосконалену на основі

отриманого досвіду і минулих невдач, бізнес здатен розвиватись навіть за умов нестабільності, яка, на жаль, лише рости́тиме у найближчі періоди не лише на теренах вітчизняного ринку, а й світового простору.

ВИСНОВКИ

Під час аналізу проблематики було визначено, що digital-маркетинг є новим етапом розвитку маркетингової діяльності, передумовою становлення якого є глобальні цифрові трансформації. Його відмінною рисою є зміна організації взаємодії і комунікації із споживачем. Так, цифровий маркетинг використовує лише он-лайн чи оф-лайн діджитал-ресурси і інструменти задля розповсюдження рекламного контенту.

Не дивлячись на відносну новизну категорії, digital-маркетинг набуває динамічних темпів розвитку. Зокрема, ринок реклами в Україні значно змінюється на фоні поширення діджитал-інструментів просування товарів і послуг; вже за результатами 2021 року було визначено не лише потенціал цифрової реклами як окремого сегменту, а і перспективність її застосування, особливо коли досліджуємо проблематику в аспектах використання соціальних мереж як платформ для торгівлі товарами і послугами.

З огляду на окреслені в роботі тенденції вважаємо за доцільне продовжувати аналіз змін у структурі розвитку ринку цифрової реклами та основ раціонально застосування digital-маркетингу задля скорочення втрат бізнесу, які є неминучими в умовах глобальної нестабільності.

Література:

1. Oklander M., & Kudina A. Channels for promotion of fashion brands in the online space. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2021. Vol. 7 (2). pp. 179–187. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2021-7-2-179-187>
2. Окландер М. А., Романенко О. О. Специфічні відмінності цифрового маркетингу від Інтернет-маркетингу. *Економічний вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут"*. 2015. № 12. С. 362–371.
3. Держак Н. О., Зінченко Т. Ю. Просування маркетингових онлайн-сервісів у цифровому середовищі. *Ефективна економіка*. 2021. № 11. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9539>. DOI: 10.32702/2307-2105-2021.11.80 (дата звернення 27.05.2022).
4. Yashkina O., Chaikovska M., Filatova V. Artificial Intelligence in Mobile Marketing: Conditions, Obstacles and Prospects of Using. *Маркетинг і цифрові технології*. 2020. Т. 4. № 2. С. 53–60.
5. Рекламний ринок. Статистика. Available at: <https://vrk.org.ua/ad-market/> (дата звернення 27.05.2022).
6. Дослідження ринку інтернет-реклами в Україні за 2020 рік. Available at: <https://www.slideshare.net/AdcomUIA/2020-243854266> (дата звернення 27.05.2022).
7. Database Statista: Social Media Advertising. Available at: <https://www.statista.com/markets/479/advertising-marketing/> (дата звернення 27.05.2022).

References:

1. Oklander, M. and Kudina, A. (2021), "Channels for promotion of fashion brands in the online space", *Baltic Journal of Economic Studies*, vol. 7 (2), pp. 179–187. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2021-7-2-179-187>
2. Oklander, M. A. and Romanenko, O. O. (2015), "Specific differences between digital marketing and Internet marketing", *Ekonomichnyi visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy "Kyivskiy politekhnichnyi instytut"*, vol. 12, pp. 362–371.
3. Derzhak, N. and Zinchenko, T. (2021), "Promotion of online marketing services in the digital environment", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 11, available at:

<http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9539>. DOI: 10.32702/2307-2105-2021.11.80 (Accessed 27 May 2022).

4. Yashkina, O., Chaikovska, M. and Filatova, V. (2020), "Artificial Intelligence in Mobile Marketing: Conditions, Obstacles and Prospects of Using", *Marketing i cyfrowi technologii*, vol. 4 (2), pp. 53–60.

5. VRK (2022), "Advertising market. Statistics", available at: <https://vrk.org.ua/ad-market/> (Accessed 27 May 2022).

6. SlideShare (2021), "Research of the Internet advertising market in Ukraine for 2020", available at: <https://www.slideshare.net/AdcomUIA/2020-243854266> (Accessed 27 May 2022).

7. Database Statista (2022), "Social Media Advertising", available at: <https://www.statista.com/markets/479/advertising-marketing/> (Accessed 27 May 2022).

Стаття надійшла до редакції 07.06.2022 р.

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України (Категорія «Б») з

ЕКОНОМІЧНИХ НАУК та ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

(Наказ Міністерства освіти і науки України № 886 від 02.07.2020)

Спеціальності - 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

С. М. Гайдено,

*к. е. н., доцент кафедри підприємництва та бізнес-адміністрування,
Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова
ORCID ID: 0000-0002-0112-369X*

Н. О. Волгіна,

*старший викладач кафедри підприємництва та бізнес-адміністрування,
Харківський національний університет міського господарства
імені О.М. Бекетова*

ORCID ID: 0000-0002-4780-0094

О. Д. Панова,

*старший викладач кафедри підприємництва та бізнес-адміністрування,
Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова*

ORCID ID: 0000-0003-1047-3891

С. Ю. Юр'єва,

*к. е. н., доцент кафедри підприємництва та бізнес-адміністрування,
Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова
ORCID ID: 0000-0003-4972-2592*

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.6.92

ОЦІНКА МОДЕЛЕЙ ПРОГНОЗУВАННЯ БАНКРУТСТВА ПІДПРИЄМСТВ ГОТЕЛЬНОГО БІЗНЕСУ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

S. Haidenko,

*PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Entrepreneurship
and business administration, O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv*

N. Volgina,

*Senior Lecturer of the Department of Entrepreneurship and business administration,
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv*

O. Panova,

*Senior Lecturer of the Department of Entrepreneurship and business administration,
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv*

S. Yurieva,

*PhD in Economics, Associate Professor, of the Department of Entrepreneurship
and business administration, O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv*

EVALUATION OF BANKRUPTCY FORECASTING MODELS FOR HOTEL BUSINESS ENTERPRISES IN TERMS OF DIGITALIZATION OF THE ECONOMY

Статтю присвячено дослідженню моделей прогнозування банкрутства підприємств готельного бізнесу в умовах цифровізації економіки. Проаналізовано сучасний стан розвитку підприємств готельного бізнесу України, що супроводжується стійкою тенденцією збільшення кількості збиткових підприємств. Охарактеризовано динаміку зміни кількості готельних підприємств України протягом 2018—2020 рр. У статті проведено оцінку фінансово-економічного стану ПрАТ "Тернопіль-готель" за 2018—2020 рр. Проведено аналіз основних моделей прогнозування ймовірності банкрутства підприємства, серед яких модель інтегральної оцінки Е. Альтмана, Р. Ліса, Г. Спрінгейта, Р. Таффлера, У. Бівера, Г. Савицької, О. Терещенка О. Матвійчука. Незважаючи на велику кількість різних моделей оцінки ймовірності банкрутства, у сучасній економічній науці немає єдиного підходу, кожна модель спирається на визначену групу показників та

нормативних значень. Саме тому для отримання об'єктивної інформації про фінансовий стан підприємств готельного бізнесу необхідно використовувати моделі різних авторів. Враховуючи щорічну тенденцію до погіршення фінансового стану ПрАТ "Тернопіль-готель" вказано на необхідності запровадження антикризових заходів, серед яких пропозиції щодо покращення показників фінансової стійкості, ділової активності та проведення санації.

The article is devoted to the study of models for forecasting the bankruptcy of the hotel business in the context of digitalization of the economy. The current state of development of hotel business enterprises of Ukraine, which is accompanied by a steady trend of increasing the number of unprofitable enterprises, is analyzed. The dynamics of changes in the number of hotel enterprises of Ukraine during 2018—2020 is described. The article assesses the financial and economic condition of PJSC "Ternopil Hotel" for 2018—2020, R. Lis, G. Springgate, R. Taffler, W. Beaver, G. Savitskaya, O. Tereshchenko, O. Matviychuk. Despite the large number of different models for estimating the probability of bankruptcy, in modern economics there is no single approach, each model is based on a certain group of indicators and normative values. That is why to obtain objective information about the financial condition of the hotel business it is necessary to use models from different authors. In addition, the features of indicators that are needed to predict the financial insolvency of the hotel business, as well as possible modifications that apply directly to the hotel industry. Foreign bankruptcy prediction models are usually positioned as universal, as they do not contain specific recommendations on which companies can be used most effectively and for which they are not appropriate at all. Therefore, it is difficult to choose one of the models as the one that gives the most accurate forecast for Ukrainian enterprises. Practical analytical work has shown that the models of domestic authors are best adapted to the peculiarities of economic conditions in the Ukrainian reality. At the same time, the models of domestic economists have a sectoral focus and allow to obtain an objective picture of forecasting the financial capacity of PJSC "Ternopil Hotel" for 2018—2020, as Tereshchenko O. and Matviychuk A. Given the annual trend of deteriorating financial condition of PJSC "Ternopil-Hotel", it is necessary to introduce anti-crisis measures, including proposals to improve financial stability, business activity and rehabilitation.

Ключові слова: готельний бізнес, цифровізація економіки, банкрутство підприємства, оцінка ймовірності банкрутства, фінансовий стан, показники ділової активності.

Key words: hotel business, digitalization of economy, bankruptcy of the enterprise, estimation of probability of bankruptcy, financial condition, indicators of business activity.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЗАВДАННЯМИ

У сучасному бізнес-середовищі фінансовий аналіз підприємства, як важлива складова економіки, зазнає радикальних змін у процесі цифровізації. У зв'язку з цим необхідно виявити низку проблем, з якими стикаються

фінансові аналітики у процесі фінансового аналізу підприємства в умовах цифрової економіки, а також вивчити супутні можливості. Актуальність дослідження обумовлюється зростаючою роллю цифровізації в економічному розвитку країни та недостатньою вивченістю обраної теми. Крім того, особливість даного дослідження полягає у тому, що вивчаються не загальні проблеми цифрової економіки, але і проблеми здійснення фінансового аналізу підприємницької діяльності окремих підприємств у процесі цифровізації. Разом із новими можливостями, що відкриваються перед підприємствами різних галузей економіки країни у процесі цифровізації, виникають і нові проблеми [7, с. 133]. Насамперед, слід відмітити загрозу ймовірності банкрутства, як на підприємствах сфери послуг, так і у економіці взагалі. Отже, з метою успішного функціонування підприємств готельного бізнесу необхідно проводити ефективне управління фінансовим менеджментом, постійно спостерігаючи та контролюючи фінансовий стан підприємства. Тому в сучасних умовах господарювання досить актуальним є питання об'єктивного проведення діагностики фінансового стану підприємств готельного бізнесу та визначення шляхів активізації підприємницької діяльності.

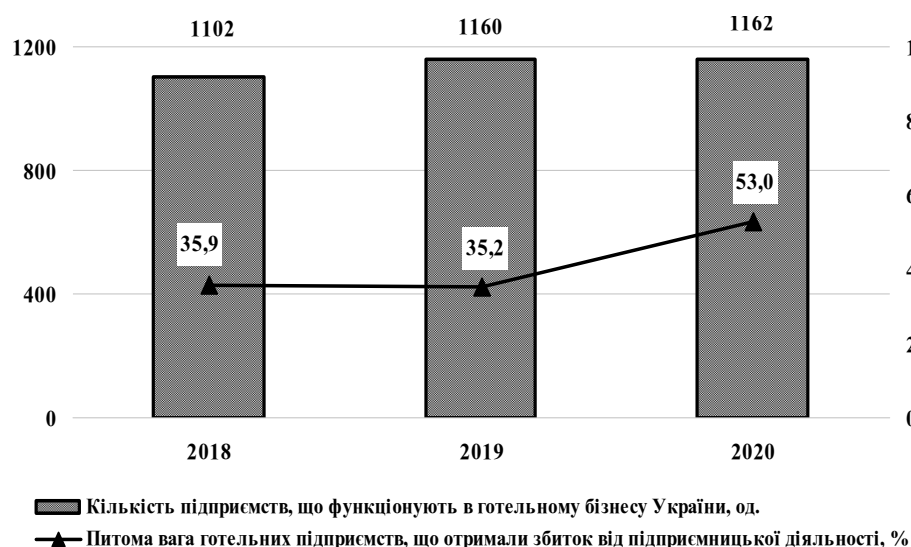

Рис. 1. Динаміка зміни кількості готельних підприємств в Україні протягом 2018—2020 рр.

Джерело: ¹ складено авторами на основі даних Державної служби статистики України.

² Без врахування тимчасово окупованої території Автономної республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Таблиця 1. Характеристика аналогічних моделей оцінки загрози банкрутства

Модель	Зміст моделі
Двохфакторна модель Альтмана	$R = -0,3877 - 1,0736 * K_{пл} + 0,0579 * K_k$ Значення: - $R < 0$ – ймовірність банкрутства менше 50 % і зменшується зі зменшенням значення R , - $R > 0$ – ймовірність банкрутства більше 50% і збільшується в міру збільшення значення R , - $R = 0$ – можливість банкрутства дорівнює 50%.
Модифікована п'ятифакторна модель Альтмана	$R = 0,717 * X_1 + 0,847 * X_2 + 3,107 * X_3 + 0,420 * X_4 + 0,998 * X_5$ Якщо значення R : - $< 1,23$ – підприємство визнається банкрутом; - $1,23 < R < 2,89$ – ситуація невизначена; - $R > 2,9$ – властиво стабільним та фінансово стійким компаніям.
Модель Г. Спрінгейта	$R = 1,03 * K_1 + 3,07 * K_2 + 0,66 * K_3 + 0,4 * K_4$ Значення: - $R < 0,862$ – підприємство є потенційним банкрутом; - $R = 0,862$ – граничне значення ймовірності банкрутства; - $R > 0,862$ – відсутність ймовірності банкрутства.
Модель Р. Таффлера	$R = 0,53 * X_1 + 0,13 * X_2 + 0,18 * X_3 + 0,16 * X_4$ Значення: - $R < 0,2$ – ймовірність банкрутства досить висока; - $0,2 < R < 0,3$ – можливе банкрутство; - $R > 0,3$ – ймовірність банкрутства низька.
Модель Г.В. Савицької	$R = 0,111 * K_1 + 13,23 * K_2 + 1,67 * K_3 + 0,515 * K_4 + 3,8 * K_5$ $R > 8$ – банкрутство відсутнє, R від 8 до 5 – невелика ймовірність банкрутства, R від 5-3 – значна ймовірність банкрутства
Модель Р. Ліса	$R = 0,063 * X_1 + 0,092 * X_2 + 0,057 * X_3 + 0,001 * X_4$ Значення: - $R < 0,037$ – висока ймовірність банкрутства; - $R = 0,037$ – граничне значення; - $R > 0,037$ – низька ймовірність банкрутства.
Модель О.О. Терещенка	$R = 1,5 * X_1 + 0,08 * X_2 + 10 * X_3 + 5 * X_4 + 0,3 * X_5 + 0,1 * X_6$ Значення: - $0 < R < 1$ – існує загроза банкрутства; - $1 < R < 2$ – фінансова стійкість порушена; - $R > 2$ – банкрутство не загрожує
Модель А.В. Матвійчука	$R = 0,033 * X_1 + 0,268 * X_2 + 0,045 * X_3 - 0,018 * X_4 - 0,004 * X_5 - 0,015 * X_6 + 0,702 * X_7$ Значення: - $R < 1,104$ – виникає ймовірність фінансової кризи, яка зі зменшенням показника збільшується; - $R > 1,104$ – фінансовий стан задовільний і низька ймовірність банкрутства.

Джерело: сформовано авторами за даними [1; 2].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідження, що пов'язані з аналізом моделей прогнозування банкрутства підприємств відображені у наукових працях Терещенко О.О., Погребняк А.Ю. [6],

**Таблиця 2 Дані щодо розрахунку прогнозу ризику банкрутства
ПрАТ "Тернопіль-готель", тис. грн**

Показники	2018 р.	2019 р.	2020 р.
1. Оборотної капітал	9701	8331	7640
2. Короткострокові зобов'язання	13255	13498	12689
3. Необоротні активи	26256	28201	28321
4. Власний капітал	22465	22585	22634
5. Амортизація	1898	3145	2258
6. Чистий дохід від надання послуг	20346	21551	8481
7. Активи	35957	36532	35961
8. Валовий прибуток від реалізації продукції	5 658	3885	-2333
9. Операційний прибуток	2728	662	-5039
10. Прибуток до оподаткування	2403	558	170
11. Чистий прибуток від реалізації продукції	1981	120	49
12. Нерозподілений прибуток	15120	15240	15289
13. Короткострокові та довгострокові зобов'язання	13492	13947	13327
14. Довгострокові зобов'язання	237	449	638
15. Собівартість реалізованої продукції	14688	17666	10814

Джерело: складено за даними [8].

Матвійчука А.В., Поддєрьогіна А.М., Квасницької Р.С. [2], Кучмей О.В., Даниленко В.А., Чухраєва Н.М. та багато інших. Серед сучасних вчених питання, що пов'язані з визначенням оцінки моделей прогнозування банкрутства підприємств готельного бізнесу досліджено у працях Мелень О.В., Стригуль А.С., Завідної А.Д. [1], Лазоренко В.В. [4] та ін. Однак, враховуючи значну кількість наукових праць із даної теми, завдання оцінки моделей прогнозування банкрутства підприємств готельного бізнесу досить залишається актуальним.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета статті полягає у оцінці моделей прогнозування банкрутства підприємств готельного бізнесу (на прикладі ПрАТ "Тернопіль-готель") в умовах цифровізації економіки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Нестабільний стан економіки та фінансова криза, що характерна для нашої країни протягом останніх років негативно позначилася на підприємницькій діяльності багатьох підприємств, у тому числі і підприємств готельного бізнесу, тому існує чітка тенденція до збільшення кількості збанкрутілих підприємств. Слід зазначити, що одним з критеріїв, який показує спрямування підприємства до банкрутства є показник "збитковості". Сучасний стан розвитку готельного бізнесу України супроводжується стійкою тенденцією збільшення кількості збиткових підприємств (рис. 1) [5].

Виходячи з наведених даних, можна дійти висновку, що кількість діючих суб'єктів господарювання в готельному бізнесі України (без врахування фізичних осіб та підприємств) протягом 2018—2020 рр. зросла на 60 од., або на 5,44 %. Поряд з цим відмітимо зростання питомої ваги збиткових готельних підприємств у загальній їх кількості: з 35,9 % у 2018 р. до 53,0 % у 2020 р. Насамперед, дана ситуація спричинена розповсюдженням пандемії COVID-19, адже розпочинаючи з березня 2020 р. через карантинні заходи в країні переважна більшість готельних підприємств суттєво погіршило фінансове становище.

Одночасно зазначимо, що головну роль в антикризовому управлінні підприємствами готельного бізнесу відіграє своєчасне розпізнавання його кризового стану з необхідним рівнем достовірності, для своєчасного вжиття заходів щодо попередження та запобігання фінансової кризи. В умовах цифрової економіки система діагностики кризових ситуацій підприємств готельного бізнесу не є чітко сформульованою базою, при застосуванні якої можна, розрахувавши ряд показників впевнено сказати, який ступінь розвитку на сьогоднішній день даному суб'єкту. Так існуюча нормативна база вітчизняної практики діагностики банкрутства спрямована, насамперед, на виявлення будь-яких рис, що відбивають діяльність підприємства, що вже перебуває у кризовій ситуації [1, с. 14].

Доцільно наголосити, що у розвинених економіках найбільш розповсюдженими методиками прогнозування фінансової неспроможності (банкрутства) підприємства є моделі Е. Альтмана,

Таблиця 3. Розрахунок показників моделей прогнозування банкрутства ПрАТ "Тернопіль-готель"

№ з/п	Назва моделі	Методика розрахунку	Позначення показника	Формула розрахунку	Показники за 2018 р.		Показники за 2019 р.		Показники за 2020 р.		
					Аргумент		Аргумент		Аргумент		
					6	7	8	9	10	Індекс	
1	2	3	4	5	0,2875		0,2341		0,1731		
1	Коефіцієнт Бівера	Не існує результативного показника	Коефіцієнт Бівера	$\frac{\text{Чистий прибуток} + \text{Амортизація}}{\text{Позикові кошти}}$	0,7319		0,6172		0,6021		
			Коефіцієнт поточної ліквідності	$\frac{\text{Оборотний капітал}}{\text{Короткострокові зобов'язання}}$	5,5093		0,3285		0,1363		
		Існує система показників	Економічна рентабельність активів	$\frac{\text{Чистий прибуток}}{\text{Активи}} * 100 \%$	37,5226		38,1775		37,0596		
			Коефіцієнт фінансового «ричага» (фінансовий леверидж)	$\frac{\text{Позикові кошти}}{\text{Активи}} * 100 \%$	-0,1054		-0,1562		-0,1581		
			Коефіцієнт покриття	$\frac{\text{Влас. кап.} - \text{Необор. активи}}{\text{Активи}}$	0,7319		-1,1387		0,6021		
2	Двофакторна модель Альтмана	R = -0,3877 - 1,0736 * K пл + 0,0579 * Kк	Кпл - коефіцієнт поточної ліквідності Кк - коефіцієнт капіталізації	$\frac{\text{Оборотний капітал}}{\text{Короткострокові зобов'язання}}$ $\frac{\text{Довгостр. та короткостр. зобов'яз.}}{\text{Власний капітал}}$	0,6006	0,6175		-1,0146		-1,000	
3	Модифікована п'ятифакторна модель Альтмана	R = 0,717 * X ₁ + 0,847 * X ₂ + 3,107 * X ₃ + 0,420 * X ₄ + 0,998 * X ₅	X ₁	$\frac{\text{Оборотні активи}}{\text{Всього активів}}$	0,2698	0,2280		0,2124			
			X ₂	$\frac{\text{Нерозподілений прибуток}}{\text{Активи}}$	0,4205	0,4172		0,4252		1,0257	
			X ₃	$\frac{\text{Операційний прибуток}}{\text{Активи}}$	0,0759	0,0181		-0,1401			
			X ₄	$\frac{\text{Власний капітал}}{\text{Короткостр. та довгостр. зобов'яз.}}$	1,6651	1,6193		1,6984			
			X ₅	$\frac{\text{Вир. у ч. а.}}{\text{Активи}}$	0,5658	0,5899		0,2358			

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
4	Модель Г. Сирінгера	$R = 1,03 * K_1 + 3,07 * K_2 + 0,66 * K_3 + 0,4 * K_4$	K ₁	Оборотні активи Активи	0,2698	0,8290	0,2280	0,5451	0,2124	0,3363
			K ₂	Прибуток до оподаткування Активи	0,0668		0,0153		0,0047	
			K ₃	Прибуток до оподаткув. Короткостр. зобов'яз.	0,1813		0,0413		0,0134	
			K ₄	Виручка Активи	0,5658		0,5899		0,2358	
5	Модель Р. Таффлера	$R = 0,53 * X_1 + 0,13 * X_2 + 0,18 * X_3 + 0,16 * X_4$	X ₁	Операційний прибуток Короткостр. зобов'яз.	0,2058	0,3594	0,0490	0,2645	-0,3971	-0,0348
			X ₂	Оборотні активи Позикові кошти	0,7190		0,5973		0,5733	
			X ₃	Короткостр. зобов'яз. Активи	0,3686		0,3695		0,3528	
			X ₄	Виручка Активи	0,5658		0,5899		0,2358	
6	Модель Г.В. Савицької	$R = 0,111 * K_1 + 13,23 * K_2 + 1,67 * K_3 + 0,515 * K_4 + 3,8 * K_5$	K ₁	Власний капітал Оборотні активи	2,3157	9,3172	2,7109	8,5174	2,9626	7,5801
			K ₂	Оборотні активи Власний капітал	0,4318		0,3689		0,3375	
			K ₃	Виручка Середн. величина активів	0,5658		0,5899		0,2358	
			K ₄	Чистий прибуток Активи	0,0551		0,0033		0,0014	
			K ₅	Власний капітал Активи	0,6248		0,6182		0,6294	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
7	Модель Р. Ліса	$R = 0,063 \cdot X_1 + 0,092 \cdot X_2 + 0,057 \cdot X_3 + 0,001 \cdot X_4$	X_1	<u>Оборотні активи</u> <u>Всього активів</u>	0,2698	0,0473	0,2280	0,0396	0,2124	0,0380
			X_2	<u>Прибутки до оподаткування</u> <u>Всього активів</u>	0,0668		0,0153		0,0047	
			X_3	<u>Нерозподілений прибуток</u> <u>Всього активів</u>	0,4205		0,4172		0,4252	
			X_4	<u>Прибуток до оподаткув.</u> <u>Короткостр. зобов'яз.</u>	0,1813		0,0413		0,0134	
8	Модель О.О. Терещенка	$R = 1,5 \cdot X_1 + 0,08 \cdot X_2 + 10 \cdot X_3 + 5 \cdot X_4 + 0,3 \cdot X_5 + 0,1 \cdot X_6$	X_1	<u>Чистий дохід</u> <u>Поточні та довгостр. зобов'яз.</u>	1,5080	4,4789	1,5452	3,5251	0,6364	-0,1569
			X_2	<u>Валюта балансу</u> <u>Поточні та довгостр. зобов'яз.</u>	2,6651		2,6193		2,6984	
			X_3	<u>Чистий прибуток</u> <u>Валюта балансу</u>	0,0551		0,0033		0,0014	
			X_4	<u>Валовий прибуток</u> <u>Чистий дохід</u>	0,2781		0,1803		-0,2751	
			X_5	<u>Виробничі запаси</u> <u>Чистий дохід</u>	0,0186		0,0143		0,0351	
			X_6	<u>Чистий дохід</u> <u>Активи</u>	0,5658		0,5899		0,2358	
9	Модель А.В. Матвійчука	$R = 0,033 \cdot X_1 + 0,268 \cdot X_2 + 0,045 \cdot X_3 - 0,018 \cdot X_4 - 0,004 \cdot X_5 - 0,015 \cdot X_6 + 0,702 \cdot X_7$	X_1	<u>Оборотні активи</u> <u>Необоротні активи</u>	0,3695	1,5974	0,2954	1,5835	0,2698	1,3179
			X_2	<u>Чистий дохід</u> <u>Поточні зобов'язання</u>	1,5350		1,5966		0,6684	
			X_3	<u>Чистий дохід</u> <u>Власний капітал</u>	0,9057		0,9542		0,3747	
			X_4	<u>Активи</u> <u>Чистий дохід</u>	1,7673		1,6951		4,2402	
			X_5	<u>Оборотні активи – Поточні зобов'яз.</u> <u>Оборотні активи</u>	-0,3664		-0,6202		-0,6609	
			X_6	<u>Поточні та довгостр. зобов'яз.</u> <u>Баланс</u>	0,3752		0,3818		0,3706	
			X_7	<u>Власний капітал</u> <u>Поточні та довгостр. зобов'яз.</u>	1,6651		1,6193		1,6984	

Таблиця 4. Загальна оцінка ймовірності банкрутства ПрАТ "Тернопіль-готель"

№ з/п	Назва моделі банкрутства		Інтерпретація отриманих результатів		
			2018 р.	2019 р.	2020 р.
1	Система показників У. Бівера	Коефіцієнт Бівера	за 5 років до банкрутства	за 5 років до банкрутства	за 5 років до банкрутства
		Коефіцієнт поточної ліквідності	за рік до банкрутства	за рік до банкрутства	за рік до банкрутства
		Економічна рентабельність активів	за 5 років до банкрутства	за 5 років до банкрутства	за 5 років до банкрутства
		Фінансовий леверидж	ризик банкрутства відсутній (для стійких компаній)	ризик банкрутства відсутній (для стійких компаній)	ризик банкрутства відсутній (для стійких компаній)
		Коефіцієнт покриття	за рік до банкрутства	за рік до банкрутства	за рік до банкрутства
2	Двохфакторна модель Альтмана		ризик банкрутства є малоімовірним (-1,1387 < 0)	ризик банкрутства є малоімовірним (-1,0146 < 0)	ризик банкрутства є малоімовірним (-1,00 < 0)
3	Модифікована п'ятифакторна модель Альтмана		ситуація не визначена -2,0493 (в діапазоні 1,23>2,0493 >2,89)	ситуація не визначена -1,8419 (в діапазоні 1,23>1,8419 >2,89)	зона фінансового ризику («червона зона») -1,0257 (в діапазоні 1,0257 < 1,8)
4	Модель Г. Спрінгейта		підприємство є потенційним банкрутом (0,8290 < 0,862)	підприємство є потенційним банкрутом (0,5451 < 0,862)	підприємство є потенційним банкрутом (0,3363 < 0,862)
5	Модель Р. Таффлера		підприємство має незначний ризик банкрутства протягом року (0,3594 > 0,3)	підприємство має суттєвий ризик банкрутства протягом року (в діапазоні 0,2 > 0,2645 > 0,3)	ймовірність банкрутства досить висока (-0,0348 < 0,2)
6	Модель Г.В. Савицької		ризик банкрутства відсутній (9,3172 > 8)	ризик банкрутства відсутній (8,5174 > 8)	невелика ймовірність банкрутства (в діапазоні 5 > 7,5801 > 8)
7	Модель Р. Ліса		ризик банкрутства незначний (0,0473 > 0,037)	ризик банкрутства незначний (0,0396 > 0,037)	ризик банкрутства незначний (0,0380 > 0,037)
8	Модель О.О. Терещенка		банкрутство не загрожує (4,4789 > 2)	банкрутство не загрожує (3,5251 > 2)	підприємство є напівбанкрутом (-0,1569 < 0)
9	Модель А.В. Матвійчука		низька ймовірність банкрутства, стійкий фінансовий стан (1,5974 > 1,104)	низька ймовірність банкрутства, стійкий фінансовий стан (1,5835 > 1,104)	низька ймовірність банкрутства, стійкий фінансовий стан (1,3179 > 1,104)

Джерело: сформовано авторами.

Р. Ліса, Г. Спрінгейта, Р. Таффлера, У. Бівера тощо. Поряд з цим зазначимо, що в ході розробки закордонних моделей не враховується ряд зовнішніх чинників ризику, що характерні для вітчизняної економіки: темпи інфляції, політична ситуація в країні, фінансовий стан підприємств, особливості податкової системи, умови кредитування, тощо. Одночасно вітчизняні економісти здійснили спроби адаптації зарубіжних методик з урахуванням специфіки фінансового обліку, українського законодавства, особливостей бізнесу тощо. Серед найвідоміших таких моделей слід виокремити методики Г.В. Савицької, О.О. Терещенка і А.В. Матвійчука. Всі моделі прогнозування банкрутства розроблені зарубіжними та вітчизняними авторами, включають кілька (від двох до семи) ключових показників, що характеризують фінансовий стан підприємства. На їх основі розраховується комплексний показник ймовірності банкрутства з ваговими коефіцієнтами та індикаторами. Характеристика найбільш поширених моделей оцінки прогнозування банкрутства підприємств представлена в табл. 1.

Використавши дані табл. 1 в роботі проведемо оцінку фінансово-економічного стану ПрАТ "Тернопіль-готель" за 2018—2020 рр. Зазначимо, що механізм визначення представлених в табл. 1 показників ($X_1, \dots, X_7$, $K_1, \dots, K_5$, $K_{\text{на}}$ та $K_{\text{нк}}$) детально наведено в табл. 3. Дані щодо оцінки ризику банкрутства ПрАТ "Тернопіль-готель", які визначено на основі форм бухгалтерської звітності №1 "Баланс (звіт про фінансовий стан)" та форми №2 "Звіт про фінансові результати (звіт про сукупний дохід)" представлено в табл. 2.

Представлені в табл. 2 дані вказують на те, що протягом 2018—2020 рр. фінансовий стан ПрАТ "Тер-

нопіль-готель" суттєво погіршився, про що свідчить динаміка показників валового, операційного, прибутку до оподаткування та чистого прибутку готелю. В першу чергу, на погіршення фінансових результатів досліджуваного готелю вплинуло зменшення величини чистого доходу на 11865 тис. грн, або на 58,3 % протягом 2018—2020 рр. Тобто, можна говорити про деякий спад ділової активності ПрАТ "Тернопіль-готель" за 2018—2020 рр. Далі використавши дані табл. 1 та табл. 2 можна провести розрахунок показників оцінки моделей прогнозування банкрутства ПрАТ "Тернопіль-готель" за 2018—2020 рр. (дані табл. 3) та на їх основі представимо загальну оцінку ймовірності банкрутства готельного підприємства (дані табл. 4).

Виходячи з даних табл. 3—4 можна чітко стверджувати, що аналіз фінансових показників ПрАТ "Тернопіль-готель" за 2018—2020 рр. показав, що показники прибутку та рентабельності мають тенденцію до спаду і має місце можлива загроза банкрутства підприємства. Зважаючи на погіршення ключових фінансових показників протягом 2019—2020 рр., відмітимо першочергову необхідність застосування антикризових заходів, серед яких розробка заходів щодо покращення показників ділової активності, фінансової стійкості та проведення санації тощо.

Проводячи детальний аналіз отриманих результатів ймовірності банкрутства ПрАТ "Тернопіль-готель" (згідно даних табл. 4) зазначимо, що серед існуючих методик оцінювання ймовірності банкрутства, в основі яких лежать принципи дискримінантного аналізу, варто виокремити, насамперед, моделі Е. Альтмана (двохфакторна), Г. Спрінгейта, Р. Таффлера, Р. Ліса, а також коефіцієнт У. Бівера. Графічне представлення розрахо-

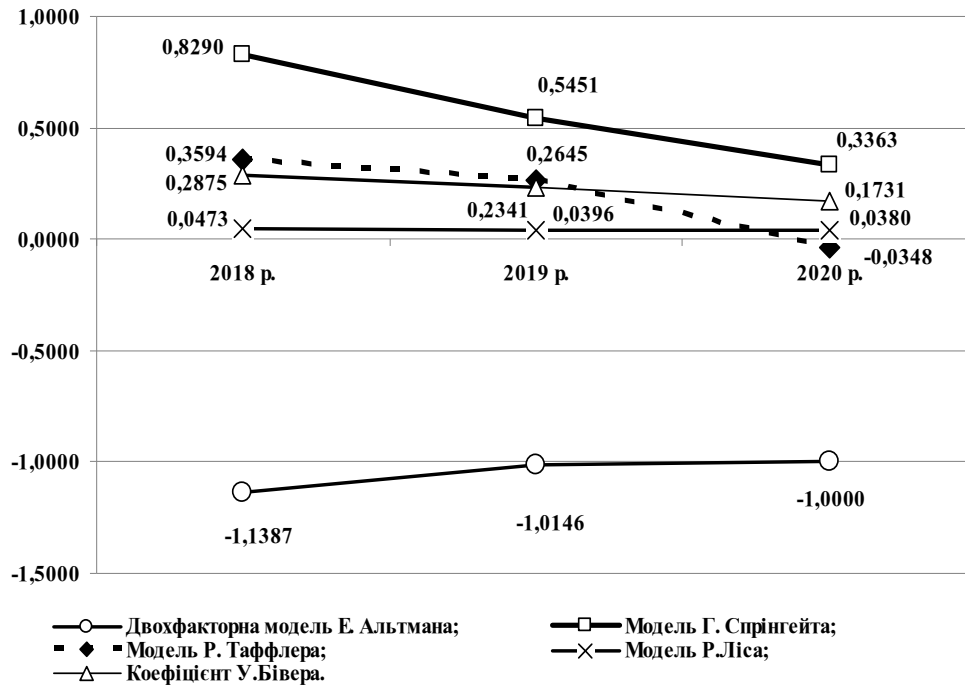

Рис. 2. Значення інтегрального показника ПрАТ "Тернопіль-готель" за моделлю Е. Альтмана (двохфакторна модель), Г. Спрінгейта, Р. Таффлера, Р. Ліса, а також коефіцієнт Бівера

Джерело: сформовано авторами.

ваних показників за моделями Альтмана, Спрінгейта, Таффлера, Р. Ліса та У. Бівера зображено на рис. 2.

Виходячи з даних рис. 2 можна стверджувати, що проведений аналіз значень інтегральних показників на основі двофакторної моделі Альтмана свідчить про те, що ймовірність банкрутства досліджуваного готелю є малоімовірною. В той же час значення R-рахунку Альтмана зменшилося у 2019—2020 рр., насамперед через зменшення вартості оборотного капіталу.

Одночасно значення інтегрального показника за моделлю Г. Спрінгейта свідчить про те, що у 2018—2020 рр. результативний показник $R < 0,862$, що вказує на те, що ПрАТ "Тернопіль-готель" є потенційним банкрутом у досліджуваному періоді. До того ж значення інтегрального показника щороку зменшується через зменшення величини оборотного капіталу, чистого доходу та прибутку готелю. Поряд з цим у 2018—2020 рр. значення інтегрального показника загрози банкрутства за моделлю Р. Таффлера щороку погіршується (з 0,3594 у 2018 р. до -0,0348 у 2020 р.), що вказує на те, що ймовірність банкрутства ПрАТ "Тернопіль-готель" є досить високою. Разом з тим, згідно з моделлю Р. Ліса, протягом 2018—2020 рр. ризик ймовірності банкрутства ПрАТ "Тернопіль-готель" є незначним, проте динаміка інтегрального показника в моделі свідчить про те, що в цілому фінансовий стан підприємства за 2018—2020 роки погіршився. Найбільш негативно на зменшення інтегрального показника вплинуло зменшення величини прибутку до оподаткування та вартості оборотного капіталу.

Також спостерігаємо тенденцію до отримання негативних значень інтегрального показника за системою показників У. Бівера (за методикою п'яти показників), що характеризують фінансовий стан ПрАТ "Тернопіль-готель" за 2018—2020 рр. як незадовільний (близький до банкрутства). Доцільно відмітити, що на зменшення інтегрального показника за системою У. Бівера найбільш негативно вплинуло зменшення величини чистого прибутку, оборотного капіталу та суттєве збільшення вартості необоротних активів на фоні незначного зростання вартості власного капіталу.

Далі прослідкуємо, які тенденції спостерігаються при використанні інтегральних показників для ПрАТ "Тернопіль-готель" за методиками Е. Альтмана (п'ятифакторна модель), Г. Савицької, О. Терещенка та А. Матвійчука. Наочне представлення результатів розрахунку показників (враховуючи розбіжності вимірних значень) доцільно інтерпретувати на рис. 3.

Згідно даних рис. 3 можна побачити, що представлені значення інтегральних показників на основі п'ятифакторної моделі Альтмана вказують на те, що протягом 2018—2019 рр. можливість банкрутства ПрАТ "Тернопіль-готель" була не визначеною ("сіра зона"), а у 2020 р. спостерігається зменшення інтегрального показника до 1,0257, відповідно досліджуваний готель входить до "червоної зони" (зони фінансового ризику). Ключовим чинником входження ПрАТ "Тернопіль-готель" до "червоної зони" у 2020 р. є зменшення значень ряду коефіцієнтів, що використовуються в моделі: рентабельність активів, коефіцієнта віддачі активів тощо. Поряд з цим використання моделі Г. Савицької показує

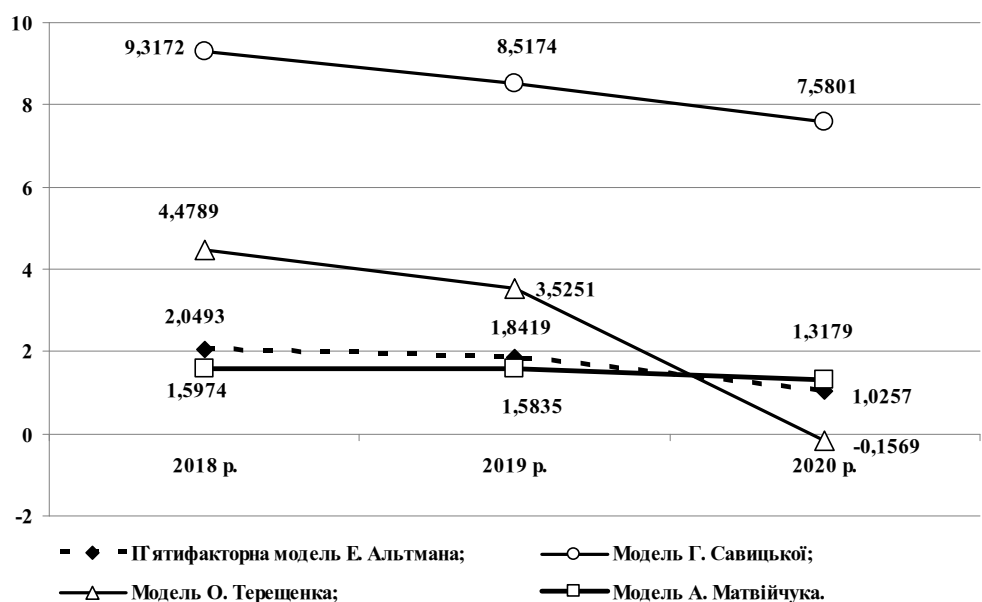

Рис. 3. Значення інтегрального показника ПрАТ "Тернопіль-готель" за моделлю Е. Альтмана (п'ятифакторна модель), Г. Савицької, О. Терещенка та А. Матвійчука

Джерело: сформовано авторами.

ло наступне: у 2018—2019 рр. — підприємству банкрутство не загрожує, адже фактичне значення показника R перевищує нормативне; у 2020 р. — існує невелика ймовірність банкрутства ПрАТ "Тернопіль-готель" при відсутності заходів щодо санації (нормативне значення показника R перевищує фактичне).

Також відмітимо, що досить цікавими для оцінки прогнозування банкрутства ПрАТ "Тернопіль-готель" є українські моделі діагностики фінансово-економічного стану О. Терещенка та А. Матвійчука, за якими отримано наступні результати:

— згідно моделі О. Терещенка у 2018—2019 рр. для досліджуваного підприємства характерним є безпечне значення інтегрального показника, банкрутство не загрожує. Але вже у 2020 р. значення інтегрального показника наблизилось до зони фінансової кризи (підприємство є напівбанкрутом), дані тенденції чітко простежуються на рис. 3;

— значення інтегрального показника за моделлю А. Матвійчука протягом 2018—2020 рр. вказують на перевагу фактичних значень над нормативними, відповідно для ПрАТ "Тернопіль-готель" характерним є стійкий фінансовий стан (низька ймовірність банкрутства). При цьому у моделі інтегрального показника найбільшу позитивну вагу мають коефіцієнти X_2 та X_3 . Так значення коефіцієнта X_2 зменшується протягом 2018—2020 рр. через зменшення величини чистого доходу готелю, а значення коефіцієнта X_3 , навпаки, зростає через збільшення вартості власного капіталу.

В цілому, доцільно відмітити, що моделі О. Терещенка та А. Матвійчука найбільш об'єктивно характеризують підприємницьку діяльність ПрАТ "Тернопіль-готель", оскільки вони розроблені саме для вітчизняних підприємств з урахуванням їх галузевої специфіки.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Проведене дослідження показало, що представлені моделі прогнозування банкрутства підприємств готельного бізнесу не досить об'єктивно і адекватно ідентифікують фінансовий стан підприємства. Ключовою причиною даного факту є те, що наявні моделі мають узагальнюючий характер і не орієнтуються на специфіку відповідної галузі, як самих підприємств, так і підприємницької діяльності. Поряд з цим відмітимо, що використання деяких закордонних моделей прогнозування банкрутства неможливе через відсутність інформації за певними показниками, адже багато показників фінансового стану при використанні даних моделей не враховуються. Вітчизняним підприємствам важко отримати досить точний результат, використовуючи моделі, що розроблені для західних підприємств.

В цілому, отримані результати показують тенденцію до погіршення фінансового стану досліджуваного підприємства (ПрАТ "Тернопіль-готель") в умовах цифрової економіки протягом 2018—2020 рр. Результати аналізу дозволяють виявити "вузькі місця" у підприємницькій діяльності готельного підприємства, розробити конкретні заходи щодо фінансового оздоровлення підприємства та виходу з кризової ситуації.

Література:

1. Завідна А.Д. Оцінка ризику в управлінні розвитком готельного бізнесу. Економіка України. 2018. № 6. С. 13—25.
2. Квасницька Р. С. Етапність проведення діагностики кризового стану та ймовірності банкрутства підприємства. Вісник Хмельницького національного університету. 2011. № 2, Т. 3. С. 130—134.
3. Козловський Є.В., Кузьмич О.О., Шковира А.О. Тенденції розвитку індустрії туризму в умовах цифрової економіки. Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 22. С. 68—72.

4. Лазоренко В.В. Методи оцінки банкрутства в аналізі фінансової стійкості підприємств сфери послуг. Приазовський економічний вісник. 2018. № 1 (06). С. 62—65.

5. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua

6. Погребняк А.Ю. Порівняльний аналіз методик оцінки ймовірності банкрутства в системі антикризового управління на підприємстві. Бізнес Інформ. 2014. № 7. С. 344—352.

7. Тищенко С.В. Цифрові технології в індустрії гостинності. Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка. 2021. № 7. С. 131—139.

8. Фінансова звітність ПрАТ "Тернопіль-готель" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://smida.gov.ua/db/prof/14038383>

References:

1. Zavidna, L.D. (2018), "Risk assessment in the management of hotel business development", Ukraine economy, vol. 6, pp. 13—25.
2. Kvasnytska, R.S. (2011), "Stages of diagnosis of the crisis and the probability of bankruptcy", Bulletin of Khmelnytsky National University, vol. 2 (3), pp. 130—134.
3. Kozlovsky, E.V. Kuzmich, O.O. and Shkovyra, A.O. (2021), "Trends in the development of the tourism industry in the digital economy", Investments: practice and experience, vol. 22, pp. 68—72.
4. Lazorenko, V.V. (2018), "Methods of bankruptcy assessment in the analysis of financial stability of enterprises in the service sector", Priazovsky Economic Bulletin, vol. 1 (06), pp. 62—65.
5. Official site of the State Statistics Service of Ukraine (2022), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 10 June 2022).
6. Pogrebnyak, A.Yu. (2014), "Comparative analysis of methods for assessing the liquidity of bankruptcy in the system of anti-crisis management in the enterprise", Business Inform, vol. 7, pp. 344—352.
7. Tishchenko, S.V. (2021), "Digital technologies in the hospitality industry", Taurian scientific bulletin. Series: Economy, vol. 7, pp. 131—139.
8. PAT "Ternopil-hotel" (2022), "Financial status", available at: <https://smida.gov.ua/db/prof/14038383> (Accessed 10 June 2022).

Стаття надійшла до редакції 08.06.2022 р.

www.dy.nauka.com.ua

Електронне фахове видання

**ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток**

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net
тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73

С. С. Романенко,
к. філос. н., доцент, доцент кафедри спортивних ігор,
Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського
ORCID ID: 0000-0002-4446-9244

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.6.101

НАЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЙНО-УПРАВЛІНСЬКОЇ СИСТЕМИ РОЗВИТКУ СПОРТИВНО-ОЗДОРОВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

S. Romanenko,
PhD in Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Sport Games,
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky, Ukraine

NATIONAL FEATURES OF THE ORGANIZATIONAL AND MANAGEMENT SYSTEM OF DEVELOPMENT OF SPORTS AND HEALTH ACTIVITIES

Метою статті є дослідження національних особливостей організаційно-управлінської системи розвитку спортивно-оздоровчої діяльності в Україні. Визначено нерозривне поєднання спортивної діяльності із здоров'ям пояснюється сучасними умовами життя, урбанізацією, стрімким розвитком науково-технічного прогресу та цифрових технологій. Більшість видів людської діяльності стають настільки автоматизованими, що сильно зменшується фізична активність населення. Доведено, що в умовах пандемії COVID-19 набули поширення дистанційна форми навчання та роботи, онлайн покупки, спілкування в соц-мережах та інтернет-чатах. Люди почали більше часу знаходитися вдома, що додатково вплинуло на зменшення рухової активності і збільшило вразливість людського організму до різних захворювань. Розкрито основні принципи побудови оздоровчої сфери, серед них: пріоритетність, гарантованість, гуманістична спрямованість, рівнодосупність, забезпеченість, сучасна зорієнтованість, комплектність, багатоукладність та децентралізованість. Наведено основні принципи державної політики спортивної сфери, що тісно пов'язано принципами побудови оздоровчої сфери. Розкрито мережу закладів сфери фізичної культури і спорту в Україні, яка є розгалуженою і спрямованою на задоволення культурно-спортивно-оздоровчих потреб різних верств населення. Визначено, що суб'єкти сфери фізичної культури і спорту забезпечують розвиток різних напрямків спорту, розвиток відповідних спортивно-оздоровчих здібностей у населення, створюють належні умови для здорового фізичного розвитку та оздоровлення, для фізичної активності та загартованості, для здорового провадження відпочинку та здорового способу життя загалом.

Розкрито концептуальні підходи до побудови системи фінансового забезпечення сфери охорони здоров'я, а саме: бюджетний (Бевериджівська концепція), муніципальний, приватно-страховий та бюджетно-страховий підходи. Наголошено, про важливість особистої відповідальності кожного громадянина за свій стан здоров'я та спортивно-рухову активність підсилюється у зв'язку із невтішними даними стосовно фінансового забезпечення системи охорони здоров'я в Україні.

The aim of the article is to study the national features of the organizational and managerial system of sports and health development in Ukraine. The inseparable combination of sports and health is explained by modern living conditions, urbanization, rapid development of scientific and technological progress and digital technologies. Most human activities are becoming so automated that the physical activity of the population is greatly reduced. It is proved that in the conditions of the COVID-19 pandemic distance forms of study and work, online shopping, communication in social networks and Internet chats have become widespread. People began to spend more time at home, which further reduced physical activity and increased the vulnerability of the human body to various diseases. The basic principles of building the health sphere are revealed, among them: priority, guarantee, humanistic orientation, equality, security, modern orientation, completeness, versatility and

decentralization. The basic principles of the state policy of the sports sphere, which are closely connected with the principles of building the health sphere, are given. A network of institutions in the field of physical culture and sports in Ukraine has been opened, which is extensive and aimed at meeting the cultural, sports and health needs of various segments of the population. It is determined that the subjects of physical culture and sports ensure the development of various sports, the development of appropriate sports and health skills of the population, create appropriate conditions for healthy physical development and recovery, for physical activity and fitness, for healthy recreation and healthy lifestyle in general.

Conceptual approaches to building a system of financial support for health care are revealed, namely: budget (Beveridzh's concept), municipal, private insurance and budget-insurance approaches. It was emphasized that the importance of personal responsibility of each citizen for their health and sports and physical activity is growing in connection with the disappointing data on the financial support of the health care system in Ukraine.

Ключові слова: спортивно-оздоровча діяльність, організаційно-управлінська система, професійний спорт, національні особливості.

Key words: sports and health-improving activity, organizational and managerial system, professional sports, national peculiarities.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Нерозривне поєднання спортивної діяльності із здоров'ям пояснюється сучасними умовами життя, урбанізацією, стрімким розвитком науково-технічного прогресу та цифрових технологій. Більшість видів людської діяльності стають настільки автоматизованими, що сильно зменшується фізична активність населення. А в умовах пандемії COVID-19 набули поширення дистанційна форми навчання та роботи, онлайн покупки, спілкування в соц-мережах та інтернет-чатах. Люди почали більше часу знаходитися вдома, що додатково вплинуло на зменшення рухової активності і збільшило вразливість людського організму до різних захворювань. Таким чином, спостерігається зростання ризиків для здоров'я нації. Саме тому, дослідження національних особливостей організаційно-управлінської системи розвитку спортивно-оздоровчої діяльності в Україні як запорука підвищення здоров'я нації в сучасних умовах є досить актуальною.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Особливостям дослідження національних особливостей організаційно-управлінської системи розвитку спортивно-оздоровчої діяльності в Україні приділено значну увагу вітчизняними вченими, зокрема: К. Богатирьовим, А. Бондар, Бошинди, І. Іртищеві, Ю. Наумко, М. Стегней, М. Третьякової, І. Лапичка, Ю. Леонової, О. Цимбалюк та ін. Проте, процеси глобальних змін визначають необхідність у дослідженні національних особливостей організаційно-управлінської системи розвитку спортивно-оздоровчої діяльності в Україні.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є дослідження національних особливостей організаційно-управлінської системи розвитку спортивно-оздоровчої діяльності в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Законодавство України спрямоване на нормативне регламентування державної політики спортивно-оздоровчої сфери, розподіляє її на окремі напрямки: оздо-

ровчий (охорона здоров'я) та спортивний (фізична культура і спорт), відповідно до чого державна політика обох напрямків побудована з дотриманням принципів пріоритетності та гарантованості, гуманістичної спрямованості, рівнодоступності та забезпеченості, сучасної зорієнтованості, що ще раз доводить важливість поєднання спортивної та оздоровчої сфер на шляху досягнення основної мети — "збереження та відновлення фізіологічних і психологічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності людини при максимальній біологічно можливій індивідуальній тривалості її життя" [1].

Окрім вищезгаданих принципів, державна політика оздоровчої сфери будується на засадах-принципах комплексності, багатуукладності та децентралізованості (рис. 1).

Державна політика спортивної сфери (фізична культура і спорт) окрім вищезгаданих спільних зі сферою оздоровлення принципів доповнюється засадами-принципами патріотичності та духовності, безпечності та безперервності (рис. 2).

З метою реалізації прав та інтересів громадян у сфері спортивно-оздоровчої діяльності, в Україні функціонує розгорнута мережа закладів (суб'єктів) охорони здоров'я, фізичної культури та спорту.

До суб'єктів сфери охорони здоров'я відносяться "заклади охорони здоров'я та фізичні особи — підприємці, які провадять господарську діяльність, спрямовану на збереження і відновлення фізіологічних і психологічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності людини, які зареєстровані та одержали відповідну ліцензію в установленому законом порядку" [3].

Мережа закладів сфери фізичної культури і спорту дуже розгалужена і спрямована на задоволення культурно-спортивно-оздоровчих потреб різних верств населення (рис. 3).

Таким чином, усі заклади розгалуженої мережі фізичної культури і спорту або безпосередньо здійснюють спортивно-оздоровчу діяльність або сприяють її розвитку і популяризують спорт і здоровий спосіб життя. Суб'єкти сфери фізичної культури і спорту забезпечують розвиток різних напрямків спорту, розвиток відповідних спортивно-оздоровчих здібностей у населення, створюють належні умови для здорового фізичного розвитку та оздоровлення, для фізичної активності та загартованості, для здорового провадження відпочинку та здорового способу життя загалом.

Рис. 1. Принципи побудови оздоровчої сфери

Джерело: [1].

В Україні сфера управління розвитком фізичної культури та спорту вважається державно-громадською (рис. 4).

Будь-який вид спорту — професійний чи любительський (побутовий) потребує серйозного ставлення та медичного супроводу. "Потік травмованих "любителів" спорту зростає — статистика свідчить, що травматизм серед людей, що займаються спортом "для здоров'я", сьогодні вже вище, ніж у професійному спорті. Зростаючий інтерес до здорового способу життя — це, безумовно, позитивний фактор, але заняття спортом без належної підготовки та контролю часто супроводжуються травмами. В результаті пошкодження, які раніше були притаманні професійним спортсменам, все частіше зустрічаються у любителів" [4].

Таким чином, для всіх громадян важливою є можливість отримання медичної консультації та професійної медичної допомоги, яка в кожній цивілізованій країні гарантується державою. В Україні на безкоштовних засадах надаються наступні види послуг: екстрена медична допомога, первинна, вторинна та третинна медична допомога та паліативний догляд.

Як і в кожній цивілізованій державі, в Україні держава визнає право громадян на охорону здоров'я і забезпечує можливість займатися фізичною культурою і спортом, проте обов'язком кожного громадянина є дбати про своє здоров'я, не завдавати шкоди іншим і забезпечити можливість здорового існування нащадкам. Розумне збалансоване заняття спортом та профілактичні огляди у лікарів є способами збереження здоров'я та оздоровлення населення, а додатковим інструментом, особливо в умовах пандемії Covid, є дотримання графіку вакцинації.

Світова практика фінансового забезпечення сфери охорони здоров'я володіє різними прикладами і концептуальними підходами до побудови, зокрема найбільшу популярність має бюджетний підхід, який найбільш яскраво втілений у Великій Британії, і за якого 50-90% фінансування системи охорони здоров'я відбувається за рахунок коштів державного та/або місцевих бюджетів (рис. 5).

Важливість особистої відповідальності кожного громадянина за свій стан здоров'я та спортивно-рухову активність підсилюється у зв'язку із невітнішими даними стосовно фінансового забезпечення системи охорони здоров'я в Україні.

В Україні фінансове забезпечення медичної сфери може здійснюватися з різних джерел [1]:

- державний та місцеві бюджети;
- страхові та благодійні фонди;
- інші фінансові джерела, не заборонені законодавством.

Частка фінансування системи охорони здоров'я в Україні з державного та місцевого бюджетів є найбільшою, проте темпи приросту витрат на охорону здоров'я значно менші за відповідні характеристики зміни цін на медикаменти, профобладнання та відповідні послуги, що з кожним роком погіршує ситуацію з безоплатними медичними послугами [6].

В Україні рівень бюджетних витрат на охорону здоров'я трохи перевищує 3% від ВВП, а за даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ, англ. World Health Organization (WHO)), необхідною умовою ефективного функціонування медичної сфери, рівень бюджетних витрат на охорону здоров'я має коливати-

Рис. 2. Принципи державної політики спортивної сфери

Джерело: [2].

ся від 6% до 8% визначених від величини ВВП [7]. Були спроби встановити мінімальне значення для витрат з державного бюджету на рівні 5%. Згідно ЗУ "Про дер-

жавні фінансові гарантії медичного обслуговування на-селення": "обсяг коштів Державного бюджету України, що спрямовуються на реалізацію програми медичних гаран-тії, щорічно визначається в Законі України про Державний бюджет України як частка валового внутрішнього продукту (у відсотках) у розмірі не менше 5 відсотків валового внутрішнього продукту України. Видатки на програму медичних гарантії є захищеними статтями видатків бюджету." [8]. Проте фактичного дотримання цієї граничної норми так і не було досягнуто. Згідно з проектом Державного бюджету України на 2022 рік, саме тепер вда-лося максимально наблизитися до мінімально-го рівня видатків на охорону здоров'я, які пе-редбачені "з урахуванням продовження медич-ної реформи та становлять у цілому по зведе-ному бюджету (державний і місцеві бюджети) 224 млрд гривень (4,2 % до ВВП). Видатки дер-жавного бюджету (з урахуванням транс-фертів) на охорону здоров'я становлять 192,5 млрд грн (+31,1 млрд грн до 2021 року). У структурі загальних видатків державного бюджету це 13,1%" [9].

Рис. 3. Мережа закладів сфери фізичної культури і спорту

Джерело: побудовано автором на підставі [2].

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Розкрито основні принципи побудови оздоровчої сфери, серед них: пріоритетність, гарантованість, гуманістична спрямованість,

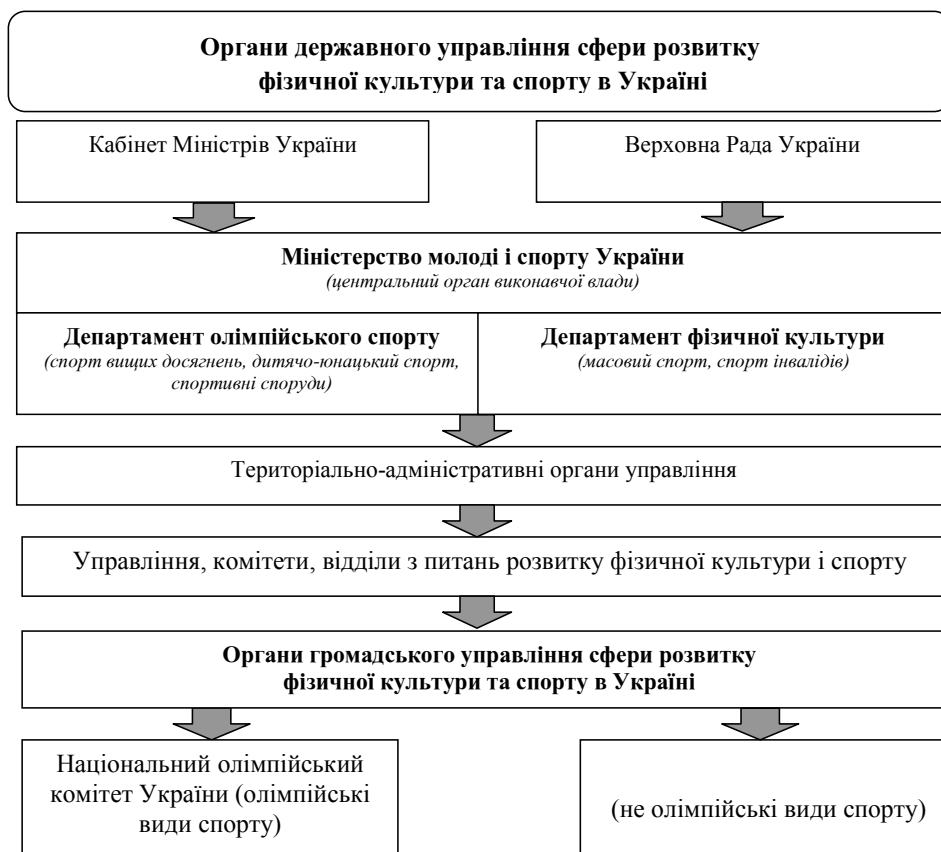

Рис. 4. Державно-громадське управління сфери розвитку фізичної культури та спорту в Україні

Джерело: побудовано автором на підставі [2].

рівнодоступність, забезпеченість, сучасна зорієнтованість, комплектність, багатокладність та децентралізованість. Наведено основні принципи державної політики спортивної сфери, що тісно пов'язано принципами побудови оздоровчої сфери. Розкрито мережу закладів сфери фізичної культури і спорту в Україні, яка є розгалуженою і спрямованою на задоволення культурно-спортивно-оздоровчих потреб різних верств населення. Визначено, що суб'єкти сфери фізичної культури і спорту забезпечують розвиток різних напрямків спорту,

розвиток відповідних спортивно-оздоровчих здібностей у населення, створюють належні умови для здорового фізичного розвитку та оздоровлення, для фізичної активності та загартованості, для здорового провадження відпочинку та здорового способу життя загалом.

Розкрито концептуальні підходи до побудови системи фінансового забезпечення сфери охорони здоров'я, а саме: бюджетний (Бевериджівська концепція), муніципальний, приватно-страховий та бюджетно-страховий підходи. Наголошено, про важливість осо-

Рис. 5. Концептуальні підходи до побудови системи фінансового забезпечення сфери охорони здоров'я

Джерело: [5].

бистої відповідальності кожного громадянина за свій стан здоров'я та спортивно-рухову активність підсилюється у зв'язку із невтішними даними стосовно фінансового забезпечення системи охорони здоров'я в Україні.

Література:

1. Закон України "Основи законодавства України про охорону здоров'я". Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, № 4, ст.19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення 29.05.2022 року).
2. Закон України "Про фізичну культуру і спорт". Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, № 14, ст.80. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12#Text> (дата звернення 29.05.2022 року).
3. Закон України (проект) "Про заклади охорони здоров'я та медичне обслуговування". URL: <https://bit.ly/3sP0DjA> (дата звернення 29.05.2022 року).
4. Заняття спортом "для здоров'я" та ризик травматизму. Сайт Pharm-invest. URL: <http://pharm-invest.com/consumers/zanyatiya-sportom-dlya-zdorovya-i-risk-travmatizma> (дата звернення 29.05.2022 року).
5. Охорона здоров'я. Вікіпедія. Вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Охорона_здоров'я (дата звернення 29.05.2022 року).
6. Дмитрик К. Що рік прийдешній нам готує? Загальні показники та видатки на охорону здоров'я Держбюджету. Аптека.ua. 2018. URL: <https://www.apтека.ua/article/440833> (дата звернення 29.05.2022 року).
7. Горбунова К. Держбюджет-2017: система охорони здоров'я в цифрах. Аптека.ua. 2017. URL: <https://www.apтека.ua/article/397685> (дата звернення 29.05.2022 року).
8. Закон України "Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text> (дата звернення 29.05.2022 року).
9. Медицина доступна для всіх: щороку збільшуються видатки на охорону здоров'я. URL: <https://interfax.com.ua/news/blog/774513.html> (дата звернення 29.05.2022 року).
10. Kramarenko I. Development of Educational and social Inclusion in Conditions of Social Transformation of Ukraine. Bridges/Tiltai. 2015. Том 72. №. С. 83—89.
11. Kramarenko I. Social-economic and intellectual development of Ukraine: Regional and national aspect. Danish scientific journal. 2017. №1. С. 20—28.
12. Irtyshcheva I., Stehnei M., Popadynets N., Bogatyrev K., Boiko Ye., Kramarenko I., Senkevich O., Hryshyna N., Kozak I., Ishchenko O. The effect of digital technology development on economic growth. International Journal of Data and Network Science. 2021. Том 5. № 1. С. 25—36.
13. Melikh O., Irtyshcheva I., Bogatyrev K. Organizational and economic fundamentals of development of sports tourism in the system of management of sports and health activities. Baltic Journal of Economic Studies. 2019. Vol. 5, No. 5. pp. 79—83.
14. Melikh O., Bogatyrev K., Irtyshcheva I. Conceptual approaches to the development of health-improving tourism. Baltic Journal of Economic Studies. 2019. Vol. 5, No. 2. pp. 131—136.

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (1993), Law of Ukraine "Fundamentals of the legislation of Ukraine on health care", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (Accessed 29 May 2022).
2. The Verkhovna Rada of Ukraine (1994), Law of Ukraine "On Physical Culture and Sports", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12#Text> (Accessed 29 May 2022).

3. The Verkhovna Rada of Ukraine (2014), Law of Ukraine (draft) "On health care facilities and medical care", available at: <https://bit.ly/3sP0DjA> (Accessed 29 May 2022).

4. Pharm-invest site (), "Exercise "for health" and the risk of injury", available at: <http://pharm-invest.com/consumers/zanyatiya-sportom-dlya-zdorovya-i-risk-travmatizma> (Accessed 29 May 2022).

5. Wikipedia (2022), "Healthcare. Free encyclopedia", available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/Охорона_здоров'я (Accessed 29 May 2022).

6. Dmitry, K. (2018), "What is coming for us next year? General indicators and expenditures on health care of the State Budget", Pharmacy.ua, available at: <https://www.apтека.ua/article/440833> (Accessed 29 May 2022).

7. Gorbunova, K. (2017), "State Budget-2017: the health care system in numbers", Pharmacy.ua, available at: <https://www.apтека.ua/article/397685> (Accessed 29 May 2022).

8. The Verkhovna Rada of Ukraine (2018), Law of Ukraine "On state financial guarantees of medical care", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text> (Accessed 29 May 2022).

9. interfax (2021), "Medicine is accessible to all: health care costs are increasing every year", available at: <https://interfax.com.ua/news/blog/774513.html> (Accessed 29 May 2022).

10. Kramarenko, I. (2015), "Development of Educational and social Inclusion in Conditions of Social Transformation of Ukraine", Bridges/Tiltai, vol 72, no. 1, pp. 83—89.

11. Kramarenko, I. (2017), "Social-economic and intellectual development of Ukraine: Regional and national aspect", Danish scientific journal, vol. 1, pp. 20—28.

12. Irtyshcheva, I., Stehnei, M., Popadynets, N., Bogatyrev, K., Boiko, Ye., Kramarenko, I., Senkevich, O., Hryshyna, N., Kozak, I. and Ishchenko, O. (2021), "The effect of digital technology development on economic growth", International Journal of Data and Network Science, vol. 5, no. 1, pp. 25—36.

13. Melikh, O., Irtyshcheva, I. and Bogatyrev, K. (2019), "Organizational and economic fundamentals of development of sports tourism in the system of management of sports and health activities", Baltic Journal of Economic Studies, Vol. 5, no. 5, pp. 79—83.

14. Melikh, O., Bogatyrev, K. and Irtyshcheva, I. (2019), "Conceptual approaches to the development of health-improving tourism", Baltic Journal of Economic Studies, Vol. 5, no. 2, pp. 131—136.

Стаття надійшла до редакції 27.06.2022 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

**ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток**

Виходить 12 разів на рік

**включено до переліку наукових фахових видань України
з питань ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
(Категорія «Б»)**

**Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643**

Спеціальність 281

**e-mail: economy_2008@ukr.net
тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73**

Д. Д. Третяк,

к. е. н., доцент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID ID: 0000-0002-1610-6905

Д. О. Трубніков,

студент 2 курсу магістратури, Спеціальність 072 "Фінанси, банківська справа та страхування", Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID ID: 0000-0003-2047-5006

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.6.107

НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ ВЛАСНИМ КАПІТАЛОМ БАНКУ

D. Tretiak,

PhD in Economics, Associate Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv

D. Trubnikov,

2nd year of master's degree, specialty "Financial Institutions

and Risk Management", Taras Shevchenko National University of Kyiv

DIRECTIONS FOR IMPROVING THE EFFICIENCY OF THE BANK'S EQUITY MANAGEMENT

Одним з ключових факторів при оцінці надійності і безпеки конкретного банку є капітал. Достатня кількість власних коштів банку сприяє його стабільному функціонуванню і нейтралізації різноманітних ризиків, яким він піддається в процесі свого функціонування. Капітал поглинає можливі втрати і тим самим створює основу для підтримки довіри до банку з боку вкладників. Власний капітал є свого роду фундаментом для фінансової основи діяльності комерційних банків, його збільшення здатне в значній мірі знизити ризик шляхом стабілізації доходів, застрахувати фінансову організацію від несвочасного банкрутства, підвищити конкурентоспроможність. Багато в чому надійність комерційного банку, визначається величиною і структурою власного капіталу банку. Власний капітал банку є найважливішим елементом підтримки стабільності як окремих банків, так і в цілому національної банківської системи. Багато в чому надійність комерційного банку, визначається величиною і структурою власного капіталу банку. Поряд з підтриманням оптимальних обсягів кредитування і ліквідності власний капітал банку є одним з основних інструментів макроруденційного нагляду, використовуваних наглядовими органами для регулювання коливань економічного циклу і зниження рівня втрат на піках кризових явищ. В умовах економічної нестабільності досить актуальним є питання управління власним капіталом банку, так як не всі банки здатні підтримувати свою фінансову стійкість у зв'язку з різким відтоком грошових коштів і зростанням обсягів непогашених кредитів. Основне завдання процесу управління власним капіталом кредитної організації полягає в залученні та підтримці достатнього обсягу капіталу для розширення діяльності та створення захисту від ризиків. Сьогодні банкам доводиться функціонувати у доволі складних умовах, викликаних кризою, політичною нестабільністю, війною. Крім цього діяльність обтяжують певні недоліки у фінансовій системі, саме тому аналіз формування власного капіталу є актуальним питанням, що впливає на успішність та результативність діяльності банків. Перераховані проблеми тягнуть за собою низку наступних, серед яких відсутність досконалої нормативної бази та прозорості у діяльності банків, постійні обмеження та втручання у роботу банків тощо. Зважаючи на це, збільшується увага фахівців до формування власного капіталу, процесів його розподілу і використання. Актуальності даному питанню також додає й той факт, що в умовах сучасної вітчизняної економіки банківські установи ризикують недотриманням нормативного розміру власного капіталу, що може спричинити ще більшу недовіру до банків.

One of the key factors in assessing the reliability and security of a particular bank is capital. A sufficient amount of the bank's own funds contributes to its stable operation and neutralization of various risks to which it is exposed in the process of its operation. Capital absorbs possible losses and thus creates a basis for maintaining confidence in the bank by depositors. Equity is a kind of foundation for the financial basis of commercial banks, its increase can significantly reduce risk by stabilizing revenues, insure the financial institution against untimely bankruptcy, increase competitiveness. In many respects the reliability of a commercial bank is determined by the size and structure of the bank's equity. The bank's equity is the most important element in maintaining the stability of both individual banks and the national banking system as a whole. In many respects the reliability of a commercial bank is determined by the size and structure of the bank's equity. Along with maintaining optimal lending and liquidity, the bank's equity is one of the main tools of macroprudential supervision used by supervisors to regulate fluctuations in the economic cycle and reduce losses at the peak of crises. In conditions of economic instability, the issue of managing the bank's equity is quite relevant, as not all banks are able to maintain their financial stability due to the sharp outflow of funds and the growth of outstanding loans. The main task of the credit institution's equity management process is to attract and maintain a sufficient amount of capital to expand its activities and create protection against risks. Today, banks have to operate in rather difficult conditions caused by the crisis, political instability and war. In addition, the activity is aggravated by certain shortcomings in the financial system, which is why the analysis of equity formation is a topical issue that affects the success and efficiency of banks. These problems entail a number of the following, including the lack of a perfect regulatory framework and transparency in the activities of banks, constant restrictions and interference in the work of banks and more. Due to this, the attention of specialists to the formation of equity, the processes of its distribution and use is increasing. The urgency of this issue is also added by the fact that in the modern domestic economy, banking institutions risk non-compliance with the regulatory amount of equity, which can lead to even greater distrust of banks.

*Ключові слова: активи, банк, власний капітал, злиття, нормативи, поглинання.
Key words: assets, bank, equity, mergers, regulations, acquisitions.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Перетворення, що відбуваються в банківській системі, загострили потребу раціоналізації банківської діяльності з залучення та розміщення грошових ресурсів. Ризик збитків, особливо при кредитуванні, обумовлює необхідність розробки комплексної банківської політики, в якій пріоритетне місце займає управління власним капіталом.

Наявність нормативно визначеного обсягу власного капіталу банку не є гарантією його стійкості у майбутньому, а недотримання вимог про достатність власного капіталу впливає на фінансові результати і може призвести навіть благополучний банк до банкрутства. Отже, ефективний процес управління власним капіталом, а не просто моніторинг його наявності, є істотним чинником у досягненні стійкого економічного зростання банку в ринкових умовах, а вдосконалення банківської політики в галузі управління власним капіталом банку доцільно розглядати як метод досягнення його конкурентоспроможності, стійкості та безпеки. Таким чином, актуальність дослідження банківської політики в галузі управління власним капіталом очевидна.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблема капіталізації банків України, управління та формування його оптимального обсягу, а також можливі шляхи збільшення капіталу банками України висвітлені в наукових працях А. Герасимовича, О. Дзюблюка, Н. Думаса, А. Косого, О. Лаврушина, І. Ларионовой,

А. Мороза, А. Примостки, Роуза Пітера та інших. Однак, незважаючи на значні результати наукових досліджень, не вирішеними залишаються питання щодо вибору джерел нарощування власного капіталу банків та участі держави в рекапіталізації проблемних банків.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. В той же час недостатньо дослідженими залишаються питання управління утворенням власного капіталу банків в ринкових умовах та ще низка питань і невирішених завдань саме в частині специфіки збільшення власного капіталу банків. Тому можна стверджувати, що актуальність питань щодо особливості підходів щодо визначення і оцінки у теперішній час набуває як теоретичного, так і практичного значення.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є аналіз особливостей формування, використання, контролю над власним капіталом виявлення та пошук напрямків підвищення ефективності управління власним капіталом.

Виходячи зі сформуваної мети в даному дослідженні поставлені та вирішені наступні завдання:

- проаналізувати сучасний стан необхідного обсягу капіталу, який є у розпорядженні банківських установ та напрями управління ним;
- дослідити основні джерела нарощування розмірів власного капіталу банку;
- здійснити вибір щодо найбільш ефективного шляху його нарощування в сучасних умовах.

Об'єктом дослідження є власний капітал банку.

Рис. 1. Типологія складових власного капіталу підприємства за основними класифікаційними ознаками

Джерело: [15].

Предметом дослідження є напрямки підвищення ефективності управління власним капіталом.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для вирішення поставлених завдань використовували загальнонаукові та специфічні методи наукового пізнання. Логіко-діалектичний метод — для визначення сутності ризику, виявлення базових ознак банківських ризиків. Логіко-історичний метод — для дослідження еволюції поняття "ризик менеджмент". Методи аналізу, синтезу та порівняльного аналізу — для дослідження переваг та недоліків підходів до ідентифікації та оцінки ризик-менеджменту в банку. Метод побудови аналітичних таблиць — для наочного відображення результатів дослідження.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Власний капітал є основою для початку діяльності фірми і гарантом її стабільності — відносної свободи від зовнішніх джерел фінансування, одним із найістотніших і найважливіших показників. Згідно з ПСБО 2 "Баланс", власний капітал (ВК) — це частина в активах (А) підприємства, що залишається після вирахування його зобов'язань (З), тобто $ВК = А - З$. Частина активів, сформована за рахунок власного капіталу, є чистими активами підприємства. На етапі свого створення підприємство не має заборгованості, тому $ВК = А, З = 0$. Іншими словами, власний капітал — власні джерела фінансування підприємства, які без визначення строку повернення внесені його засновниками (учасниками), накопичені впродовж строку існування підприємства суми реінвестованого чистого прибутку, а також дарчий капітал [7].

У фінансово-господарській діяльності власному капіталу підприємства притаманні такі функції:

- довгострокового фінансування (власний капітал перебуває у розпорядженні підприємства необмежено довго);
- фінансування ризику (власний капітал використовується для фінансування ризикованих інвестицій);
- самостійності та впливу (є критерієм ступеня незалежності та впливу власника на діяльність підприємства);
- бази розподілу доходів і активів (частка окремих власників у капіталі є основою при розподілі фінансового результату та майна в разі ліквідації підприємства);

— мірила відповідальності за зобов'язаннями та захищеності прав кредиторів (у разі ліквідації підприємства) [11].

Розкриттю сутності та змісту поняття власного капіталу сприяє висвітлення його класифікації, здійсненої за рядом ознак (рис. 1).

За елементами власного капіталу. Майно підприємства формується із різноманітних за своїм натурально-речовим складом елементів, однак всі вони є носіями прав власності окремих суб'єктів (власників, кредиторів). Право власника на частку у майні підприємства і на його участь у прибутках визначається часткою і формою інвестованих засобів. Розкриття цих прав є одним із найважливіших завдань фінансової звітності, а гарантією їх захищеності виступає власний капітал, зокрема статутний капітал як зарєєстрована його частина [7].

Окрім статутного до складу власного капіталу входить додатково вкладений капітал, інший додатковий капітал, нерозподілений прибуток. До підсумку (валюти) балансу включається лише оплачена вартість статутного капіталу, яка визначається вирахуванням із загальної суми випущених акцій, тобто зарєєстрованого капіталу, суми дебіторської заборгованості власників за внесками до статутного капіталу. Залишок неоплаченого капіталу показують у дужках і вираховують при визначенні загального обсягу власного капіталу [8].

За джерелами утворення власний капітал поділяють на внутрішній та зовнішній. До зовнішніх можна віднести статутний капітал, додатково вкладений капітал, вартість необоротних активів, безкоштовно отриманих підприємством від інших юридичних або фізичних осіб. До внутрішніх — нерозподілений прибуток, резервний капітал, суму дооцінки необоротних активів.

За формами існування виділяють інвестований капітал, подарований капітал та нерозподілений прибуток. Інвестований капітал — це номінальна вартість акцій підприємства, а також додатково вкладений капітал. Подарований капітал показує обсяг безкоштовно отриманих матеріальних і нематеріальних активів. Нерозподілений прибуток (непокритий збиток) показує суму прибутку, що залишається у підприємства після сплати дивідендів та формування резервного капіталу, або сума непокритого збитку. Остання зменшує обсяг власного капіталу [4].

За рівнем відповідальності капітал поділяють на реєстрований (статутний) капітал, сума якого оголошується при реєстрації підприємства і при зміні його величини вимагає перереєстрації засновницьких документів.

Для підприємств окремих сфер діяльності і організаційно-правових форм мінімальний його розмір регулюється законодавством. Нереєстрований капітал складається з додатково вкладеного капіталу, подарованого та резервного капіталу і нерозподіленого прибутку [4].

Як джерело утворення фінансових ресурсів, власний капітал, на відміну від інших джерел, характеризується:

1. Простотою залучення, оскільки рішення, пов'язане із збільшенням власного капіталу, ухвалюється власниками і менеджерами підприємства без необхідної згоди інших господарюючих суб'єктів.

2. Вищою здатністю генерувати прибуток порівняно із позиченими фінансовими ресурсами, так як при його використанні не треба платити позиковий процент.

3. Здатністю забезпечувати фінансову стійкість підприємства, його платоспроможність, і, як наслідок, — зниження ризику банкрутства.

4. Обмеженістю обсягу залучення, а відповідно — і можливістю розширення діяльності.

5. Імовірно високою вартістю залучення.

6. При відмові від використання сторонніх джерел втратою ефекту фінансового важеля (можливості приросту коефіцієнта рентабельності власного капіталу за рахунок залучення позиченого) [8].

Метою аналізу власного капіталу є пізнання фінансового механізму підприємства, дослідження тенденцій і закономірностей процесів формування та використання власних фінансових ресурсів для обґрунтування рішень у сфері фінансового управління.

У найбільш загальному вигляді завданнями аналізу власного капіталу акціонерного товариства є:

— оцінка обсягу, динаміки і структури власного капіталу;

— оцінка достатності та обґрунтування потреби у власних фінансових ресурсах;

— аналіз формування і змін окремих складових власного капіталу;

— оцінка вартості окремих елементів власного капіталу та їх впливу на середньозважену ціну капіталу;

— аналіз показників ефективності використання власного капіталу;

— аналіз якісних параметрів цінних паперів власної емісії;

— аналіз дивідендної політики підприємства;

— пошук напрямків зростання капіталу, підвищення рівня його віддачі та зміцнення фінансової стійкості підприємства [3].

Джерелами такого аналізу є:

1. Нормативні акти (Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України, Податковий кодекс України, Закони України "Про акціонерні товариства", "Про цінні папери та фондовий ринок", "Про інститути спільного інвестування");

2. Установчі документи АТ (статут і засновницький договір);

3. Регулярна та особлива інформація для інвесторів і третіх осіб:

Фінансова звітність підприємства:

— ф. № 1 Баланс;

— ф. № 2 Звіт про фінансові результати;

— ф. № 4 Звіт про власний капітал;

— ф. № 5 Примітки до річної фінансової звітності;

4. Реєстри синтетичного й аналітичного обліку:

— журнал 2 Облік довгострокових та короткострокових позик;

— журнал 3, розділ 2 Облік розрахунків з бюджетом, облік довгострокових та поточних зобов'язань;

— журнал 7 Облік власного капіталу та забезпечення зобов'язань;

— відомість 7.1 аналітичних даних до рахунка 42 "Додатковий капітал";

— відомість 7.2 аналітичних даних рахунка 44 "Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)";

— відомість 7.3 аналітичних даних рахунка 47 "Забезпечення майбутніх витрат і платежів";

5. Фінансовий план підприємства (бюджет).

6. Інформація про зміни, що відбулися в господарській діяльності АТ і впливають чи можуть вплинути на вартість цінних паперів або розмір доходу за ними;

7. Інша, у тому числі конфіденційна, інформація (протоколи загальних зборів, засідань виконавчого органу, звіти правління, реєстр держателів цінних паперів тощо).

Насамперед при аналізі власного капіталу на основі фінансової звітності доцільно оцінити загальний його обсяг та динаміку; відповідність темпів зміни власного капіталу темпам зміни активів, обсягу реалізованої продукції підприємства і чистого прибутку підприємства; динаміку питомої ваги власного капіталу в загальному обсязі фінансових ресурсів підприємства. Як позитивну тенденцію, що свідчить про зміцнення фінансової стійкості, слід розглядати зростання загальної суми та питомої ваги власного капіталу у сукупних фінансових ресурсах підприємства. Адже зростання власного капіталу відповідає як інтересам власників, так і кредиторів, бо:

— дозволяє здійснювати незалежну фінансову політику;

— свідчить про ефективність господарювання, про здатність формувати і ефективно розподіляти прибуток, вміння підтримувати рівновагу за рахунок внутрішніх джерел;

— є джерелом забезпечення кредиту, засобом погашення боргів у разі ліквідації підприємства [1].

Перевищення темпів зростання власного капіталу над темпом зростання активів є ознакою висхідної фінансової незалежності підприємств, а темпів збільшення обсягу реалізації і чистого прибутку над темпами збільшення власного капіталу є свідченням підвищення ефективності основної діяльності.

Проте, висока і стійка частка власного капіталу водночас може бути наслідком небажання або невміння використовувати банківські кредити. Цей факт призводить до обмеження можливостей розвитку підприємства. Збільшення частки позичених засобів за певних умов (якщо рентабельність активів більша, ніж ставка банківського процента) зумовлює підвищення рентабельності власного капіталу [2].

Для ілюстрації методики аналізу, викладеної вище, скористаємось даними, наведеними у таблиці 1, які свідчать, що за аналізований період обсяг сукупного капіталу зріс на 7 871 тис. грн, або на 79,2 %.

Сума власного капіталу збільшилася на 7 665 тис. грн, або на 127,7 %. Його частка у сукупному капіталі зросла на 16,3 %. Можна з упевненістю стверджувати, що весь приріст активів підприємства досягнуто за рахунок збільшення власного капіталу.

При зіставленні темпів зростання власного капіталу (227,7%) і сукупного капіталу (179,2%) спостерігаємо перевищення темпів першого, що є ознакою зміцнення фінансової стійкості, однак відставання темпів зміни чистого прибутку (113,6%) і обсягу реалізації продукції (108,9%) відносно темпів зростання власного капіталу є не зовсім бажаною тенденцією.

Належну увагу слід звернути на склад власного капіталу і зміни, що відбулися в ньому протягом аналізованого періоду. Значення кожного елемента власного капіталу за даними балансу потрібно оцінити за показниками питомої ваги до підсумку капіталу та у валюті балансу, а також прослідкувати їх динаміку за звітний період.

Оскільки гарантією захищеності прав власників підприємства є власні фінансові ресурси, зокрема зареєстрована його частина — статутний капітал, то в процесі аналізу йому слід надати особливої уваги. Значення статутного капіталу в діяльності підприємства визна-

Таблиця 1. Динаміка основних показників діяльності підприємства

Показники	Попередній рік	Звітний рік	Динаміка	Темп зміни, %
Всього капіталу	9944	17815	7871	179,2
Власний капітал у % до всього капіталу	6002	13661	7665	227,7
Обсяг реалізації (чистий дохід)	60,4	76,7	16,3	127,0
Чистий прибуток	31126	33901	2775	108,9
	3248	3691	443	113,6

Джерело: [6].

чається за такими відносними показниками капіталу: частка сплаченого капіталу за мінусом вилученого у зареєстрованому, темпи зміни статутного та власного капіталу, питома вага статутного капіталу у власному капіталі, у валюті балансу та темпи її зміни, розмір статутного капіталу на одного акціонера, розмір статутного капіталу на одну акцію. При наявності відповідних джерел, доцільно проаналізувати тенденції у зміні суми капіталу за попередній періоди та виявити вплив факторів на її формування.

Детальніший аналіз структури акціонерного капіталу здійснюється за даними синтетичного і аналітичного обліку до рахунку 40 "Статутний капітал" у такому порядку: за видами акцій (звичайні, привілейовані, іменні та на пред'явника), у межах видів за кількістю та за номінальною вартістю, за кількістю конвертованих привілейованих акцій у звичайні, за кількістю викуплених акцій окремих видів за період [7].

У процесі аналізу оцінюють фактори, за рахунок яких відбулися зміни як в обсязі, так і в складі власного капіталу. Зміни в складі власного капіталу можуть відбутися внаслідок:

- переоцінки активів;
- чистого прибутку (збитку) за звітний період;
- розподілу прибутку;
- внесків учасників;
- вилучення капіталу;
- інших змін у капіталі.

Аналіз формування та зміни власного капіталу акціонерного товариства деякою мірою є засобом оцінки відповідності дій керівництва чинним законодавчим актам, установчим документам та рішенням зборів акціонерів, тобто реалізація цього завдання аналізу близька до аудиту. За даними таблиці 2 дамо оцінку складу, структури і динаміки власного капіталу.

Як свідчать дані таблиці 2, сума власного капіталу підприємства зросла на 16 017 тис. грн, або на 283,04 %, що загалом слід оцінити позитивно. При цьому збільшення власного капіталу підприємства

відбулося за рахунок зростання іншого додаткового капіталу (переоцінки вартості основних засобів) на суму 12 774 тис. грн, або на 236,03%, проте частка цієї складової в загальному обсязі власного капіталу скоротилася на 11, 73%; а також за рахунок зростання суми нерозподіленого (капіталізованого) прибутку на 3 243 тис. грн, або у 45 разів, частка якого зросла на 14,01%.

У ході аналізу слід зосередити увагу на вивченні джерел формування власних фінансових ресурсів, а також оцінити їх вартість у розрізі окремих елементів.

Вартість власного капіталу підприємства в звітному періоді визначається за формулою 1:

$$ВВКз = \frac{ЧПз \times 100}{ВК},$$

де ВВКз — вартість власного капіталу, який функціонує (використовується) в звітному періоді.

ЧПз — сума чистого прибутку, яка виплачена власникам у процесі її розподілу.

ВК — середня сума власного капіталу в звітному періоді.

Відповідно, вартість власного капіталу, який буде функціонувати в наступному (плановому) періоді, визначається за формулою 2:

$$ВВКп = ВВКз * Тпр,$$

де ВВКп — вартість власного капіталу, який буде функціонувати в наступному (плановому) періоді.

Тпр — темп росту виплат прибутку власникам, який планується на одиницю вкладеного капіталу, виражений десятковим дробом.

Вартість нерозподіленого прибутку (ВНП) прирівнюється до вартості власного капіталу в плановому періоді, формула 3:

$$ВНП = ВВКп,$$

Вартість залучення акціонерного (пайового) капіталу визначається окремо за привілейованими акціями і простими акціями.

Вартість залучення додаткового капіталу за рахунок емісії привілейованих акцій визначається з ураху-

Таблиця 2. Оцінка складу, структури та динаміки власного капіталу (тис. грн)

Показники	На початок періоду		На кінець періоду		Динаміка		
	сума, тис. грн	частка, %	сума, тис. грн	частка, %	абсолютна, грн	відносна, %	структури, %
1. Статутний капітал	139	2,46	139	0,64	—	—	—1,82
2. Пайовий капітал	—	—	—	—	—	—	—
3. Додатково вкладений капітал	—	—	—	—	—	—	—
4. Інший додатковий капітал	5 412	95,63	18 186	83,90	12 774	236,03	—11,73
5. Резервний капітал	35	0,62	35	0,16	—	—	—0,46
6. Нерозподілений прибуток	73	1,29	3 316	15,30	3 243	4 442,45	14,01
7. Неоплачений капітал	—	—	—	—	—	—	—
8. Вилучений капітал	—	—	—	—	—	—	—
9. Всього власного капіталу	5 659	100,0	21 676	100,0	16 017	283,04	—

Джерело: [11].

Таблиця 3. Оцінка забезпеченості підприємства власним капіталом

Показники	На початок періоду	На кінець періоду	Динаміка	Темп зміни, %
Всього капіталу, тис. грн	10 168	25 463	15 295	250,40
Власний капітал, тис. грн	6 367	22 557	16 190	354,30
Необоротні активи, тис. грн	4 336	17 611	13 275	406,16
Оборотні активи тис. грн, у т.ч. матеріальні оборотні активи	5 832 3 143	7 846 4 274	2 014 1 130,7	134,53 135,97
Власний необоротний капітал, тис. грн	4 057	17 506	13 449	431,50
- у відсотках до власного капіталу	71,69	80,77	9,08	112,66
- у відсотках до необоротних активів	93,56	99,40	5,84	106,24
Власний оборотний капітал, тис. грн	2 310	5 051	2 741	218,66
Коефіцієнт самофінансування	0,23	0,20	-0,03	86,96
Коефіцієнт маневрування	0,36	0,22	-0,14	61,11
Коефіцієнт забезпеченості оборотних активів власним оборотним капіталом	0,40	0,64	0,24	160,00
Коефіцієнт забезпеченості матеріальних оборотних активів власним оборотним капіталом	0,73	1,18	0,45	161,64

Джерело: [13].

ванням фіксованого розміру дивідендів, котрий завчасно відомий, за формулою:

$$ВВКпа = \frac{Дпа \times 100}{ВКпа \times (1 - 3\epsilon)},$$

де ВВКпа — вартість власного капіталу, залученого за рахунок емісії привілейованих акцій, %;

Дпа — сума дивідендів, які передбачається виплатити відповідно до контрактних зобов'язань емітента;

ВКпа — сума власного капіталу, залученого за рахунок емісії привілейованих акцій;

3ε — затрати щодо емісії акцій, виражені десятковим дробом стосовно суми емісії.

З урахуванням оцінки вартості окремих складових елементів власного капіталу і питомої ваги кожного з цих елементів у загальній сумі можна розрахувати показник середньозваженої вартості власного капіталу підприємства. Результати такої оцінки є основою управлінських рішень щодо вибору альтернативних джерел формування власних фінансових ресурсів підприємства та оптимізації структури сукупного капіталу [1].

Важливим напрямом аналізу власного капіталу підприємства є оцінка достатності власних фінансових ресурсів для формування активів підприємства.

Проводячи аналіз джерел фінансування активів, слід дотримуватися принципу цільового призначення, тобто фінансування певних активів здійснюється за рахунок певних джерел.

Джерелами фінансування необоротних активів, як правило, є власний та позичений капітал, що залучається підприємством на довгостроковій основі. Цей принцип називається золотим правилом балансу. Не є винятком випадки їх формування і за рахунок короткотермінових зобов'язань, що є свідченням нецільового використання коштів. Залучення останнього джерела фінансування необоротних активів є ознакою зростаючих фінансових труднощів підприємства.

Оборотні активи, як правило, формуються за рахунок власного і короткострокового позиченого капіталу. Хоча не виключається фінансування оборотних активів за рахунок довгострокових джерел [4].

Для визначення обсягу власного капіталу, що спрямовується на фінансування необоротних і оборотних активів, розраховують такі показники, як власний необоротний капітал, власний оборотний капітал капітал.

Власний необоротний капітал розраховується як:

$$ВНК = НА - ДКн,$$

де ВНК — власний необоротний капітал;

НА — загальна сума необоротних активів;

ДКн — сума довгострокового позиченого капіталу, який використовується на фінансування необоротних активів підприємства.

Якщо необоротні активи профінансовано за рахунок залучення короткострокових позичених джерел, то від отриманої різниці віднімають їх суму. Цей показник характеризує ту частину власного капіталу, яка спрямовується на фінансування необоротних активів. За його допомогою оцінюють також питому вагу оборотних активів, сформованих за рахунок власного капіталу [3].

При визначенні власного оборотного капіталу здійснюють такі розрахунки:

$$ВOK = OA - ПЗ,$$

де ВOK — власний оборотний капітал;

OA — загальні оборотні активи підприємства;

ПЗ — сума поточних зобов'язань підприємства.

Показник характеризує ту частину власного капіталу, яка спрямована на фінансування оборотних активів підприємства.

Якщо ж оборотні активи профінансовано за рахунок залучення довгострокових позичених джерел, то від отриманої різниці віднімають їх суму. Показник характеризує ту частину власного капіталу, яка спрямовується на фінансування оборотних активів [5].

Оптимальний обсяг власного оборотного капіталу повинен дорівнювати обґрунтованій потребі у оборотних активах підприємства. У процесі аналізу оцінюється величина перерахованих показників і їх динаміка.

Коефіцієнт забезпеченості оборотних активів власним оборотним капіталом розраховується:

$$Кзоа = ВOK : OA.$$

Такий коефіцієнт свідчить про наявність у підприємства власного оборотного капіталу, необхідного для фінансування сукупних оборотних активів. Чим вище значення цього коефіцієнта, тим кращий рівень фінансової стійкості підприємства, тим більше у нього можливостей здійснення незалежної фінансової політики.

Коефіцієнт самофінансування характеризує забезпеченість поточної діяльності підприємства оборотним капіталом. Чим вище значення цього показника, тим стійкіший фінансовий стан. Для оцінки забезпеченості підприємства власним капіталом доцільно скористатися даними, наведеними у таблиці 3.

З результатів здійснених у таблиці 3 розрахунків випливає, що обсяг власного капіталу зріс, як в оборотній, так і в оборотній частині.

Зокрема, сума власного необоротного капіталу збільшилася на 13 449 тис. грн, або на 331,5%; при цьому його питома вага у власному капіталі збільшилася на 9,08%, а у відсотках до необоротних активів — на 5,84%. Наявність власного оборотного капіталу також зросла на 2 741 тис. грн, або на 118,66%. Не зважаючи на зростання суми власного оборотного капіталу, його частка у структурі власних джерел засобів знизилася на 14%.

Якщо, на початок року 36% власного капіталу спрямовувалося на фінансування оборотних активів, то на кінець періоду ця частка становить лише 22%. Відповідно, 64 % цих засобів на початок року спрямовувалося на формування необоротних активів, а на кінець року частка необоротних активів, сформованих за рахунок власного капіталу, зросла до 78%. Про це свідчить як динаміка власних необоротних активів, так і коефіцієнта маневрування.

Рівень забезпеченості поточної діяльності власним оборотним капіталом дещо знизився, про що свідчить динаміка коефіцієнта самофінансування (зниження на 0,03%). Проте, ступінь покриття оборотних активів та матеріальних оборотних активів власним оборотним капіталом підвищився. Так значення коефіцієнта забезпеченості матеріальних оборотних активів власним оборотним капіталом 1,18 означає, що підприємство при формуванні запасів не залежить від позиченого капіталу [9].

При проведенні аналізу важливо оцінити ефективність використання власного капіталу.

Ефективність використання останнього характеризують показники:

- чистого доходу (виручки) від реалізації продукції на одну грн середньої величини статутного, власного капіталу (капіталовіддачі, оборотності);
- чистого прибутку на одну грн середньої величини статутного, власного капіталу (рентабельності);
- розміру чистого прибутку до розподілу в розрахунку на одну акцію та на одного акціонера (участі у прибутках).

Отже, особливої актуальності при розробці напрямів вдосконалення банківської політики в галузі управління власним капіталом набувають принципи управління. До основних принципів віднесені наступні:

- відповідність — управління власним капіталом здійснюється згідно з правилами і положеннями, розробленими банком, в основі яких лежать вимоги законодавчих актів та інструктивних документів національного банку з урахуванням особливостей стратегії розвитку, масштабів діяльності, величини активів зважених за ступенем ризику, величини філіальної мережі, рівня кваліфікації персоналу;

- комплексність — управління власним капіталом банку має здійснюватися в тісному взаємозв'язку таких підсистем, як нормативно планова, інформаційно-аналітична і контрольна;

- обмеженість — збільшення обсягів банківських операцій, за рахунок залучення депозитних ресурсів, їх подальше розміщення в активні операції є граничним і обумовлено розміром власного капіталу;

- динамічність — збільшення обсягу та оптимізація структури власного капіталу банку, вибір форм його залучення обумовлені постійною зміною факторів зовнішнього та внутрішнього середовища, в першу чергу зміною кон'юнктури ринку капіталу, що призводить до необхідності розробки ефективних управлінських рішень у кожному конкретному випадку [8].

Слідування переліченим принципам управління власним капіталом банку сприяє вибору раціональної організації процесу та реалізації ефективної банківської політики.

Управління власним капіталом банку в своїй основі має протиріччя: з одного боку, розвиток банку здійснюється переважно за рахунок залучених коштів, з іншого — мас штаби діяльності банку жорстко прив'язані до розміру його власного капіталу. Отже, прийняття рішень в області формування власного капіталу банку доцільно здійснювати на основі порівняльного аналізу темпів зростання ризикових активів, зобов'язань і величини власного капіталу [6].

У ході порівняльного аналізу показників основних банківських операцій у надійних і проблемних банках встановлено, що темпи їх зміни різні, але простежується

ся майже паралельна тенденція то зростання, то падіння в обсягах активів, кредитів, депозитів і зобов'язань банків. Особливо яскраво виражено взаємозв'язок між активами, кредитами та капіталом [3].

Таким чином, ефективна банківська політика в галузі управління власним капіталом можлива тільки за умови збалансованості темпів зростання ризикових активів, зобов'язань і власного капіталу банку. Необхідність взаємозв'язку різних аспектів управління власним капіталом комерційного банку обґрунтована не тільки високим ризиком втрат при здійсненні банківської діяльності, а й тим, що окремі банки проводять агресивну кредитну політику без жорсткої ув'язки з процесом капіталізації.

Поетапне порівняння темпів зростання ризикових активів, зобов'язань і величини власного капіталу дозволяє виділити в кожному випадку характерну ситуацію і основну загрозу для комерційного банку.

Тісний взаємозв'язок між управлінням власним капіталом і активами проявляється в тому, що кредити, як головний ризиковий актив, вимагають створення резерву на покриття можливих втрат за позиками (резерв покриття витрат, РПВ), відповідного якості кредитного портфеля банку. Відрахування до РПВ, зростаючі при погіршенні якості кредитів, призводять до додаткових витрат, отже, зростання ризикових активів і зниження прибутку є двома взаємопов'язаними чинниками, які знижують показник достатності капіталу. Формування РПВ містить в собі протиріччя: з одного боку, даний резерв завчасно, поступово створює джерело для відшкодування втрат, тобто захищає банк від ризику втрат по неповернених кредитах, з іншого боку, витрати на його формування ведуть до зменшення прибутку або навіть появи збитків (залежно від якості кредитного портфеля), тобто знижується абсолютний розмір власного капіталу і показник його достатності [2].

Ефективність управління власним капіталом проявляється в якості кредитного портфеля, вимірюваного співвідношенням РПВ до кредитного портфелю. За міжнародними стандартами якості кредитного портфеля починає викликати тривогу, якщо таке співвідношення перевищує 14%.

Управління власним капіталом, що знаходиться у тісній ув'язці з керуванням кредитними операціями і якістю кредитного портфеля забезпечує збалансованість банківської політики і сталий розвиток банку. Нерівномірні зміни величини кредитного портфеля та власного капіталу спричиняє коливання в більшу або меншу сторону показника достатності капіталу. Найявні результати аналізу співвідношення розміру кредитного портфеля і розміру власного капіталу дозволяють запропонувати розглянути доцільність введення додаткового нормативу, наприклад Н1.1 (власний капітал/кредитний портфель), що обмежує розмір кредитного портфеля щодо величини власного капіталу, який доцільно враховувати поряд з існуючими нормативами: Н1 (достатність власного капіталу) і Н6 (максимальний розмір ризику на одного позичальника).

Кредитний портфель є активом, що несе в собі найбільші ризики. Аналіз частки кредитів в ризикових активах в різних банках показав, що нормальною є частка кредитного портфеля в ризикових активах в межах до 85%. Істотно підвищується кредитний ризик, коли частка кредитів перевищує 90%. Ситуація у проблемних банках така: наприклад, у банку "А" на 1 січня 2011 р. кредити становили 68,7% від ризикових активів, а на 1 січня 2021 р. — 97,9 %; в банку "Б" на 1 січня 2020 р. — 75,5 %, на 1 січня 2021р. — 91,7 % (назви комерційних банків не розкриваються в цілях збереження комерційної таємниці). Фінансова стійкість банків підвищується завдяки капіталізації, а саме коли прибуток спрямовується на збільшення капіталу банку, що знаходить відображення в дивідендній політиці банків. Особливістю капіталізації банків України є те, що вона відбу-

вається в основному шляхом емісії та розміщення додаткових акцій, за рахунок чого формується статутний (акціонерний) капітал. Ефективність процесу капіталізації, що є елементом менеджменту в області власного капіталу, відображається у дотриманні банками нормативу Н1 [4].

Банки роблять серйозні зусилля для підтримання достатності капіталу і здійснюють кваліфіковане управління не тільки власним капіталом, а й активами і пасивами. Щодо значення нормативу Н1 (мінімальний розмір регулятивного капіталу) доцільно внести пропозицію про його підвищення, бо результати дослідження динаміки українських банків приходять до висновку про те, що в умовах високого рівня банківських ризиків і з урахуванням специфіки функціонування банків не завадить значення нормативу Н1 збільшити.

Таким чином, серед основних напрямів удосконалення банківської політики в галузі управління власним капіталом доцільно виділити наступні:

1. З метою підвищення фінансової безпеки банку необхідне нормативне нарощування капіталів українських банків.

2. З метою підвищення фінансової стійкості банку: заборонити нарощування кредитного портфеля банку без відповідного зростання власного капіталу та збільшення ліквідних активів, що призведе до наступного:

а) в банку з'явиться стимул пропорційного збільшення ліквідних активів, що зменшить рівень ризику активних операцій, у тому числі через оптимізацію структури активів з точки зору їх прибутковості;

б) завчасно спрацює "сигнал тривоги" для раннього виявлення проблем у діяльності банку, коли ще його офіційні нормативи знаходяться в межах допустимого значення;

с) комплексне управління власним капіталом, взаємозалежне з керуванням кредитним портфелем, посилить захисну функцію капіталу.

3. Виключити при підрахунку величини власного капіталу будь-які вкладення банку, незалежно від суми або відсотка частки (тобто не прив'язуючись до проценту капіталу організації емітента), бо при вкладенні будь-якої суми коштів в іншу організацію завжди існує реальна небезпека їх втрати, що загрожує банку зменшенням реального власного капіталу;

4. Впровадити систему моніторингу темпів росту і структури ризикових активів, зобов'язань, величини власного капіталу, а також якості кредитного портфеля, спрямовану на раннє виявлення проблем, що виникають у процесі управління власним капіталом, і що дозволить підвищити ефективність реалізації обраної банком стратегії розвитку.

5. Сформувати систему моніторингу темпів росту і структури ризикових активів, зобов'язань, величини власного капіталу, а також якості кредитного портфеля банку.

ВИСНОВКИ

З вищевикладеного можемо зауважити, що в банківській системі України відбуваються різні процеси економічного характеру. Проте, наше завдання полягає в тому, щоб сприяти розвитку банківської системи, підвищенню її капіталізації та конкурентоспроможності, зростанню інвестицій в економіку, але при цьому не допускати високих ризиків і зниження стійкості банківської системи. Лише оптимальне поєднання цих завдань може успішно сприяти ефективному розвитку банківських установ. Отже, у якості висновків з проведеного дослідження можемо зазначити, що в умовах нестійкого розвитку вітчизняної економіки реалізація перерахованих вище заходів в комплексі дозволить забезпечити збалансованість банківської політики, а також підвищити ефективність управління власним капіталом.

Література:

1. Єпіфанов А. О. Операції комерційних банків: навч. посіб. / А. О. Єпіфанов, Н. Г. Маслак, І. В. Сало. Суми: Університетська книга, 2017. 523 с.
2. Коваленко В. Проблеми капіталізації та оцінювання достатності капіталу Банку / В. Коваленко, О. Крухмаль, Ж. Торяник // Актуальні проблеми економіки, 2017. № 8 (122). С. 276—285.
3. Міщенко В. І. Банківські операції: підручник / В. І. Міщенко, Н. Г. Слав'янська, О. Г. Коренєва. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2017. 796 с.
4. Мороз А. М. Банківські операції: підручник. 2-ге вид., випр. і доп. / А. М. Мороз, М. І. Савлук, М. Ф. Пуховакіна. К.: КНЕУ, 2018. 476 с.
5. Савлук М. І. Банківські операції: підручник / М. І. Савлук, М. Ф. Пуховакіна — 3-є вид., перероб. і доп. К.: КНЕУ, 2018. — 608 с.
6. Савлук С. В. Власний капітал як запобіжник втрати ліквідності банку / С. В. Савлук // Банківська справа, 2018. № 2. С. 55—62.
7. Уразова С. Устойчивость банковской системы: теоретические и методологические аспекты / С. Уразова // Банковское дело, 2016. № 12. С. 26—32.
8. Банківські операції: Підручник. 2-ге вид., випр. і доп. / А. М. Мороз, М. І. Савлук, М. Ф. Пуховакіна та ін.; За ред. наук, проф. А. М. Мороза. К.: КНЕУ, 2002. 476 с.
9. Банківські операції: Підручник / М. І. Савлук, М. Ф. Пуховакіна, [та ін.]; за ред. А. М. Мороз. 3-є вид., перероб. і доп. К.: КНЕУ, 2008. 608 с.
10. Єпіфанов А. О. Операції комерційних банків: навч. посіб. / А. О. Єпіфанов, Н. Г. Маслак, І. В. Сало. Суми: Університетська книга, 2007. 523 с.
11. Міщенко В. І. Банківські операції: підручник / В. І. Міщенко, Н. Г. Слав'янська, О. Г. Коренєва. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2007. 796 с.

References:

1. Yepifanov, A. O. Maslak, N. H. and Salo, I. V. (2017), *Operatsii komertsijnykh bankiv* [Operations of commercial banks], Sumy, Ukraine.
2. Kovalenko, V. Krukhmal, O. and Toryanyk J. (2017) "Problems of capitalization and capital adequacy assessment of the Bank", *Actual problems of economy*, vol. 8 (122), pp. 276—285.
3. Mischenko, V. I. Slav'ians'ka, N. H. Korenieva, O. H. (2017), *Bankivs'ki operatsii* [Banking operations], 2nd ed, Znannya, Kyiv, Ukraine.
4. Moroz, A. M. Savluk, M. I. and Pukhovkina, M. F. (2018), *Bankivs'ki operatsii* [Banking operations], 2nd ed, KNEU, Kyiv, Ukraine.
5. Savluk, M. I. and Pukhovkina, M. F. (2018), *Bankivs'ki operatsii* [Banking operations], 3rd ed, KNEU, Kyiv, Ukraine.
6. Savluk, V. S. (2018), "Equity as a safeguard for the loss of bank liquidity", *Banking*, vol. 2, pp. 55—62.
7. Urazova, S. (2016), "Stability of the banking system: theoretical and methodological aspects", *Banking*, vol. 12, pp. 26—32.
8. Moroz, A. M. Savluk, M. I. Pukhovkina, M. F. and etc., (2002), *Bankivs'ki operatsii: Pidruchnyk* [Banking operations], 2nd ed, KNEU, Kiev, Ukraine.
9. Savluk, M. I. Pukhovkina, M. F. and etc., (2008), *Bankivs'ki operatsii: Pidruchnyk* [Banking operations], 3rd ed, KNEU, Kiev, Ukraine.
10. Yepifanov, A. O. Maslak, N. H. and Salo I. V., (2007), *Operatsii komertsijnykh bankiv: Navch. posibnyk* [Operation of commercial banks], Universytets'ka knyha, Sumy, Ukraine.
11. Mischenko, V. I. Slav'ians'ka, N. H. and Korenieva O. H., (2007), *Bankivs'ki operatsii: pidruchnyk* [Banking operations], 2nd ed, Znannia, Kiev, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 18.05.2022 р.

A. Dankanych,
Postgraduate student of the Department of Accounting,
Taxation and Marketing, Mukachevo State University
ORCID ID: 0000-0002-7461-5249

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.6.115

SYSTEM APPROACH TO EFFECTIVE TRANSFORMATION AND MANAGEMENT DEVELOPMENT OF A DIGITAL ENTERPRISE

А. А. Данканич,
аспірант кафедри обліку і оподаткування та маркетингу, Мукачівський державний університет

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ДО ЕФЕКТИВНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА КЕРОВАНОГО РОЗВИТКУ ЦИФРОВОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

The study draws attention to the fact that the processes of maximizing the benefits of sustainable development effects are effective when obstacles to the development of digital entrepreneurship are detected and overcome on time. The author draws attention to the fact that it is in unity such processes can form a systemic approach to the effective transformation and management of the development of digital entrepreneurship, which is currently lacking. In particular, it is necessary to assess the impacts on sustainable development that determine the benefits achieved through the managed transformation of digital entrepreneurship. Along with the main manifestations of the three-dimensional effects of sustainable development, the course of measures of controlled transformation can create several anti-Gymmond effects. The article is aimed at the development of a systematic approach to effective transformation, contributing to the managed development of digital entrepreneurship. The study proved that the More O'Ferrall-Jenks diagram has a structure within which it is possible to explain the impact of each anti-Gymmond effect on the transformation of digital entrepreneurship and conclude that there are prerequisites for its development. The preconditions for the optimal transformation of digital entrepreneurship are determined using two-dimensionality (two-dimensional points, two-dimensional functions, and two-dimensional transition states). Two-dimensionality can identify and explain the effects of anti-Gymmond effects on these processes as precisely as possible. Two-dimensionality formed by reflection of interactions of p-values of Gymmond and cost evaluation of anti-effects, considered in relation and interaction. Indicators are examined based on their movement over time. This makes it possible to achieve systemic, in the identification of ways of effective transformation. The preconditions for the optimal transformation of digital entrepreneurship are determined using two-dimensionality. The contents of the chart form the ability to identify transition states of anti-Gymmond effects.

У межах дослідження звернено увагу на те, що процеси максимізації вигод від ефектів сталого розвитку ефективні при своєчасному виявленні та подоланні перешкод на шляху розвитку цифрового підприємництва. Звернута увага на те, що саме у єдності такі процеси можуть сформувати системний підхід до ефективної трансформації та управління розвитком цифрового підприємництва, який наразі відсутній. Зокрема, необхідна така оцінка впливів, що наявні у площині сталого розвитку, що визначають переваги, яких можна досягти або які можна досягти за допомогою керованої трансформації цифрового підприємництва. Поряд з основними проявами тривимірних ефектів сталого розвитку, хід заходів керованої трансформації може створити кілька ефектів анти-Геммонд. Відтак Стаття спрямована на розробку системного підходу до ефективної трансформації, що сприяє керованому розвитку цифрового підприємництва. За результатами дослідження доведено, що діаграма Мора О'Феррала-Дженкса має структуру, в рамках якої можна пояснити вплив кожного ефекту анти-Геммонда на трансформацію цифрового підприємництва та зробити висновок про наявність передумов для його розвитку. Це дозволяє добитися системності, щодо визначення шляхів ефективної трансформації. Передумови оптимальної

трансформації цифрового підприємництва визначаються з використанням двовимірної розмірності, яку формують двовимірні точки, двовимірні функції, та двовимірні перехідні стани. Доведено, що саме домірність може ідентифікувати та пояснити впливи ефектів анти-Геммонда на процеси розвитку цифрового підприємництва якомога точніше. Двовірність, утворена відбиттям взаємодій р-величин Геммонда і вартісною оцінкою анти ефектів, розглянутих у відношенні та взаємодії. Показники досліджуються на основі їх руху з часом. Кожен з ефектів анти-Геммонда має прагнути до переходу до рівноважного стану (в якому його вплив на сталий розвиток відсутній). Саме максимальне наближення до рівноважного стану формує найбільш сприятливі передумови для оптимальної трансформації цифрового підприємництва та його розвитку. Зміст діаграми Мора О'Феррала-Дженкса формує здатність ідентифікувати перехідні стани ефектів анти-Геммонда.

Key words: system approach; anti-Hammond effect; sustainable development; transformation.

Ключові слова: системний підхід; ефект анти-Геммонда; сталий розвиток; трансформація.

SETTING THE PROBLEM IN GENERAL AND ITS RELATION TO IMPORTANT SCIENTIFIC OR PRACTICAL OBJECTIVES

Processes of maximization of benefits from the effects of sustainable development are effective in the timely identification and overcoming of obstacles to the development of digital entrepreneurship. In unity, such processes can form a systemic approach to the effective transformation and manage the development of digital entrepreneurship. In particular, the sustainable development impact assessment identifies the benefits to be achieved. Impact assessment for sustainable development identifies the benefits achieved. So, it is possible if we all digital entrepreneurship transformation managed. Along with, the main manifestations of the three-dimensional effects of sustainable development, the course of measures of controlled transformation can create several anti-Gymmond effects, that are most significant for their overlap. Term anti-Gammend originally referred to the analysis of More O'Ferral-Jenks diagrams, which formed the ability to determine the behavior or behavior change of a particular system based on the Gymmond postulate. It's proposed to use the term "anti-Gymmond effect" to denote such characteristic features in the development of digital entrepreneurship, accompanying the three-dimensional effects of sustainable development, but as a result, opposite to predictable measures of managed transformation (which are anti effects). The postulate of Gymmond, in this case, can be considered a hypothesis, according to which there are always transition states, on which it is possible to prove the presence of phenomena that can create obstacles or preconditions for the development of digital entrepreneurship. The transition between these two states is a movement between optimality and suboptimal through small changes in the effect structure. In addition, when minor changes are possible in the transition state due to the appearance or disappearance of anti-Gymmond effects.

ANALYSIS OF RECENT STUDIES AND PUBLICATIONS

There are a number of studies that address the problem of forming an approach to the evaluation of the three-dimensional effects of the sustainable development of digital entrepreneurship. In particular, these are the works of Beletsky V.S., Adamovskaya V.S., Sytnik L.S., Lavruk V.V., and Full S.V. At the same time, it is problematic that the outlined scientific sources focus exclusively on the identification, assessment, and adjustment of interrelated economic, social and environmental effects, leaving aside the peculiarities of the development of digital entrepreneurship. The processes of managed development of digital entrepreneurship accompany numerous transition states (transformations). Through this transformation, it is possible

to identify phenomena that can create obstacles or preconditions for development.

The article is aimed at developing a systematic approach to effective transformation, which contributes to the managed development of digital entrepreneurship.

PRESENTATION OF THE MAIN MATERIAL OF THE STUDY WITH FULL JUSTIFICATION OF THE OBTAINED SCIENTIFIC RESULTS

The emergence of anti-Gymmond effects has been identified by us as a movement towards a sub-optimal transformation of digital entrepreneurship. This movement is possible if, within the framework of the measures of managed transformation, there are the following actions: reorganization or re-profiling of production (operational) activities; increase of the technical and economic level of individual enterprises, plots, plots; redirection to a region with the potential for backward logistics.

The following list of actions within the framework of managed transformation measures makes it possible to identify the features that give rise to the effects of the anti-Gymmond manifesting itself through the spheres: (1) employees downsizing due to loss of jobs; (2) continuous training of staff; (3) need for psychological adaptation to changes in working conditions; (4) limited availability of goods of the required quality at the regional level; (5) increased environmental pollution; (6) increased anthropogenic impact; (7) complex technical care of new equipment; (8) use of new technologies and new equipment. According to the scope of the triune effects and actions of the controlled transformation measures, a significant range of anti-Gammend effects was identified. The nature of the anti-Gymmond effects manifests itself through the lens of a reactive system that is formed by multiple functions in two coordinate planes (which reflect the nature of the anti-effect and its cost expression). Therefore, the effects of anti-Gymmond can be investigated using the More O'Ferral-Jenks diagram. This two-dimensional diagram formalizes 1) the nature of the appearance, deployment, or attenuation of the anti-Gymmond effects in cost and other terms; 2) the nature of the impact of the anti-Gymmond effect structure on the dynamics of digital enterprise transformation, underlying its development.

Each of the anti-Gymmond effects is available not only when its deployment or attenuation does not result in numerical values for its valuation (this only indicates the impossibility of applying classical algorithms for their valuation). The basis of the anti-effect separation can be the formation of obstacles that close access to the optimal transformation and development of digital entrepreneurship. The range of such obstacles to the optimal transformation of digital entrepreneurship is unique for every anti-effect. However, the removal of obstacles always

has a cost, which creates opportunities for applying specific valuation algorithms.

The system of algorithms for identification of the deployment and attenuation processes of the anti-Gymmond effects is determined by the individual steps that need to be performed to form the Gymmond p-values characteristics (to explain the content of the anti-Gymmond effects) and for cost evaluation (to measure anti-Gymmond effects in cost terms). Algorithms for identification of the deployment and attenuation processes of the anti-Gymmond effects by the basic Gymmond values are highlighted by the analysis of scientific research [8; 1; 2; 7] and given in tables 1. If Gymmond p-values don't provide a high correlation with the cost evaluation of the anti-Gymmond effects, they should be revised. Values shall be selected that demonstrate the greatest possible link to the valuation of anti-Gymmond effects.

The indicated values should be selected to explain as much as possible the anti-effect principle within a single algorithm. This is because the list of Gymmond p-values must be chosen so as to correlate with the valuation of the anti-Gymmond effects. Only the unity of the Gymmond p-values and the anti-Gymmond effects cost evaluation determine the content of the O'Ferrall-Jenks diagram. The system of algorithms of identification of the processes of deployment and attenuation of anti-Gymmond effects on their cost evaluation is selected on the results of analysis of scientific researches [8; 1; 2; 7; 4; 6; 10] and are given in the tables. 2.

The More O'Ferrall-Jenks diagram should contain models that reflect the relationship between numbers x and y, which can determine the prerequisites for the optimal transformation of digital entrepreneurship. This is because the algorithms presented in tables 1 and 2 are focused on the identification of the relationships between the current and initial values of the indicators and fixing:

- 1) the deviation from the equilibrium position (at which the anti-effect is absent);
- 2) deviations between the initial and current values of their motion.

In connection with the need to provide a systematic approach to determining the prerequisites for the optimal transformation of digital entrepreneurship in the More O'Ferrall-Jenks diagram (which provides the representation of the change of the anti-Gymmond effects as an integral set), it is important to solve the problem of lack of algorithms of identification of the processes of deployment or attenuation of the anti-Gymmond effects on a p-value of Gymmond (x) and their cost evaluation (y).

The lack of algorithms is due to the fact, that:

- 1) the presence of a set of values x and y and their known functions. It is problematic to choose one of the functions, and the fact that its action (solution) needs to impose additional conditions, under which the variable of the function will have a certain value at a certain point. Additional conditions unknown;

- 2) the presence of conditions under which all x and y change in time under the action of forming numerical parameters. Therefore, the processes of deployment and attenuation of anti-Gymmond effects by Gymmond p-values and their cost evaluation should be identified by the value of the unknown function XY.

According to the outlined, identification of prerequisites for the optimal development of digital entrepreneurship must be carried out by specifying the anti-effect changes within the models, which are suitable for describing the transition processes as functions — their actual (known) or possible (unknown) states. Important models that can be a core of the O'Ferrall-Jenks diagram.

Table 1. Algorithm system to the identification of the deployment or attenuation of anti-Gymmond effects processes according to the basic Gymmond p-values (or x)

Anti-Gymmond effects	basic Gymmond p-values and their identification algorithm
employees downsizing due to loss of jobs	Rate of change in the average number of employees
continuous training of staff	Rate of qualification or retraining of employees
need for psychological adaptation to changes in working conditions	Rate of psychological adaptation to working conditions
limited availability of goods of the required quality at the regional level	Rate of regional availability of goods of the required quality
increased environmental pollution	Rate of environmental pollution
increased anthropogenic impact	Quantitative characteristics of air pollution, water pollution, etc.
complex technical care of new equipment	Rate of equipment upgrade in the reporting period
use of new technologies and new equipment	Rate of new technology and equipment used in the reporting period

Source: formed by the author.

Scientific literature [3; 9] describe economic processes with unknown functions use: correlation models; differential models; Integra-differential models; linear programming models. The properties of the models, when determining the prerequisites for the optimal development of digital entrepreneurship, lead to the conclusion that the More O'Ferrall-Jenks diagram should be formed by the content of differential models using a multi-step method. Although the methods of solving such equations are quite varied, we recommend using multi-step methods. They allow finding a large number of types of equations with a large number of unknown functions. Parallel differential equations for y and x should be formed, allowing the solution of a huge number of types of equations according to forecasts to be correct [5]. This is possible by usual differential equations of the state of x(t) use; the partial differential equations of the state of the function y(t) use. The solution to each equation is a function differentiated n times until it satisfies the equilibrium condition. The equivalence position is the state of the function, in which there are all the conditions for the optimal development of digital entrepreneurship (since there are no anti-Gymmond effects).

Correlations between the differential equations for x and y are necessary. The presence of correlations indicates the predictability of the relationship used to determine the prerequisites for the optimal development of digital entrepreneurship. Determining the prerequisites for the

Таблиця 2. Algorithm system to the identification of the deployment or attenuation of anti-Gymmond effects processes according to the cost evaluation (y)

Anti-Gymmond effects	Cost evaluation algorithm	
	classical	specific
employees downsizing due to loss of jobs	staff reductions cost	If x does not lead to numerical values for the cost evaluation anti-Gymmond effects, it's determined by the cost of removing the barriers that block access to optimal transformation and development of digital entrepreneurship.
continuous training of staff	training, retraining of employees cost	
need for psychological adaptation to changes in working conditions	costs of psychological adjustment to working conditions	
limited availability of goods of the required quality at the regional level	logistics costs	
increased environmental pollution	pollution of the environment costs	
increased anthropogenic impact	anthropogenic impact costs	
complex technical care of new equipment	equipment maintenance costs	
use of new technologies and new equipment	costs of reproduction and use of new technologies, equipment	

Source: formed by the author.

optimal development of digital entrepreneurship can best be realized through the More O'Ferrall-Jenks diagram. The diagram provides a two-dimensional mathematical description of the transformation and prerequisites of the development of digital entrepreneurship by the differential equations of changes of all types anti-Gymmond effects. The anti-effects description is formed according to the algorithms of identification of processes of deployment or attenuation of anti-Gymmond effects — on p-values of Gymmond and their cost evaluation.

Suggest that the overall look and content of the More O'Ferrall-Jenks diagram remain unchanged. In such conditions, the diagram is formed by measures of managed transformation (with differentiation by-products, works, and services of the entrepreneur). The components of such a diagram are:

1. Two-dimensional points are two-dimensional observations by y (identifying changes in the cost evaluation of anti-Gymmond effects over time) and x (identifying changes in Gymmond p -values over time). Two-dimensional points are observations in time.

2. A two-dimensional function consisting of two-dimensional points. The two-dimensional function reflects the differential equations yt , which relate to differential equations xt in the basic form $F(chut)$, based on a single data series (consisting of a name, a list of values x , and a list of values y).

3. A two-dimensional transition state, which is the movement of a single data series over time to the equilibrium state or from the equilibrium state. Possible movement: along the diagonal towards the upper corner, if the effect is unfolded; perpendicular diagonally towards the lower corner of the effect coagulates.

CONCLUSIONS FROM THE STUDY

The More O'Ferrall-Jenks diagram has a structure within which it is possible to explain the impact of each anti-Gymmond effect on the transformation of digital entrepreneurship or to conclude that there are prerequisites for development. The preconditions for the optimal transformation of digital entrepreneurship are determined using two-dimensionality (two-dimensional points, two-dimensional functions, and two-dimensional transition states). Two-dimensionality can identify and explain the effects of anti-Gymmond effects on these processes as precisely as possible. Two-dimensionality formed by reflection of interactions of p -values of Gymmond and cost evaluation of anti-effects, considered in relation and interaction. Indicators are examined based on their movement over time.

Each anti-effect of the change of values needs to move to the equilibrium state (along with the line $F(xt)$). This forms the most favorable prerequisites for the optimal transformation of digital entrepreneurship and its development. In addition, for transition states, it is possible to distinguish groups y : which do not correlate with large positive Gymmond p -values and for which it is difficult or impossible to predict further movement XY to an equilibrium state. The correlation should be maximized to provide the prerequisites for the optimal transformation and development of digital entrepreneurship on such XY (Gymmond's p -values should be revised). A separate group is distinguished by y , which correlates with p -Gymmond values and for which the further movement of XY to the equilibrium state can be predicted with a high degree of accuracy. To provide the preconditions for the optimal transformation and development of digital entrepreneurship XY move must strive to achieve the equilibrium state.

Prospects for further research in this direction. The contents of the chart form the ability to identify transition states of anti-Gymmond effects.

References:

1. Boychuk, I.M., (2016), *Ekonomika pidpryyemstva* [Business Economics], Kondor -Vydavnytstvo, Kyiv, Ukraine.

2. Lysak, O.I. Andryeyeva, L.O. and Boltyans'ka, L.O. (2020), *Ekonomika pidpryyemstva* [Business economics], Lyuks, Melitopol', Ukraine.

3. Zomchak, L.M. and Rakova, A.S. (2018). "Dynamic factor model of short-term forecast of Ukraine's GDP", *Ekonomichnyy analiz*, vol. 28 (4), pp. 17—22.

4. Kalenich, I.S. (2019), "The economic essence of costs and production costs", *Biznes Inform*, vol. 11, pp. 241—246.

5. Knyazyeva, O.A. and Dem'yanchuk, M.A./ (2015), "Problems of sustainable development of enterprises in the context of globalization", *Ekonomichnyy visnyk universytet*, vol. 25 (1), pp. 110—116.

6. Markina, I.A., Len', V.V. and Shapka, V.O. (2019), "Cost management as a factor in improving the economic security of the enterprise", *Aktual'ni problemy innovatsynoyi ekonomiky*, vol. 3, pp. 83—88.

7. Chuhay A.V. (2018), "Analysis of man-caused load on the natural environment of Zaporozhye region", *Visnyk KHNU imeni V.N. Karazina. Seriya "Ekolohiya"*, vol. 18, pp. 97—105.

8. Anslyn, E.V. and Dougherty, D.A. (2006), *Modern Physical Organic Chemistry*, California: University Science Books, pp. 407—410.

9. Giannone, D., Reichlin, L., & Small, D. (2008), "Nowcasting: The real-time informational content of macroeconomic data", *Journal of Monetary Economics*, vol. 55(4), pp. 665—676.

10. Grebennyk, N., Navrozova, Yu., Danchenko, O., and Jakubek, P. (2019), "Methodical approaches to the management of the crewing company efficiency", *Economic Annals-XXI*, vol. 177 (5—6), pp. 114—125.

11. Michalek, A. (2010), "The Importance of Calculating the Potential Gross Domestic Product in the Context of the Taylor Rule", *Dynamic Econometric Models*, vol. 10, pp. 132—143.

Література:

1. Бойчук І.М. Економіка підприємства: підручник. К.: Кондор., 2016. 378 с.

2. Лисак О.І., Андрєєва Л.О., Болтянська Л.О. Економіка підприємства: навчальний посібник. Мелітополь: Люкс, 2020. 272 с.

3. Зомчак Л.М., Ракова А.С. Динамічна факторна модель короткострокового прогнозу ВВП України. Економічний аналіз. Тернопіль, 2018. Т. 28. № 4. С. 17—22.

4. Каленіч І.С. Економічна сутність витрат і собівартості продукції. Бізнес Інформ. 2019. № 11. С. 241—246.

5. Князева О.А., Дем'янчук М.А. Проблеми сталого розвитку підприємств в умовах глобалізації. Економічний вісник університет. 2015, 25 (1), С. 110—116.

6. Маркіна І.А., Лен' В.В., Шапка В.О. Управління витратами як фактор підвищення економічної безпеки підприємства. Актуальні проблеми інноваційної економіки. Харків: ХНТУСГ, 2019, № 3, С. 83—88.

7. Чугай А.В. Аналіз техногенного навантаження на природне середовище Запорізької області. Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія "Екологія", 2018, Вип. 18. С. 97—105.

8. Anslyn, E. V., and Dougherty, D.A. *Modern Physical Organic Chemistry*. California: University Science Books, 2006, pp. 407—410.

9. Giannone, D., Reichlin, L., & Small, D. (2008). Nowcasting: The real-time informational content of macroeconomic data. *Journal of Monetary Economics*, vol. 55(4), pp. 665—676.

10. Grebennyk, N., Navrozova, Yu., Danchenko, O. & Jakubek, P. Methodical approaches to the management of the crewing company efficiency / *Economic Annals-XXI* (2019), vol. 177 (5—6), pp. 114—125.

11. Michalek, A. (2010). The Importance of Calculating the Potential Gross Domestic Product in the Context of the Taylor Rule. *Dynamic Econometric Models*, vol. 10, pp. 132—143.

Стаття надійшла до редакції 10.06.2022 р.